

A.E. 1639

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ,

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΕΤΟΣ

1940

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

«Στέφανος Ν. Ταρουσόπουλος»
Έργαστήριον Γραφικῶν Τεχνῶν

Η ΛΑΪΚΗ ΟΙΚΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΛΗΜΝΟΥ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

Ἡ Λήμνος κατὰ τὴν μορφήν τοῦ ἔδαφους διαφέρει ἀπὸ τὰς ἄλλας βορείας νήσους τοῦ Αἰγαίου. Οὔτε τὰ ὑψηλὰ βουνὰ τῆς Ἰμβροῦ καὶ τῆς Σαμοθράκης ἔχει οὔτε τὴν πλουσίαν βλάστησιν τῆς Θάσου. Τὰ βουνὰ τῆς Λήμνου εἶναι χαμηλὰ καὶ γυμνὰ καὶ μόνον χόρτον ἔχουν ἀρκετὸν διὰ τὴν βοσκήν τῶν ποιμνίων. Περὶ τὸ μέσον δὲ τῆς νήσου, ὅπου εἰσχωρεῖ βαθὺς ὁ κόλπος τοῦ Μούδρου, ἀπλώνεται εὐρεῖα πεδινὴ ἔκτασις, τῆς ὁποίας τὰ χαμηλότερα μὲν μέρη κατέχονται ἀπὸ λιμνάζοντα νερά, τὰ δὲ ὑψηλότερα ἔχουν ἔδαφος κατάλληλον εἰς τὴν γεωργίαν. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου, κατανεμημένος εἰς τριάκοντα ἕξ χωρία, εἶναι κατ' ἑξοχὴν γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς. Ὑπάρχουν μάλιστα χωρία, ὡς ἡ Φυσίνη καὶ ἡ Σκανδάλη, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εὐρίσκεις οὔτε ἓνα ἀνθρώπον καταγινόμενον εἰς τὴν ἀλιείαν, ἂν καὶ ταῦτα δὲν ἀπέχουν οὐδὲ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἀπὸ τὴν παραλίαν. Ἔτσι ἡ ζωὴ τῶν Λημνίων χωρικῶν περὶ ὅλην εἰς τὴν ξηρὰν καὶ σχεδὸν ὅλοι ἀποζοῦν ἀπὸ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν.

Ἡ οἰκονομικὴ ὄμως κατάστασις ἐν τῇ νήσῳ πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἦτο πολὺ δυσμενὴς διὰ τοὺς ἀγρότας. Ἡ γῆ ἀνῆκε κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς Τούρκους ἀγάδες ἢ χριστιανοὺς γαιοκτῆμονας, ἐγκατεστημένους εἰς τὸ Κάστρον. Οὔτοι ἐξεμίσθωνον τὰ κτήματά των ὑπὸ βαρυτάτους ὄρους εἰς τοὺς ἀγρότας, οἱ ὁποῖοι σύμφωνα μὲ τὸ ἐπικρατήσαν ἐν τῇ νήσῳ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς φραγκοκρατίας δίκαιον ὑπέκειντο καὶ εἰς προσθέτους ἀγγαρείας. Ποίου εἴδους ἦσαν αἱ ἀγγαρεῖαι αὐταὶ καὶ πόσον ὑπῆρξαν καταθλιπτικαί, καταφαίνεται ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν χωρικῶν, τοὺς ὁποίους παραθέτω, ὅπως τοὺς κατέγραψα πρὸ διετίας εἰς τὸ χωρίον Σβέρδια:

« Ἀπ' ὅσα χουράφια εἶχι τ' ἀφεντ' κὸ καὶ τὰ ὄσπρινν οὐ κιαχαγιᾶς τημῶρακα ¹⁾, κρατοῦσιν ἓνα χουράφ' τ' ἀφεντ' κὸ καὶ τὸ βαζι παρασπόρ', ἐντελῶς θκὸ τ'. Οὐ κιαχαγιᾶς ἦθιλι γὰ τοῦ τὸ σπεῖρ', γὰ τοῦ τὸ θερίσ' — ἢ κιαχαγιᾶδινα μαζι — γὰ

¹⁾ Περὶ τῆς λέξεως βλ. Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὸ Χιακὸν γλωσσάριον 1926 σελ. 67 καὶ Στ. Σαρθουδίδου, Γλωσσικαὶ ἐκλογαὶ ἐν Λεξικῷ. Ἀρχεῖφ 3, 142.

τοῦ τ' ἄλουνίσ' μὲ τὰ θκά τ' τὰ ζῳα, γὰ τοῦ τὸ πάη ἔτ' μου. Καμιὰ βουλά τ' ἀφεντ'κὸ ἔβαζι παρασπόρ' τοῦ μυγαλότιου τ' τοῦ χουράφ'. (Ἔνας ἀγῶς στοὺν Κουντουβράκ' εἶχι δεκατέσσιρα ζοβγάρια, δεκατέσσιρ' κιαχαγιάδισ' καὶ γοί δεκατέσσιρ' τὸν βάζαν οὐ καθένας ἕνα παρασπόρ' ξιχουροστά. Τ' ἰλών'ζιν αὐτὸς ὅλα μαζί — οἱ κιαχαγιάδισ' πάλι τ' ἰλών'ζαν — κ' ἔκανι πινακῶσια πνάκια ροβίθια, θκά τ', τὸν πνάκ' δῶδικο οὐκάδισ). Κι' ὅταν πάλι ἕνας κιαχαγιῶς πάει καὶ βαρεστήσ¹⁾ μ' ἕνα ἀφεντ'κὸ γὰ πάη σύντροφος κ' ἔχ' μόνε οὐ κιαχαγιῶς πρόβατα, τ' ἀφεντ'κὸ δὲν ἔχ', οὐ μωῶς πὸν γυρίζουν τὰ πρόβατα εἶνι τ' ἀφεντ'κοῦ ὄμως, συμφωνοῦν γὰ τοὺν πάη διαταμένα ἕνα δενεκὲ τυρί, ἕνα ἀρνί τ' Λαθριγιά²⁾ κ' ἕνα στοὺν παναγύρ' τὸν πάει κ' εἴκουσ' τυργιὰ ξερά καὶ σις δεκαπέντι μέρις πό'να ταγίν': ἕνα κουρούπ' γάλα καὶ δγνὸ τυργιὰ φρέσκα κὶ ἀπό'να γουμάρ' ξύλα. Κι' ἀγγαρεῖς πουλ- λὲς εἶχαν προῶτα. Ἄμα πήγαυε τ' ἀφεντ'κοῦ του τὸ ταγίν', στοὺν Κάστρου, θὰ τοὺν ἔστερνι γὰ πὰ γὰ τοὺν φέρ' ἔξ βαρέλια νερὸ ἀπ' τοὺν Ἀυλῶνα³⁾, γὰ γιμῶσ' οἷλις τὶς σφίδισ κὶ τὰ πθάρια, γὰ γὰ πωράσ' τς δεκαπέντι μέρις, ὅσον γὰ ξανάρθ' οὐ κιαχαγιῶς γὰ τοὺν νεροκουβανήσ'. Νυχτῶνταν κόσμους, βρέγδαν. Σκλάβ', γὰ σκλάβ'⁴⁾ Ἄφοῦ τέλειωναν οἱ δ' λειῶς κὶ τοὺν ἔβαζι γὰ φάη ἕνα κουμμάτ' φουμί, οὐ κιαχαγιῶς, ὅπους ἦταν κατάκουπους, ἦθιλι μισὸ φουμί στήν καθισιὰ τ'. Τ' ἀφεντ'κὸ πὸν τό' γλεπι, τοὺν φαῖνταν δύσκουλον καὶ τοὺν ἔλιγι: πιτοῦν οἱ πέρτικις, δηλ. φεύγουν τὰ φελιά...».

Ἔτσι ἐξηγεῖται διατί οἱ Λήμινοι ἐξενιτεύοντο ἄλλοτε τόσον πολὺ. Κατὰ τινα χωρικὸν «τὰ προῦτ' γὰ τὰ χρόνια τὰ ζοβγάρια ἦταν ἄχρ'στα. Τὰ χουράφια τὰ χαν οἱ Τοῦρκ' κ' οἱ χριστιανοὶ ἐφιβγαν στήν Ἀνατουλή ἀπὸν μ'κροί. Μόν' γέγ' εὔρισκισ ἰδῶ». Δι' αὐτὸ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1928 εἰς 1000 ἄνδρας ἀντεστοίχουν ἐν Λήμνῳ 1161 γυναῖκες· ἡ διαφορὰ δηλαδὴ τοῦ θήλεος ἀπὸ τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ ὑπερέβαινε ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ καὶ αὐτὴν τὴν ἐν Κίνα παρατηρουμένην μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀριθμητικὴν δυσαναλογίαν. Ἔνεκα τούτου ἐπὶ μακρὸν ἡ καλλιέργεια ἐν τῇ νήσῳ εἶχε ἀφεθῆ εἰς τὰς χεῖρας τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι περιορίζοντο γὰ καλλιεργοῦν τὴν κριθὴν καὶ τὰ ὄσπρια, ἰδίᾳ τὸν ἄφκον, ἐνῶ ἡ γῆ τῆς νήσου, ὡς ἀπέδειξεν ἡ δενδροκομία καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ βάμβακος, εἶναι δεκτικὴ ποικίλης καὶ προσοδοφόρου καλλιεργείας. Οἱ ἄνδρες, οἱ ἀπο-

¹⁾ Πρβλ. τὰς φράσεις: θὰ πὰ γὰ βαρεστήσουμ' (= γὰ συμφωνήσουμι). Πήγα καὶ βαρίσσοα. βαρεστήστε μὲ τοὺν κιαχαγιῶ σ', - βαρεστήσομ'. - Σε δῶκε καὶ πέγ'; (= καπάρο, βαζιό') - Μὲ δῶκε.

²⁾ Τὸ Πάσχα.

³⁾ Ρυάκιον (ρηνάκ') εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὄρας ἀπὸ τὸ Κάστρου.

⁴⁾ Πρβλ. Δ. Φωκᾶ, Ὁ στόλος τοῦ Αἰγαίου 1912 - 1913. Ἀθῆναι 1940, σ. 42 καὶ 56: βαρυτέρα, φαίνεται, ἐν Λήμνῳ ἡ δουλεία εἶχε πολὺ ταπεινώσει τὸ φρόνημα.

μένοντες εις τὴν νῆσον, ἠσχολοῦντο κυρίως εἰς τὴν βοσκὴν τῶν ποιμνίων. Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δ' αὐτῆς ὀφείλεται, ὡς νομίζω, ἡ καταστροφὴ τῶν δασῶν καὶ ἡ παντελὴς ἔλλειψις δένδρων ἐν τῇ Λήμνῳ.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1938 μεταβὰς κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ λαογραφικοὺς σκοποὺς εἰς τὴν Λήμνον περιῆλθον μερικὰ ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀπομακρυσμένα χωριά τῆς νήσου, ὡς τὰ Σβέρδια, τὸν Κατάλακκον, τὸ Βάρος, τὰ Καμίνια, τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, Φυσίην, Σκανδάλην κ. ἄ. Οὕτω μὲν ἐδόθη ἡ

Εἰκ. 1. - Ἡ Λήμνος.

εὐκαιρία νὰ ἐξετάσω τὰς μορφὰς τῶν παλαιῶν οἰκίσεων τῆς νήσου καὶ νὰ μελετήσω τὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν αὐταὶ παρουσιάζουν. Τὰ πορίσματα τῆς μελέτης ταύτης θὰ ἐκθέσω κατωτέρω.

Ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ ἀγροτικαὶ οἰκίαι τῆς Λήμνου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον διώροφοι καὶ ἔχουν τὴν στέγην ἀμφικλινῆ. Ἐπίπεδον στέγην ἦτοι δῶμα εὐρίσκομεν μόνον εἰς τὰς μάνδρας καὶ τὰ χαγιάτια, ὅπου μανδρίζονται τὰ πρόβατα, καὶ εἰς τὴν λεγομένην ἀζάταν ἦτοι τὸν στάβλον, ὅστις ἐν εἴδει προθαλάμου εἶναι προσηρητέμος εἰς τὴν προσθίαν πλευρὰν τοῦ σπιτιοῦ (βλ. πίν. Δ' εἰκ. 2). Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐπικλινῆ στέγην ἐφαρμόζεται ἐν μέρει ἡ τεχνικὴ τῆς διὰ δώματος στεγάσεως· καὶ εἰς αὐτὴν δηλαδὴ ἐπάνω εἰς

τὰ ξύλα καὶ τὰ καλάμια, μὲ τὰ ὁποῖα στεγάζεται ἡ οἰκία, ἐπιστρώνονται κατὰ πρῶτον ξηρὰ θαλάσσια φύκη (*κουμ'διά*) καὶ ἔπειτα παχὺ στρώμα λάσπης¹⁾, ἐπάνω δ' εἰς αὐτὸ τοποθετοῦνται οἱ στρωτήρες κέραμοι²⁾. Εἰς τὴν ἐργασίαν δ' αὐτήν, προπάντων εἰς τὸ δέσιμο τῶν καλαμιῶν, βοηθοῦν τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου, προσφέροντα ἀμισθὶ τὴν βοήθειάν των, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἀφήγησις χωρικῆς, καταγομένης ἐκ Πλάκας τῆς Λήμνου: "Αμα θέλ' ἕνας νὰ σκιπᾶς³⁾ τοῦ σπίτι τ', φουνάζ' κορίτσια κι αὐτὰ ἀνιβαίν'ν ἀπάν' στὰ καπροῦλια, κάθουντι καὶ δέν'ν τὰ καλάμια. Τὰ δέν'ν μὲ βοῦρλα. Κατόπ' ἡ ροικονκυρὰ τὰ μαγερεῦ' μακαρόνια ἢ φλομάρια καὶ τὰ φ'λεύ'. Ἡ πληρομῆ εἶν' αὐτή. Μετὰ θὰ ρήξουν κουμ'διές, πουλλές πουλλές, τὶς πατοῦν καλὰ στὰ καλάμια κι τὶς στρών'ν, γιὰ νὰ 'ναι ἴσια. Ὅστιρα κουβαλοῦν λάσπ' ἀνακατεμέν' μὲ ἄχιρα κι κουμ'διές κι ἀφοῦ ξιραθῆ καλά, τότες θὰ βάλουν τὰ κираμίδια. Τῆ λάσπ' τῆ βάζουν γιὰ τοῦ κρύου τὰ καλάμια, γλέπ'ς, εἶνι ψιλὰ κι χονδρὶς τὰ βάν' τοῦ σπίτ' θὰ ἦταν κρύου τοῦ χειμῶνα κι ζιστὸ τοῦ καλονκαίρ'. Κι τὰ κираμίδια δὲν τὰ βάζουν μὲ λάσπ', ἀλλὰ τὰ πετρώνουν, βάζουν πέτρις ἀπάν'. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ ἀσφάλισις τῶν ἐνοίκων ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ καιροῦ· διότι τὰ φύκη, πιεζόμενα ἀπὸ τὸ ὑπερκείμενον βᾶρος, σχηματίζουν μαζὶ μὲ τὸ χῶμα ἄριστον ἀπομονωτικὸν καὶ κατὰ τοῦ ψύχους καὶ κατὰ τῆς ζέστης.

Εἶναι προφανές, ὅτι τὴν πείραν ταύτην οἱ χωρικοὶ τῆς Λήμνου ἀπέκτησαν ἐκ τῆς ἐπιτεδοστέγου κατασκευῆς, τὴν ὁποίαν σήμερον, ὡς εἴπομεν, ἐφαρμοζοῦν μόνον εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἀξάτας καὶ τῶν χαγιατιῶν.

Ἄλλο γενικὸν γνῶρισμα τῶν ἀγροτικῶν οἰκιῶν τῆς Λήμνου, ὀφειλόμενον εἰς τὰς τοπικὰς οἰκοδομικὰς συνθήκας, εἶναι ὅτι εἰς τὴν τοιχοποιίαν δὲν γίνεται χρῆσις ἀσβέστου· διότι ἡ νῆσος στερεῖται ἀσβεστολιθικῶν πετρωμάτων, τὴν δὲ ἄσβεστον ἀναγκάζονται νὰ εἰσάγουν, ὡς καὶ τὴν ξυλείαν, ἔξωθεν, ἐκ Σαμοθράκης, Ἀγίου Ὄρους καὶ Μυτιλήνης. Ἐνεκα τούτου ἡ χρῆσις τῆς ἀσβέστου εἰς τὰς οἰκοδομὰς εἶναι δαπανηρὰ. Καὶ μεταχειρίζονται μὲν οἱ Λήμνιοι χωρικοὶ εἰς τὰ κτισίματα τῶν ἀπλοῦν χῶμα, σκέτη λάσπη, ἀλλ' αὕτη εὐκόλως ἐκπλύνεται ὑπὸ τῆς βροχῆς, ἡ ὁποία εἰς τὰς νήσους συνοδεύεται μὲ βιαίης ριπᾶς τοῦ ἀνέμου. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὸ γεῖσον τῆς στέγης, ἡ λεγομένη παραπτέρωση, εἶναι πολὺ στενὴ, σχηματιζομένη

¹⁾ Πρβλ. τὴν ὁμοίαν κατασκευὴν τῆς ἐπιπέδου στέγης ἐν Σκύρῳ, Σάμῳ, Καρπάθῳ κ. ἄ. Ἄγγ. Χατζημιχάλη, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκύρος. Ἀθ. 1925 σ. 41. Σάμος. (Ἑλλ. Γράμματα τ. 3 (1928) σ. 92). Μ. Μιχαηλίδου Νουάρου, Λαογρ. Σύμμεικτα Καρπάθου, Β', Ἀθήναι 1934 σ. 357 κέ. Πρβλ. καὶ τὴν ἀρχαίαν δόρῳσιν τῶν στεγῶν βλ. Ἀ. Κεραμοπούλλου, Ἀνασκαφαὶ καὶ ἐρευναι ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1932 σ. 116 καὶ Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρείας 1933 σ. 80.

²⁾ Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στεγάσεως φαίνεται εἰς τὸ ἀκάλυπτον μέρος τῆς στέγης τοῦ ναΐσκου τοῦ πίνακος Α, εἰκ. 2, τὸ δὲ δέσιμο τῶν καλαμιῶν εἰς τὸν πίν. Γ.

μέ σειράν πλακῶν, ὀλίγον μόνον ἔξεχουσῶν τοῦ τοίχου, καὶ δὲν ἀρκεῖ νὰ προφυλάξῃ τοὺς τοίχους ἀπὸ τὴν βροχὴν, διὰ τοῦτο οὗτοι φαίνονται ὡς νὰ κατεσκευάσθησαν ἄνευ συνδετικῆς ὕλης, ὡς *ξερολιθιά*. Ἐκ τούτου τὰ χωρία τῆς Λήμνου ἔξωτερικῶς δὲν παρέχουν τὴν λευκὴν ὄψιν, ἣ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ «ἄσπρα» νησιά τοῦ Αἰγαίου. Διὰ τὴν ἔλλειψιν δὲ τῶν ξύλων καὶ «*ξυλοδέματα*»¹⁾ δὲν μεταχειρίζονται εἰς τὸ κτίσιμον. Δι' αὐτὸ κατασκευάζουν τοὺς τοίχους, προπάντων τοῦ κάτω ὁρόφου, πολὺ παχεῖς (0,65 - 0,70 μ.).

Ὡς εἴπομεν, ἡ συνήθης μορφή τῆς ἀγροτικῆς οἰκίας ἐν Λήμνῳ εἶναι ἡ τῆς διωρόφου οἰκίας· ἀλλ' ἀπαντᾶται πολλαχοῦ καὶ ἡ μονώροφος οἰκία, τὸ λεγόμενον *καλύβι* ἢ *χαμόγειο σπίτι*, τὸ ὁποῖον προφανῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀπλουστέραν καὶ παλαιότεραν τῆς κατοικίας μορφήν ἐν Λήμνῳ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ (πίν. Α, 3)²⁾. Τοιαύτη εἶναι ἡ οἰκία τοῦ Γεώργη Γεωργαλά εἰς τὸ χωρίον Φυσίνη³⁾, τῆς ὁποίας κάτοψιν παρέχω κατωτέρω (εἰκ. 2)⁴⁾. Κατὰ τὴν νοικοκυρὰν εἶναι *σπίτ' τρακόσια χρονοῦ, παλιό, γενοβέζ'κο*. Εἰσερχόμεθα διὰ θύρας χαμηλῆς, ὕψους 1,65 μ., εὐρισκομένης εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας· καὶ γενικῶς *τὴ μπόρτα τὰ καλύβια τὴν ἔχουν στῆ στενὴ μεριά*, κλείεται δ' αὕτη ἔσωθεν διὰ χονδροῦ ξυλίνου *σύρτου*, ὅστις χωνεύεται ἐντὸς ὁπῆς τοῦ τοίχου. Εἰς τὸ ἔτερον ἄκρον τῆς αὐτῆς πλευρᾶς, εἰς τὴν γωνίαν, τὴν σχηματιζομένην μεταξὺ τοῦ νοτίου καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, εὐρίσκεται ἡ ἔστία, κοινῶς λεγομένη *γουνιά*. Αὕτη εἶναι ἐκτισμένη *μὲ θόλο* καὶ ἀχιβάδες καί, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰς παρατιθεμένας

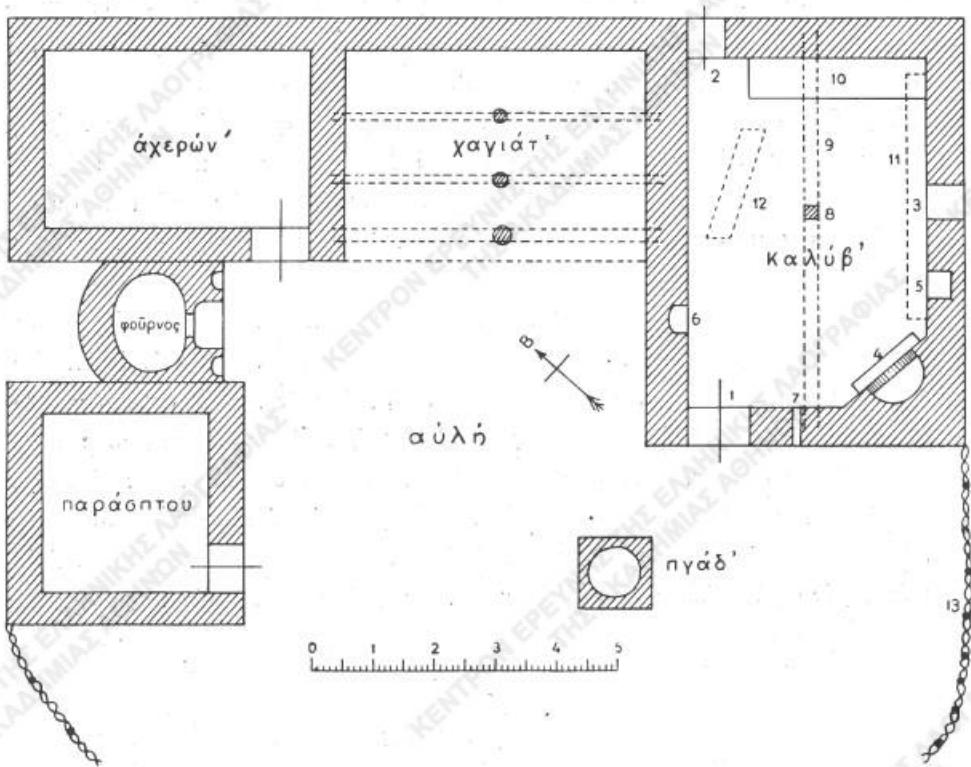
¹⁾ Βλ. Δ. Δουκοπούλου, Αἰτωλικαὶ Οἰκίσεις, ἐν Ἀθήναις 1925, σ. 42.

²⁾ Πρὸς ταῦτα συμφωνεῖ καὶ ἡ μαρτυρία τῶν χωρικῶν: *Τὰ προῦτὰ τὰ σπίτια ἦταν καλύβια. Πρὶν τὰ σπίτια ἦταν χαμόγεια κ' ὕστερα τὰ 'φκιαξαν ἀνώγεια. Παππούζιμ κάδαν σὲ καλύβ', σὲ χαμόγειο*. (Κωνστ. Ἀτταλειώτης, Φυσίνη). Βλ. καὶ Ἑλετ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939 σ. 36 καὶ Ad. Helbok, Haus u. Siedlung im Wandel der Jahrtausende, Berlin 1937, σ. 29.

³⁾ Τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου εἰς τὸ Λήμνιον ἰδίωμα εἶναι *Φοίν'*, ἀλλ' οἱ κάτοικοι λέγονται *Σφράδις*, τὸ δὲ ἐπίθετον εἶναι *σφράδικος*, πχ. *σφράδικα οὐνόματα*, ὑπάρχει δὲ καὶ ὁ *σφνίς* σημαῖνον φυσῶ με συριγμὸν ἐπὶ ἀνέμου διερχομένου διὰ στενοῦ ἀνοίγματος κλπ. Αἱ λέξεις αὗται ἔχουν προφανῶς σχέσιν πρὸς τὸ *σούφνας*, ὡς λέγεται ἐκεῖ ὁ *σίφοντας*, μὲ τὴν λέξιν δ' αὐτὴν πρέπει νὰ συνδεθῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου. Καὶ πράγματι ἡ περίεξ τοῦ χωρίου περιοχὴ εἰς μεγάλην ἔκτασιν σκεπάζεται ἀπὸ παχὺ στρώμα λεπτοτάτης ἄμμου, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνεμος, πνέων ἐξ Α. μετακινεῖ ἐκ τῆς παραλίας, μεταβάλλων τὴν ὅλην περιοχὴν εἰς μικρὰν Σαχάραν. Χωρικός ἐκ Φυσίνης μοῦ ἔλεγε: *Νὰ θῆς λίγρος, χαλασμός!* *Ὅταν λιχνῆ, σκόν' ἄμμου, γίνιτι σύννεφον*. Ὅθεν εἶναι πιθανόν, ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου ἦτο ἀρχικῶς **Σουφίν'*, *Σφίν'* καὶ κατ' ἀντιμετάθεσιν τῶν συμφώνων σ καὶ φ ἔγινε *Φοίν'*, μεθ' ὃ κατὰ παρετυμολογίαν ἐγράφη *Φυσίνη* ἐκ τοῦ φυσῶ. Πρβλ. *φίσουνας* ἀντὶ *σίφουνας* ἐν Χίῳ, Ἀθηνᾶ, τ. 29, σ. 223, Δεξικογρ. Δελτίον Α' 132.

⁴⁾ Τὰ δημοσιευόμενα κατωτέρω σχέδια συνετάχθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, ἀντεγράφησαν δ' ἀπλῶς διὰ μελάνης ὑπὸ τοῦ κ. Πέτρου Βαλαβανίδη.

φωτογραφίας άλλων σπιτιών της Ψυίνης και της Ἁγίας Σοφίας (πίν. Β και Γ), παρέχει ὠραίαν καὶ ἁρμονικὴν ὄψιν. Σκευὴ μαγειρικῆς καὶ ἄλλα χρειώδη, τοποθετημένα εὐρύθμως εἰς τὸ *ράφι* καὶ τὰς ἐκατέρωθεν τοῦ *καπνοδόχου* θέσεις, δεικνύουν, ὅτι ἡ *γωνιά* χρησιμεύει καὶ εἰς τὸ μαγεῖρεμα. Διὸ καὶ πλησίον αὐτῆς

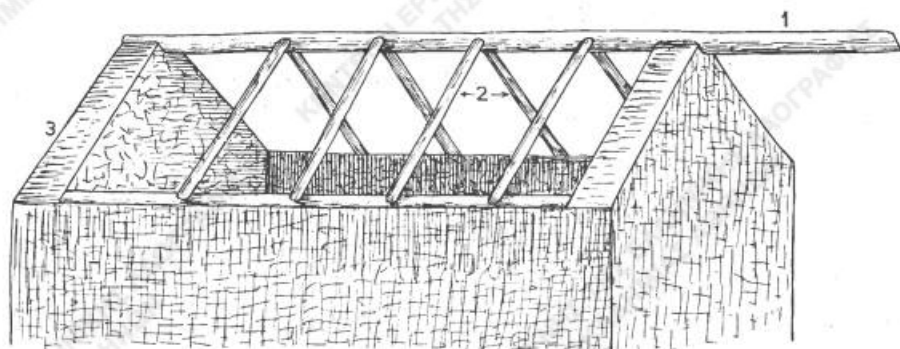
Εἰκ. 2. -- Κάτοπις οἰκίας καὶ αὐλῆς Γεωργίου Γεωργαλά τοῦ χωρίου Ψυίνης.

1 πόρτα,	6 λαγνοστάτ'ς,	11 ράφ',
2 πορτάκ' ἢ πανάθ'ρον,	7 κατοθυρίδα,	12 κανιά,
3 πανάθ'ρον,	8 στύλος,	13 πέργορας.
4 γωνιά,	9 μισουδόκ',	
5 δουλάπ'	10 γιοῦκερ,	

ὑπάρχει ἓνα ντουλάπι, κατεσκευασμένον ἐντὸς ἀνοίγματος τοῦ τοίχου, ὃ ὁποῖος ἔχει πάχος 0,65 μ. Εἰς μικρὰν δ' ἀπὸ τῆς θύρας ἀπόστασιν ὑπάρχει ἄλλη κόγχη, ἀνοιγμένη εἰς τὸν τοῖχον με *καμάρα*, (πλάτ. 0,45 καὶ ὑψ. 0,52), χρησιμεύουσα διὰ νὰ τοποθετοῦν *λαγήνια* καὶ *κονμάρια* (*λαγνοστάτ'ς*)¹⁾. Διὰ τὴν τοποθέτησιν

¹⁾ Πρὸβλ. τὸν *σταμνοστάτη* ἢ *λαγνοστάτη* τῆς Σκύρου καὶ τῶν ἄλλων νήσων (*Ἀγγ. Χατζη-μαχάλη*, Σκύρος Ἄθ. 1925 σ. 44 κέ.), τὴν *σταμνοθούκα* τῆς Καρπάθου (*Μιχαηλίδου Νουάρου*,

πιάτων και άλλων αντικειμένων χρησιμεύουν τὰ *ράφια*, ἐνῶ ἡ λεγομένη *κανιά*, μία πλατεῖα σανὶς κρεμασμένη διὰ σχοινίων ἀπὸ τὰ *καπρούλια* τῆς στέγης, χρησιμεύει διὰ νὰ τοποθετοῦν ψωμιά, τυριά καὶ ἄλλα φαγώσιμα. Διὰ τὴν φύλαξιν δὲ στρωμάτων καὶ φορεμάτων ὑπάρχει εἰς τὸ βᾶθος τοῦ σπιτιοῦ τὸ λεγόμενον *γιοῦκερ* ἢ *θέση*, ἡ ὁποία ἐδῶ μὲν ἀποτελεῖ πρόχειρον ἐκ σανίδων χώρισμα, εἰς ἄλλα ὅμως σπίτια ὁμοιάζει μὲ μεγάλο ξύλινον ἐρμάριον (*μεσάντρα*). Ἀκριβῶς δ' ἀπέναντι τῆς θύρας, εἰς τὸ ἄκρον τοῦ βορείου τοίχου ὑπάρχει μικρὰ θυρὶς (*πανάθρο μὲ κανάτ'*) ὕψ. 0,87 μ., διὰ τῆς ὁποίας οἱ ἔνοικοι ἠδύναντο ἐν ὄρα κινδύνου νὰ ἔχουν διέξοδον εἰς τὰ ἔξω. Τὸ παράθυρον ὅμως, τὸ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἠνοίχθη εἰς ὑστερωτέρους χρόνους· τοῦναντίον παλαιὰ εἶναι ἡ κατο-

Εἰκ. 3. - Στέγη καλυβιοῦ.

1 μισοδόκ' 2 καπρούλια 3 καλκάν'.

θυρίδα, δηλ. ἡ μικρὰ ὀπή, ἡ ὑπάρχουσα χαμηλὰ εἰς τὸν πρόσθιον τοῖχον γιὰ τὸν κάτο (τ. ἔ. γάτο).

Ὅροφὴν τὸ σπίτι δὲν ἔχει, ὥστε εἶναι κάτωθεν ὄρατὴ ἡ *μισοδόκ'*, ἡ μεγάλη δοκός, ἡ ὁποία διήκει παραλλήλως πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς οἰκίας καὶ κατὰ μὲν τὰ ἄκρα αὐτῆς στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων τῶν στενῶν πλευρῶν (*κοινῶς καλκάνια*), κατὰ δὲ τὸ μέσον ἐπὶ ξυλίνου στύλου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τοποθετημένον τεμάχιον ξύλου δίκην κιονοκράνου (*ντάκος*). Ὅθεν ἡ μεσοδόκη ἀποτελεῖ ἐδῶ τὸ κορυφαῖον τῆς στέγης ξύλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀκκουμποῦν τὰ ἐγκάρσια ξύλα, τὰ λεγόμενα *καπρούλια*, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν τὰ κεκλιμένα ἐπίπεδα τῆς στέγης (*σκεπά μὲ δυὸ ἀκινιά*, δηλ. κλίσεις), (εἰκ. 3). Εἶναι δ' οὗτος ὁ ἀπλούστερος τῆς τοιαύ-

Λαογρ. Σύμμ. Καρπάθου, Β' 1934 σ. 359), τὴν *λαγηνοκάμαρα* τῆς Θράκης (Γ. Μέγα, Θρακ. οἰκίσεις ἐν Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 12), τὸν *σταμολόγο* τῆς Θεσσαλίας κλπ.

της στεγάσεως τρόπος¹⁾, διότι επιτυγχάνεται διὰ μιᾶς μόνης μεγάλης δοκοῦ, ἔχει δὲ καὶ τὸ πλεονέκτημα, ὅτι ἀφίνει ἐλεύθερον τὸν μεταξὺ τῶν πλευρῶν τῆς στέγης χῶρον καὶ οὕτω δίδει ὕψος μεγαλύτερον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ. Διὰ τοῦτο, ἐνῶ τὸ ὕψος αὐτοῦ κατὰ τὰς μακρὰς πλευρὰς τῶν τοίχων εἶναι 1,80 μ., εἰς τὸ μέσον μέχρι τῆς μεσοδόκης εἶναι 2,46 μ. Ὡς δ' εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, ἐπάνω εἰς τὰ καπροῦλια δένονται τὰ *καλάμα*, ἢ *στέγωσ'*, ἢ ὅποια συμπληρώνεται μὲ κουμιδιᾶς καὶ λάσπη καὶ κεραμίδια. Οὕτω τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σπιτιοῦ διαμορφοῦται ἐκ μόνων τῶν κατασκευαστικῶν στοιχείων καὶ μὲ τὴν ἀραιὰν ἐπίπλωσιν παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ λιτοῦ καὶ ἀπερίττου.

Εἰς τὴν αὐτὴν ὑπάρχουν διάφορα ἄλλα κτίσματα: τὸ *χαγιάτ'*, τ' *ἀχερών'*, τὸ *ψωμαδιὸ* καὶ τὸ *παράσπιτο*.

Τὸ *χαγιάτ'* ἀποτελεῖ ἀνοικτὸν ὑπόστεγον καὶ χρησιμεύει γιὰ νὰ βάζουν τὰ πρόβατα. Μέσ' στὸν *πέργιορα ἔχ'* καὶ μιὰ *μαντροῦδα* γιὰ τ' *ἀρνιά'* διότι τὸ σπίτι ἀνήκει εἰς κτηνοτροφικὴν οἰκογένειαν.

Τ' *ἀχερών'* χρησιμεύει διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ἀχύρου καὶ τροφῶν διὰ τὰ κτήνη, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν φύλαξιν κριθῆς, σίτου κ. ἄ. δημητριακῶν. Γίνεται δ' ἡ ἀποθήκευσις αὐτῶν κατὰ ὅλως ἴδιον τρόπον, τὸν ὅποιον γνωρίζω ἐκ περιγραφῆς χωρικῆς τῆς Πλάκας: "*Ἄμα βάλ'ν τ' ἄχερο στ' ἀχερών'*, τὸ πατοῦν πουλὺ πουλὺ καὶ κάνουν μιὰ γούβα μέσ' στ' ἄχερο — ἀνεβαίν' ἕνας ἀπάν' καὶ μ' ἕνα διρμόν' βγάξ' ἄχερο καὶ κάν' τὴ γούβα τὸ χτυπάει τ' ἄχερο γύρου γύρου κι ὅλα τὰ ψιλὰ πέφτ'ν καὶ μνήσκ' τὸ χοντρὸ τ' ἄχερο καὶ δὲν πέφτ' — Ἀφοῦ γίν' ἡ γούβα, στρών'ν κάτου κάτου φύλλα συκιάς καὶ μετὰ ρήχτουν μέσα σιάρ', κθάρ', ρόβ', ὅ,τ' καρπὸ ἔχουν, ἴσαμε πενήντα, ἐξήντα πνάκια. Ἀφοῦ γεμίσ' ἡ γούβα, τότες παίρν'ν ἀγδούρ' καὶ τὴ σκεπάζουν βάζουν κ' ἕνα δυὸ ξύλα σὰ σταυρό, γιὰ νὰ σταθοῦν αὐτοὶ οἱ ἀγδούρ. — Αὐτὸς ἀγούδουρας εἶναι ἕνα ψιλὸ ψιλὸ χόρτο μὲ κόκκινα λουλουδάκια. Ἐχ' ἕνα γάλα κι ἂν πάη στοὺ μάτ' μπουρεῖ νὰ στραβουθῆ ἄνθρουπους· καὶ σὰ πόδια σ' κάν' φουσκάλες. Τὸ τρῶν τὰ ζῶα, ἄμα ἔχ' ὁμως γάλα, μπουρεῖ νὰ στραβουθῆ ἡ αἶγα. Ἐχ' σπιρτάδα καὶ γιὰ δαῦτο δὲν περνάει τὸ σκουλήκ' φουφάει. — Μετὰ ρήχτουν ἄχερο ἀπουπάν. Αὐτὸ τοῦν κάν'ν, γιὰ νὰ μὴ πιᾶσ' ψεῖρα τοῦ σιάρ', τοῦ κθάρ'. Ἄμα τοῦν χρειαστῆ, τοῦ βγάξ' ἀπουπάν' κι ἄμα θελήσ' νὰ τοῦν πάρ' ὅλον, τότες κάν' μιὰ τρύπα στοῦν πλάγ' κι αὐτὸ πέφτ'. Ὅσο κι ἂν εἶναι ὁμως, τὸ σιάρ' ἀνακατεύεται μὲ τ' ἄχερο καὶ τότες τὸ λιχνίζουν μὲ τοῦν διρμόν' κι τοῦν ξεχωρίζουν.

¹⁾ Ὅτι εἶναι οὗτος καὶ ὁ μᾶλλον ἀρχέγονος τρόπος κατασκευῆς τῆς ἀετοειδοῦς στέγης βλ. Fr. Oelmann, Haus und Hof im Altertum, τ. 1, Berlin 1927, σ. 48.

Τὸ *φωμαδιό* ἢ ὁ *φοῦρνος* εἶναι συνήθως κατασκευάσμα τῶν γυναικῶν, ὡς εἶναι καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἰδικόν των ἔργον. Τὸ *goubè tòn fkián' n oí gynaiikes ðxi mè touβla, ἀλλὰ με κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια ἀπάν' στὰ κεραμίδια βάζουν κουμιδιά κι' ἀποπάν' λάσπ' ὡς εἰκοσπέντε πόντ' καὶ τίποτε ἄλλο. Ὡς καύσιμος δ' ὕλη χρησιμεύουν πλὴν τῆς βοείου κόπρου (*βοϊδόξ'λα*) οἱ ἀκανθωτοὶ θάμνοι καὶ τὰ ἄλλα ἀκανθώδη χόρτα, τὰ ὁποῖα κοινῶς λέγονται *ξύλα*. Εὐτυχῶς τοιαῦτα χόρτα ¹⁾ φύονται εἰς τὴν νῆσον πολλὰ καὶ με' αὐτὰ οἱ χωρικοὶ μαγειρεύουν καὶ καίουν τοὺς φούρνους.*

Παραπλεύρως τοῦ φούρνου εὐρίσκεται τὸ *παράσπιτο*, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει διὰ τὰ *ξύλα* (*ἀστιβιές, κατσονουπόδια κλπ.*) καὶ ἄλλα χρειώδη τοῦ φούρνου (*πάννα, φκνάρ', κοντάρ' κλπ.*). *Ἐκεῖ βάν' n καὶ τίς πνακουτὲς μι τὰ φουμιὰ καὶ κάθοντι οἱ γυναῖκες, ὅσου νὰ γέν' τὸν φουμί.*

Τὰ κτίσματα αὐτὰ εἰς οὐδεμίαν συνοχὴν εὐρίσκονται πρὸς τὸ σπίτι· προσετέθησαν δηλ. βραδύτερον εἰς αὐτό, ὅταν ἡ οἰκονομία τοῦ οἰκοδεσπότη ἀξηθεῖσα ἀπῆτει τὴν δημιουργίαν ἰδιαιτέρων χώρων διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν καρπῶν καὶ διὰ τὸν σταβλισμὸν τῶν ζῴων. Ἦτο δὲ τοῦτο εὐκόλον, διότι τὸ σπίτι αὐτό, εὐρισκόμενον εἰς μίαν ἄκραν τοῦ χωρίου, διέθετε παρ' αὐτὸ τὴν ἀπαιτουμένην ἔκτασιν. Ὅπου ὅμως — καὶ τοῦτο ἦτο ἡ συνηθετέρα ἐν τῇ νήσῳ περίπτωσις — ἡ ἐπάρκεια αὕτη δὲν ὑπῆρχεν, ἐκεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπανεξήσεως τῆς κατοικίας ἐθεραπεύθη διὰ τῆς δημιουργίας κατωγείου ὑπὸ τὴν κατοικίαν ²⁾. Ἐκ τούτου ὁ τύπος τοῦ μονόσπιτου, τοῦ συγκειμένου ἐξ ἀνωγείου καὶ κατωγείου, ὁ τὸσον συνήθης εἰς ὄρεινους ἰδίᾳ συνοικισμούς, ὡς εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, τὴν Ἡπειρον, τὴν Δυτ. Μακεδονίαν, τὴν Πελοπόννησον, ἐπικρατεῖ καὶ εἰς τὴν Λῆμνον, παρουσιάζει δὲ ἀπλᾶς καὶ συνθέτους μορφάς.

Δεῖγμα ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας (*μονόσπιτο με' μιὰ κάμαρα χωρὶς μεσοχωρίσματα*) ἀποτελεῖ ἡ ὀπισθεν εἰκονιζομένη οἰκία τῆς Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα, τῆς ὁποίας κάτοψιν καὶ κάθετον τομὴν παρέχω ἐν σελίδι 13. Αὕτη εἶναι ἔκτισμένη εἰς ἀπότομον καὶ βραχώδη πλαγιὰν τοῦ βουνοῦ καὶ διὰ τοῦτο αἱ διαστάσεις αὐτῆς εἶναι μικραὶ (4,05 × 3,80 ἔσωτερ.). Τὸ ἀνώγειον ἀποτελεῖ, ὡς συνήθως, τὸν κύριον τῆς κατοικίας χῶρον, τὸν προωρισμένον διὰ τὴν διαμονὴν τῆς οἰκογενείας, εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν ἢ εἴσο-

¹⁾ Παραθέτω ὀνόματά τινα τοιούτων χόρτων: *ἀγούδουρας, ἀκονιζές καὶ νερακόνιζες, ἀμιλλάκ', ἀνανίδα, ἀντραγίδα, ἄραμος, ἀσπόροδολας, ἀσπράγαθα, ἀστιβιές, γαῖδαράγαθα, θυμαράκια, κατσονουπόδια, μοσκοβούλ' ἢ μοσκογούλ', χαμουλιόι, βλισκούν', ἀσαμακιές, κλπ.*

²⁾ Περὶ τῆς εἰς ὕψος ἐπανεξήσεως τοῦ χώρου τῆς οἰκίας βλ. *Fr. Oelmann, Haus und Hof im Altertum, I. Berlin 1927, σ. 36.*

δος και ἡ ἐστία διετήρησαν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς θέσιν, τὴν ὁποίαν εἶδομεν εἰς τὴν μονώροφον οἰκίαν, δηλ. κατασκευάζονται ἀμφοτέρω ἐπὶ τῆς νοτίας (ἢ ΝΔ.) στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας. Ἡ ἄνοδος εἰς τὸ ἀνώγειον γίνεται δι' ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος, ἐκτισμένης ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ θύρα τοῦ κατωγείου εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς καὶ ἀκριβῶς κάτωθεν τῆς θύρας τοῦ ἀνωγείου, ὁ πρὸ αὐτῆς χώρος μένει κενός, ἡ δ' εἴσοδος εἰς τὸ ἀνώγειον γίνεται μὲ μιά πεζούλα σανιδένια, δηλ. μὲ ξύλινον πλατύσκαλον, κατεσκευασμένον πρὸ τῆς θύρας

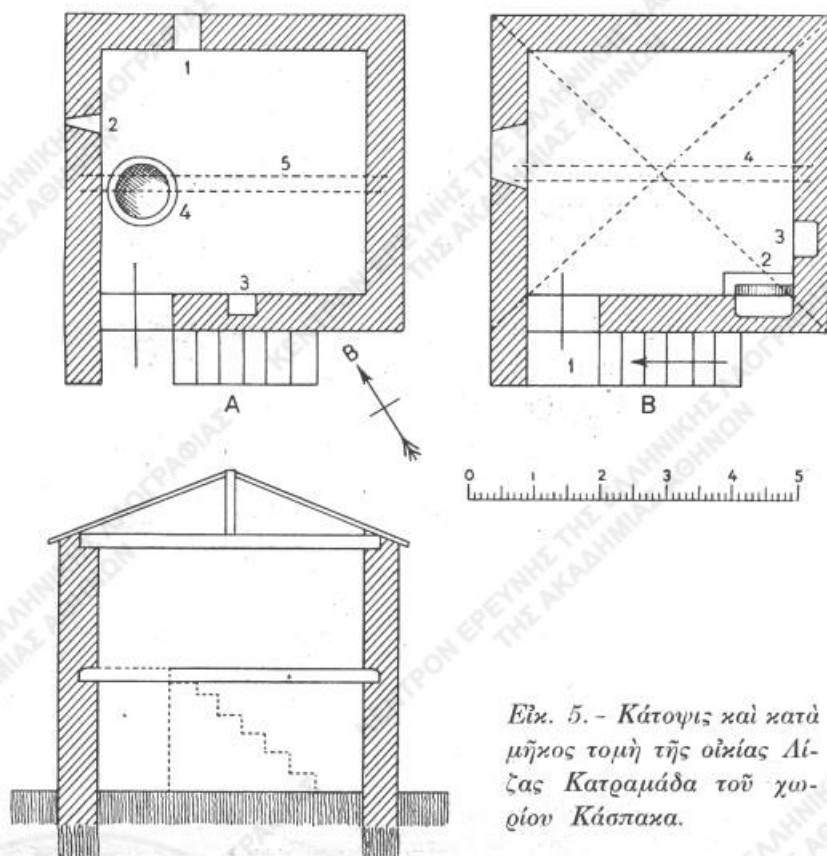
Εἰκ. 4. - Οἰκία Λίζας Κατραμάδα τοῦ χωρίου Κάσπακα.

τοῦ ἀνωγείου¹⁾. Τοῦτου τὰ ξύλα ἀπὸ τῆς μιᾶς μὲν πλευρᾶς στηρίζονται ἐπὶ τῆς τελευταίας βαθμίδος τῆς κλίμακος, ἀπὸ δὲ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς ἐπὶ τοῦ δυτικῆς τῆς οἰκίας τοίχου, ὅστις προεκτείνεται μέχρι τῆς προσθίας πλευρᾶς τῆς κλίμακος. Οὕτω τὸ πλατύσκαλον τοῦτο εἶναι ἀπὸ τῆς ΒΔ. πλευρᾶς κλειστόν, ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ στέγη τῆς οἰκίας προεκτεινομένη ἄνωθεν αὐτοῦ τὸ σκεπάζει, σχηματίζεται πρὸ τῆς θύρας τοῦ ἀνωγείου ἐστεγασμένος ἐξώστης, ὁ ὁποῖος λέγεται *σκεπαστή* καὶ παρὰ τὴν στενότητά του εἶναι πολλαχῶς χρήσιμος εἰς τοὺς ἐνοίκους· ἐκεῖ αἱ γυναῖκες κάθονται καὶ γνέθουν καὶ παίρνουν τὸν ἀέρα τους. Ὅμοίως ὁ κάτωθεν

¹⁾ Εἰς ἄλλας οἰκίας τοῦ τύπου τούτου (πίν. Δ εἰκ. 1) ἡ δυσχέρεια αὕτη παρεκάμθη, ἀνοίγεισσις τῆς θύρας τοῦ κατωγείου ἐπὶ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τῆς οἰκίας.

αὐτοῦ σχηματιζόμενος ὑπόστεγος χώρος χρησιμεύει τὸ καλοκαίρι, διὰ νὰ δένουν τὸ ζῶον κτλ.

Μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας φαίνεται εἰς τὴν ἄνω εἰκόνα τοῦ πίνακος Β. Καὶ ἐδῶ ἡ γωνιά εἶναι θολωτή, ἀλλὰ πολὺ πτωχική, χωρὶς τὰς ἐκατέ-

Εἰκ. 5. - Κάτοπις καὶ κατὰ μῆκος τομὴ τῆς οἰκίας Λί-ζας Κατραμάδα τοῦ χωριῶν Κάσπακα.

A κατώι	1 παράθυρο,
2 γυαλοφεγγίτς,	3 φουλιά γιὰ τίς ὄρνιθες,
4 π'θάφ',	5 μισοδόκ'.
B ἄνωι	1 πιζούλα,
2 γωνιά,	3 τσουλάπ',
4 μισοδόκ'.	

ρωθεν τοῦ καπνοδόχου θέσεις, πὸν προσδίδουν εὐρυθμίαν καὶ γραφικότητα εἰς τὸ τζάκι. Τὰ ὀλίγα μαγειρικά σκευή εἶναι ἀνηρτημένα ἄνωθεν τῆς γωνιάς, μεταξὺ δ' αὐτῶν διακρίνονται ἡ χλωροθήκ', ἡ κατρακάζα (τρίφτης τυριοῦ καὶ κολοκυθιοῦ), ἡ κρατούνα (νεροκολοκύνθη μὲ ὄπας, χρησιμεύουσα εἰς τὸ στράγγισμα τῶν μακαρονίων) κτλ. Καὶ παράθυρον ὑπάρχει ἓν, ὕψ. 1,23 μ. ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου. Καὶ ἓν γένει τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χωρικοῦ σπιτιοῦ εἰς τὴν Λῆμονον δὲν

παρουσιάζει τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἐπίπλων καὶ τῶν σκευῶν, τῶν ὀποίων ἢ τόσον εὐρυθμος καὶ καλαισθητὸς διάταξις εἰς τοὺς τοίχους καὶ τὰ ράφια ἀποτελεῖ τὴν *στολή τοῦ σπαιοῦ* εἰς τὴν Σκῦρον καὶ τὰ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου.

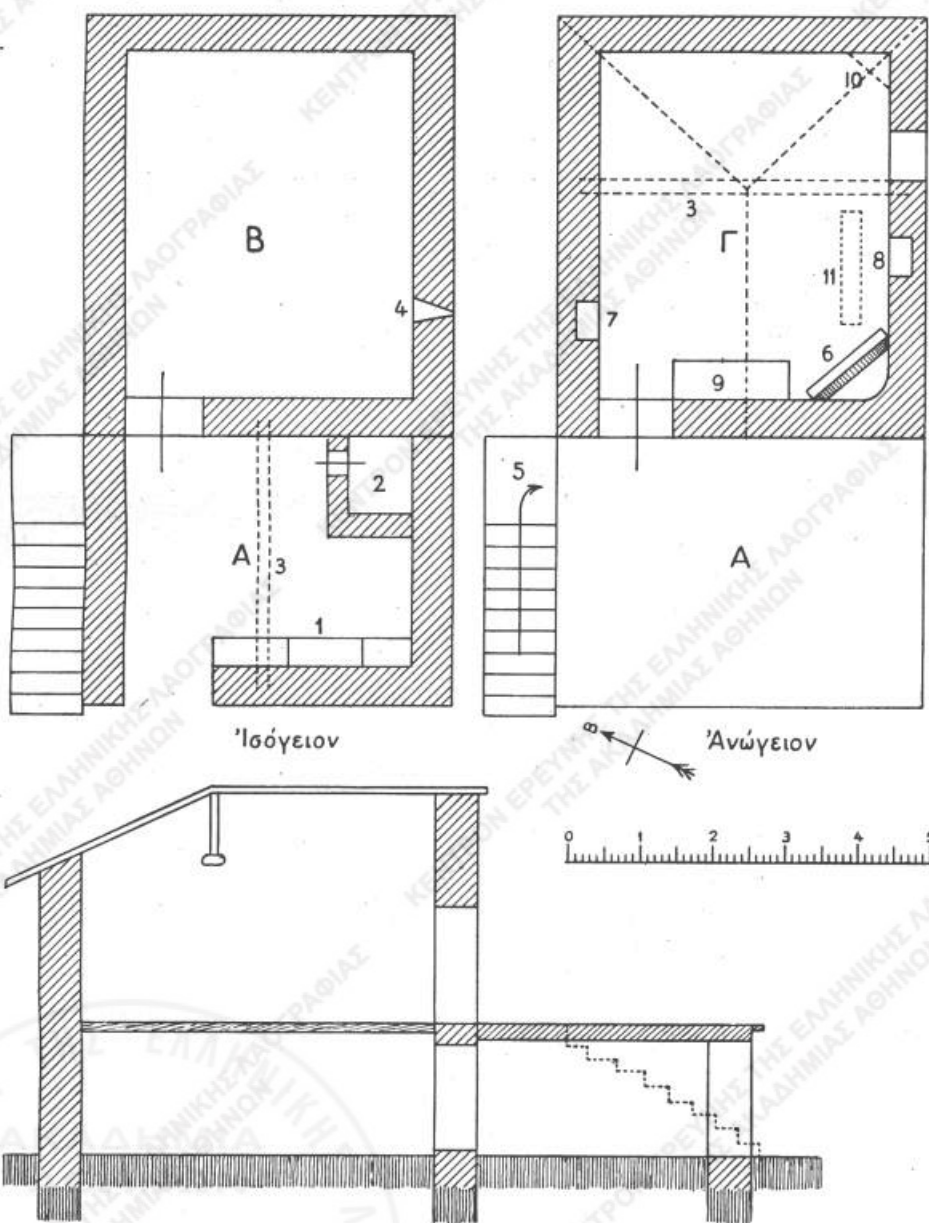
Ἐπειδὴ τὸ ἐμβαδὸν τῆς οἰκίας εἶναι σχεδὸν τετράγωνον (4,05 × 3,80), καὶ ἡ στέγη αὐτῆς κατεσκευάσθη τετρακλινῆς μὲ τὰς τέσσαρας αὐτῆς πλευρὰς συγκλινοῦσας εἰς ἓν σημεῖον (*σκέπα μὲ τέσσερα ἀκιντιά* (= κλίσεις) *καὶ μὲ ἕναν μπαμπᾶ*) ὀλόκληρος δηλ. ἡ στέγη στηρίζεται ἐπὶ ἐνὸς καθέτου στύλου (*μπαμπᾶ*), ἐπικαθημένου εἰς τὸ μέσον τῆς μεσοδόκης. Καὶ ἐδῶ δὲ τὸ γεῖσον (*ἢ παραφιέρωση*) σχηματίζεται διὰ σειρᾶς πλακῶν καὶ εἶναι πολὺ στενόν.

Τέλος τὸ *κατώι*, χρησιμεῦν διὰ τὸν σταβλισμὸν τῶν ζώων, τὴν φύλαξιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων καὶ τὴν ἀποθήκευσιν νομῆς καὶ καρπῶν, ἔχει εἰς ἑκὰς ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὕψος ἓν στενὸν παράθυρον καὶ ἕνα φεγγίτην, ἕνεκα δὲ πτωχείας τῆς νοικοκυρᾶς ἐλάχιστα πράγματα περιέχει. Καὶ τὸ ὕψος τοῦ κατωγείου εἶναι τὸ ἐπιβαλλόμενον ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀναστήματος τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι 1,80 μ. Μερικοὶ εἰς τὸ *κατώι* ξεχωρίζουν μὲ *ντουβάρι* ὕψους 1-1½ μ. τὸ *ἀμπάρ*¹⁾ καὶ βάζουν μέσα τὸν *καρπό* τὸν ξεχωρίζουν μὲ *πλίθ*²⁾ ἄλλοῦ τὸ *στάρ*³⁾, ἄλλοῦ τὸ *κθάρ*³⁾, ἄλλοῦ τὸ *μγάδ*³⁾.

Ἡ ἀπλῆ αὕτη διώροφος οἰκία ἀποτελεῖ εἰς πολλὰ τῶν χωρίων τῆς νήσου τὴν συνηθεστέραν τῆς κατοικίας μορφήν. Π. χ. εἰς τὰ Σβέρδια, τὸν Κατάλακκον, τὰ Καμίνια τὰ περισσότερα σπίτια εἶναι *μονόσπιτα ἀνώγεια* μὲ σκάλα ἐξωτερικὴ πέτρινη. Πολλαχοῦ, ὡς εἰς τὰ Σβέρδια, ὑπάρχουν δύο ἢ καὶ τρία σπίτια ἐκτισμένα ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν στέγην. Κατὰ τὴν φράσιν τῶν χωρικῶν, *μιά σκέπα τρίγια σπίτια, τέσσερα σπίτια! ἔκαμνε καθένας μονάχα τρεῖς τοῖχ'.* *Εἶχαν καὶ θυριδες κ' ἔδινεν ἢ μιά τὴν ἄλλ' κστελιάτ'κο*¹⁾. *Μονοιασμένος κόσμος (ὄχ' πὼς ἦταν ἀδέρφια).* *Εἶχαν καὶ κρυβτσάνες μέσ' στὸν τοῖχο, στὴν πόρτα ποπίσ', στὸ παχνὶ ποκάτ, γιὰ νὰ βάζουν χρήματα, πράματα....*

Μειονέκτημα σπουδαῖον τῆς διμεροῦς ταύτης κατοικίας εἶναι προφανῶς τὸ ὅτι ὁ χώρος, ὁ χρησιμεῦν διὰ σταβλισμὸν τῶν ζώων εὐρίσκεται κάτωθεν τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ δ' ἡ τήρησις καθαριότητος εἰς στάβλον δὲν εἶναι πάντοτε κατορθωτὴ, ἢ τοιαύτη διάταξις τῶν χώρων ὑστερεῖ ἀπὸ ὑγιεινῆς ἀπόψεως. Ἐπειτα καὶ χώρον ἰδιαιτέρον διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν δημητριακῶν καρπῶν καὶ τῆς νομῆς τῶν ζώων ἡ κατοικία αὕτη δὲν ἔχει.

¹⁾ *Κοτέλ'* = σκουτέλι. *Κοτελιάτ'κο*, τὸ φαγητὸν ποὺ στέλλεται ὡς δῶρον εἰς συγγενεῖς ἢ γείτονας, τὸ *σκουτελικὸ* ἢ *ἀποδοσίμι*, ἡ *πέτσα* ἢ ὁ *δίσκος*. (Βλ. Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939, σ. 104). Πρβλ. *θὰ τὸν κοτελιάσω*: *θὰ τὸν φιλέψω* (Λήμνος).

Είκ. 6.- Κάτοπις και κατά πλάτος τομή της οικίας Ν. Κόκκ'γαρου τοῦ χωρίου Βάρου.

A ἀξάτα,	1 παχιά,	5 μιζούλα,	9 γιοῦκερ,
B κατώι,	2 κ'μάσ' γιά τς ὄρνιθες,	6 γονιά,	10 τὰ 'κουνίσματα.
Γ ἀνώι.	3 μισουδόκ',	7 λαηνουστάτ'ς,	11 κανιά (ψωμοσάνιδο).
	4 φηγίτ'ς,	8 γτουλάπ',	

Τὰ μειονεκτήματα ταῦτα ἤρθησαν διὰ τῆς προσθήκης τρίτου χώρου, τῆς λεγομένης ἀξάτας¹⁾. Αὕτη κτίζεται γενικῶς ἐπὶ τῆς προσόψεως τῆς ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας, ἀποτελοῦσα κλειστὸν πρὸ αὐτῆς προσῶρον, ἀλλὰ φθάνει μόνον εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἰσογείου, χρησιμεύει δὲ διὰ τὴν στάβλισιν τῶν ζώων ἤτοι τῶν βοῶν καὶ τῶν ὑποζυγίων τοῦ ἀγρότου (πίν. Δ εἰκ. 2, πίν. Ε εἰκ. 1 καὶ 2). Ἐπειδὴ δὲ ἡ στέγη τῆς ἀξάτας, ὡς εἶπομεν, κατασκευάζεται ἐπίπεδος (δῶμα) καὶ εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος μὲ τὸ δάπεδον τοῦ ἀνωγείου, αὕτη χρησιμεύει ὡς πλατὺς ἐξώστης, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέρχονται δι' ἐξωτερικῆς λιθίνης κλίμακος. Ἡ θέσις ὁμῶς τῆς κλίμακος δὲν εἶναι παντοῦ ἢ αὐτῆ, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν τοποθεσίαν καὶ ἄλλοτε μὲν πίπτει ἐντὸς τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, ἄλλοτε δὲ ἐξέχει αὐτῆς κατὰ διαφόρους διευθύνσεις καὶ οὕτω συντελεῖ εἰς τὴν ποικιλίαν καὶ γραφικότητα τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς οἰκίας. Εἰς τὴν ἀξάταν ὁ χωρικός ἐκθέτει τοὺς χλωροὺς καρπούς του εἰς τὸν ἥλιον πρὸς ἀποξήρανσιν, ἐπ' αὐτῆς καὶ ἡ οἰκογένεια δειπνεῖ καὶ κατακλίνεται κατὰ τὸ θέρος. Εἶναι δ' ἡ ἀξάτα καὶ ἄλλως χρήσιμος εἰς τὸν ἀγρότην διότι πλὴν τῆς φάτνης διὰ τὰ ζῶα περιλαμβάνει καὶ τὸ *κουμάσι γιὰ τις ὄρνιθες* (εἰκ. 6), συνήθως δὲ καὶ τὸν φοῦρνον (*ψωμαδιό*), ὁ ὁποῖος κτίζεται εἰς μίαν τῶν πλευρῶν τῆς ἀξάτας, σχηματίζων ἐξωτερικῶς ἡμικυκλικὴν κόγχην, τὸ λεγόμενον *κουβούκ' ἢ κβούκ'* (κουβούκλιον. Βλ. εἰκ. 7, καὶ πίν. Ε, 1 καὶ Η, 1). Οὕτως ὁ κάτωθεν τοῦ *σπιτιοῦ* χώρος ἤτοι τὸ *κατώ* ἀπομένει ἐλεύθερον καὶ διατίθεται διὰ τὴν ἀποθήκευσιν τῶν ξηρῶν καὶ ὑγρῶν καρπῶν καὶ τοῦ ἀχύρου, ὡς καὶ διὰ τὴν φύλαξιν τῶν γεωργικῶν ἐργαλείων (*ἀλέτιο, ζγός, δουκάν', φκέντρ'*). Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἀπαρτίζεται ἐν ἑνιαίῳ καὶ ἁρμονικῶν σύνολον, τὸ ὁποῖον συγκεντρώνει κατὰ τὸν μᾶλλον πρόσφορον τρόπον ὅλους τοὺς ἀπαραιτήτους εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ ἀγρότου χώρους ἢ τοιαύτη δ' αὐτῶν διάταξις πληροῖ καὶ τοὺς ὄρους τῆς ὑγιεινῆς καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ δύναται ὁ χωρικός εὐχερῶς νὰ ἐπιβλέπη κατὰ τὴν νύκτα τὰ κτήνη του καὶ νὰ τοὺς παραθέτῃ τροφήν²⁾. Ἐννοεῖται δ' ὅτι πολλαχοῦ παρὰ τὸ σπίτι μὲ τὴν ἀξάτα ὑπάρχει καὶ τὸ *καλύβ'* ἢ *παράσπιτο* καὶ πολλάκις ὁ φοῦρνος εἶναι κτισμένος εἰς μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καθ' ὃν τρόπον καὶ εἰς τὴν ἀξάτα.

Ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς τῆς οἰκίας, διακρινόμενος γενικῶς διὰ τῆς λ. ἀξάτα, προῆλθε διὰ προσθήκης ἐκ τῆς ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας, τοῦ λεγομένου *ἀνωγοκάτωγον σπιτιοῦ*, συνάγω ἐκ τοῦ ὅτι οὐδαμοῦ τῆς Λήμνου εἶδον παλαιὰν μονώροφον οἰκίαν μὲ ἀξάταν καὶ ὅτι ἡ διάταξις τῶν χώρων καὶ τῶν μερῶν παρέμεινε

¹⁾ Περὶ τῶν λ. ἀξάτα καὶ ἀξάιτο καὶ τῆς ἐκ τοῦ τοξάτου ἐρμηνείας αὐτῶν βλ. Κ. Ἀμαρινοῦ ἐν Ἀθηνᾶς τ. 23 (1911) σ. 490.

²⁾ Ὅμοίαν γειτνίασιν τοῦ στάβλου μὲ τὴν κατοικίαν παρὰ Γερμανοῖς βλ. ἐν Α. Helbok, ἐνθ' ἀν. σ. 29 κέ. Πρβλ. Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχ. 1939 σ. 16.

1. Σπίτι με άξάτα και κουβούκλι Παν. Ἀχιλλιά του χωρίου Ἀγίας Σοφίας.

2. Παλιό μονόσπιτο με την άξάτα ύψουμένην ἀνωτέρω τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνωγείου καὶ προεκτεινομένην πλαγίως ἐν Φυσίῃ. Βλέπε τὴν μεσοδόκην τῆς στέγης προεκβαλλομένην ἔξω τοῦ προσθίου τοίχου.

1. Σπίτι με άξάτο Γ. Πανταζή έν 'Αγία Σοφία.

2. Σπίτι με άξάτο και άξάτα Τριανταφύλλου Κλειδι έν Φουσίνη.
Δεξιά ή λιθίνη κλιμαξ με τόν λαηροστάτη εις τó βάθος.

Παλιό σπίτι με αζαίτο εις τόν Κατάλακον.

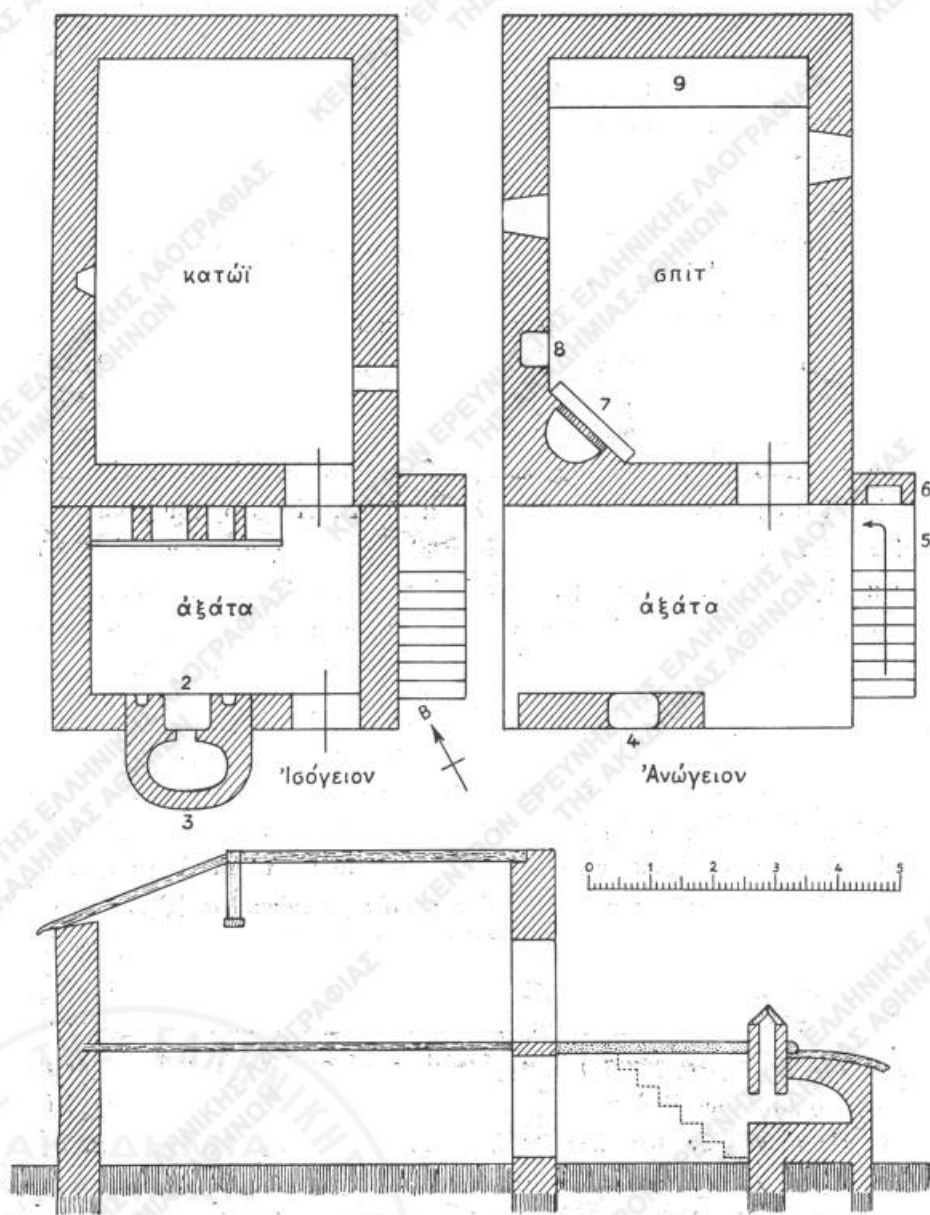
ΠΙΝΑΞ Η.

1. Οικία Γ. Κομνηνάκη τῆς Σκανδάλης με τὴν ἀξάταν καὶ τὸν φοῦρνον ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς. Τὸ σκιαζόμενον κτίριον πρὸ τῆς ἀξάτας εἶναι *κουμάσι* διὰ τὸν χοῖρον καὶ τὰς δρνηθας.

2. Οικία με *κάγκελλα* Δημ. Λούκη εἰς τὸν Κάσπακα.

Εικ. 7. - Κάτωρις και κατά πλάτος τομή της οικίας Παν. Ἀχιλλῆα τοῦ χωρίου Ἁγίας Σοφίας (βλ. πίν. Ε' εἰκ. 1).

1 παγιά,
2 ψωμαδιό,
3 κουβούκλι,

4 καπνοδοῦχος,
5 μπιζούλα,
6 λαγροσταί'ς

7 γωνιά,
8 ντουλάπ',
9 γιοθκερ.

καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην οἶα καὶ ἐν τῇ ἀπλῇ διωρόφῳ οἰκίᾳ.

Γενικὸν γνώρισμα τῶν οἰκιῶν τούτων εἶναι καὶ ἡ τρικλινῆς στέγη (*σκέπα μὲ τρία ἀκιντιά*), ἡ ὁποία προσαρμόζεται καὶ πρὸς τὸ παραλληλόγραμμον σχῆμα αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν ἀνάγκην, ὅπως τὰ ἐκ τῆς στέγης ρέοντα ὕδατα μὴ πλημμυρῶσι τὸ δῶμα τῆς ἀξιάτας, ἀλλὰ παροχετεύονται πρὸς τὰς μακρὰς αὐτῆς πλευρὰς· διὰ τοῦτο ὁ πρόσθιος τοῖχος τοῦ σπιτιοῦ ὑψώνεται ἀετοειδῶς, σχηματίζων τὸ λεγόμενον *καλκάνι* καὶ δίδων ροὴν πλαγίαν εἰς τὰ ὄμβρια ὕδατα.

Τὸ ὕψος τοῦ μὲν κατωγείου εἶναι συνήθως 1,80-2 μ. τῆς δὲ ἀξιάτας 1,60-1,80 μ. διότι ἡ στέγη αὐτῆς εἶναι *χωματερή* καὶ διὰ τοῦτο παχύτερα τοῦ δαπέδου τοῦ ἀνωγείου. Τὸ ὕψος τοῦ ἀνωγείου εἶναι κατὰ τι μεγαλύτερον (2-2,30 μ.).

Περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ τύπου τούτου τῆς Λημνίας οἰκίας εὐρίσκομεν εἰς τὸ λεγόμενον *ἀξιάτο* ἢ *σπίτι μὲ κάγκελλα*. Τοιαῦται εἶναι αἱ οἰκίαι, αἱ εἰκονιζόμεναι εἰς τοὺς πίνακας Γ καὶ Z . Ἡ οἰκία μάλιστα τοῦ Γ . Πανταζῆ τοῦ χωρίου Ἁγίας Σοφίας (πίν. Γ , 1) προέρχεται ἀπὸ διασκευὴν ἀξιάτας, γενομένην ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ κατοχοῦ αὐτῆς. Οὗτος δηλ. θέλων νὰ προσθήσῃ ἐν ἀκόμῃ δωμάτιον εἰς τὸ ἀνώγειον, ἐπεξέτεινε τὴν στέγην κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κορυφαίου ξύλου καὶ τὸ μὲν μεγαλύτερον μέρος τοῦ οὕτω στεγασθέντος ἀνωθεν τῆς ἀξιάτας χώρου περιέφραξε διὰ τοίχων καὶ διεορῦθμισεν εἰς *vodân* ἢ *μαγερειό*, ἀφοῦ μετέφερεν εἰς αὐτὸ τὴν ἐστίαν ἀπὸ τὸ *σπίτι*, τὸ δὲ μικρότερον μέρος ἀφῆκεν ἀνοικτὸν ὡς ὑπόστεγον (*χαγιάτι*), διὰ νὰ χρησιμεύῃ καὶ ὡς σκεπαστὴ εἴσοδος διὰ τὰ δύο δωμάτια καὶ ὡς ἐξώστης· χάριν δὲ ἀσφαλείας, γὰρ νὰ μὴ πέφτουν τὰ παιδιά, ἔκτισε χαμηλὸν τοίχον εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ἐξώστου, ἐνῶ ἄλλοι ἀρκοῦνται εἰς τὰ συνήθη κάγκελλα· διὰ τοῦτο καὶ ἡ οἰκία αὐτὴ διακρίνεται καὶ ὡς *σπίτι μὲ κάγκελλα*. Ὁμοίως τὸ *σπίτι* τοῦ K . Ἀτταλειώτη ἐν Φυσίῃ, τοῦ ὁποίου κάτοψιν καὶ τομὴν παρέχω ἔναντι, ἐκτίσθη ἀρχικῶς ὡς ἀξιάτα, ἀλλὰ πρὸ 50 ἐτῶν διεσκευάσθη εἰς ἀξιάτο· δι' αὐτὸ καὶ ἀνωθεν τῆς θύρας τοῦ μεγάλου δωματίου πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ χαγιατιοῦ ὑπάρχουν ἀκόμη τ' *ἀνεφράγια*¹⁾ ἤτοι αἱ πλάκες, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ εἰς τὴν *παραφτέρωση*, χρησιμεύουν, διὰ νὰ στηρίζωνται αἱ κεραμίδες. Τούναντίον ἡ οἰκία Γ . Μπαλτᾶ εἰς τὸ χωρίον Κατάλακκον, ἡ ὁποία ἐκτίσθη πρὸ 60 ἐτῶν ἐπὶ σχεδίου ὡς ἀξιάτο (πίν. Z , κάτοψις ἐν σελ. 20), ἔχει τὸν διαχωριστικὸν τοῖχον τοῦ ἀνωγείου λεπτὸν (*μπαγιατι*) καὶ παρουσιάζει μεγαλύτεραν συμμετρίαν εἰς τὰς ἀναλογίας τῶν χώρων. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ σύνθεσις τῆς οἰκίας παρέμεινεν ἡ αὐτὴ μὲ τὴν λιθίνην κλίμακα ἄγουσαν ἔξωθεν εἰς τὸ χαγιατι ἢ τὰ κάγκελλα.

¹⁾ Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανονικοῦ τύπου δὲν λείπουν,

¹⁾ Περὶ τῆς λέξεως βλ. Ἰστ. Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς, τ. 2 σ. 158, λ. *ἀναφράγια*.

1

2

3

1. Κτίσιμο σπιτιού εις τὸ χωριὸν Πλάκα (φωτογραφία ἔτ. 1938).
2. Λειτουργία εις τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἀηγιάννη εις τὸ Παλιόκαστρο τῆς Πλάκας.
3. Μονώροφος οἰκία τοῦ χωρίου Κατάλακκου.

ΠΙΝΑΞ Β.

1. Γωνιά και ντουλάπι της οικίας Κατράμαδα του χωριού Κάσπακα.

2. Γωνιά της οικίας Κ. Ἀτταλειώτη ἐν Φυσίῃ.

ΠΙΝΑΞ Γ.

Γωνιά τῆς οἰκίας Δημητρίου Νικολῆ τοῦ χωρίου Ἁγίας Σοφίας
μέ τὸ ντουλάπι καὶ τὴν πιατοθήκη.

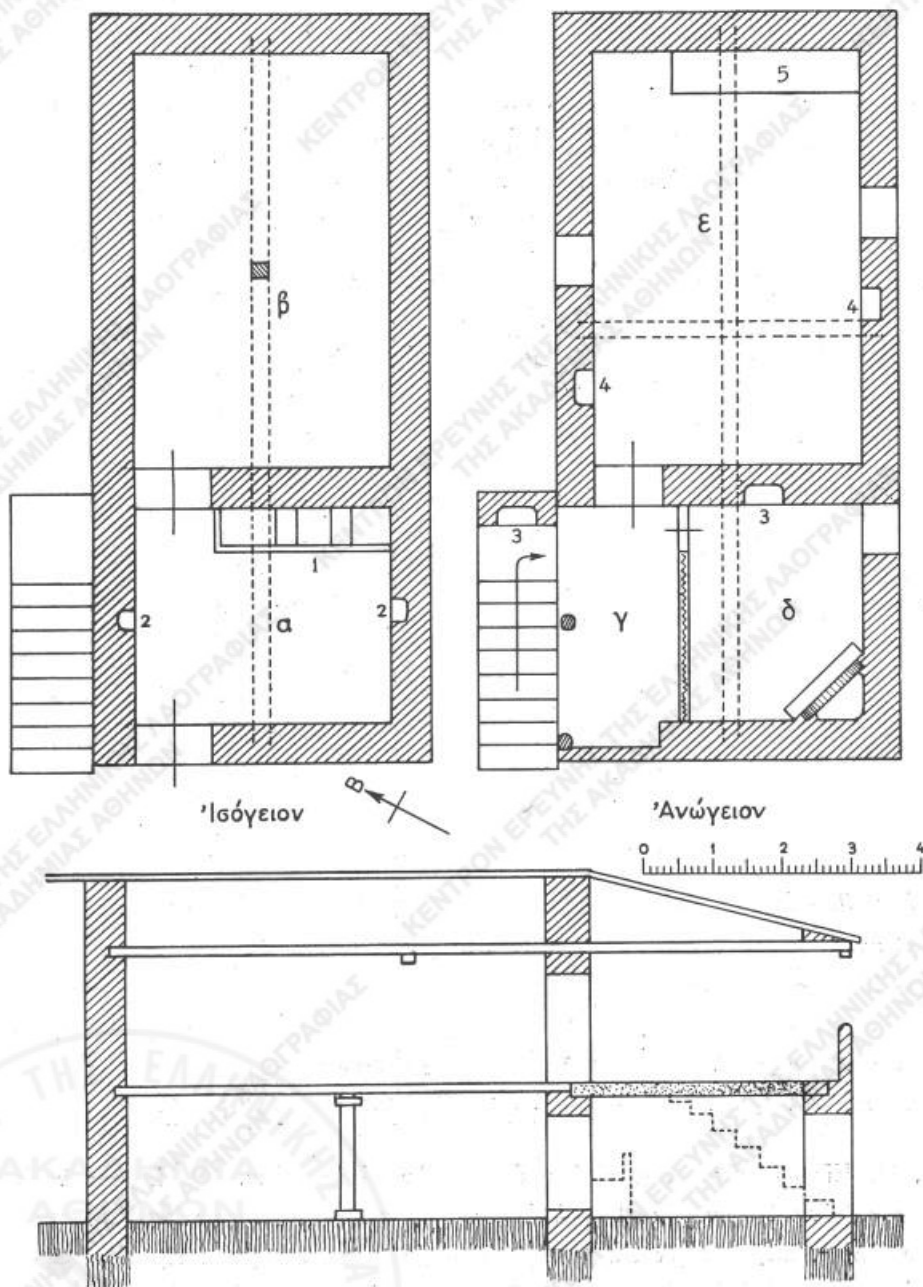
ΠΙΝΑΞ Δ.

1. Μονόσπιτο του χωριού Βάρως.

2. Σπίτι με άξάτα του χωριού Σκανδάλης.

Είχ. 8. - Κάτοπις και κατά πλάτος τομή τής οικίας Κ. Ἀταλειώτη τοῦ χωρίου Φυσίνης.

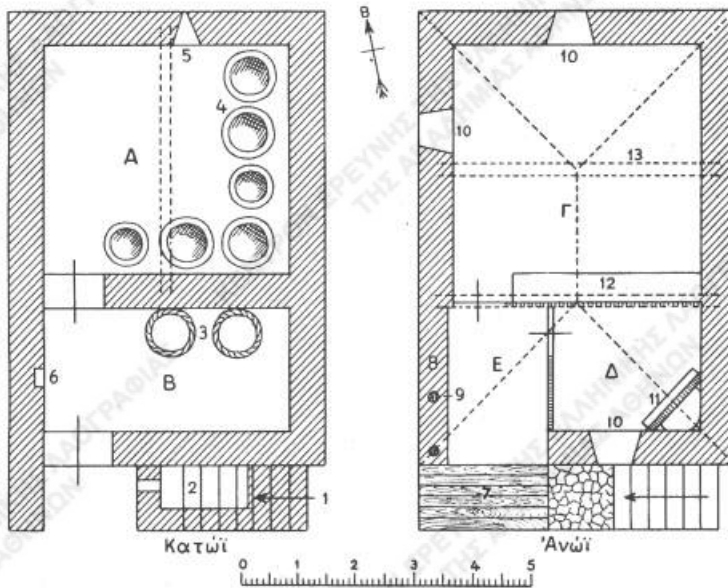
α στάβλος (σκεπαστή),
β κατώι,
γ ἀξάιτο,

δ μαγειρεύ,
ε ἀνώι, σπλί'.

1 παγκιά,
2 φωλιά γιὰ τίς ὄρνιθες,
3 λαγονοστάτ'ς,

4 τρουλάπ',
5 γιοῦγκερ.

προσδίδουσαι ποικιλίαν και γραφικότητα εις την μορφήν, ως είναι η οικία Τριανταφύλλου Κλειδή τῆς Φυσίνης, ὅπου εις τὸ ἀξάιτο προσετέθη καὶ ἀξάτα πρὸ τοῦ ἔξω κατωγιοῦ (πίν. ζ, 2), καὶ ἡ οικία Γεωργίου Κομνηνάκη τῆς Σκανδάλης, ὅπου ἡ ἀξάτα μετὸν φουῖνον κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς, τὸ δὲ χαγιάτι περιορίσθη εἰς στενὸν διάδρομον χωρὶς τοὺς στύλους τῆς στηριξέως (πίν.

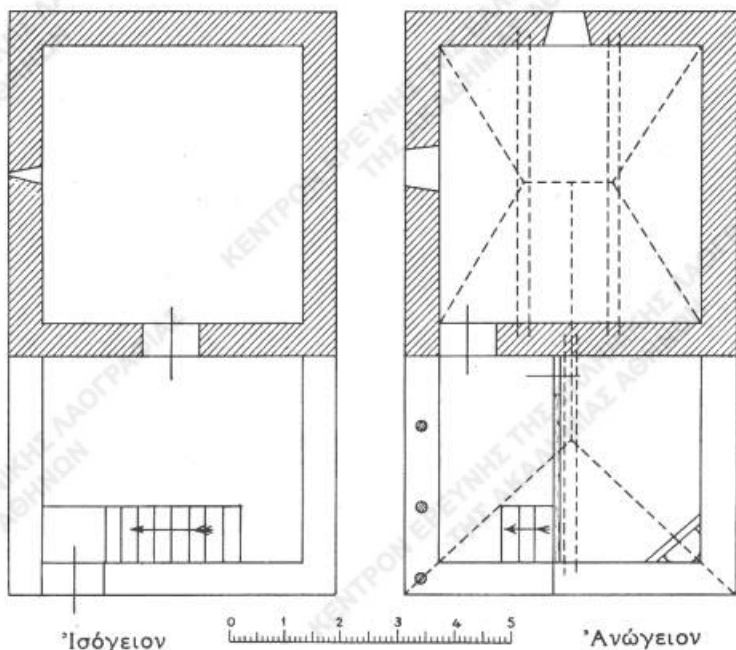

Εἰκ. 9. — Κάτοπις οἰκίας Γ. Μπαλιᾶ τοῦ χωρίου Κατάλακκου (βλ. πίν. Ζ').

<i>A</i> κατώϊ,	1 σκάλα,	7 σκεπαστή, σανίδωμα,
<i>B</i> ἔξω κατώϊ (στάβλος)	2 κουμάσ' γιὰ τίς θρυθιθες,	8 πεζούλα πέτρινη ὕψ. 0,73,
<i>Γ</i> σπιτ'	3 κοφίνα μετ' ἄχερο (ἀντὶ παγγιῶν),	9 στῦλος,
<i>Δ</i> νουδάς, μαγερεϊώ,	4 πιθάρια γιὰ τ'ς καρποί,	10 παράθυρο,
<i>E</i> σκεπαστή, ἀξάιτο.	5 γυαλοφεγγίτ'ς,	11 γωνιά,
	6 φωλιά,	12 γιοῦκρο,
		13 μισουδόκ'.

Η, 1). Εἰς μερικὰς ὁμοῦς οἰκίας, ὡς εἰς τὴν οἰκίαν Παν. Σουγλέρη τοῦ Κατάλακκου (βλ. κάτοπιν, εἰκ. 10), ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ διασκευὴν ἀπλῆς διωρόφου οἰκίας, παρουσιάζεται καὶ ἕτερα μεταρρυθμίσεις, ἀφορῶσα τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸ ἀνώγειον· ἡ σκάλα δηλ. ἔγινεν ἐδῶ ξυλίνη καὶ ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἔξω κατώϊ, ὀδηγοῦσα ἔσωθεν εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ ἀνωγείου. Μετὴν μεταρρυθμίσειν δ' αὐτὴν τὸ ἀξάιτο ἀπέβαλε μὲν κάτι ἀπὸ τὴν γραφικότητα τῆς ἔξωτερικῆς μορφῆς, ἀπέκτησεν ὁμοῦς μεγαλυτέραν ἀσφάλειαν, δημιουργηθεῖσης μιᾶς μόνης κλειστῆς εἰσόδου διὰ τὴν ὅλην οἰκίαν.

Ὡς βλέπομεν, ἡ κυρία μεταρρύθμισις εἰς τὸ ἀξάιτο ἀπέβλεπεν ἀρχικῶς εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς διαβιώσεως διὰ τῆς δημιουργίας ἰδιαίτερου μαγευρίου, ὥστε τὸ ἀνωί ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν ἐστίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμαγεύρουν, καὶ νὰ καταστῇ ἀποκλειστικῶς χῶρος διαμονῆς καὶ ὕπνου, πρὸς δὲ αἴθουσα ὑποδοχῆς (σάλα). Τόσον δ' ἀναγκαία καὶ ἐπιβεβλημένη ἐκρίθη σὺν τῷ χρόνῳ ἡ μεταρρύθμισις αὕτη, ὥστε εἰσῆχθη καὶ εἰς παλαιὰ μονόσπιτα· εἰς μικρὰν δηλ. ἀπό-

Εἰκ. 10. - Κάτορις τῆς οἰκίας Παν. Σονγλήρη τοῦ Κατάλακκον.

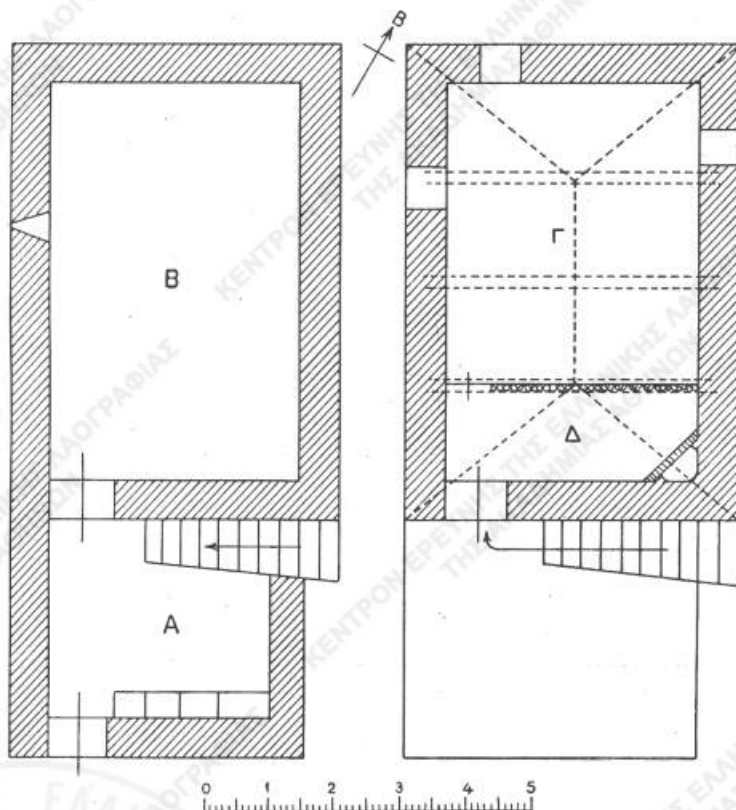
(Τὰ λευκὰ μέρη δηλοῦν τὴν προσθήκην. Ἡ κλιμαξ εἶναι ἐσωτερικῆ).

στασιν ἀπὸ τῆς θύρας ἔκτισαν εἰς αὐτὰ λεπτὸν τοῖχον (μαγνταῖ) καὶ δι' αὐτοῦ ἀπεχώρισαν ἀπὸ τοῦ λοιποῦ δωματίου τὸν περὶ τὴν ἐστίαν χῶρον, κατασκευάσαντες οὕτω καὶ εἰς αὐτὰ μαγευρίο. Δεῖγμα τῆς εὐκολίας, μετὰ τὴν ὁποίαν οἱ χωρικοὶ ἐπιφέρουν μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις εἰς τὴν κατοικίαν των, ἀποτελεῖ τὸ σπίτι τοῦ Παντελῆ Παραθυρᾶ εἰς τὰ Σβέρδια (εἰκ. 11), εἰς τὸ ὁποῖον, χωρὶς κὰν νὰ μεταποτισθῇ ἢ ὑπάρχουσα λιθίνη κλιμαξ, προσετέθη ἀξάτα καὶ διὰ λεπτοῦ τοίχου (τσατμᾶ) διηρέθη τὸ ἀνωί εἰς δύο δωμάτια, δηλ. εἰς σάλαν καὶ μαγευρίο.

Πρὸς τούτοις διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης τῆς ἀξάτας οἱ χωρικοὶ ἀπηλλάγησαν καὶ ἀπὸ τὰς ἐνοχλήσεις τῶν συχνῶν ἐπισκευῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ προβαίνουν μεθ' ἐκάστην περίοδον βροχῶν· διότι ἡ σκεπαστὴ

ἦταν μὲ χῶμα, ἔμπαζε νερὸ καὶ σακάτευε τὸ ζῶο. Τὸ χῶμα τοῦτο δῶ, κατὰ τοὺς λόγους χωρικοῦ τοῦ Κατάλακκου, δὲ διάν', ὅτ' καὶ νὰ κἀν'ς, ὅσο καὶ νὰ βάλ'ς. "Ὅχ' κύλιτρο νὰ βάλ'ς, δὲ διάν'." Ὑστερα βροῆκαν ἐφεύρεσ' τὰ κεραμίδια.

Τέλος καὶ αὐτὸ τὸ ἀπομείναν ἀνοικτὸν ὑπόστεγον, τὸ ἀξάιτο, ἐκλείσθη διὰ τοίχου καὶ μέρος μὲν αὐτοῦ, ὑψωθὲν μέχρι 0,90-1 μ. ἀπὸ τοῦ λοιποῦ διαπέδου,

Ἰσόγειον

Ἄνωγειον

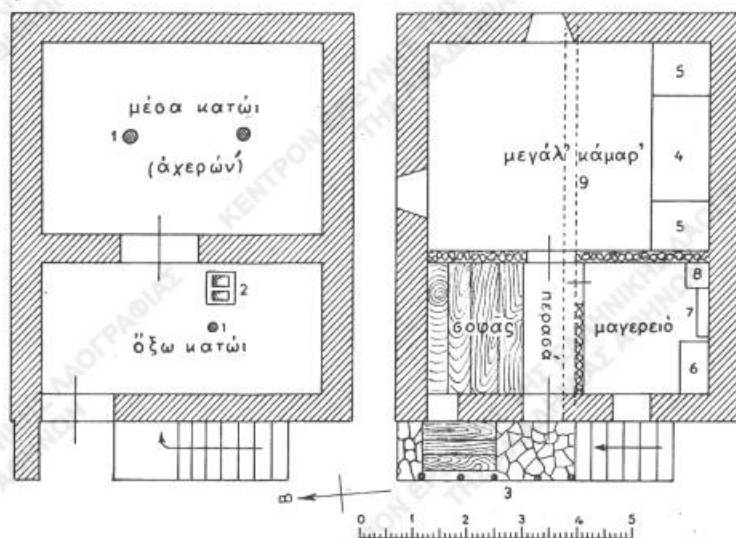
Εἰκ. 11. - Κάτωφιν ἰσογείου καὶ ἀνωγείου τῆς οἰκίας Παντελῆ Παραθυρᾶ τοῦ χωρίου Σβέρδια.

A ἀξάτα B κατώι Γ σάλα (ἀνώι) Δ μαγειρείο.

ἀπετέλεσε τὸν σοφᾶν, ἓνα ἕψηλὸν μεντέρι, πατωμένο, κατάλληλον διὰ τὰς γυναικείας ἐργασίας καὶ διὰ νὰ κοιμᾶται ἡ οἰκογένεια κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας¹⁾, μέρος δ' αὐτοῦ, μεταξὺ τοῦ μαγειρείου καὶ τοῦ σοφᾶ εὕρισκόμενον, ἐσημάτισε

¹⁾ Πρὸβλ. τὸν σοφᾶν τοῦ Σκυριανοῦ καὶ τῶν ἄλλων νησιώτικων σπιτιῶν ('Αγγ. Χατζη-μιάλη, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκυρος, 1925, σ. 31 κέ.).

στενὸν διάδρομον, τὴν λεγομένην *περασά*. Ἔνεκα τούτου καὶ ἡ *σκάλα* καὶ ἐν γένει ἡ εἴσοδος εἰς τὸ ἀνώγειον μετετοπίσθη εἰς τὸ μέσον τῆς προσόψεως, ὡς φαίνεται εἰς τὴν φωτογραφίαν (πίν. Η, 2) καὶ τὴν κάτοψιν τῆς οἰκίας Δημ. Λούκη τοῦ χωρίου Κάσπακα (εἰκ. 12). Οὕτως ἡ Λημνία οἰκία ἀπέκτησε κλειστήν, τετραγωνισμένην μορφήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔφθασαν εἰς χωρία τινὰ καὶ δι' ἀμέσου μετατροπῆς τοῦ τύπου τῆς ἀξιάτας. Ἡ οἰκία πχ. τῆς Κυριακούλας Κασσίδη τοῦ χωρίου Σβέρδια (βλ. κάτοψιν, εἰκ. 13), ἡ ὁποία ἦτο μία τῶν μεγαλύτερων τοῦ χωρίου

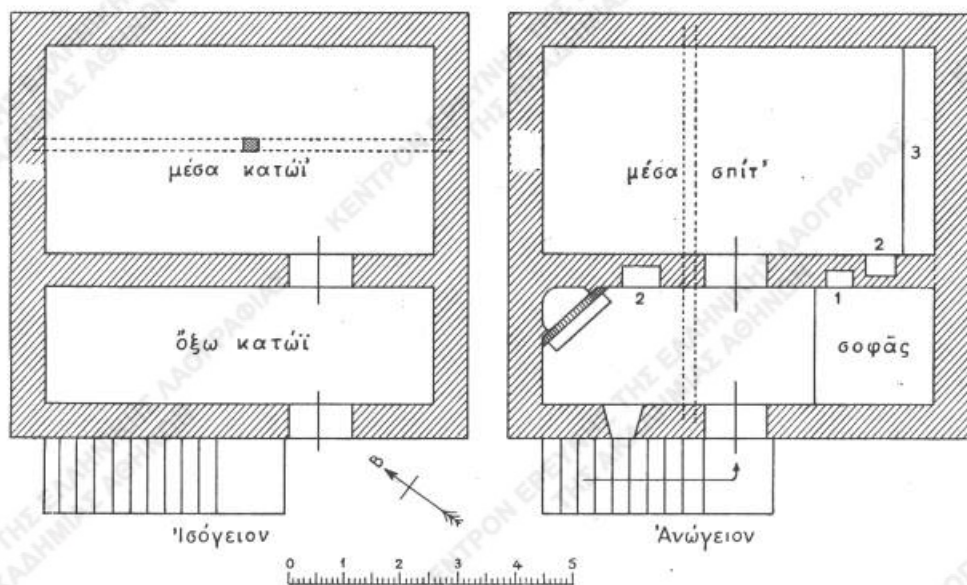
Εἰκ. 12. - Κάτοψις τῆς οἰκίας Δημ. Λούκη τοῦ χωρίου Κάσπακα (βλ. πίν. Η' εἰκ. 2).

1 στῆλοι ξύλινοι, ὕψ. 2 μ.	4 γιοῦκερ,	7 πιατοθήκ',
2 γούρνα γιὰ τὸ γκορτζελοῦδ',	5 ντουλάπια,	8 νεροχύτης
3 κάγκελλα,	6 γονιά,	9 μισοδόκ'.

καί, ὡς μοῦ εἶπον, ἐδῶ μαζεύονται τὸ χειμῶνα καὶ χόρρευαν, ἀρχικῶς ἦτο ἀνοικτὴ ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ἀνωγείου, κλεισθείσης δ' ἀργότερον καὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης διὰ τοῖχου, ἐσηματίσθη εἰς εὐρὸς προθάλαμος, τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ἐν τμήμα διερρηθμισθὴ εἰς μαγειρεῖον, τὸ δὲ ἕτερον, ὑψωθὲν κατὰ 0,33 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, ἀπετέλεσε σοφᾶν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἀνώγειον ἀπέκτησεν εἰς τὴν πλευρὰν τῆς προσόψεως τρεῖς διακεκριμένους χώρους (εἴσοδον, μαγειρεῖον, σοφᾶν), διὰ τὴν ἀνεωτέραν δ' αὐτῶν ἀνάπτυξιν ἐδέησε νὰ δοθῇ εἰς τὴν οἰκίαν τὸ ἀπαραίτητον μῆκος.

Ἔνεκα τούτου, ἐνῶ εἰς ὅλας τὰς μέχρι τοῦδε ἐξετασθείσας οἰκίας ἔχομεν τὴν στενομέτωπον μορφήν, αἱ οἰκίαι τοῦ τελευταίου τύπου ἐξέκλιναν πρὸς τὴν πλατυμέτωπον. Μὲ τὴν διαρρῦθμισιν δ' αὐτὴν ἔχομεν καὶ τὴν τελειότεραν ἐσωτερικὴν διαμόρφωσιν τῆς λημνίας οἰκίας, ἥτις πληροῖ τὰς ἀξιώσεις ἀνεωτέρου βίου· διὸ καὶ ὁ τύπος τῆς τετραγωνισθείσης οἰκίας ἐπικρατεῖ εἰς τοὺς εὐπορωτέρους συνοικισμούς καὶ ἀποτελεῖ τὴν νεωτέραν μορφήν τῆς οἰκίας ἐν Λήμνῳ. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἀστική οἰκία τοῦ Κάστρου, τῆς πρωτεύουσας τῆς νήσου, εἶναι θεμελιωμένη

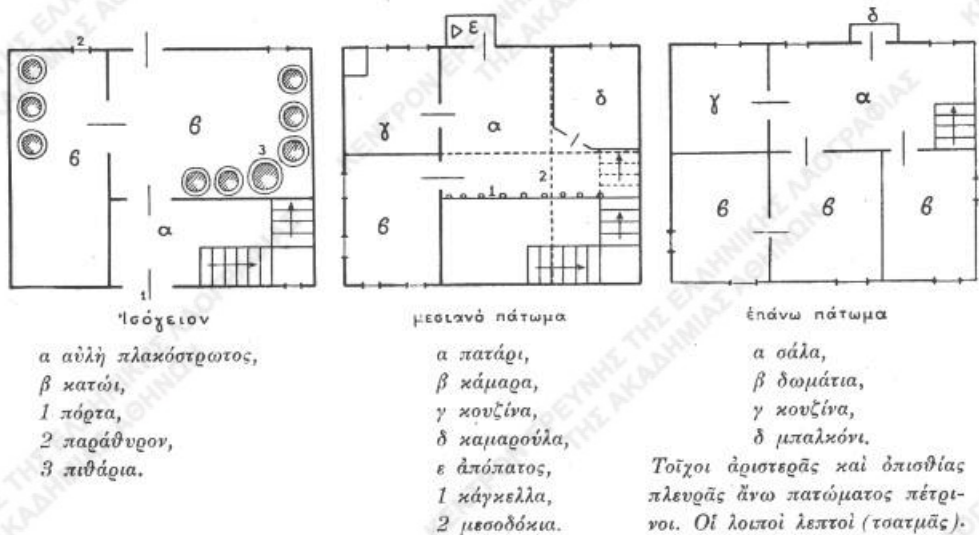

Εἰκ. 13. - Κάτοπις τῆς οἰκίας Κυριακούλας Κασσίδη τοῦ χωρίου Σβέρδια.

1 λαγνουστάτ'ς, 2 ντουλάπια, 3 γιοῦκερ.

ἐπὶ τοῦ σχεδίου τούτου, μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι χάριν μείζονος ἀσφαλείας ἔχει τὴν κλίμακα ἐσωτερικὴν, ὡς εἶδομεν καὶ εἰς τὴν χωρικὴν οἰκίαν τοῦ Κατάλακκου (εἰκ. 10), καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς προσόψεως εἶναι πλατυτέρα, ἔχουσα ἐπ' αὐτῆς τρία ἀντὶ ἐνὸς κύρια δωμάτια. Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ τὸ ὕψος οὐ μόνον τοῦ ἀνωγείου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κατωγείου, εἶναι ἐδῶ μεγαλύτερον καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ μέσα κατώγι κατεσκευάσθη μείζονο πάτωμα ὡς πατάρι, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει διὰ τὰς οἰκιακὰς ἐργασίας καὶ τὴν ἀποθήκευσιν διαφόρων πραγμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ πρὸς κατοικίαν. Ἔνεκα δ' ἀκριβῶς τοῦ μεγαλύτερου ὕψους, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐδῶ ἡ κλίμαξ, ὁ προθάλαμος (σάλα), εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη καταλήγει, ἐσχηματίσθη εἰς τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ ἀνωγείου, τὰ δὲ δωμάτια εἰς τὴν προσθίαν (εἰκ. 14).

Ἄνασκοποῦντες τ' ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι ἐν Λήμνῳ παρὰ τὰς νεωτέρας καὶ συνθετωτέρας διατηροῦνται καὶ αἱ ἀπλούστεραι καὶ παλαιότεραι μορφαὶ τῆς λαϊκῆς οἰκίας, αἱ προσαρμοζόμεναι πρὸς τὴν οἰκονομίαν τῆς ἀπορωτέρας τάξεως τῶν χωρικῶν. Ἔτσι δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἐξέλιξιν τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν τῇ νήσῳ, ὡς αὕτη ἐμφαίνεται εἰς τοὺς ἐν χρήσει τύπους τῆς λαϊκῆς οἰκοδομίας. Κανὲν χάσμα εἰς τὴν παρακολούθησιν αὐτήν. Τὸ ἀπλοῦν καλύβι ἦτοι τὸ χαμόγειο σπίτι, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾶται σποραδικῶς μόνον εἰς πτωχοὺς συνοικισμούς, ἀποτελεῖ ἐν Λήμνῳ, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, τὴν ἀρχικὴν τῆς οἰκίας μορφήν. Ἐφ' ὅσον ὁμως αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι αὐξάνουν καὶ προάγεται ἡ

Εἰκ. 14. - Παλαιὰ οἰκία τοῦ Κάστρου τῆς Λήμνου.

εὐπορία καὶ ἡ ἀντίληψις περὶ τῶν στοιχειωδῶν ὄρων τῆς ἀνέτου καὶ ὑγιεινῆς διαβιώσεως, μεταβάλλεται καὶ ἡ σύστασις τῆς λαϊκῆς οἰκίας καὶ γίνεται συνθετωτέρα. Ἔτσι φθάνομεν πρῶτον εἰς τὸ ἀπλοῦν διώροφον, τὸ μονόσπιτο μὲ ἀνώ καὶ κατώι καὶ κατόπιν εἰς τὸ σπίτι μὲ τὴν ἀξίατα· αὐτὸ μὲ τὴν τριμερῆ του σύστασιν καὶ τὸν εὐρύχωρον ἐξώστην ἀνταποκρίνεται ἐπαρκῶς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀγροτικοῦ βίου. Ἄλλ' ὁ πόθος διὰ τὴν καλυτέραν διάταξιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν Σκῦρον καὶ τὰ ἄλλα νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ἐπέβαλε τὸν χωρισμὸν τοῦ μαγειρείου ἀπὸ τῆς κοινῆς ἐστίας, ὠδήγησε τοὺς Λημνίους εἰς τὴν προσθήκην χωριστοῦ μαγειρείου καὶ τὴν δημιουργίαν σκεπαστοῦ ἐξώστου, τοῦ λεγομένου ἀξιάτου, κατόπιν δὲ εἰς τὴν κλειστὴν μορφήν τῆς τετραγωνισμένης οἰκίας, εἰς τὴν ὁποίαν χάριν τῆς ἀσφαλείας ἐθυσιάσθη τὸ ἀνοιχτὸν ὑπόστεγον, τὸ ἀξιάτο, τὸ τόσο χρήσιμον εἰς τὸν ἀγρότην.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπαυξήσεως τῆς οἰκίας διὰ τὴν αὐξησιν τῆς οἰκογενείας καὶ κυρίως διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τοῦ *παντρεμένου γιοῦ*, ποῦ γίνεται ἡ αἰτία τῆς διαιρέσεως τῆς οἰκίας ἢ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν δωματίων εἰς τὴν Θράκην, Μακεδονίαν καὶ λοιπὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα¹⁾, εἰς τὴν Λῆμνον δὲν παρουσιάζεται· διότι κατὰ τὸ ἀπὸ μακρῶν χρόνων ἐπικρατοῦν ἐν τῇ νήσῳ ἔθιμον τὸ σπίτι εἶναι στοιχεῖον τῆς προικὸς ἀπαραίτητον, οἱ δὲ γονεῖς τῆς νύμφης εἶναι ὑποχρεωμένοι, ὅταν δὲν διαθέτουν ἄλλο σπίτι διὰ τὸν προικισμὸν αὐτῆς, νὰ ἐκχωρήσουν αὐτὸ ὅπου κατοικοῦν, οἱ ἴδιοι δὲ μὲ τὴν λοιπὴν οἰκογένειαν νὰ ἐγκατασταθοῦν εἴτε εἰς τὸ καλύβι ἢ τὸ παράσπιτο εἴτε εἰς ξένην οἰκίαν ἐπὶ ἐνοικίῳ, ἕως ὅτου δυνηθοῦν νὰ κτίσουν ἄλλην οἰκίαν²⁾. Ἐκ τούτου τὰ παιδιά τῆς οἰκογενείας, ἅμα ἐνηλικιωθοῦν καὶ νυμφευθοῦν, τὰ μὲν θήλεα λαμβάνουν πλήρη κατοχὴν τῆς πατρικῆς οἰκίας, τὰ δὲ ἄρρενα ἀπομακρύνονται ἐγκαθιστάμενα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθηροῦ³⁾.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ ὅτι καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν ἡ Λημνία οἰκία διετήρησε μὲ θαυμαστὴν συντηρητικότητά τὴν ἀρχικὴν στενομέτρωπον μορφήν μὲ τὴν θύραν καὶ τὴν ἐστίαν κατεχούσας τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς θέσεις ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς τῆς οἰκίας⁴⁾. Πρὸς τὴν τοιαύτην μορφήν συμφωνεῖ καὶ τὸ εἶδος τῆς στεγάσεως καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐν γένει οἰκονομία τῆς Λημνίας οἰκίας, καθ' ὅσον εἰς τὰς οἰκίας τῆς στενομετώπου μορφῆς προσιδιάζει ἡ σαμαρωτὴ στέγη, ἡ δὲ περαιτέρω ἀνάπτυξις αὐτῶν βάσιν ἔχει τὴν διὰ προσθηκῶν ἐπαύξεισιν τοῦ χώρου, ἥτις, ὡς εἶδομεν καὶ εἰς τὴν Λημνίαν οἰκίαν καὶ ἐν τῷ ἰσογείῳ καὶ ἐν τῷ ἀνωγείῳ αὐτῆς, γίνεται ἐπὶ τῆς στενῆς ἡτοῖ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἀετώματος⁵⁾.

¹⁾ Βλ. Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου Α' (1939) σ. 17.

²⁾ Εἰς τὸ Βάρος εὐφρον ζευγὸς γερόντων ἐγκατεστημένον εἰς τὸ ὑπόστεγον τοῦ φούρνου, ἐνῶ εἰς τὸ σπίτι τῶν διέμενων ἡ κόρη μὲ τὸν γαμβρόν. Ἄλλη, χήρα μὲ τρία παιδιά, διέμενεν ἐπ' ἐνοικίῳ εἰς μίαν ἐτοιμόροπον ἀξάταν, διότι τὸ σπίτι τῆς εἶχε δώσει προικὰ εἰς τὴν μεγαλυτέραν τῆς κόρην. — Οἰκοδόμησις ἐτέρου ὀρόφου διὰ προικοδότησιν, οἷα ἐν Σκύρῳ, Μυκόνῳ, Κύθῳ, Σίφῳ κ. ἀ. (Ἀγγ. Χατζημυχάλη, Σκύρος 1925 σ. 24) εἰς τὴν Λῆμνον δὲν παρατηρεῖται.

³⁾ Πηγαίνοντας γὰρ τὰ στεφανώματα, ἡ μητέρα τῆς νύφ' ὡς κλειδῶν τὸ σπίτι καὶ, ὅταν γυρίσουν ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν, δίν' τὸ κλειδί στοὺς γαμπροὺς ν' ἀνοίξ'. Εἶναι κιά δικό τ'. Τὸ παραδίν'. Κατ' ἀνακοίνωσιν χωρικῆς τῆς Πλάκας.

⁴⁾ Περί τῆς γενέσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν οἰκήσεων τῆς στενομετώπου μορφῆς καὶ περὶ τῶν τόπων, ὅπου αὐταὶ ἐπιχωριάζουσιν βλ. Fr. Oelmann, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 53 κέ. καὶ Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 29. Ὅτι δ' αὐταὶ διετήρησαν καλύτερον τὴν ἀρχέτυπον μορφήν τῆς ἰνδογεωμανικῆς οἰκίας βλ. παρὰ Ad. Helbok, ἐνθ' ἄν. σ. 41.

⁵⁾ Fr. Oelmann, ἐνθ' ἄν. σ. 55 καὶ 67.

Κατὰ ταῦτα ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου διαφέρει οὐσιωδῶς τῆς τῶν ἄλλων νήσων τοῦ Αἰγαίου. Διότι τὰ παλαιὰ λαϊκὰ σπίτια τῶν νήσων τούτων, ἀπὸ τῆς Κρήτης καὶ Κύπρου πρὸς νότον μέχρι τοῦ Ἁγίου Εὐσταθίου καὶ τῆς Σαμοθράκης πρὸς βορρᾶν, καθ' ὅσον ἔχομεν περὶ αὐτῶν εἰδήσεις ¹⁾, τὴν μὲν στέγην ἔχουν ἐπίπεδον (δῶμα), τὴν δὲ εἴσοδον ἐπὶ τῆς πλαγίας ἤτοι τῆς πλευρᾶς τῆς ὑδρορροῆς, τὴν δὲ ἀρχιτεκτονικὴν των διάρθρωσιν ἀπῆρτισαν δι' εὐρύθμου διαιρέσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ (σπίτι, σοφᾶς, μαγειρείο, ἀποθήκη ἢ ἀποκρέββατος) ²⁾. Ὅτι δ' ἐν Λήμνῳ καὶ ἡ διὰ δώματος στέγασις ³⁾ εἶναι ἐν χρήσει εἰς τινα δευτερευούσης σημασίας κτίσματα, ὡς μάνδρας καὶ στάβλους (ἀξάτα) καὶ ὅτι ἡ τεχνικὴ τῆς τοιαύτης στεγάσεως, ὡς εἶδομεν, ἐφαρμόζεται ἐν τινι μέτρῳ καὶ εἰς τὴν κα-

¹⁾ Βλ. *Magda Ohnefalsch - Richter*, Griech. Sitten und Gebräuche auf Cypern, Berlin 1913 σ. 201 κέ. *Ἐ. Σταματιάδου*, Σαμιακά, 5, 191 κέ. *Ἀγγ. Χατζημυχάλη*, Ἑλλην. λαϊκὴ τέχνη. Σκῦρος 1925 σ. 21 κέ. Ρουμλόυκι, Τρίκερι, Ἰκαρία 1931 σ. 175 κέ. Σάμιος, ἐν περιοδ. Ἑλλην. Γράμματα τ. 3 (1928) σ. 86 κέ. ἄρθρ. ἐν Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. τ. 10 σ. 826, Ἑλλάς, λαϊκὴ τέχνη. Β. Χανιώτη, Νησιώτικη λαϊκὴ τέχνη. Κάρπαθος, Ἀθῆναι 1933. Μ. Μιχαηλίδου Νουάρον, Λαογραφ. Σύμμεκτα Καρπάθου, Β' Ἀθῆναι 1934 σ. 342 κέ., 50 κέ. Ἀντ. Σώχου, Ἡ λαϊκὴ τέχνη στὴν Τήνο, Ἀθῆνα 1930 σ. 17. Η. Hampe, Δύο ἑλληνικαὶ νησιωτικαὶ κομποπόλεις (Μετάφρ.) εἰς Τεχνικὰ Χρονικά, ἔτ. Ζ (1938) σ. 971 κέ. ἐνθα κάτοψις σπιτιοῦ Αἰγίνης. - Περὶ τῶν νήσων Ἁγίου Εὐσταθίου τόσον μόνον γνωρίζω ἀκούσας παρὰ χωρικῶν ἐν Λήμνῳ: Στὸν Ἀηστράτ' ὅλα τὰ παλιὰ τὰ σπίτια ἔχουν λακὸ' ἐκεῖ λιάζουν τὰ σῦκα, τὰ κονικιά, τὰ βαλανίδια. Καὶ στὴ Σαμαθράκ' τὰ σπίτια εἶναι μὲ δῶμα τὰ ἔχουν καὶ γιὰ λιάστρες. Τὰ σπίτια δὲν ἔχουν ἀνῆλες τὸ λακὸ τοῦ ἐνὸς σπιτιοῦ εἶναι αὐτὴ τοῦ ἄλλου, ποὺ εἶναι παραπάνω.

²⁾ Ἐξαίρεσιν ἐν προκειμένῳ ἀποτελεῖ ἡ νήσος Σκῦρος, ὡς δὲ μὲ πληροφορεῖ ἡ κ. Ἀγγ. Χατζημυχάλη, καὶ ἡ Ἀμοργὸς καὶ ἡ Κύθνος, τῶν ὁποίων τὰ σπίτια στεγάζονται μὲν μὲ δῶμα καὶ ἔχουν τὴν γνωστὴν ὠραίαν διαρρυθμίσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἀλλ' εἴσοδον καὶ πρόσοψιν ἔχουν ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς (*Ἀγγ. Χατζημυχάλη*, Σκῦρος σ. 22). Ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ἔχουν τὴν εἴσοδον καὶ τὰ σπίτια ἄλλων τινῶν νήσων, ὡς τῆς Κιμῶλου, τῆς Θήρας, τῆς Ἀντιπάρου (*A. Wase*, The towns and houses of the archipelago, ἐν Burlington Magazine 26, 1914/15, 99 κέ.), ταῦτα ὅμως δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν γνήσιον ἐπιπεδοστέγον ρυθμὸν, ἀλλ' ἔχουν τὴν προέλευσιν των ἐκ τῆς θολοσκεπέστου οἰκίας, ἣτις ἔχει ὀροφὴν ἐκ κυλινδρικοῦ θόλου καὶ εἶναι ἐκ κατασκευῆς στενομέτωπος (βλ. *Fr. Oelmann*, ἐνθ' ἀν. σ. 64). Ὅτι δ' ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τοῦ χώρου εἶναι μικροτέρας σημασίας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκοδομίας καὶ ἀπαντᾶται σπανιότερον τῆς διὰ προσθηκῶν ἐπαυξήσεως τῆς οἰκίας βλ. *Oelmann*, σελ. 80 κέ. Σημειωτέον δ' ὅτι εἰς μερικὰς νήσους, ὡς τὴν Κάρπαθον, πλὴν τῆς ἐσωτερικῆς διαιρέσεως εὐρίσκομεν καὶ τὴν προσθήκην χώρου διὰ τῆς προσαρτήσεως εἰς τὸ μεγάλο σπίτι τοῦ λεγομένου *παράσπιου*, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖται ὡς μαγειρεῖόν (*Μ. Μιχαηλίδου Νουάρον*, ἐνθ' ἀν. 346 κέ. Β. Χανιώτη, ἐνθ' ἀν. σ. 9. Πρβλ. *Ἀγγ. Χατζημυχάλη*, Ἰκαρία σ. 182 κέ.). Ὅτι δὲ καὶ ἡ προσθήκη ἐνὸς προσόψου ἢ προθαλάμου κατὰ τὴν στενὴν πλευρᾶν τῆς οἰκίας ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰς Κυκλάδας δεικνύει ἡ παρατιθεμένη κάτοψις Ἀμοργινοῦ σπιτιοῦ, τὴν ὁποῖαν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ παραχώρησιν τῆς κ. Ἀγγ. Χατζημυχάλη (εἰκ. 15).

³⁾ Περὶ τῆς γενέσεως καὶ τῶν γνωρισμάτων τῆς ἐπιπεδοστέγου οἰκίας, ὡς καὶ περὶ τῶν τύπων ἐξαπλώσεως αὐτῆς, βλ. *Fr. Oelmann*, αὐτ. σ. 61 κέ.

Εἰκ. 15. — Κάτομος λαϊκοῦ σπιτιοῦ
τῆς Ἀμοργοῦ.

(Ἐξ ἀνεκδότου ἐργασίας τῆς Κας Ἀγγελικῆς
Χατζημιχάλη).

τασκευὴν τῆς κεραμιδωτῆς στέγης, δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ἐπιδράσεως τῆς εἰς τὰς γειτονικὰς νήσους ἀσκουμένης οἰκοδομίας, ἀφ' οὗ καὶ ἐν τῇ νήσῳ Ἰμβρω, ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ σύστημα τῆς πλατυμετώπου καὶ ἐσωτερικῶς διηρημένης, ἀλλὰ μὲ κεράμους ἐστεγασμένης οἰκήσεως, τὰ ντάμια ἦτοι αἱ ἐξοχικαὶ καλύβαι στεγάζονται ὁμοίως μὲ δῶμα¹⁾.

Ὅθεν ἡ Λήμνος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς λαϊκῆς οἰκοδομίας κατέχει ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῇ λεκάνῃ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὸ πρᾶγμα πρέπει ἴσως νὰ σχετισθῇ πρὸς παλαιὰν ἐν τῇ νήσῳ ἐποίκησιν λαοῦ εἰθισμένον εἰς οἰκοδομικοὺς τρόπους ἔξω τῆς περιοχῆς τοῦ Αἰγαίου ἀσκουμένους. Ἄν λάβωμεν δ' ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ οἰκία τῆς στενομετώπου μορφῆς ἢ τοῦ λεγομένου μεγάρου καὶ ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος σήμερον μόνον εἰς τὰ παρὰ τὴν Μεσημβρίαν χωρία τοῦ Μικροῦ Αἴμου ἀπαντᾶται²⁾, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν, ὅτι ἡ ἐποίκησις αὕτη ἀνάγεται εἰς χρόνους, καθ' οὓς ὁ τύπος τῆς στενομετώπου οἰκίας ἦτο εὐρύτερον διαδεδομένος ἀνὰ τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα, ἦτοι εἰς χρόνους παλαιότητας.

Τέλος ἀπὸ ἀπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς τὸ σπῆτι τῆς Λήμνου καὶ ἰδίᾳ οἱ τύποι τῆς λεγομένης ἀξάτας καὶ τοῦ ἀξάιτου, οἱ ὅποιοι συγκεντρώνουν ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ κατὰ τόσον πρακτικὸν

¹⁾ Τὰς πληροφορίας αὐτὰς ὀφείλω εἰς τὸν συνάδελφον κ. Ν. Ἀνδριώτην.

²⁾ Ἐπ. Λαογρ. Ἀρχείου 1939 σ. 27 κέ. καὶ 44 κέ.

καὶ εὐρυθμον τρόπον ὅλους τοὺς ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς οἰκονομίας τοῦ ἀγρότου χώρου, ἐνέχουν μεγάλην ἀξίαν καὶ ἀποτελοῦν στοιχεῖα πολύτιμα τοῦ λαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ἐξαιρετον κληροδότημα τῶν παλαιῶν γενεῶν εἰς τοὺς ἐπιγινομένους. Διὰ τοῦτο εἶναι λυπηρόν, ὅτι ἡ σημερινὴ γενεὰ τῶν Λημνίων, παρασυρομένη ἀπὸ τὴν μανίαν τοῦ νεωτερισμοῦ, ἀρχίζει νὰ ἐγκαταλείπη τὰ παλαιὰ καὶ πατροπαράδοτα πρότυπα καὶ νὰ τ' ἀντικαθιστᾷ μὲ νέα καὶ ἀταίριαστα κατασκευάσματα, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον *σμηρναίκο σπίτι*, τὸ ὁποῖον σύγκειται ἐκ στενοῦ διαδρόμου (χώλ) καὶ δύο ἐκατέρωθεν δωματίων καὶ εἶναι κατάλληλον δι' ἀστικήν, ἀλλ' ὄχι δι' ἀγροτικήν οἰκογένειαν. Δυστυχῶς δὲν κατενοήθη ἀκόμη παρ' ἡμῖν, πόση σοφία περικλείεται εἰς τὰ ἐκ παραδόσεως δημιουργήματα τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ, καὶ εἶναι καθήκον τῆς ἰθινοῦσης τάξεως νὰ διαφωτίσῃ καὶ καθοδηγήσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὸν λαόν. Πρέπει δὲ νὰ τονισθῇ, ὅτι τὰ παλαιά, ἀλλὰ στερεὰ εἰς τὸ ἔδαφος τῆς πατρίδος θεμελιωμένα ἔργα τῆς λαϊκῆς μας οἰκοδομίας, θ' ἀποτελέσουν ἀργὰ ἢ γρήγορα τὴν βάσιν διὰ τὴν δημιουργίαν γνησίως ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

21 - 7 - 1940.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΕΛΕΥΤΗΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ

ΠΑΡΑ ΙΩΑΝΝΗΙ ΤΩΙ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΩΙ

ΥΠΟ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Οἱ χρόνοι τοῦ Χρυσοστόμου ἀνήκουσιν, ὡς γνωστόν, εἰς ἐποχὴν τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρουσαν ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως. Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ ἀρχαίου βίου παραμένουσιν εἰσέτι ἰσχυραὶ ἐπὶ τῆς ἐγκαινιαζομένης νέας θρησκευτικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἀντιδράσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἶναι βιαιόταται καὶ ἀμελίκτοι.

Ὁ Χρυσόστομος, εἰς τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐκπροσώπων τῆς πάλης ταύτης, ἀγωνίζεται καθ' ἡμέραν ἀπὸ τοῦ βήματος νὰ ἐκκαθάρῃ τὸν χριστιανικὸν βίον ἀπὸ πάσης θύραθεν ἐπιδράσεως, ἀντιδιαστέλλων κατὰ τρόπον ἀπόλυτον τὰς τάσεις, τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ἠθικὴν τῶν δύο κόσμων. Οὕτως οἱ λόγοι αὐτοῦ καθίστανται μία τῶν πλουσιωτέρων καὶ σπουδαιωτέρων πηγῶν διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ βίου τῶν συγχρόνων αὐτοῦ¹⁾.

Ὅμιλῶν ἐπὶ ποικίλης φύσεως ζητημάτων καὶ ἀπειθινόμενος πρὸς ἀκροατήριον παντοίας μορφώσεως, ζῶν δ' εἰς ἐποχὴν στενωτάτα εἰσέτι συνδεδεμένην μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ αὐτὸς ὢν πλήρης γνώσεως καὶ σοφίας, καταρτίζει μὲν τοὺς λόγους αὐτοῦ κατὰ τοὺς κανόνας τῆς κλασσικῆς ρητορικῆς τέχνης, διανθίζει δ' ἅμα καὶ πλουτίζει αὐτοὺς δι' ἀξιολογωτάτων εἰδήσεων ἱστορικοῦ, κοινωνικοῦ ἢ καὶ ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου. Διὸ ὁ μελετῶν τὸν Χρυσόστομον καταπλήσσεται διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰδήσεων, ἃς παρέχει ἐπὶ πάσης ἐκδηλώσεως ψυχικῆς καὶ κοινωνικῆς τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του²⁾. Ἴδιὰ αἱ ἐξ ἀφορμῆς τῆς καταπολεμήσεως τῶν εἰδωλολατρικῶν ἐθίμων καὶ προλήψεων τοῦ λαοῦ γινόμεναι παρατηρή-

¹⁾ Ὡς γνωστόν, τοὺς λόγους αὐτοῦ ὁ Χρυσόστομος ἐξεφώνησε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 385 καὶ 407.

²⁾ Παράβαλε ὅσα γράφει σχετικῶς περὶ τοῦ Χρυσοστόμου ὁ καθηγητὴς Δ. Σ. Μπαλάνος ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας» (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Νέας Σιῶν). Ἐν Ἱεροσολύμοις 1922, σ. 4 κέ.

σεις αὐτοῦ μαρτυροῦσι βαθυτάτην τοῦ λαϊκοῦ βίου γνῶσιν καὶ ψυχολογίαν ἀλάθη-
τον. Διὸ καὶ μετὰ πάροδον δέκα πέντε αἰῶνων τὰ κείμενα τοῦ Χρυσοστόμου καὶ
αἱ ἐν αὐτοῖς εἰδήσεις ἀποβαίνουσι πολυτιμότερα στοιχεῖα διὰ τὴν καθόλου γνῶ-
σιν καὶ μελέτην τοῦ ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ δὲ Λαο-
γραφία ἀντλεῖ μετὰ μεγίστης ὠφελείας ἀπὸ τῆς πηγῆς ταύτης ¹⁾.

Ἐνταῦθα θ' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς αἱ εἰς τὴν τελευταίαν, τὰς ταφὰς καὶ τὰ
πένθη ἀναφερόμεναι εἰδήσεις, αἱ περιλαμβανόμεναι εἰς τοὺς λόγους τοῦ Χρυ-
στόμου.

Ὁ λαὸς τῶν χρόνων ἐκείνων, νεωστὶ κατηχηθεὶς εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δὲν
εἶχεν εἰσέτι ἀποσπασθῆ τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ συνηθειῶν. Ἰδιαιτέρως τὸ γεγονός τοῦ
θανάτου, συγκινοῦν αὐτὸν βαθύτατα, διετῆρει ἀναλλοίωτον τὴν ἐξ ἀπωτάτης παρα-
δόσεως ψυχολογικὴν αὐτοῦ σημασίαν, αἱ δὲ νεώτεραι περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαι τῆς
Ἐκκλησίας δὲν κατώρθουν νὰ καταργήσωσι τὰς περὶ τὸ νεκρὸν σῶμα εἰδωλολα-
τρικὰς καὶ πρωτογόνους τοῦ λαοῦ ἐκδηλώσεις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολεμικὴ τοῦ Χρυ-
στόμου ὡς πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι συχνοτάτη καὶ σφοδρά.

Ὁ ρήτωρ δὲν θέλει ν' ἀνεχθῆ τοὺς ὑπερμέτρους θρήνους καὶ τοὺς κοπετοὺς
ἐπὶ τῶν νεκρῶν. Καταγγέλλει τούτους ὡς εἰδωλολατρικούς καὶ ἀξιοὶ παρὰ τῶν
χριστιανῶν, ὅπως ἀντιμετωπίζωσι τὸν θάνατον ἀπαθῶς καὶ ἡρέμως, ἐφ' ὅσον οὗτος
διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ ἀπέβη ἀπλοῦς ὕπνος ἢ εὐτυχὴς μετάβασις πρὸς
τὴν ἀληθῆ ζωήν. Τὰς περὶ τοῦ θανάτου καὶ τῶν νεκρῶν λαϊκὰς δοξασίας θεωρεῖ
ὡς ἐκδηλώσεις ἀπιστίας καὶ συνέργειαν σατανικὴν. Πλήρης ὁργῆς πολλάκις κατα-

¹⁾ Εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία, ἣτις ἐδόθη εἰς τὸς τοιοῦτου εἶδους ἐργασίας ὑπὸ τοῦ
κατὰ τὸ ἔτος 1912 συνελθόντος ἐν Ἀθήναις 15^{τῷ} Συνεδρίου τῶν Ἀνατολιστῶν, ὅτε τῇ εἰσηγή-
σει τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου ἐξεφράσθη ἡ εὐχὴ πρὸς περισυναγωγὴν τῶν εἰς τοὺς Βυ-
ζαντινοὺς συγγραφεὶς ἀπαντωμένων εἰδήσεων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας. «Ἡ μελέτη
γενικῶς τῆς Λαογραφίας τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου», εἶπεν ὁ Πολίτης, «ἐνδιαφέρει ἰδιαίτατα ἡμᾶς
τοὺς Ἕλληνας, τοῦτο μὲν διευκρινούσα τὴν ἀρχὴν πολλῶν φαινομένων τοῦ βίου τοῦ σημερι-
νοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, τοῦτο δὲ διαπιστοῦσα τὴν ἀδιάσπαστον συνέχειαν τοῦ ἐθνικοῦ βίου διὰ
τῆς βεβαίωσεως περὶ ὑπάρξεως κατὰ τοὺς μέσους χρόνους δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν, αἵτινες
καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα μαρτυροῦνται, διατηροῦνται δὲ καὶ νῦν». (Λαογραφ. Γ' σ. 605). «Ἐκ-
τοτε ἰκαναὶ ἐργασίαι τοιαύτης φύσεως ἐγένοντο. Ἀναφέρονται ἐνταῦθα τὰς κυριωτέρας ἐξ αὐ-
τῶν: Σωκρ. Β. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθου λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογρ. Δ' σελ.
236 - 270. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφικαὶ ἐνδείξεις ἐν τῷ Α' καὶ Β' κατηχητικῷ Ἰωάννου τοῦ
Χρυσοστόμου, Λαογραφ. Η' σ. 5 - 12. Φ. Κουκουλέ, Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ Θεσσαλο-
νίκῃς Εὐσταθίῳ, Ἐπετηρὶς Βυζ. Σπουδῶν Α' σ. 5 - 40, Αἱ παρὰ τῷ Θεσσαλονίκῃς Εὐσταθίῳ
δημῶδεις παροιμίαι καὶ παροιμ. φράσεις, αὐτ. τόμ. Η' σ. 3 - 29, Συμβολὴ εἰς τὴν Μεσαι-
ωνικὴν Ἑλλην. Λαογραφίαν, Ἀθηνᾶ 26, 136 κέ. Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ
Βενετοκρατίας, Ἐπ. Κρητ. Σπουδῶν τ. 3 σ. 1 κέ - Περὶ τοῦ Χρυσοστόμου ὡς λαογράφου ἔγρα-
ψεν ὁ καθηγ. Στ. Κυριακίδης εἰδικὴν πραγματείαν ἐν τῇ Λαογραφίᾳ, τ. ΙΑ' σ. 634 - 641.

δεικνύει ἀπὸ τοῦ βήματος τὴν ἀντίθεσιν ὠρισμένων ἐθίμων πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπαγορεύει εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἄσκησιν αὐτῶν.

Ἡ πολεμικὴ αὕτη ἄγει τὸν Χρυσόστομον εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀναφέρῃ τὰ ὑπὸ ἔλεγχον ἔθιμα, ν' ἀναλύσῃ καὶ περιγράψῃ ταῦτα, ἵνα τὰ ἀνασκευάσῃ ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτῶν. Οὕτω παρέχει ἡμῖν πλήρεις πολλακίς καὶ πολυτιμοτάτας εἰδήσεις περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίην παρὰ τῷ λαῷ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐθιζομένων. Ἄλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων ἀφορμῶν παρέχει ἡμῖν στοιχεῖα διὰ τὴν τοιαύτην ἔρευναν ὁ θεῖος Πατήρ. Πολλακίς, θέλων νὰ σωφρονίσῃ τοὺς ἀπίστους, τοὺς ἁμαρτωλοὺς, τοὺς φιλαργύρους, ἐπισηαίει πρὸ αὐτῶν φοβερὸν τὸ φάσμα τοῦ θανάτου, ὑπομνήσκει τοῦ τάφου τὸν ἐπίλογον, ἀναπαριστᾷ ἐν ζωογράῳ περιγραφῇ τοὺς παρὰ τῶν τιμβωρῶν ἐξευτελισμούς. Εἰς τοὺς μεγαλομανεῖς καὶ κενοδόξους ὑποδεικνύει τὴν ταπείνωσιν τοῦ νεκροῦ σώματος, τὴν ματαιότητα τῶν μετὰ θάνατον, τὴν ἐν τοῖς τάφοις ἐγκατάλειψιν καὶ λήθην. Ἐν γένει χρησιμοποιεῖ συχρότητα εἰκόνας, περιγραφὰς καὶ παρομοιώσεις, εἰλημμένας ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς τελετῶν.

Διεξῆλθον τοὺς δέκα τρεῖς τόμους τῆς Πατρολογίας τοῦ Μίigne, τοὺς περιλαμβάνοντας τὰς ὀμίλιας τοῦ Χρυσοστόμου¹⁾ καὶ περισυνέλεξα πᾶν ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν τελευταίην καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀπὸ λαογραφικῆς ἀπόψεως²⁾. Προσεπάθησα, ὅπως ἡ ἐργασία μου γίνῃ μετὰ τῆς δεούσης ἀκριβείας καὶ προσοχῆς, ἐν τῇ ἀναπτύξει δ' αὐτῆς, ὅπου ἦτο ἀναγκαῖον, παρέθεσα τὰς ἀναλόγους συνηθείας, τὰς γνωστὰς ἡμῖν ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Τὴν οὕτω συλλεγεῖσαν ὕλην κατέταξα κατὰ τρόπον ἐξελικτικόν, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς ἐπιθανατίους στιγμὰς καὶ περαινῶν διὰ τῶν περὶ τῶν νεκρῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν³⁾.

Πρὸς συνοπτικὴν παράστασιν τῆς ἀκολουθουμένης σειρᾶς ἐν τῇ καταγραφῇ τῶν παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ εἰδήσεων τούτων καὶ οἶονεὶ ὡς πίνακα περιεχομένων, προτάσσω ἐνταῦθα τὸ κατὰ τὰ ἀντληθέντα στοιχεῖα καταρτισθὲν διάγραμμα.

¹⁾ Patrologia Graeca τόμοι 47 - 64.

²⁾ Τὴν ἐκλογὴν τοῦ θέματος τῆς ἐργασίας μου ταύτης ὀφείλω εἰς τὰς σχετικὰς ὑποδείξεις τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κ. Γεωργίου Ἀ. Μέγα, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ δι' ἄλλον λόγον ἐκφράζω ἀπὸ τῶν γραμμῶν τούτων τὰς εὐχαριστίας μου, ὅτι μετὰ στοργῆς καὶ ἐνδιαφέροντος παρηκολούθησε τὴν ἐργασίαν μου, καθοδηγῶν ἅμα καὶ ἐνθαρρύνων με εἰς τὴν ἀνάπτυξίν της.

³⁾ Εἰς τὴν τοιαύτην κατάταξιν εἶχον ὑπ' ὄψιν μου τὴν ἐξελικτικῶς ἐπίσης συντεταγμένην πραγματείαν τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, εἰς ἣν καὶ συχνάκις παραπέμπω: Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τόμ. Γ' σ. 323 - 362.

Α'. Τὰ πρὸ τῆς τελευτῆς.

α'. Αἱ ὕσταται στιγμαί.

1. - Τελευταῖαι θελήσεις καὶ ὑποθῆκαι τοῦ ἀποθνήσκοντος.
2. - Βάπτισμα καὶ μετάληψις τῶν ἐτοιμοθανάτων.
3. - Οἱ οἰκεῖοι περὶ τὴν κλίνην τοῦ τελευτῶντος.

β'. Τὸ ψυχορράγημα.

Β'. Τὰ μετὰ τὴν τελευτήν.

α'. Φροντίδες περὶ τοῦ νεκροῦ.

1. - Αἱ πρῶται περιποιήσεις.
2. - Λουσίσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.
3. - Ἐνδυσίσις καὶ στολισμός.
4. - Πρόθεσις.

β'. Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ.

1. - Οἱ συμπενοθοῦντες περὶ τὸν νεκρόν.
2. - Θρηνοὶ καὶ κοπετοὶ τῶν οἰκεῖων.
3. - Μοιρολόγια.
4. - Γυναῖκες θρηνηφοδοί.

Γ'. Τὰ φή.

α'. Ἡ ἐκφορὰ.

1. - Τὸ φέρετρον καὶ ἡ πρὸς τὴν κηδεῖαν διαπάνη.
2. - Ἡ νεκρώσιμος πομπή.
3. - Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.
4. - Αἱ θρησκευτικαὶ τιμαί.

β'. Ὁ ἐνταφιασμός.

1. - Ἡ πομπὴ πρὸς τὸν τάφον.
2. - Ἡ τοποθέτησις τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ.
3. - Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου διαδραματιζόμεναι σκηναί.
4. - Περὶ κοιμητηρίων καὶ τάφων.

5. - Περὶ τυμβωρύχων.
6. - Ἡ σημασία τῆς ταφῆς.

Δ'. Τὰ μετὰ τὴν ταφήν.

1. - Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρισμός.
2. - Περιδείπνα.

Ε'. Μνημόσυνα.

1. - Κατ' ἰδίαν μνημόσυνα ἐν ἐκκλησίαις.
2. - Δεήσεις ἐπὶ τῶν τάφων.
3. - Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους.
4. - Κοινὰ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.
5. - Μνημόσυνα εὐεργετῶν.
6. - Ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν.
7. - Εἰκόνες καὶ ἐνδύματα τῶν προσφιλῶν νεκρῶν.

Ζ'. Πένθη.

1. - Τὸ πενθεῖν ὡς ἔθιμον καὶ ὡς καθήκον.
2. - Ἐκδηλώσεις πένθους.
3. - Διάρκεια πένθους.
4. - Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων εἰς τὸ πένθος. Ἐπισκέψεις, εὐχαί.

Ζ'. Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης.

1. - Αἱ παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαι.
2. - Ἡ μετακομιδὴ εἰς τὴν πατρίδα γῆν.

Η'. Δοξασίαι καὶ προλήψεις περὶ τῶν νεκρῶν.

1. - Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες.
2. - Οἱ ἀυτόχειρες.
3. - Οἱ μὴ βαπτισθέντες.
4. - Πλανώμεναι ψυχαί, φαντάσματα.
5. - Νεκρομαντεῖαι.

Α'. ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΤΕΛΕΥΤΗΣ

α'. Αί ὕσταται στιγμαί.

1. Τελευταῖαι θελήσεις καὶ ὑποθήκαι τοῦ ἀποθνήσκοντος.

1. Ὁμιλία κζ' εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α' Ἐπιστ. Μigne τ. 61 σ. 229. — "Ὁσπερ γὰρ ἐκείνων μάλιστα μεμνήμεθα τῶν ρημάτων, ὧν ἂν τελευταῖον παρὰ τῶν ἀπιόντων ἀκούσωμεν, καὶ πρὸς τοὺς κληρονόμους τοὺς ἐκείνων, εἰ τοιμήσαιεν αὐτῶν παραβῆναι τὰς ἐντολάς, ἐντρέποντες αὐτοὺς λέγομεν: ἐνοήσατε ὅτι ταύτην ὁστέραν ἀφῆκε πρὸς ὑμᾶς τὴν φωνὴν ὁ πατήρ καὶ μέχρι τῆς ἐσπέρας, ἧς ἔμελλεν ἐκπνεῖν, ταῦτα ἐπέσκηπτεν ...

2. Αὐτ. σ. 236. — Οὐδὲ παρόντος οὐδὲ παρακαθημένον, ἵνα κἴν ἐσχάτων ἀκούσας ρημάτων ἔχη τινὰ παραμυθίαν τῆς οὕτω πικρᾶς τελευτῆς.

3. Εἰς νεωτ. χηρεύσασαν, Μigne 48,605. — Σὺν μὲν γάρ, ᾧ θαυμασία, καὶ κείμενον ἐπὶ τῆς κλίνης εἶδες τὸν καλὸν ἐκείνον, καὶ ἐσχάτης ἤκουσας φωνῆς, καὶ τίνα χρῆ προῦξαι ὑπὲρ τῶν πραγμάτων τῆς οἰκίας ἔμαθες ἐπισκήπτουτος, καὶ διὰ τῶν διαθήκων ἄπασαν τοῖς πλεονέκταις καὶ σνοκοφάνταις ἀποτειχίζοντος ἔφοδον.

4. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὁμιλ. α', Μigne 49,217. — Καὶ καθάπερ οἱ πρὸς τὰς ἐσχάτας ὄντες ἀναπνοάς, περὶ τῶν οἰκείων ἕκαστος ἐπέσκηψε τῶν ἑαυτοῦ ...

5. Εἰς τὸν Ἰωάννην ὁμιλ. πε', Μigne 59,467. — Ὅταν οὖν τις μέλλῃ τελευτᾶν, ὁ οἰκεῖος ... πειθέτω τὸν ἀπιόντα τοῖς δεομένοις τι καταλιμπάνειν.

6. Ὁμιλία η', "Ὅτι ἡ κατὰ ψυχὴν ἀρετὴ προτιμότερα, Μigne 64,477. — Ψυχαγωγούμεθα δὲ ταῖς διαθήκαις οἱ κήτορες, ἃ λαβεῖν οὐκ ἰσχύομεν, χαριζόμενοι γράμμασιν¹⁾, ἃ κατέχειν οὐκ ἔστιν, ἀφιέναι δοκοῦντες, ὡς, εἴ γε κατέχειν ἦν, οὐκ ἂν ἐξέστημεν ἄλλω. Καὶ δηλοῖ τὴν γνώμην τῆς διαθήκης ὁ πρόλογος: εἶη μὲν με, φησίν, ζῆν καὶ κυριεύειν με τῶν ἐμῶν.... ἂν δέ τι, φησίν, τῶν κατ' ἀνθρώπον πάθω, βούλομαι εἶναι κληρονόμος.

7. Εἰς τὰς Παράξεις ὁμιλ. α', Μigne 60,24. — Διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ προτάττουσι ταυτὶ τὰ ρήματα, λέγοντες, ὅτι ζῶν καὶ φρονῶν καὶ ὕγιαίνων ἐπισκήπτω περὶ τῶν ἐμαυτοῦ.

¹⁾ τ. ἔ. ἐγγράφοις διαθήκαις. Πρβλ. καὶ συγχρόνους φράσεις, π. χ. τοὺς ἔκανε γραφῆ (= διαθήκη) ἐν Κεφαλληνίᾳ.

Αἱ ἔσχαται ἐντολαὶ τῶν τελευτώντων πρὸς τοὺς οἰκείους αὐτῶν, ὡς καὶ αἱ προσπάθειαι τούτων, ὅπως ἀποσπάσωσι παρὰ τοῦ τελευτώντος ἀγαθοεργίας τινάς, οἷαι περιγράφονται ἐνταῦθα παρὰ τοῦ Χρυσοστόμου, φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν ἀναλόγους σκηνὰς τοῦ συγχρόνου οἰκογενειακοῦ βίου. «*Τὸν ρωτοῦν, ἂν θέλῃ τίποτε τί παραγγελιά θ' ἀφήσῃ ποιά εἶναι ἢ πιθυμιά του*»¹⁾. «*Ἐὰν ἀρχίσῃ τὸ ψυχομαχητό, οἱ δικοὶ του τοῦ δίνουνε λεπτά, νὰ τὰ μοιράσῃ στοὺς φτωχοὺς. Καλοῦνε τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς τὰ μοιράζει*»²⁾.

Εἰς τὰ δύο τελευταῖα τῶν παρατιθεμένων χωρίων παρέχονται ἡμῖν καὶ μέρη ἐκ τοῦ προλόγου τῶν ἐγγράφων διαθηκῶν τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐνάλογοι εἶναι περίπου καὶ αἱ φράσεις, αἱ περιλαμβανόμεναι ἐν διαθήκαις νεωτέρων χρόνων, οἷαι: Ἐπειδὴ φοβερώτερον οὐδὲ ἀδηλότερον οὐκ ἔστι ἢ τὸ τοῦ θανάτου μυστήριον, καὶ οὐκ οἶδαμεν τὴν ὥραν οὐδὲ τὴν ἡμέραν, ποία ὥρα ἔρχεται ὁ ἄωρος θάνατος, φοβηθεὶς ἐγώ . . .³⁾.

2. Βάπτισμα καὶ μετάληψις τῶν ἐτοιμοθανάτων.

1. Περὶ πρεσβυτέρου (ἐκ τῶν νόθων), Μίγνε 61,786. — Ἐὰν δὲ γένηται ἀνάγκη καὶ εὐρεθῇ παιδίον ἀβάπτιστον καὶ μέλλῃ τελευτᾶν, ἐξὸν τὸν διάκονον βαπτίσει καὶ εἰ μὲν ἀπέθανε τὸ παιδίον, ἐλογίσθη αὐτῷ βάπτισμα. Ἐὰν δὲ παιδίον τῇ ἀμελείᾳ τοῦ πρεσβυτέρου ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαὶ ἔστι τῷ πρεσβυτέρῳ ἐκείνῳ! Ἐὰν δὲ τῇ ἀμελείᾳ τῶν γονέων ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαὶ ἔστι τοῖς γονεῦσι τοῦ παιδίου!

Τὴν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τῆς βαπτίσεως τοῦ ἐτοιμοθανάτου βρέφους αἰσθάνεται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν ὁ λαός. Τοῦτο καταδεικνύουσιν αἱ περὶ τῶν ἀβαπτίστων παιδῶν προλήψεις καὶ τὰ περὶ τὴν βάπτισιν τούτων προχείρως τελούμενα. Ἐν Κεφαλληνίᾳ παρηκολούθησα τοιαύτην βάπτισιν. Ἦτο ἀδύνατον νὰ προσκληθῇ ἱερεὺς ἢ προσκαλούμενος νὰ προφθάσῃ. Τότε ὁ πατὴρ ἤρπασε τὸ βρέφος γυμνὸν εἰς τὰς χεῖρας του, ἤνοιξε τὸ πρὸς ἀνατολὰς παράθυρον καὶ ἤρχισε νὰ κινῇ τοῦτο σταυροειδῶς πρὸς τὰς τέσσαρας διευθύνσεις, ἐκφωνῶν τρίς: *Βαπτίζεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ* κ.λ.π.⁴⁾ Μετ' ὀλίγον τὸ βρέφος ἐξέπνευσεν, ἀλλ' ὁ πατὴρ ἀνεκου-

¹⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογραφ. ΙΑ' σ. 388.

²⁾ Μ. Λιονδάκη, Λαογρ. Ἀρχεῖον, ἀρ. χειρ. 1358 σ. 198, Κυδωνία. Κατωτέρω τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον δηλοῦται διὰ ΛΑ.

³⁾ Διαθήκη ἐκ Κρήτης τοῦ 1486 ἐν Σάθα, Μεσ. Βιβλ. τόμ. Γ' σ. 654.

⁴⁾ Πρβλ. Νικηφόρου Ὁμολογητοῦ: «Εἰ βαπτίσει δὲ καὶ ὁ ἴδιος πατὴρ ἢ οἰοσθήποτε ἄνθρωπος, μόνον ἵνα ἔσθι χριστιανός, οὐκ ἔστιν ἁμαρτία» (Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων τ. Δ' σ. 431).

φίση, διότι ἀπέθανε βαπτισμένον. Τὸ οὐαὶ τοῦ Χρυσοστόμου δὲν ἠπεύλει πλέον τὴν ψυχὴν του. Ὁ λαὸς πιστεύει διὰ τὰ ἀβάπτιστα βρέφη, ὅτι γίνονται τελώνια, σμερδάκια ἢ δαίμονες μὲ μαῦρα φτερά, «κ' ἐκεῖ πού πετοῦν στὸν ἀέρα, καταρειώνται τὸν παπᾶ, πού τ' ἀφῆκε ἀβάπτιστα, καὶ πετροβολοῦν τοὺς διαβάτες»¹⁾.

2. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60,24. — .. ἀλλ' οὐδεὶς ψυχορραγῶν λουτρὸν λαμβανέτω. Οὐ γὰρ ἐκεῖνος τῶν μυστηρίων ὁ καιρὸς, ἀλλὰ τῶν διαθηκῶν.

3. Α' Κατηχητικός, Migne 49,224. — Οὐ μακαρίζω δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπαιῶ τὴν εὐγνωμοσύνην, ὅτι μὴ καθάπερ οἱ ραθυμότεροι τῶν ἀνθρώπων ἐν ἐσχάταις ἀναπνοαῖς τῷ φωτισματι προσήλθετε Εἰ γὰρ καὶ τὰ τῆς χάριτος ἴσα ὑμῖν καὶ τοῖς ἐν τῇ τελευτῇ μυσταγωγουμένοις, ἀλλὰ τὰ τῆς προαιρέσεως οὐκ ἴσα, οὐδὲ τὰ τῆς παρασκευῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ἐν τῇ κλίτῃ λαμβάνουσιν . . . ὀδυρόμενοι καὶ δακρύνοντες . . . στένοντες . . . πολλῶ κεκαρωμένοι τῷ πυρετῷ . . . Ὄθεν ἐνταῦθα μὲν²⁾ ἅπαντα σύμφωνα τῇ δωρεᾷ, ἐκεῖ δὲ³⁾ πάντα ἐναντία τῇ δωρεᾷ. Καὶ γὰρ θρηνηὸς καὶ ὀδυρμὸς πολλὸς τῶν μυσταγωγουμένων. Εἴτα μεταξὺ τῶν θορόβων καὶ τῆς ταραχῆς αὐτῆς ἐπεισέρχεται ὁ ἱερεὺς, αὐτοῦ τοῦ πυρετοῦ φοβερώτερος ὢν καὶ τοῦ θανάτου τοῖς τοῦ κάμνοντος προσήκουσιν ἀπηνέστερος· τῆς γὰρ τοῦ ἱατροῦ φωνῆς, τῆς ἀπογινωσκούσης τὴν ζωὴν τὴν ἐκείνου μείζων ἀπόγνωσις εἶναι νομίζεται ἢ τοῦ πρεσβυτέρου εἴσοδος καὶ θανάτου σύμβολον εἶναι δοκεῖ τῆς αἰωνίου ζωῆς ἢ ὑπόθεσις.

4. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60,25. — Πῶς οἴεσθε ὀδυνῶμαι, ὅταν ἀκούσω ὅτι ἀμύητός τις ἀπηνέχθη ἐντεῦθεν Πῶς δάκνομαι πάλιν, ὅταν ἐτέρους ἴδω πρὸς τὰς ἐσχάτας φθάνοντας ἀναπνοάς, καὶ μηδὲ ἐντεῦθεν σωφρονιζομένους; Διὰ τοῦτο πολλὰ τῆς δωρεᾶς ταύτης ἀνάξια γίνεται. Λέον γὰρ εὐφραίνεσθαι καὶ χορεύειν καὶ χαίρειν καὶ στεφανοῦσθαι, ἐτέρου μυσταγωγουμένου, ὅταν ἀκούσῃ τοῦ κάμνοντος ἢ γυνῆ, ὅτι τοῦτο ἐπέσκηψεν ὁ ἱατρός, ὡς ἐπὶ κακῷ τιμὴ κατακόπεται καὶ θρηνεῖ καὶ κωκυτοὶ καὶ οἰμωγαὶ πανταχοῦ τῆς οἰκίας ὡς ἐπὶ καταδίκων, τῶν τὴν ἐσχάτην ἀπαγομένων ὁδόν. Καὶ ἐκεῖνος δὲ πάλιν τότε ὀδυνᾷται πλέον

Ἡ διδασκαλία τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος σωτηρίας ἠνάγκαζε τοὺς χριστια-

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου Παραδόσεις τ. Α' σ. 326. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν βάπτισιν ἔθιμα τῶν Βυζαντινῶν ἐν Ἑπ. Ἑτ. Βυζ. Σπουδῶν τ. ΙΑ' σ. 120 κέ. Ἄλλα ζητήματα σχετικὰ μὲ τὴν βάπτισιν ἐτοιμοθανάτων βρεφῶν βλ. ἐν Ἑπ. ΛΑ. 1939 σ. 136 κέ.

²⁾ Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπου οἱ κατηχούμενοι φωτίζονται.

³⁾ Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ ἐτοιμοθανάτου κατηχούμενου ἢ ἀφωτιστοῦ.

νοὺς τῆς ἐποχῆς τοῦ Χρυσοστόμου, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχον εἰσέτι βαπτισθῆ, νὰ ἐπιζητῶσι τοῦτο ψυχορραγοῦντες¹⁾). *Μύησιν* ὀνομάζει τοῦτο ὁ Χρυσόστομος καὶ *ὀδυνᾶται*, ὅταν ἀκούη, ὅτι *ἀμύητός τις ἀπηνέχθη ἐντεῦθεν*, ὡς ἀκριβῶς ἢ σύγχρονος Ἐκκλησία ὀδυνᾶται, ὅταν ἀποθνήσκη τις μὴ μεταλαβὼν τῶν ἀχράντων μυστηρίων²⁾: διότι τοιαύτην ἀκριβῶς θέσιν ἐπέιχε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἢ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τέλεισι τοῦ βαπτίσματος. Τὸ ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὡς γίνεται σήμερον, βάπτισμα δὲν εἶχε καταστῆ εἰσέτι ὑποχρεωτικόν, ὑπῆρχε δὲ πλῆθος κατηχομένων χριστιανῶν ὑπερηλίκων, μὴ δεχθέντων τὸ χρίσμα τοῦ βαπτίσματος. Τοῦτο ἠνάγκασε τὴν Ἐκκλησίαν οὐ μόνον νὰ ἐπιτρέψῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν κατὰ τὰς ἐπιθανάτους στιγμὰς βάπτισιν τῶν ἀφωτίστων³⁾).

Τοῦ βαπτίσματος τούτου πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι προηγίτο ἢ καὶ σήμερον πρὸ τῆς μεταλήψεως ἀπαραιτήτως γινομένη ἐξομολόγησις τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ θνήσκοντος, ἀμέσως δ' εἶπετο καὶ ἡ θεία μετάληψις. Αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος μαρτυρεῖ: *ἔθος τοῖς βαπτιζομένοις ἐξομολογεῖσθαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν*⁴⁾).

Αἱ ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τοῦ Χρυσοστόμου ἐκτιθέμεναι σκηναί, αἱ λαμβάνουσαι χώραν ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ μελλοθανάτου, φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν ἀναλόγους σκηνάς τοῦ σημερινοῦ βίου. Καὶ παρ' ἡμῖν ἐπίσης ὁ ἱατρός, ὡς τεκμήριον τοῦ ὅτι ἀπέλιπε πᾶσα ἐλπίς, «*ἐπισκῆπτει*» τὴν πρόσκλησιν τοῦ ἱερέως⁵⁾, ὁ δὲ λαός, θέλων νὰ ὀμιλήσῃ περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ ἀσθενοῦς, λέγει ὅτι *ἔφτασε στοῦ παπᾶ τὸ χουλιάρι*⁶⁾).

Ὁ ἱερεὺς «*ἐπιεσέρχεται*» καὶ παρ' ἡμῖν κεκαλυμμένος καὶ σιωπηλός, εἰσκομιζῶν τὴν θεϊαν μετάληψιν, συνοδευόμενος ὑπὸ λαμπάδων, λιβανωτοῦ, ἐνιαχοῦ δὲ, ὡς ἐν Κρήτῃ, καὶ ὑπὸ κωδωνοκρουσιῶν⁷⁾, ἵνα μεταλάβῃ τὸν θνήσκοντα⁸⁾).

¹⁾ Πρβλ. Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΔ' σ. 123.

²⁾ Ἐν Μάνῃ θεωρεῖται δυστύχημα νὰ ἀποθάνῃ τις ἀμεταλάβητος (Νεστορίδης, ΛΑ ἀρ. 334). Ἐν δὲ τοῖς Κοτυώροις τοῦ Πόντου, ἂν δὲν ἦτο δυνατὴ ἢ παρουσία τοῦ ἱερέως, μετελαμβάνον τὸν ἐτοιμοθάνατον οἱ οἰκεῖοι δι' ὕδατος ἁγιασμοῦ, ὃ διετήρουν ἐν τῇ οἰκίᾳ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῶν Φώτων. (Ξεν. Ἀκογλου, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, Ἀθ. 1939, σ. 222).

³⁾ «Ἐὰν δὲ... μέλλωσι τελευτᾶν, κατηχούμενοι ὄντες, βαπτίζεσθωσαν καὶ μὴ ἀποδημήτωσαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀμέτοχοι τῆς χάριτος, ἧγουν ἀκοινωνῆτοι». Κυριλλου Ἀλεξ. Κανὼν Ε', *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. τ. Δ' σ. 362.

⁴⁾ Ὀμιλία εἰς τὰ Θεοφάνεια, *Migne* 61,762.

⁵⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν: *Τσοῦ πε ὁ γιατρός νὰν τότε κοινωνήσουνε*.

⁶⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι (ἀνέκδ. συλλογὴ) λ. φτᾶνω 7.

⁷⁾ Βλ. Φ. Κουκουλῆν ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπουδ. Γ' σ. 25. Ὁμοίως ἐν Κεφαλληνίᾳ παλαιότερον.

⁸⁾ Ὁ Χρυσόστομος κατηγορεῖ τὴν τοιαύτην εἰσοδὸν τοῦ ἱερέως ὡς *φοβεράν* διὰ τοὺς οἰκειούς, ἀπηνεστέραν αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Ἰδοὺ πῶς ὀμιλεῖ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀκριβῶς ζητήματος

Αἱ διάφοροι αἰρέσεις, αἱ ἀναπτυχθεῖσαι περὶ τὰ δόγματα ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ἐδημιούργησαν καὶ διάφορα ἤθη ἢ πράξεις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἀντιβαίνουσας εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῶν ἀκολουθούντων χωρίων τοῦ Χρυσοστόμου πληροφορούμεθα περιεργότατα πράγματα, τελούμενα παρὰ τοὺς αἰρετικοὺς κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον βάπτισιν.

5. Εἰς τὰς Πράξεις Α', Migne 60, 26. — *Τίς ἢ ἀνωμαλία αὕτη; Οὐπω γὰρ λέγω, ὅτι καὶ νεκροῖς ἐπεχύθη ὕδωρ καὶ τὰ ἅγια ἐρρίφη εἰς γῆν.*

6. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. ὁμιλ. μ', Migne 61,347. — *Ἡ βούλεσθε πρῶτον εἶπω, πῶς παραποιῶσι τὴν ρῆσιν ταύτην¹⁾ οἱ τὰ Μαρκίωνος²⁾ νοσοῦντες; ... Ἐπειδὴν γάρ τις κατηχούμενος ἀπέλθῃ παρ' αὐτοῖς, τὸν ζῶντα ὑπὸ τὴν κλίην τοῦ τετελευτηκότος κρύψαντες, προσίαισι τῷ νεκρῷ καὶ διαλέγονται καὶ πυνθάνονται, εἰ βούλοιο λαβεῖν τὸ βάπτισμα· εἶτα ἐκείνου μὴδὲν ἀποκρινομένου, ὁ κερκρυμμένος κάτωθεν ἀντ' ἐκείνου φησί, ὅτι δὴ βούλοιο βαπτισθῆναι· καὶ οὕτω βαπτίζουσιν αὐτὸν ἀντὶ τοῦ ἀπελθόντος, καθάπερ ἐπὶ τῆς σκηπῆς παίζοντες... Εἶτα ἐγκαλούμενοι, τουτὶ παράγουσι τὸ ρῆμα λέγοντες, ὅτι καὶ ὁ Ἀπόστολος εἶρηκεν: «οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν».*

Τὰς ἀνωτέρω περὶ τοὺς νεκροὺς αἰρετικὰς συνηθείας γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλων μεταγενεστέρων μαρτυριῶν. Ὁ Ζωναράς ἐρμηνεύων τὸν ΠΓ' κανόνα τῆς ἐν Τρουλλῶ συνελθούσης ἑ' οἰκουμενικῆς Συνόδου σημειοῖ: «Ἔθος ἦν παλαιὸν μεταδίδοσθαι τοῖς νεκροῖς σώμασι τῶν τετελευτησάντων τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου»³⁾. Καὶ ἀλλαχοῦ, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ΙΗ' κανόνος τῆς ἐν Καρθαγένῃ

διὰ τὰ ἐν Κεφαλληνίᾳ συμβαίνοντα ὁ Λασκαράτος: «Μόλις ὁ γιαιτρός δώση τὸ σημεῖον τοῦ κινδύνου... ὁ ξεμολόγος φθάνει. Ἀκολουθᾷ ἡ κοινωνία. Ὁ παπᾶς μὲ μεγάλη ἱερατικὴ στολή, κρατώντας μὲ τὰ χέρια του τ' Ἅγια ἀπάνου στὸ κεφάλι του, μὲ ἀναμμένες τὲς λαμπάδες καὶ μὲ μιὰ καμπάνα, πὺ τὴν κουβαλοῦν μαζί καὶ τὴ σημαίνουν νεκρῶσιμα, προχωρεῖ τρομερὸς ἀπάνου ἀπὸ τὸ κρεβάτι τοῦ ἀδυνατισμένου ἐτοιμοθανάτου». (Ἄ. Λασκαράτου, Αὐτοβιογραφία. Μετάφρ. Χ. Ἀντωνάτου, Ἀθήνα ἐκδ. Δημοτηράκου, σελ. 62).

¹⁾ Ἐνοεῖ τὴν ἐν τῇ Α' πρὸς Κορινθίους, κεφ. 15 στ. 29, φράσιν τοῦ Παύλου: *Τὶ ποιήσουσαν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται;*

²⁾ Ὁ Μαρκίων, ἀρχηγὸς γνωστικῆς αἰρέσεως, ἐκ Πόντου, ζήσας τὸν Β' αἰῶνα μ. Χ. παρεδέχετο δύο ἀρχάς, τὸν δίκαιον δημιουργὸν Θεὸν καὶ τὸν Ὑψιστον ἀγαθὸν Θεόν. Ὁ πρῶτος ἐτιμῶρει τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς κολάσεως, ἀλλ' ὁ δεῦτερος τοὺς ἠὺσπλαγχνίσθη καὶ ἔστειλεν εἰς τὴν γῆν τὸν υἱόν του. Ὁ Μαρκίων ἀπέρριπτε τὴν Παλ. Διαθήκην. Μαρκιωνισταὶ ὑπῆρχον ἐν Αἰγύπτῳ μέχρι τοῦ 5' αἰῶνος. Ἐπειτα συνεχωνεύθησαν μὲ τοὺς Μανιχαίους. Πλεῖον βλέπε: *Ad. v. Harnack., Marcion, Leipzig 1921 σ. 135 - 181.*

³⁾ *Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα Καν. Β', 495.*

Συνόδου, γράφει: «Καὶ ἵνα μὴ νεκροῖς σώμασι διδῶται εὐχαριστία, ἦγουν ἅγια δῶρα, ἐπράττετο γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ μηδὲ βαπτίζονται τελευτήσαντες, καὶ τοῦτο γὰρ ἐγένετο, τινῶν μὲν αὐτοὺς τοὺς νεκροὺς βαπτίζοντων, τινῶν δὲ καὶ ἄλλους ὑπὲρ τῶν νεκρῶν»¹⁾. Ὁ Κ. Καλλίνικος ἐν τῇ μελέτῃ αὐτοῦ «Ἡ φροντίς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ» ἀναφέρει σχετικῶς, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τινῶν «εἰς τοὺς ἐν χριστιανικοῖς τάφοις ἀνευρεθέντας ἀμφορῆς ἐνετίθετο τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, παρατιθέμενον ἐν τῷ φερέτρῳ»²⁾. Πιθανῶς ἡ συνήθεια τῆς βαπτίσεως καὶ τῆς μεταλήψεως τῶν νεκρῶν ἐπεξετάθη ἀπὸ τῶν αἰρετικῶν καὶ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους ἢ τοὐλάχιστον ἐπέδρασεν εἰς τὰς συνηθείας των. Σήμερον ἐκτὸς τῆς ἐπισήμου καθιερώσεως τοῦ δι' ἡγιασμένου ὕδατος ραντισμοῦ τοῦ νεκροῦ παρὰ τῇ Δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, διατηροῦνται παρ' ἡμῖν, ὡς λαϊκὸν ἔθιμον, ἀνάλογοι συνήθειαι. Π. χ. ἐν Μ. Ἀσίᾳ «ἂν ἡ ἀγωνία τοῦ θανάτου παρετείνετο, ἐρράντιζον τὸν ψυχορραγοῦντα δι' ὕδατος τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, ὅπερ οἱ κατὰ καιροὺς προσκυνηταὶ τοῦ παναγίου Τάφου ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν»³⁾. Ἐν Θράκῃ «τὰ λουλοῦδια ποὺ πᾶνε στὸ νεκρὸ, τὰ βρέχουν μὲ νερό, νὰ ραντίσουν τὸν πεθαμένο, γιὰ νὰ ἔχ' ὀροσιὰ ἢ ψυχὴ του»⁴⁾. Ἐν Κρήτῃ «ὅταν πεθάνῃ κάποιος καὶ δὲν προφθάσουν νὰ τὸν μεταλάβουν, αἶμα τὸν θάβουν, παίρνουν ἓνα καντήλι ἀπὸ τὴν εἰκόνα μπροστὰ καὶ τὸ χύνουνε σταυρωτὰ ἐπάνω του»⁵⁾. Ἐν Βιθυνίᾳ «ἔχυνεν ὁ παπᾶς κρασί ἐπάνω στὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ»⁶⁾. Ἐν Αἰτωλίᾳ τέλος «τρία βράδια στὴν ἀράδα ποτίζουν τὸ μνήμα τοῦ νεκροῦ»⁷⁾.

Κατὰ τὸν Πολίτην σκοπὸς τοῦ ραντίσματος τούτου, καθὼς καὶ πάσης ἐκχύσεως ὕδατος ἐν τῇ τελευτῇ, εἶναι ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἄγους τοῦ θανάτου καὶ ἡ ἀποτροπὴ τῆς κακοποιῶ ἑνεργείας τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων, τῶν συνημμένων πρὸς τὸ μίasma⁸⁾. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπολείμματα τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου καταγγελλομένων αἰρετικῶν πράξεων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰς ἐν λόγῳ συνηθείας, μεταπεσούσας ἴσως ἀπὸ τελετουργικῶν πράξεων εἰς ἀπλᾶς συμβολικὰς ἐνεργείας.

¹⁾ Αὐτόθι τ. Γ', 352.

²⁾ Ἐκκλ. Κήρυξ τ. Δ' (1914) σ. 362.

³⁾ Κ. Ἰατρίδου, Ἔθιμα Ἀνατολῆς, Ξενοφάνης τ. Γ' σ. 335.

⁴⁾ Ἐ. Σαραντῆ, Ἔθιμα Θράκης, Θρακικά τ. Β' σ. 134.

⁵⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ ἀρ. 1162 Α' σ. 54.

⁶⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ ἀρ. 1148 σ. 127.

⁷⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ ἀρ. 867 σ. 392.

⁸⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως ἀγγείων κατὰ τὴν κηδεῖαν, Λαογραφ. Σύμμεικτα τ. Β' σ. 275. Περὶ τῆς κατὰ διαφόρους στιγμὰς τῆς κηδείας καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς ἀπαντωμένης ἐκχύσεως ὕδατος βλ. αὐτόθι σ. 270 κέ.

3. *Οι οἰκεῖοι περὶ τὴν κλίνην τοῦ τελευτῶντος.*

1. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — *Ἐνδε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἐξόδου, οἷος ἐθέλεις εἶναι ἐπὶ κλίνης βεβλημένος καὶ ἀδύνατος, μὴ ἔχων ἑαυτῷ τινα βοηθῆσαι ὄρα τοὺς κύκλω σου περιεσιῶτας φίλους, γείτονας, συγγενεῖς, ἀδελφούς, οἰκέτας· πάντες ὁμοθυμαδὸν ὀλοφυρόμενοι, δακρύνοντες, ἀπαρηγόρητοι, ὀδυρόμενοι διὰ σέ· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ τέκνα, ἐκατέρωθεν ἐστηκότα..... κλαυθμηρίζοντα καὶ μὴ ἀκούοντά σου ἢ γυνή σου πάλιν κατώδυνος, τὸν θάνατον γλιχομένη πρὸ σοῦ διὰ σέ....*

2. Περὶ μετανοίας, Migne 48,342. — *Ὅταν γὰρ ἴδῃ ὁ ἰατρός τὸν νοσοῦντα οὐκ ἔχοντα σωτηρίας ἐλπίδα, δακρύνει καὶ οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ προσήκοντες ὀλοφυρόμενοι στενάζουσιν.*

3. Εἰς τὸν Ἰὼβ α', Migne 56,567, — *Οἱ κατὰ σάρκα γονεῖς, ὅταν ἔχωσιν υἱὸν ταῖς ἐσχάταις ἀναπνοαῖς συνεχόμενον, περικαθέζονται, λόγων τελευταίων ἀκροῶνται, χεῖρας αὐτοῦ περιπτύσσονται, συνταγὰς περὶ τῶν ἀδοκίτων συνάπτουσι¹⁾, στόμα φιλοῦσι, τὰ τελευταῖα τῶν πατέρων φιλήματα.*

4. Α' Καθηγητ. Migne 49,224. — *Καὶ γὰρ θρηῆνος καὶ ὀδυροὺς πολὺς... καὶ παιδιὰ περιύστανται κλαίοντα καὶ γυνὴ τὰς παρειὰς καταξαίνουσα καὶ φίλοι κατηφεῖς καὶ οἰκέται δακρύνων γέμοντες, ὅλον τὸ τῆς οἰκίας σχῆμα χειμερινὴν τινα καὶ ζοφώδη μιμεῖται ἡμέραν.*

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ὁμιλ. κα', Migne 49,212. — *Τί τοῦτο; ἢ μόνη περιλειφθεῖσα ἡμῖν ἀδελφή..... πρὸς ἐσχάτας ἐστὶν νῦν ἀναπνοᾶς· ἡμεῖς δὲ αὐτὴν καταλείψαντες ἀτελευσόμεθα καὶ οὐκ ὀψόμεθα ἐκπνεύουσιν καὶ τὰς τελευταίας ἀφείσαν φωνάς;... Νυνὶ δὲ.... ἀφείσα τὴν ψυχὴν οὐκ ὄψεται τὸν πάντων αὐτῇ ποθεινότερον; Καὶ πόσων οὐκ ἔσται θανάτων αὐτῇ τοῦτο βαρύτερον;²⁾.*

6. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,465. — *Ὅτε δὲ ἔμελλε τελευτᾶν ἐκείνη,*

¹⁾ Τὴν φράσιν ταύτην δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἱκανῶς. Κατὰ τὴν ἐρμηνησίαν, ἢν εὐηρεσιώθη νὰ μᾶς δώσῃ ὁ καθηγητὴς Φ. Κουκουλές, ἀδόκητα ἐνταῦθα εἶναι τὰ ἀπίθανα, δι' ὧν οἱ γονεῖς προσπαθοῦσι νὰ ἐγκαρδιώσωσι τὸν υἱὸν των' οἶον, θὰ δῆς πὸν θὰ γίνῃς καλά, θὰ πάμε ταξίδι, θὰ ἀνέβῃς στὸ ἄλογο κ. τ. δ. Ὁ καθηγητὴς Ἄ. Κεραμόπουλος ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκίτων εἶναι αἱ συμφωναίαι ἢ τὰ σχέδια, πού κάμνουν μετὰ τοῦ ἀσθενοῦς οἱ οἰκεῖοι περὶ πραγμάτων, τὰ ὅποια γνωρίζουν κατὰ βάθος, ὅτι δὲν θὰ ἐκπληρωθοῦν, ἐπειδὴ ὁ νοσῶν θ' ἀποθάνῃ. Ἄλλ' ὁμως σχεδιάζουσιν νὰ κάμουν τοῦτο καὶ ἐκεῖνο, διὰ νὰ ἐγκαρδιωθῇ ὁ νοσῶν.

²⁾ Βλ. τὰ αὐτὰ χωρία καὶ παρὰ Ν. Γ. Πολίτη ἐν Λαογρ. Η' 10.

τί ἄρα οὐκ εἶπε... οὐχ ὀρῶσα τὸν παῖδα παρεσιῶτα καὶ δακρῦοντα... καὶ τἄλλα πάντα ἐπιμελούμενον, ἅπερ αὐτοῦ τοῦ θανάτου πικρότερα τοῖς γεγεννηκόσιν εἶναι δοκεῖ;

Ἐκ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων ἐθεωρεῖτο εὐτύχημα νὰ ἔχη ὁ θνήσκων περὶ αὐτὸν τοὺς φιλάτους, δυστύχημα δὲ δι' ἐκείνους ἢ κατὰ τὰς στιγμὰς ταύτας ἀπουσία. Παρ' Ὀμήρω ἢ Ἀνδρομάχῃ, κλαίουσα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ Ἔκτορος, θρηνεῖ:

«Ἐκτορ, ἐμοὶ δὲ μάλιστα λελείπεται ἄλγεα λυγρὰ
οὐ γὰρ μοι θνήσκων λεχέων ἐκ χειρας ὄρεξας
οὐδέ τί μοι εἶπες πυκινὸν ἔπος, οὐ τέ κεν αἰεὶ
μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἡμέρας δάκρυ χέουσα¹⁾».

Ὁ Περικλῆς ἀποθνήσκων ἔχει περὶ αὐτὸν τοὺς φίλους, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ ἀκούσωσι τοὺς τελευταίους αὐτοῦ λόγους²⁾, ὁμοίως δ' ὁ Σωκράτης ἐν τῷ ἔσθρατῳ³⁾. Καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν θεωρεῖται ἱερὸν καθήκον ἢ συγκέντρωσις τῶν οἰκείων περὶ τὴν κλίνην τοῦ θνήσκοντος⁴⁾. Εἰς τοὺς ἐρήμους, τοὺς ἄνευ οἰκογενείας, σπεύδουσιν οἱ γείτονες νὰ παραστῶσι⁵⁾. «Πόνος μέγας, βάσανο τρανόν, ὅταν δὲν ἔχουν ἀποκτήσει παιδιά, γιὰ νὰ σταθοῦν κοντὰ τους καὶ νὰ τοὺς κλείσουν τὰ μάτια»⁶⁾.

Ἐκ τῆς περικοπῆς «ὄλον τὸ τῆς οἰκίας σχῆμα χειμερινὴν τινα καὶ ζοφώδη μιμεῖται ἡμέραν»⁷⁾ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ θνήσκοντος αἱ θύραι καὶ τὰ παράθυρα τῆς οἰκίας ἐκρατοῦντο ἡμίκλειστα. Τοῦτο γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἐνεργείας εἶναι ἀφ' ἐνὸς ἢ ἐκδήλωσις πένθους καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἐπιβολὴ τῆς σιγῆς καὶ τῆς γαλήνης, στοιχείων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἀτάραχον ἐκπνοὴν τοῦ θνήσκοντος. Μόνον μετὰ τὴν

¹⁾ Ἰλιάδ. Ω 742 - 745.

²⁾ Πλουτάρχου Περικλῆς 38.

³⁾ Πλάτωνος Φαῖδων 59 - 60. Καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἔχομεν ἐν τῇ Γραφῇ τὸν Ἰακώβ καλοῦντα τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ περὶ τὴν κλίνην καὶ παρέχοντα αὐτοῖς τὰς τελευταίας του θελήσεις (Γενέσ. 49,28 - 33).

⁴⁾ «Υστερα, ἂν εἶναι γέρος ἢ γριὰ καὶ ἔχη παιδιά κ' ἀγγόνια, θὰ τὰ μαζώξῃ ὅλα γύρω του γιὰ τὰ συχωρέσῃ καὶ γιὰ τοὺς δώκῃ τὴν εὐχὴ. Ἄν εἶναι καὶ τίποτε συγγενεῖς ἢ γειτόνοι, ἔρχονται κ' ἐκείνοι γιὰ συχωρεθῶνε καὶ γιὰ συχωρέσουνε». Γ. Ταρσόβη, ΛΑ ἀρ. 1378 Β' σ. 70 Μεσσηνία, Πρβλ. καὶ B. Schmidt, Totengebräuche und Gräberkultus im heutigen Griechenland ἐν Archiv für Religionswissenschaft τ. 24 (1926) σ. 284.

⁵⁾ «Πᾶμε δὲν κάνει νὰν τὸν ἀφήκομε γιὰ πεθάνῃ χωρὶς συντροφιά» λέγουν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ οἱ γείτονες ἐν Κεφαλληνίᾳ.

⁶⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογρ. ΙΑ' σ. 388.

⁷⁾ Βλ. ἀνωτ. χωρίον 4.

ἐκπνοὴν ἀνοίγονται παρ' ἡμῖν αἱ θύραι καὶ τὰ παραθύρα καὶ τοῦτο ἵνα οἱ ψυχοπομποὶ ἄγγελοι « ἀκωλύτως εἰσέρχονται καὶ ἐξέρχονται » ¹⁾).

β'. Τὸ ψυχορράγημα.

1. Εἰς τὸν Ἰωάννην ὁμιλ. λδ', Migne 59,198. — *Καθάπερ γὰρ σῶμα ψυχορραγοῦν καὶ ἐγγὺς ὃν τῆς τελευτῆς, μυρίας ἐπισπᾶται κακώσεις...*

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — *Ὁ κείμενος τρέμει καὶ σὺ παίζεις;... ὄλος θορυβεῖται, ὁρῶν ἄπερ οὐδέποτε εἶδε. Διὸ καὶ ἰδροῖ, ὡς οἱ ἐν ἀγρῶν θερίζοντες καὶ πᾶσιν ἡμῖν συντάσσεται ²⁾ καὶ πάντας ἀσπάζεται, ἕως οὗ ἡ γλῶττα φθέγγεσθαι δύναται. « Ἐρρωσθε, φησί, ἐρρωσθε ³⁾ ἀδελφοί, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ εὐξασθε » ⁴⁾.*

3. Αὐτ. 60,727. — *Οἱ μὲν ἐν τῇ κλίνῃ κείμενοι ἀναπηδῶσι, φυγεῖν μὲν βουλόμενοι, οὐκ δυνάμενοι δέ. Οἱ δὲ τοὺς ὀδόντας βρύχουσιν, ἄλλοι τὰς σιαγόνας κόπτουσιν, ἕτεροι τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐλεεινῶς περιστρέφουσιν, ὡς ὀρῶσι... τὰς δυνάμεις τὰς ἐναντίας παρισταμένας, λογοθετούσας, κατηγορούσας, ἀρπάσαι ἐπιχειρούσας... Πολλῶν ἡμῖν δεῖ τότε τῶν εὐχῶν, πολλῶν τῶν πράξεων τῶν ἀγαθῶν, πολλῆς ἡμῖν τότε τῆς τῶν ἀγγέλων προστασίας, πολλῆς ἡμῖν τῆς ἐν τῇ τοῦ ἀέρος ἀναβάσει χειραγωγίας.*

4. Εἰς τὸν Ματθ. ὁμ. γγ', Migne 58,532. — *Διὰ δὴ τοῦτο καὶ δείματα τῶν πολλῶν τότε ἐστὶν ἀκούειν διηγούμενων καὶ ὄψεις φοβεράς, ὧν οὐδὲ τὴν θεωρίαν λοιπὸν φέροντες οἱ ἀπίοντες, καὶ τὴν κλίνην αὐτὴν μετὰ πολλῆς τῆς ρύμης τινάσσουσι κείμενοι καὶ φοβερὸν ἐνορῶσι τοῖς παροῦσι, τῆς ψυχῆς ἔνδον ἑαυτὴν εἰσωθούσης καὶ δκνούσης ἀπορραγῆναι τοῦ σώματος ⁵⁾ καὶ τὴν ὄψιν τῶν ἐρχομένων ἀγγέλων οὐ φερούσης.*

5. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — *... Ἀγγέλους φοβερούς, τὸ δάγειον τῆς ψυχῆς σου ἀπαιτοῦντας...*

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 324,5.

²⁾ Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ καθηγ. Φ. Κουκουλέ: « καὶ φαίνεται τρυφερός, περιποιητικὸς πρὸς ἡμᾶς ».

³⁾ Εἶναι τὸ νεοελληνικὸν ἔχετε γειά, τὸ τόσον σύνηθες εἰς τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια, ὅταν ἦρωσ τις ἀποχαιρετᾷ τὴν ζωὴν.

⁴⁾ Πρβλ. καὶ τὰ παρ' ἡμῖν: « Πρὸ πάντων δέον νὰ ἀπέλθῃ ἐν εἰρήνῃ, νὰ συγχωρήσῃ καὶ νὰ συγχωρηθῇ. Διὰ τοῦτο ἅπανα ἡ οἰκογένεια προσκαλεῖται, ὅπως συγχωρηθῇ καὶ συγχωρήσῃ τὸν μεθιστάμενον ». Κ. Κουρτίδης, ΛΑ 34, 119 (Ἄδριανούπολις).

⁵⁾ Πρβλ. καὶ τὴν φράσιν τοῦ Δαμασκηνοῦ. « Οἱμοι, ὅσον ἀγῶνα ἔχει ἡ ψυχὴ χωρισμένη ἐκ τοῦ σώματος ». (Νεκρώσ. ἀκολουθία εἰς κοσμικούς).

Τὸ ἀνωτέρω σχετίζονται πρὸς ζήτημα τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρον τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν: ποίαν δηλ. σχέσιν ἔχουσιν αἱ κατὰ καιροὺς δημιουργηθεῖσαι προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν ἐκάστοτε διδασκαλίαν καὶ τὰ σχετικὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας¹⁾. Ὁ Χρυσόστομος ἐνταῦθα ὁμιλῶν περὶ τῶν φοβερῶν ὄψεων τῶν δαιμόνων, ἃς βλέπει ὁ ψυχορραγῶν, περὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων, αἵτινες «*παριστάμεναι κατηγοροῦσι καὶ τὸ δάνειον τῆς ψυχῆς ἀπαιτοῦσι*», παρακελευόμενος δὲ διὰ τὰς στιγμὰς ταύτας εὐχὰς καὶ πράξεις ἀγαθὰς πρὸς εὐχερεστέραν τῆς ψυχῆς ἔξοδον, δημιουργεῖ ἢ τοῦλάχιστον ἐνισχύει τὰς ὑπαρχούσας παρὰ τῷ λαῷ ὁμοίας δοξασίας. Πεπειθότως πληροφορεῖ τοὺς ἀκροατὰς του περὶ ἀοράτων σκηνῶν, αἵτινες συμβαίνουν περὶ τὴν κλίνην τοῦ θνήσκοντος καὶ εἰσηγεῖται τὴν ἐνέργειαν ὀρισμένων πράξεων κατὰ τὰς ὥρας ἐκείνας.

Ὡς γνωστόν, ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς παροῦσι χωρίοις ἐκτιθέμενα καὶ πιστεύονται καὶ τελοῦνται παρὰ τῷ λαῷ²⁾. Ὁ θνήσκων κατὰ τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν ἀγγελοθωροιάζεται ἢ ἀγγελίζεται ἥτοι βλέπει τὸν ἄγγελον, πὺν ἔρχεται νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ψυχὴν³⁾, οἱ δὲ διάβολοι διεκδικοῦντες τὴν ψυχὴν του συνάπτουσι πάλιν πρὸς τοὺς ἀγγέλους, προσπαθοῦντες νὰ τὴν ἀποσπᾶσωσι τῶν χειρῶν αὐτῶν⁴⁾. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κατωτέρω περιγραφή διὰ τὰ ἐν Κρήτῃ πιστευόμενα: «*Ὁ ἀρρωστος ἀγγελοσκοιάζεται καὶ στένει τὸ μάτι. Ἄγγελος Κυρίου κατεβαίνει νὰ τοῦ πάρῃ τὴν ψυχὴν. Ὁ ἄρρωστος τότε θωρεῖ καὶ σταματᾷ τὸ βλέμμα του σ' ἓνα ὀρισμένο σημεῖο. Κι' ἂν ἦτονε καλὸς σ' ὅλην του τὴν ζωὴν... θωρεῖ ἡμερον ἄγγελο καὶ τοῦ χαμογελᾷ κι' αὐτός. Μ' ἂν ἦτονε βλαστημάρης, κλέφτης... ἐτότες θωρεῖ ἄγριο τὸν ἄγγελο Κυρίου καὶ κοντά του τὸ διάβολο μὲ τὰ κέρατα καὶ μὲ τὴ μακρὰ δρόα... Τρομάσει τότε ὁ ἀρρωστιάρης καὶ τὸ ξάνοισμάν του εἶναι ἄγριο»⁵⁾.*

Ὅμοίως τὰς περὶ τοῦ ἀγωνιώδους ψυχορραγήματος περιγραφὰς τοῦ Χρυσοστόμου δυνάμεθα νὰ παραλληλίσωμεν πρὸς ἀφηγήσεις καὶ ἀπεικονίσεις τῶν

¹⁾ Ζήτημα σχέσεως Λαογραφίας καὶ Ἐκκλησ. Ἱστορίας θίγει ὁ καθ. Γ. Κονιδάρης ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «*Συμβολὴ εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς Ἐκκλησ. Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος*», Ἀθῆναι 1939 σ. 92-94. Ἐκεῖ ὁμως δὲν ἐξετάζεται ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τὴν Λαογραφίαν, ἀλλ' ἡ σημασία, ἣν ἔδωκε καὶ πρέπει νὰ δίδῃ ἡ Ἐκκλησία εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τοῦ λαοῦ.

²⁾ Περὶ τῶν κατὰ τὸ ψυχορράγημα δοξασίων βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Νεοελλην. Μυθολογία, Β', 1874 σ. 306 κ. ἔ.

³⁾ Πρὸβλ. δημοτ. στίχον: «*Βρὲ Μιχαὴλ Ἀρχάγγελε, μὴν παίρνης τὴν ψυχὴν μου* (Θρακικὰ Β' σ. 134) καὶ τοῦ Σολωμοῦ: «*Ὁ ἄγγελος ἴσως πὺν παίρνει τὸ μίλημα τοῦ πῆρε μὲ φίλημα γλυκὸ τὴν ψυχὴν*. (Τὰ δύο ἀδέρφια, στροφ. 18).

⁴⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, αὐτ. σ. 315.

⁵⁾ Μαρία Λιουδάκη ἐν Ἑπετ. Κρητ. Σπουδῶν Β' σ. 404. Πρὸβλ. καὶ τὰς κυκλοφορούσας λιθογραφημένας εἰκόνας «*ὁ θάνατος τοῦ δικαίου*», «*ὁ θάνατος τοῦ ἁμαρτωλοῦ*», ὡς καὶ τὰς σχετικὰς εἰκονογραφήσεις εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ναῶν.

κατόπιν χρόνων. Οὕτω «*διηγούνται πὼς εἶδαν πολλὰς φορὰς πολλοὺς ἐτοιμοθανάτους νὰ ὀρμοῦν, γὰρ νὰ παλέψων μὲ τὸ Χάρο, πὸν πηγαίνει μὲ τὸ σπαθὶ στὰ χέρια νὰ τοὺς πάρῃ τὴν ψυχὴν, πὼς κουνοῦν τὰ χέρια τους, μιλοῦν μὲ τὸ Χάρο, φωνάζουν κ. τ. λ.*»¹⁾. Ἐν δὲ τῇ Βυζαντινῇ ζωγραφικῇ ὁ ἀποθνήσκων ἀμαρτωλὸς ἀπεικονίζεται στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω καὶ κάτω καὶ σφραδάζων τῷ σώματι, τὰς δὲ χεῖρας ἐκτείνων ἀτάκτως πρὸς τὰ ὀπισθεν, εἰς ἔνδειξιν τῆς μεγάλης ἀγωνίας καὶ ὀδύνης, ἣν ὑποφέρει²⁾. Ἀπὸ τῆς ὀδύνης ταύτης σπεύδουσιν οἱ οἰκεῖοι νὰ λυτρώσωσι τὸν ψυχορραγοῦντα, καλοῦντες τὸν ἱερέα καὶ προβαίνοντες, ὡς ἀκριβῶς ὁ Χρυσόστομος συνιστᾷ, εἰς «*πολλὰς εὐχὰς*». «*Κι' ἂν ψυχομαχῇ πολλὰς μέρες, ἂν βασανίζεται, φέρουνε τὸν παπᾶ νὰ τοῦ διαβάσῃ τὸ παραστάσιμο*»³⁾. Παραστάσιμο δὲ ἢ ἀναπαυμάρι, ψυχορραοῦσα ἢ ψυχολαλοῦσα κ. ἄ. ὀνομάζονται αἱ κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν ἀναγινωσκόμεναι εὐχαί. Εἶναι δὲ αὗται ἢ εἰδικαὶ εὐχαί τοῦ Ἁγιασματαρίου, καθιερωθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ κείμενα, χρησιμοποιοῦμενα κατὰ τὸπους⁴⁾. Ὅμοίου προορισμοῦ εὐχὰς πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὰς παρ' ἀρχαίοις «*ἐξιτηρίους*», αἵτινες ἀνεπέμποντο πρὸς τὸν ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν⁵⁾.

Αἱ εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ θνήσκοντος ἀναφερόμεναι δοξασαί καὶ πράξεις τοῦ λαοῦ συμφωνοῦσιν, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐκτεθέντων δείκνυται, πρὸς ὅσα ἐδίδαξε καὶ παρέστησε σχετικῶς ὁ Χρυσόστομος.⁶⁾ Ὅθεν εἶναι πρόδηλος ἡ ἐπὶ τὴν γένεσιν τούτων ἐπίδρασις τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λαὸς ἐπίστευσεν εἰς ὅ,τι ἐδίδαξεν αὐτὸν ἢ Ἐκκλησία, ἰδίᾳ δὲ ἂν εἶχε τοῦτο μεταφυσικὸν χαρακτήρα. Προσηύροσε τὰς περὶ ψυχῆς καὶ δαιμόνων καὶ κολάσεως ἀντιλήψεις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰς δεισιδαιμονικὰς αὐτοῦ τάσεις καὶ ἐδέχθη ὅ,τι ἐδίδαξαν αὐτὸν ὡς θρησκευτικὸν καθήκον. Ἡ Ἐκκλησία ἂφ' ἐτέρου, ἀπευθυνομένη εἰς τὴν δεισιδαίμονα καὶ εὐφάνταστον τοῦ λαοῦ φύσιν, ἔδωκεν εἰς πολλὰς τῶν διδασκαλιῶν αὐτῆς διὰ λόγους σκοπιμότητος ὑλικωτέραν μορφήν, οὕτω δὲ μόνον ἐξηγοῦνται αἱ τρομεραὶ περιγραφαὶ τῶν μετὰ θάνατον δαιμονιακῶν σκηνῶν, τῶν φοβερῶν ὄψεων καὶ τῶν φρικαλεοτήτων τῆς κολάσεως.

¹⁾ Σ. Σηγκολίτου, Ὁ νεκρὸς εἰς τὴν Ἀνασελίτσα, Λαογρ. ΙΑ' σ. 389.

²⁾ Ν. Γ. Πολίτου, ἔνθ' ἄν. σ. 314.

³⁾ Μ. Λιονδάκη, ἔνθ' ἄν. σ. 404.

⁴⁾ Ἐν Κυδωνίαις «*μόνο σὰν διαβάσουν δώδεκα φορὰς τὸ χτωῆχι, ἀναπαύεται*» (Ἀ. Γκράβαλη, Σπασμένες κολῶνες, Μυτιλήνη 1930, σ. 114).

⁵⁾ Σουΐδας, ἐν λ. ἐξιτήριοι εὐχαί: «*ἐφόδια τοῖς πρὸς ἔξοδον ἰοῦσιν ἢ πρὸς θάνατον*».

⁶⁾ Περὶ τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ θνήσκοντος καὶ τῶν κατ' αὐτὰς τελουμένων βλ. Ν. Γ. Πολίτην ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' σ. 324 κ. ἑ. ἔνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ Β. Schmidt, ἔνθ' ἄν. σ. 284.

Β'. ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ

α'. Φροντίδες περί τοῦ νεκροῦ.

1. Αἱ πρῶται περιποιήσεις.

1. Εἰς τὸν Ἰωβ α', Migne 56,567. — *Εἶτα ἀποδέδωκε τὴν ψυχὴν ὁ παῖς, ὡς ὁ δεδωκὼς ἐκέλευσεν, οἱ γονεῖς σχηματίζουσι, χεῖρας ἀποιεῖνουσιν, ὀφθαλμοὺς ἀποκλείουσι, τὴν κεφαλὴν διορθοῦσι, τοὺς πόδας ἀποιεῖνουσιν...*

2. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,456 — *Ὅτε δὲ ἔμελλε τελευτᾶν ἐκείνη, τί ἄρα οὐκ εἶπε... οὐχ ὄρωσα τὸν παῖδα... καθαιροῦντα ὀφθαλμοὺς καὶ συλλαμβάνοντα στόμα καὶ περιστέλλοντα;*

3. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας κ', Migne 49,212. — ... *Ὁφθαλμοὺς καθελεῖν καὶ στόμα συνελεῖν καὶ περιστεῖλαι.*

Ἡ ἐπιθυμία τῆς ὑπὸ φιλάτων χειρῶν παροχῆς τῶν πρώτων μετὰ τὴν ἐκπνοὴν περιποιήσεων εἰς τὸ νεκρὸν σῶμα εἶναι ζωηρὰ παρὰ τῷ λαῷ. Ἰδιαιτέρως διὰ τὸ κλείσιμον τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ συνήθως λεγόμενον ὑπὸ τῶν γονέων, ὅτι ἀπέκτησαν τέκνα «γὰρ νά ᾗχουν κάποιο, πὸν νὰν τοὺς κλείσῃ τὰ μάτια», δεικνύει ὅτι, ἢ δι' αἰσθητικὸς λόγους τὸ πρῶτον καθιερωθεῖσα πράξις αὕτη, κατέστη σὺν τῷ χρόνῳ ἐκδήλωσις ὑψίστης στοργῆς, χρέος ἱερὸν ἔναντι τῶν ἀπερχομένων φιλάτων. Διὸ ὁ ἐν τῇ ξένη ἀποθνήσκων εἶναι δυστυχῆς ἐκτὸς τῶν ἄλλων, διότι «συγγενεῖς δὲν κλείουσι τὸ στόμα καὶ τοὺς ὀφθαλμούς του»¹⁾. Καθῆκον ἐθεώρουν τὰς περιποιήσεις ταύτας καὶ δυστύχημα μέγα τὴν στέρησίν των οἱ Ἕλληνες ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων. Παρ' Ὀμήρῳ ἢ σκιὰ τοῦ Ἁγαμέμνονος παραπονεῖται, διότι ἡ Κλυταιμνήστρα δὲν ἠθέλησε «χερσὶ κατ' ὀφθαλμοὺς ἐλέειν, σὺν τε στόμ' ἔρεισαι»²⁾. Παρὰ Πλάτωνι ὁ Κρίτων, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ Σωκράτους, «ξυνέλαβε τὸ στόμα τε καὶ τοὺς ὀφθαλμούς»³⁾. Ὁμοίως παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ ἐν συνεχείᾳ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὁ διὰ τῶν ἐπὶ μέρους τούτων πράξεων «σχηματισμὸς» τοῦ νεκροῦ ἦτο τὸ πρῶτιστον μέλημα τῶν περικυκλούντων τὸν ἐκπνεύσαντα οἰκεῖον⁴⁾.

¹⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334,5, Μάνη.

²⁾ Ὀδύσσεια, λ, 426.

³⁾ Πλάτ. Φαίδων, 118.

⁴⁾ Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Ν. Γ. Πολίτη, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 325 κ. ἑ. σημ. 7-9, προσέτι Β. Schmidt ἔνθ' ἄν. σ. 285.

Παρ' ἡμῖν ἐπίσης, ἀφοῦ κλεισθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ στόμα τοῦ νεκροῦ, ἄμεσος μέριμνα εἶναι νὰ «*τεντωθῇ*» ὁ νεκρός, ἐφ' ὅσον εἶναι ζεστός, νὰ ἰσιώσουν τὰ πόδια του, νὰ σταυρωθοῦν τὰ χέρια του, «*νὰ πάρη τὸ σχῆμα του τὸ λείψανον*»¹⁾. Χαρακτηριστικὸν εἶναι καὶ τὸ δίστιχον μοιρολόγι:

*Ματάκια μου, σφαλῆξετε, πόδια μου, ξαπλωθῆτε,
καὶ χέρια μου, σταυρώσετε, σὴ μαύρη γῆς νὰ μπῆτε*²⁾.

2. Δοῦσις, ἀλειψις, σαβάνωμα.

1. Εἰς τὸν Ἰωβ α', Migne 56,567. — *Εἶτα ἀποδέδωκε τὴν ψυχὴν ὁ παῖς, ... οἱ γονεῖς σχηματίζουσιν ... ἀπολούνουσι, τοῖς ἀξίοις ἀμφιάζουσιν ἐνταφίους καὶ τὴν ἰδίαν συμφορὰν παραμυθοῦνται.*

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — *Μύρον καὶ ἔλαιον ἐπιχέομεν καὶ χρῆσμα τοῦ βαπτίσματος συμπορευόμενον αὐτοῖς εἰς ἐφόδιον πιστεύοντες.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. λα', Migne 60,667-8. — *Τελευτήσαντες δέ, ἵνα μὴ γυμνὸν κέηται τὸ σῶμα, δεόμεθα τῶν ἐνταφίων.*

4. Εἰς τὸν Ἰωάννην πε', Migne 59,467. — *Ὅταν οὖν τις μέλλη τελευτᾶν, ὁ οἰκεῖος τῷ τελευτῶντι κατασκευάζετω τὰ ἐντάφια.*

5. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,350. — *καθάπερ οἱ νεκροί, τοῖς πολλοῖς ἐπιβλήμασιν ἐκείνοις καὶ ταῖς χειρίαις...*

6. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57, 350. — *Εἰ δὲ βούλει καὶ τὰς χεῖρας ἰδεῖν, ὄφει καὶ ταύτας τῇ γαστρὶ προσδεδεμένας, καθάπερ τῶν οἰχομένων καὶ περιεσφιγμένας οὐ χειρίαις, ἀλλὰ τοῖς τῆς πλεονεξίας δεσμοῖς*³⁾. .. *Βούλει καὶ τοὺς πόδας ἰδεῖν συνδεδεμένους; Ὅρα αὐτοὺς πάλιν περιεσφιγμένους φροντίσιν... Εἶδες τὸν νεκρὸν; βλέπε καὶ τὸν ἐνταφιαστήν.*⁴⁾ *Τίς οὖν ἐστὶν ὁ ἐνταφιαστής τούτων; Ὁ διάβολος, ὁ ἀκριβῶς αὐτοὺς περισφίγγων καὶ οὐκ ἀφίεις λοιπὸν τὸν ἄνθρωπον φαίνεσθαι, ἀλλὰ ξύλον ξηρὸν.* Ὅπου γὰρ οὐκ ὀφθαλμὸς⁵⁾,

¹⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

²⁾ *Μ. Διοδῶκη*, ἐνθ' ἀν. σ. 421, 5.

³⁾ Ὅμιλῳ περὶ τῶν πλεονεκτῶν καὶ φιλαργύρων.

⁴⁾ Ἐκ τῶν ἀκολουθούτων φαίνεται, ὅτι ἐνταφιαστής ἐνταῦθα εἶναι ὁ σαβανωτής, ὁ κατασκευάζων τὰ ἐντάφια ἥτοι τὰ σάβανα.

⁵⁾ Ἡ φράσις ἀγεί ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ πλήρους σπαργανώσεως, καλυπτούσης καὶ αὐτὸ τὸ πρόσωπον. Ἐνταῦθα ὁμως πρόκειται περὶ ὑπερβολῆς τῆς παρομοιώσεως, καθόσον καὶ ἄλλοθεν εἶναι γνωστὸν καὶ ἐκ τοῦ Χρυσοστόμου ἀλλαχοῦ δείκνυται, ὅτι ἡ ὄψις τοῦλάχιστον τοῦ νεκροῦ ἦτο ἐλευθέρα καὶ ἀκάλυπτος.

οὐ χεῖρες, οὐ πόδες, οὐκ ἄλλο τι τῶν τοιούτων οὐδέν, πῶς ἂν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος φανείη; Οὕτω καὶ τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐσπαργανωμένην ἐστὶν ἰδεῖν.

7. Περὶ νηστείας γ', Migne 60,715. — Ὁ τήμερον σοβῶν, αὔριον σπάργανα περικείμενος ἐπιτάφια καὶ δεσμά.

8. Ὀμιλία ε', Migne. 64,457. — Τεχθὲν γὰρ (τὸ βρέφος) χεῖρας εὐθέςως σπαργανοῦται καὶ πόδας, καὶ δεσμοῖς ἐνειλημένον τῆς θηλῆς ἀπολαύει... Ἄρτι τὸ βρέφος εἰς ζωὴν παρελήλυθεν καὶ νεκρῶν εὐθέςως αὐτῷ στολισμὸς προσηνέχθη.

9. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne. 57,348. — Μὴ γὰρ μοι τοῦτο εἴπης, ὅτι... οὐδὲ ἀπέκλεισε τοὺς ὀφθαλμούς, οὐδὲ κειρίαις δέδεται.

Τὴν λοῦσιν τοῦ νεκροῦ σώματος καὶ τὴν διὰ μύρου ἄλειψιν ἐθεώρουν ἀπαραίτητον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς «δμῶς δ' ἐκκαλέσας, λοῦσαι κέλετ' ἀμφὶ τ' ἀλειψαί»¹⁾ τὸ σῶμα τοῦ θανάτου Πατρόκλου, ὁ δὲ Λουκιανός, ἀναφερόμενος εἰς τὰς περὶ τὴν τελευτὴν συνηθείας τῶν συγχρόνων του, λέγει: «μετὰ ταῦτα δὲ λούσαντες αὐτούς... καὶ μύρω τῷ καλλίστῳ χρίσαντες τὸ σῶμα»...²⁾ Τοὺς νεκροὺς ἔλουον ἐπίσης οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ Ἑβραῖοι³⁾ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι λαοὶ⁴⁾.

Διὰ τὰ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τελούμενα ἔκτος τῆς μαρτυρίας τοῦ Χρυσοστόμου (ἀπολούουσι) ἔχομεν ρητὰς μαρτυρίας περὶ πλήρους δι' ὕδατος λουτροῦ τοῦ νεκροῦ σώματος. Ὁ Ἐπιφάνιος ἐν ἀποστροφῇ πρὸς τὸν δίκαιον Ἰωσήφ, ἔχων βεβαίως ὑπ' ὄψει του σύγχρονα ἥθη, λέγει «ἄρα δὲ καὶ ὕδατι καταπλύνεις σῶμα Θεοῦ τοῦ πάντας ἐκπλύναντος;»⁵⁾ Παρ' ἡμῖν ἡ λοῦσις τοῦ νεκροῦ γίνεται μὲν ἀπαραίτητως μετὰ τὴν ἐκπονήν, ἀλλ' ἔχει λάβει μᾶλλον εἰκονικὴν μορφήν. Ἄρκει ἀπλῆ διὰ βάμβακος πλύσις ἢ ἐπίχρισις ὠρισμένων μερῶν τοῦ σώματος, οὐχὶ δὲ πάντοτε δι' ὕδατος, διὰ τὰ θεωροῦνται ἀπολουσθεῖς ὁ νεκρός. Ἐν Μ. Ἀσίᾳ ἢ ἀλλάχτρια⁶⁾ «ξεγυμνωμένον τοῦ ἔπλενε τὸ σῶμα μὲ κρασί, βοντιῶντας σ' αὐτὸ ἓνα μπαμπάκι»⁷⁾. Ἐν Κρήτῃ «τὸν πλύνουνε μὲ κρασί, πὸν ἔχουνε βάλει μέσα καὶ μερικὲς στάλες λάδι»⁸⁾. Ὑδρῳ χρησιμοποιοῦσι μόνον διὰ τὸν πραγματικὸν κα-

¹⁾ Ἰλιάδ. Ω, 582.

²⁾ Περὶ πένθους, 11. Πρβλ. Ἰσαίου, περὶ τοῦ Κίρ. κλήρου 209. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. Hermann-Blümner, Lehrbuch der Griechischen Privataltertümer 1882, σ. 362.

³⁾ Πράξις Θ' 37.

⁴⁾ Βλ. τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Ν. Γ. Πολίτη, Λαογρ. Σύμμ. Γ', σ. 326, 3-4.

⁵⁾ Migne P. G. 43, 448-9.

⁶⁾ ἢ σαβανώτρα.

⁷⁾ Α. Γκράβαλη, ἔνθ' ἀν. σ. 114 (Κυδωνία).

⁸⁾ Μ. Λιουδάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 406.

θαρόν. «*Βάνονν χλιαρόν νερό, ἄν ἀκαθαρσία τις ἐκ τῆς ἀσθενείας ἔμεινεν*»¹⁾.

Τὴν θέσιν τοῦ μύρου τῶν παλαιότερων χρόνων ἔλαβε σήμερον τὸ κοινὸν ἔλαιον, δι' οὗ ἀλείφονται προχεύτως οἱ νεκροί, καὶ τὰ μυρωδικὰ ὑγρὰ (κολώνια, ἀνθόνερα κλπ.), δι' ὧν μυρίζονται.

Παρατηρητέα ἐνταῦθα ἡ χρῆσις τῶν ὄρων *ἐντάφιον* καὶ *ἐνταφιαστής* ἀντὶ τοῦ σάβανου καὶ σαβανωτῆς²⁾. Τὸ σάβανον κατὰ τὸν Χρυσόστομον κατεσκευάζετο ὑπὸ τῶν οἰκείων³⁾. Καὶ παρ' ἡμῖν παρασκευάζεται τοῦτο ὑπὸ τῶν συγγενῶν, προκειμένου δὲ μάλιστα περὶ γερόντων, ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδίων⁴⁾. Ἄλλὰ τὸ σαβάνωμα τοῦ νεκροῦ γίνεται παρὰ ξένων γυναικῶν· «*Οἱ πολὺν δικοὶ τοῦ πεθαμένου δὲν πρέπει νὰ τὸν δοῦν γυμνὸς*»⁵⁾.

Πῶς ἐγένετο τὸ σαβάνωμα τοῦτο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου, μᾶς πληροφοροῦσι κατὰ τρόπον ἐπαρκῆ τ' ἀνωτέρω χωρία: Ἐσπαργανοῦτο ὁ νεκρὸς καὶ περιεσφιγγετο, προσεδέοντο δ' αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σώματος. Ἡ περισφιγξις ἐγένετο *ἀκριβῶς* εἰς τρόπον, ὥστε τὸ πτώμα νὰ φαίνεται *ξύλον ξηρόν*, ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ διὰ τὴν πρόσδεσιν ταύτην *χειρίαί* ἦτοι ταινία ἐν σχήματι ἱμάντος, ὅπως τὰς ἐχρησιμοποιοῦν καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ Ἑβραῖοι⁶⁾. Ἡ τοιαύτη σφιγκτὴ περιτύλιξις τοῦ νεκροῦ, ἰδίως μετὰ τὴν λούσιν καὶ ἀλειψιν αὐτοῦ, ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ νεκροῦ ἀσήπτου, καθόσον οἱ πλούσιοι διητηροῦντο ἐν προθέσει ἐπὶ περισσοτέρας ἡμέρας⁷⁾.

Πληροφορίαν περὶ συστηματικῆς ταριχεύσεως δὲν ἔχομεν παρὰ Χρυσοστόμω, εἰμὴ ἐν τῇ φράσει, «*Σὺν δὲ τοσοῦτοις ὄρων τεταριχευμένον κακοῖς...*»⁸⁾, ὅπου ἡ λέξις ἐτέθη ὑπὸ μεταφορικὴν ἔννοιαν. Πρέπει ὅμως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ ταριχευτικά μέθοδοι, οὐσαί ἐν χρήσει ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων παρὰ τοῖς ἀνατολικοῖς

¹⁾ *Ἱ. Πρωτοδόκον*, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, Ἀθ. 1860 σ. 11. Περὶ τῶν διαφορῶν ἀνά τὴν Ἑλλάδα τρόπων πλυσίματος τοῦ νεκροῦ βλ. *Σακελλαρίου*, Κυπριακά τ. Α' Ἀθ. 1890 σ. 737, *Ε. Σαραντῆ* ἐν *Θρακικ.* Β' σ. 132, *Σ. Σνγκολίτου*, ἐνθ' ἄν. σ. 391 καὶ *Β. Schmidt*, ἐνθ' ἄν. σ. 285.

²⁾ Πρβλ. καὶ τὸ τῆς Γραφῆς: «*Προσέταξεν Ἰωσήφ τοῖς παισὶν αὐτοῦ τοῖς ἐνταφιασταῖς ἐνταφιάσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ*» (Γενέσ. σ. 50, 2). Διὰ τὴν λέξιν *σάβανον* καὶ τὴν προέλευσιν αὐτῆς βλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, *Λαογρ.* Σύμμ. Γ' σ. 326 σ. 5.

³⁾ Ἀνωτ. χωρίον 4.

⁴⁾ «*Οἱ γέροι τό ῥχον τὸ σάβανὸ τούς ἔτοιμο στήν κασέλα τους*» *Γ. Τιρσοῦλη*, *ΛΑ* 1378 Γ' σ. 57, Κορώνη. Ἐπίσης ὅσοι πάνε στοὺς Ἁγίους τόπους φέρουν ἀπὸ κεῖ τὸ σάβανό τους, Χρυσάλλης Β', σ. 164 (Ψαρά) καὶ *Ξ. Ἀκογλου*, *Λαογραφικά Κοτυώρων*, Ἀθ. 1939 σ. 223.

⁵⁾ *Θρακικά* Β' σ. 131.

⁶⁾ Βλ. σχετικὴν βιβλιογραφίαν παρὰ *Ν. Γ. Πολίτη*, *Λαογρ.* Σύμμ. Γ' σ. 327, 2.

⁷⁾ Πρβλ. καὶ *С. Giussani*, *La vita dei Greci e dei Romani*, Β', 479.

⁸⁾ *Migne* PG 60,608.

λαοῖς ¹⁾, ἦσαν γνωστὰ καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ²⁾, οἷτινες προέβαινον εἰς πολυημέρους προθέσεις τῶν βασιλέων καὶ τῶν ἁγίων. Ἴδια διὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Αἰγύπτου ὁ Μ. Ἀθανάσιος μαρτυρεῖ, ὅτι «τὰ τῶν τελευταίωντων σπουδαίων σώματα καὶ μάλιστα τῶν ἁγίων μαρτύρων φιλοῦσι... μὴ κρύπτειν ὑπὸ γῆν, ἀλλ' ἐπὶ σκιμποδίων τιθέναι καὶ φυλάττειν παρ' ἑαυτοῖς» ³⁾.

Σήμερον τὸ σαβάνωμα γίνεται κατὰ τρόπον ἀπλούστερον: ὕφασμα μονοκόμματον, τριῶν πήχεων, ἀπὸ ἄσπρο ἄπλυτο παννὶ ἢ χασέ, περᾶται εἰς τὸν λαὸν τοῦ νεκροῦ κατάσαρκα ⁴⁾. Τοῦτο εἶναι τὸ σάβανον ἢ ἀνεβόλι. Περίσφιξις ἀκριβῆς δὲν γίνεται, περιεσώθη ὁμως, ὑπόλειμμα ἴσως τῶν παλαιότερων χρόνων, ὑποτυπώδης τις περιδέσις. Ἐν Κρήτῃ «στὴ μέση τότε δένουνε μὲ λουρίδες, ποὺ σκίζουνε ἀπὸ τὰ ἄκρα ἀπὸ τ' ἀνεβόλι. Ἀπὸ αὐτὸ κόβουνε λουρίδες καὶ δένουνε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Τώρα οἱ πῶ πολλοὶ τὰ δένουνε μὲ κορδέλλες» ⁵⁾. Ἐν Κύπρῳ «ἀνασταυροῦσι τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ, δένοντες αὐτοὺς διὰ καννάβιδος» ⁶⁾. Ἐν Χίῳ τὴν διὰ τοῦ σαβάνου περιτύλιξιν ὀνομάζουσι λαζάρωμα ⁷⁾.

3. Ἐνδυσις καὶ στολισμός.

1. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725 — καὶ καινοῖς ἱματίοις αὐτοὺς ἀμφιέζομεν, τὸ καινὸν ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας ἡμῶν προμηγνόντες.

2. Εἰς τὴν πρὸς Ἐβρ. ια', Migne 63,94 — Σῶμα μὲν πολλάκις νεκρὸν καὶ ἀναίσθητον... μυρῖοις καὶ ποικίλοις καὶ διαχρύσοις ἱματίοις περιστέλλεις.

3. Περὶ τῆς Ἄννης ε', Migne 54,675. — Ἀλλὰ τὰ τῶν ἐνταφίων οὐ κοινά, φησί. Καὶ τί τὸ ὄφελος; Ὅταν γὰρ πολλὴν ἐπιστοιβάσης τῷ πλουσίῳ στολὴν καὶ πολυτελεῖ καὶ διάχρυσον, ... πλέον αὐτῷ προξενεῖς τὸ μῖσος.

4. Ὅμιλ. ἐγκωμαστικῆ, Migne 50,582. — Χρυσοῖς μὲν ἱματίοις τὸ σῶμά τις καλλωπίσας... πολλοὺς ἐπεσπάσατο κατηγοροῦς, ὡς οὐδὲ ἐν τελευτῇ κενοδοξίας ἀφιστάμενος.

¹⁾ Βλ. Ξενοφ. Ἑλληνικά 5,3,19. Κορνηλ. Νέπ. Ἄγρησ. 8,7. Hermann-Blümner, Griech. Privataltertümer³ σ. 362-5.

²⁾ Βλ. Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων ἐν Ἐπ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. ΙΕ' σ. 54.

³⁾ Migne PG 26,968.

⁴⁾ Β. Πρωτόδικος, ἔνθ' ἀν. σ. 12.

⁵⁾ Μ. Λιουδάκη ἔνθ' ἀν. σ. 406.

⁶⁾ Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τ. Α', Ἀθ. 1874 σ. 96. Περὶ καὶ Λαογρ. ΙΑ', 391.

⁷⁾ Κανελλάκης, ΛΑ 411 σ. 1 καὶ Χιακά Ἀνάλεκτα, 1890 σ. 335.

5. Εἰς τὴν μάστ. Ληροσίδα, Migne 50,692. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτον εἶπης... τὸν ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσα μετὰ πολλῆς ἔχοντα ἐπεστοιβασμένα τῆς ἀφθονίας...*

6. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. α', Migne 62,569. — *Ὡσπερ γὰρ τοῦ σώματος κειμένον νεκροῦ εὐανθὲς ἱμάτιον περιβεβλημένον οὐδὲν ὀνήσῃσιν...*

7. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενος, φησὶν, ὁ τεθνηκώς φέρει τοῦ τύφου καὶ τοῦ πλοῦτον τὰ σύμβολα ἐσθῆτος λαμπρᾶς ἐπικειμένης...*

Καινὰ ἱμάτια, ποικίλα καὶ εὐανθῆ, σηρικὰ καὶ διάχρυσα περιεβάλλετο κατὰ τὸν Χρυσόστομον ὁ νεκρός, προτιθέμενος ἐπὶ τῆς κλίνης. Βεβαίως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν πλουσιῶν, τοὺς ὁποίους ὁ θεῖος Πατὴρ κατηγορεῖ ὡς κενοδόξους, πρέπει ὅμως νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἀνάλογος θὰ ἦτο ἡ ἐπιδίωξις καὶ τῶν λαϊκωτέρων τάξεων, καθόσον ἡ τοιαύτη περὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ νεκροῦ μέριμνα δὲν ἦτο μόνον κενοδοξίας, ἀλλὰ καὶ τιμῆς δεῖγμα πρὸς τὸν ἀπελθόντα.

Ὅττω καὶ παρ' ἡμῶν πτωχοὶ καὶ πλούσιοι «στολίζουσι τὸν νεκρὸν μὲ τὰ καλύτερά του ἐνδύματα, πρὸ πάντων μὲ ὅσα δὲν εἶχε φορέσει»¹⁾. Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας πιστεύουν, ὅτι τὰ καινούργια ροῦχα χρειάζονται «γιὰ νὰ ταξιδέψῃ μὲ δαῦτα ὁ νεκρὸς στὸν Κάτω κόσμον. Γι' αὐτὸ οἱ γέροι κ' οἱ γριεὲς ἔχουν ἀφόρηγῃ ἀλλαξά, ποὺ τὴ φυλᾶνε γι' αὐτὴν τὴ δουλειά»²⁾. Ὁ στολισμὸς τῶν πλουσιῶν ἐν Πόντῳ ἐγένετο οὕτω βαρῦτιμος, ὥστε μετεχειρίζοντο περὶ αὐτοῦ τὴν φράσιν: «ἐρομάτωσαν τὸν ἀποθαμένον»³⁾. Ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲ τὰ στολίδια ἐπετίθεντο δαψιλῶς ἐπὶ τῶν πλουσιωτέρων νεκρῶν, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν στίχων τοῦ Λασκαράτου:

«Τὸ φτωχὸ λείψανό μου μὴν τὸ κάμετε
κουτσουνέξυλο.⁴⁾ ντυῶντες το στολίδια
μὲ ρολόγια χρυσά, μὲ πουνταλέτα⁵⁾,
μὲ δαχτυλίδια, μὲ γλασὲ χειρόχτια...»⁶⁾,

ὅπου ὁ ποιητὴς μετὰ τῆς αὐτῆς, ὡς ὁ Χρυσόστομος, πολεμικότητος ἐπιτίθεται

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 327, ἔνθα καὶ ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τόπους ἐθιζομένων. Πρὸβλ. Hermann - Blümner ἔνθ' ἀν. σ. 362. Ὁμοίως συνηθείας παρ' ἄλλοις λαοῖς βλ. παρὰ Β. Schmidt, ἔνθ' ἀν. σ. 286.

²⁾ Γ. Ταρσούλη, ΛΑ 1378, 70.

³⁾ = ἐρομάτωσαν. Ζ. Ἀκογλου, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 223.

⁴⁾ = κουκλόξυλο, ξύλινον ὁμοίωμα ἀνθρώπου.

⁵⁾ = χρυσὲς ἀνδρικές καρφίτσες τοῦ στήθους.

⁶⁾ Ἄ. Λασκαράτου, Ἡ Διαθήκη μου, Ποιητ. Ἀνθῶν Ζακύνθου Α, 1 (1886) σ. 1-2.

κατὰ τῆς κενοδοξίας τῶν τοιοῦτων σινηθειῶν. Χρῆσις καινουργῶν καὶ λαμπρῶν ἐνδυμάτων διὰ τοὺς νεκροὺς ἐγένετο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι¹⁾. Περισσότερον ὅμως πάντων οἱ Ῥωμαῖοι, ἐν τῇ ὄλῃ πολυτελείᾳ τῶν ταφῶν αὐτῶν, ἐνέδυσον καὶ ἐστόλιζον τοὺς νεκροὺς τῶν κατὰ τρόπον πομπώδη καὶ ἐπιδεικτικόν²⁾. Ἡ ἀρχικὴ δηλ. ἀπλή ἀπότισις τιμῆς πρὸς τὸ νεκρὸν σῶμα περιέπεσε σὺν τῷ χρόνῳ ἕνεκα τοῦ κοσμικοῦ χαρακτῆρος, ὃν ἔλαβον ἐν Ῥώμῃ καὶ Βυζαντίῳ αἱ κηδεῖαι, εἰς ἐπίδειξιν τοῦ πλούτου τῆς οἰκογενείας. Ἐκ τούτου καὶ τὸ δριμύ κατηγορητήριον τοῦ Χρυσοστόμου.

4. Πρόθεισις τοῦ νεκροῦ.

1. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας ιε', Migne 49,155. — *Ἄμα γὰρ ἂν τις ἐπιβῆ τῶν προθύρων τῆς οἰκίας, τῆς νεκρὸν ἐχούσης, καὶ τὸν τετελευτηκότα ἴδῃ ἄφρων κείμενον...*

2. Εἰς τὸν ψαλμὸν μη', Migne 55,512. — *Εἶτα ἀπέθανε καὶ κείται γυμνὸς ἐπὶ τοῦ βᾶθρου καὶ οἱ οἰκέται ἀπέροχονται καὶ ἔροχονται καὶ οὐδεὶς αὐτοῦ φροντίζει.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. α', Migne 62,568. — *Ἄλλ' ὅσπερ ἐκεῖνος ὁ τεταμένος ἐπὶ τῆς κλίνης, τοὺς ὀφθαλμοὺς μύσας καὶ τὰ ὄμματα συνειλημμένος, τῶν ὄντων οὐδενὸς ἐπαισθάνεται...*

4. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — *Πρὸς ἀνατολὰς τὴν σορὸν κειμένην σχηματίζομεν, τὴν ἀνάστασιν αὐτῷ διὰ τοῦ σχήματος προσημαίνοντες.*

Ἡ ἀνάγκη ἴσως τῆς ἐξοικονομήσεως χώρου διὰ τοὺς συρρέοντας ἐδημιούργησεν ἀρχικῶς τὴν συνήθειαν νὰ προτίθεται ὁ νεκρὸς ἐν τοῖς προθύροις (ad portam) παρὰ τε τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις³⁾. Τοῦτο δύναται ἴσως νὰ συναχθῆ ἐκ τοῦ πρώτου τῶν ἀνωτέρω χωρίων καὶ περὶ τῶν Βυζαντινῶν. Καὶ παρ' αὐτοῖς ὁ νεκρὸς προτίθητο πιθανῶς εἰς τὰ πρόθυρα τῆς οἰκίας, τεταμένος ἐπὶ τῆς κλίνης, ἰηουμένης ἐπὶ βᾶθρου, καὶ ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολὰς. Ὅμοίως παρ' ἡμῖν ὁ νεκρὸς τοποθετεῖται συνήθως εἰς τὸ πρῶτον μετὰ τὴν θύραν ἢ εἰς τὸ μεγαλύτερον τῆς οἰκίας δωμάτιον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἔχη ἀνοικτὰς τὰς θύρας⁴⁾. Εἷς τι δημοτικὸν ἄσμα ὁ θνήσκων παραγγέλλει:

¹⁾ Βλ. Λουκιανῶ, Περὶ πένθους 11. Αἰλιαν. Ποικ. Ἱστορ. Α, 16.

²⁾ C. Giussani, ἐνθ' ἀν. σ. 479.

³⁾ Περὶ τούτου βλ. Hermann-Blümner ἐνθ' ἀν. σ. 363-4 καὶ Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Σύμμ. Γ', 328.

⁴⁾ Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', 737. B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 286 κ. ἔ.

“Όταν θέλω ν’ αποθάνω,
 μιὰ παραγγελιά θὰ κάνω:
 νὰ μὲ βάλουν στὸ κρεββάτι,
 νὰ μὲ βάλουν στὸ χαγιάτι,
 νᾶρτουν ὄλοι νὰ μὲ ἰδοῦνε¹⁾).

Ἐπισημασθέντος ὅτι ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ Ὀμηρικοῦ «κεῖται ἀνὰ πρόθυρον τετραμμένος»²⁾ ἐξηγεῖ: «κεῖται ἐπὶ θύραν ὄρων, ὅ ἐστι τετραμμένος, ἐν αὐτῇ ἔχων τοὺς πόδας· οὕτω γὰρ τίθενται οἱ νεκροί, διὰ τὸ ἐξερχομένους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, μηκέτι ἀναστρέφειν εἰς τοὺς οἴκους». Παρομοίαν δεισιδαίμονα ἐξήγησιν δίδουσι καὶ νῦν πολλαχοῦ διὰ τὴν πρὸς τὴν θύραν πρόθεσιν τοῦ νεκροῦ. Οὕτως ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσιν «ὅσο πιὸ κατὰ ὄξου βάνουμε τὸν πεθαμένο, τόσο δὲ μένει τὸ κακὸ στὸ σπίτι».

Διὰ τὸν πρὸς ἀνατολὰς σχηματισμὸν τῆς σοροῦ, καθ’ ὃν τρόπον ἐπεδίωκον τοῦτον οἱ Βυζαντινοί, φροντίζει καὶ παρ’ ἡμῖν ὁ λαός. «Μόλις συγυρῖσουν τὸν πεθαμένο, θὰ στρώσουνε χάμω καὶ θὰ τότε βάλουνε μὲ τὸ κεφάλι κατὰ λιακοῦ»³⁾. Τὴν θεολογικὴν ὅμως περὶ ἀναστάσεως ἐξήγησιν, ἣν δίδει διὰ τὴν συνήθειαν ταύτην ὁ Χρυσόστομος, δὲν γνωρίζει ὁ λαός: «τότε βάνουνε κατὰ λιακοῦ, γιατί ἀπὸ κεῖ βγαίνει ὁ ἥλιος» ἢ «γιατί ἀπὸ κεῖ κάνουμε τὸ σταυρὸ μας»⁴⁾ ἢ «γιατί ἀπὸ κεῖ εἶναι ὁ Ἅγιος Τάφος»⁵⁾. Προσπειθεὶ δηλαδὴ νὰ δώσῃ θρησκευτικὴν τινα ἐξήγησιν, οἷαν καὶ ὁ Χρυσόστομος, ἀλλ’ ἐντελῶς προχειρῶς. Ἡ συνήθεια πάντως ἔχει δεισιδαιμονεστέραν τὴν προέλευσιν, σχετιζομένη εἴτε πρὸς τὴν παρὰ τῷ σχολιαστῇ τοῦ Ὀμήρου ὑπεμφαινομένην δοξασίαν περὶ ἀποτροπῆς δαιμόνων, εἴτε πρὸς τὰς περὶ ἡλίου, φωτὸς καὶ θανάτου λαϊκὰς προλήψεις. Ἐκτὸς τούτου οὐχὶ μόνον ἐν τῇ προθέσει, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ψυχορράγημα καὶ κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸν φροντίζουσιν, ὥστε ὁ νεκρὸς νὰ εἶναι ἐστραμμένος πρὸς ἀνατολὰς⁶⁾.

Τὴν χρῆσιν τοῦ βᾶθρου, ἐφ’ οὗ ἐπετίθετο ἡ κλίνη, ἐπέβαλλον λόγοι πρακτικοί: διότι ὁ νεκρὸς ἔπρεπε νὰ ἐκτεθῇ εἰς κοινὴν θέαν καὶ προσκύνησιν. Παρὰ

¹⁾ Λιανοτράγουδα ἐκδ. *Τεφερίκη*, 1868 σ. 299.

²⁾ Ἰλιάδ. Γ, 212.

³⁾ = πρὸς τὸν ἥλιο. *Γεωργία Ταρσοῦλη*, ἐνθ’ ἀν. σ. 4.

⁴⁾ Γ. *Ταρσοῦλη*, αὐτόθι.

⁵⁾ Κρήτη. Κατ’ ἀνακοίνωσιν Μ. Λιουδάκη.

⁶⁾ Ἐν Αἰτωλίᾳ «ὅταν πρόκειται νὰ ξεψυχήσῃ ἄνθρωπος, τὸν γυρίζουν κατὰ τὸν ἥλιο, νὰ βγῇ εὐκόλα ἡ ψυχὴ του» Δ. *Λουγκόπουλος*, ΛΑ 916, 175. - «Στὸν τάφο μέσα πρέπει τὸ κεφάλι νάναί σιτὴ δόση, βλέποντας πρὸς τὸν ἥλιο» Σ. *Συγκολίτης*, ἐνθ’ ἀν. σ. 401. - Πρβλ. Ν. Γ. *Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ. σ. 329, 5 καὶ Β. *Schmidt*, ἐνθ’ ἀν. σ. 285.

τοῖς ἀρχαίοις, κατὰ τὸν Λουκιανόν, ὁ νεκρὸς «εὐσχήμων καὶ καλός, ὑψηλὸς πρόκειται καὶ μετέωρος»¹⁾). Παρ' ἡμῖν τοποθετοῦσι τὸ φέρετρον ἢ τὸ νεκροκρέββατον ἐπὶ καθισμάτων²⁾ ἢ ἐπὶ κλινοδιπόδων³⁾, εἶναι γνωστὰ δὲ τὰ ἐν τοῖς ναοῖς ἀναμένοντα ὑψηλότατα βάρη διὰ τὴν ἐναπόθεσιν τοῦ φερέτρου. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ ἐν Ἑλλάδι τόποι, ὅπου ἀντιθέτως ἡ σορὸς ἀποτίθεται κατὰ γῆς⁴⁾ ἢ ἐπὶ χαμηλῆς κλίνης, διὰ τὸ εἶναι ἴσως ὁ νεκρὸς προχειρότερος εἰς τὰς μοιρολογούσας ἢ δι' ἄλλον ἰσχυρότερον λόγον. Οὕτως ἐν Βιθυνίᾳ, ὅπου ἀποθέτουν ἐπίσης τὸν νεκρὸν κατὰ γῆς, λέγουν, ὅτι τὸ κάμνουν «*γὰρ τὰ δροσιστῆ ἢ ψυχῆ του*»⁵⁾).

β'. Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ.

1. Οἱ συμπενοῦντες περὶ τὸν νεκρόν.

1. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους κγ', Migne 63, 166. — *Ἄλλ' ἐὰν μὲν τὸ σῶμα κέηται νεκρόν, πάντας παρακαλεῖς συναλγεῖν καὶ ἀσυμπαθεῖς ἡγῆ τοὺς μὴ πενοῦντας.*

2. Εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Β', Migne 62,605. — *Νῦν δὲ τῶν μὲν οἰκείων ἡμῖν τινος τετελευτηκότος, πολλοὶ οἱ παρακαθήμενοι, πολλοὶ οἱ παραμυθούμενοι.*

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξγ', Migne 59,349. — *Καὶ γὰρ πάντων παρακαθημένων πενοῦση καὶ κοπτομένη...*

4. Εἰς τὸν ρ' ψαλμόν, Migne 55,280-1. — *Οὐχ ὀρᾶς, ὅτι πολλάκις ἐν ἐκφορᾷ παραγενόμενοι οἱ πλουτοῦντες, ... ὅταν ἴδωσι τὸ σῶμα κείμενον.. καὶ παιδία ἐν ὀρφανίᾳ καὶ γυναῖκα ἐν χηρείᾳ καὶ φίλους ἐν κατηφείᾳ καὶ οἰκέτας μελανειμονοῦντας καὶ ἅπαν τῆς οἰκίας σκυθρωπὸν τὸ σχῆμα, πῶς συστέλλονται;*

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντ. ιε', Migne 49,155. — *Ἄμα γὰρ ἂν τις ἐπιβῆ τῶν προσιύρων τῆς οἰκίας τῆς νεκρὸν ἐχούσης καὶ τὸν τετελευτηκότα ἴδῃ ἄφωνον κεί-*

¹⁾ Περὶ πένθους 12.

²⁾ Οὕτω πχ. ἐν Κεφαλληνίᾳ.

³⁾ Μαρία Ἰωαννίδου, ΛΑ 1153 σ. 39 (Ἀράχοβα). «*Θὰ ψάξουν τὰ βροῦν καβαλέττα, σαπίδες θὰ χαλάσουν τὴν πόρτα ἢ ὅ,τι ἔχουν πρόχειρο. Πάντως θὰ στήσουν κρεβάτι*».

⁴⁾ Βλ. Γ. Ν. Πολίτων, Λαογρ. Σύμμ. Γ' 328 καὶ Σ. Συγκολίτην, ἐνθ' ἀν. σ. 391. Θρακικά Β' 136 καὶ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ 1148, 55, Κίος.

⁵⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ 1148, 129. [Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας ταύτης βλ. B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 284 σημ. 2 μετὰ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας Σ. τ. Δ.].

μενον... καταστέλλεται, σκυθρωπάζει, και τῶν συγκαθημένων ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον οὐδὲν ἕτερον φθέγγεται, ἀλλ' ἦ, ὅτι «οὐδὲν ἔσμεν καὶ ἡ κακία ἡμῶν ἄφατος».

6. Εἰς τὰς Πράξεις μβ', Migne 60,301. — Ἄλλ' οὐκ ἐκεῖ, ἔνθα τὸ πένθος, ἀλλὰ πάντα εὐτακτα πολλὴ γὰρ ἡ σιγή, πολλὴ ἡ ἡσυχία, πολλὴ ἡ καταστολή, οὐδὲν ἄτακτον, οὐδὲν ἄρρυθμον — Εἴ τις τι καὶ ἐφθέγγατο, πάντα φιλοσοφίας γέμοντα ῥήματα ἐφθέγγατο καὶ τὸ δὴ θαυμαστόν, ὅτι παρ' ἐκείνων τὸν καιρὸν οὐκ ἄνδρες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἰκεῖοι καὶ γυναῖκες φιλοσοφοῦσι...

7. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ'. Α' λέ', Migne 61, 305. — Καίτοι γε τίς πρὸς τὸν ἀπελθόντα οὐ καταλλάττεται;... Λιὰ τοι τοῦτο, ὅταν τις ἴδῃ νεκρὸν, κἂν ἐχθρὸν ἴδῃ, μετὰ τῶν φιλιῶτων δακρῶει... Καὶ οὐκ ἂν τις ἐπὶ κήδους καὶ ἐκφορᾶς διαγνοίῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν οὐ τοιοῦτον.

Τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει καὶ παρ' ἡμῖν ἡ προσέλευσις τῶν φίλων εἰς τὸν οἶκον τοῦ θανόντος καὶ ἡ ἐπὶ μακρὸν παραμονή των ἐν αὐτῷ, δεικνύουσι τὰ γνωστά παρ' ἡμῖν ξενύχτια. «Τὸν ξενυχτᾶνε τὸν πεθαμένον», «τὸ συντροφεύουνε», «Σὲ τέτοιες ὥρες φαίνονται οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι», λέγουσιν ἐν Κρήτῃ διὰ τὰς τοιαύτας περιστάσεις¹⁾. Τοῦτο ἐν Κρήτῃ, Θράκῃ, Λέσβῳ κ. ἄ. λέγεται παραμονή²⁾, εἶναι δὲ μία τῶν αὐστηρότερον τηρουμένων κοινωνικῶν ὑποχρεώσεων. Καὶ ἐν Θράκῃ «τοὺς λυπημένους δὲν ἀφίνουν μοναχοὺς:

Τὸ ξόδι θέλει συντροφιά, θέλει γενιὰ μεγάλη,
νά τ' ἀρχινᾷ ἢ μὰ μεριά, νά τὸ ἀφίν' ἢ ἄλλη»³⁾.

Συγκεντρωμένοι ἐκεῖ πρὸ τοῦ νεκροῦ οἱ συγγενεῖς, οἱ φίλοι καὶ οἱ γείτονες, κατηφεῖς καὶ συνεσταλμένοι ὑπὸ τὸ «σκυθρωπὸν σχῆμα»⁴⁾ τῆς οἰκίας, ὁμιλοῦσι χαμηλοφώνως καὶ φιλοσοφοῦσι περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων. «Τίποτα δὲν εἶν' ὁ ἀνθρωπος· κάνει, ράνει καὶ στο τέλος ἡ κακία τοῦ μένει!»⁵⁾. Πρβλ. καὶ τὸ δίστιχον:

Ποῖος πλοῦσιος ἀπέθανε καὶ πῆρε βίὸ μαζί του;

¹⁾ Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταία στῆν Κρήτῃ, ἔνθ' ἄν. σ. 403.

²⁾ Μ. Λιουδάκη, αὐτόθι, Ε. Σαραντῆ ἐν Θρακικ. τ. Β' σ. 136. Δ. Λουκάτος, ΛΑ 1446 Α' σ. 366 Λέσβος.

³⁾ Ε. Σαραντῆ, αὐτ. σ. 141.

⁴⁾ Παράθυρα ἡμίκλειστα, ἐπίπλωσις ἀδιακόσμητος, οἰκεῖοι μελανειμονοῦντες· «πενθηφορεῖ καὶ ἡ οἰκία διὰ μαύρων περιβλημάτων ὄλων τῶν ἐπίπλων». Ἱ. Βογιατζίδης, ΛΑ 771 Β' σ. 189, Ἄνδρος.

⁵⁾ Συνήθεις φράσεις ἐν Κεφαλληνία.

Τρεῖς πηγες ἄπλυτο πανί τύλιξαν τὸ κορμί του ¹⁾.

Ἡ μετὰ τοῦ νεκροῦ καταλλαγὴ τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐχθρῶν, στηριζομένη εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα «ὁ ἀποθανὼν δεδικαιώται ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας», τὸ ὁποῖον μάλιστα ὁ λαὸς χρησιμοποιεῖ ὡς παροιμίαν, θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῶν ὡς καθῆκον θρησκευτικὸν καὶ κοινωνικόν. Συνήθως αἱ συμφιλιώσεις πρὸς τοὺς ἀποθνήσκοντας γίνονται κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ψυχορραγήματος. «*Κι' ἂν ἔχη μαλωμένα μὲ κανένα, τότε φέρνουνε νὰ συχωρευθοῦνε, γιατί τὸ βάρος τῆς ψυχῆς ἐκείνου δὲν τὸν ἀρίνει νὰ ξεψυχήσει*» ²⁾. «*Λένε: ἐδῶ στὴ ζωὴ δὲ μιλάγαμε τώρα σχώρα με κι' ὁ Θεὸς συχωρέση σε*» ³⁾. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐκπνοὴν ὑπάρχει καιρὸς πρὸς συμφιλίωσιν· οἱ ἐχθροὶ ἐπισκέπτονται τὸν νεκρὸν προτεθειμένον ἐν τῷ οἴκῳ ἢ παρακολουθοῦσι τὴν κηδείαν, τοῦτο δὲ συνήθως γίνεται καὶ ἀφορμὴ γενικωτέρας συμφιλιώσεως δύο οἰκογενειῶν ⁴⁾.

2. Θρήνοι καὶ κοπετοὶ τῶν οικείων.

1. Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθ. Migne 61,479. — *Οὐχ ὁρᾶτε τοὺς ἀποβαλόντας παῖδας γνησίους, οὗτοι διὰ τοῦτο καὶ κόπτονται καὶ τρίχας τίλλουσιν, ἐπειδὴ παραμυθίαν ἔχει τὸ κολάζειν ἑαυτοὺς ὑπὲρ τῶν φιλουμένων;*

2. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,605 κέ. — *Σὺν μὲν γάρ, ὦ θανμασία... καὶ νεκρῶ ἔτι κειμένῳ πολλάκις ἐπέπεσες καὶ κατεφίλησας ὀφθαλμοὺς καὶ περιεχύθης καὶ ἐκώκυσας...*

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,346-7. — *Ἀλλὰ νῦν μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν καὶ τοῦτο τῶν γυναικῶν τὸ νόσημα κρατεῖ: ἐπίδειξιν γὰρ ἐν τοῖς θρήνοις ποιοῦνται καὶ τοῖς κωκυτοῖς, γυμνοῦσαι βραχίονας, σπαράττουσαι τρίχας, χαράδρας ποιοῦσαι κατὰ τῶν παρεϊῶν...*

4. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,203. — *Κλαίωμεν τοὺς οὕτως ἀπερχομένους, οὐ κωλύω, κλαίωμεν, ἀλλὰ μὴ ἀσχημόνως, μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχίονας γυμνοῦντες, μὴ δψιν σπαράττοντες...*

5. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — *Μὴ οὕτως ἀσχημονῶμεν ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις, παρακαλῶ... μὴ τοὺς χιτῶνας ἡμῶν διαρρηξῶμεν... Μὴ τοὺς*

¹⁾ *Κωνσταντινίδης*, ΛΑ 151, 67, Ἀλμαλί Μαλγάρων.

²⁾ *Μ. Λιουδάκη*, ἐνθ' ἂν. σ. 404. Πρβλ. καὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 324.

³⁾ *Γ. Ταρσούλη*, ΛΑ 1378 Γ, 57, Κορώνη.

⁴⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

βραχίονας τύψωμεν, ἵνα μὴ τοὺς Ἑλληνας ζηλώσωμεν... μὴ τὰς τριχὰς τῆς κεφαλῆς γυμνώσωμεν...

6. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,467. — Ἄν δὲ κατακαμπτομένους, (ἡμᾶς ἴδωσιν οἱ Ἑλληνες) γυναικιζομένους... γελάσονται καὶ κωμωδήσουσι.

7. Εἰς τὴν Α' πρὸς Θεσσαλον. ὁμιλ. στ', Migne 62,430. — Ἀκούσατε τῶν γυναικῶν ὅσαι φιλόθρηνοι, ὅσαι πρὸς τὰ πένθη ἀφορήτως φέρεσθε, ὅτι τὰ τῶν ἐθνικῶν πράττετε. Εἰ δὲ τὸ ἀλλεῖν ἐπὶ τοῖς ἀπελθοῦσιν ἐθνικῶν, τὸ κατακόπτεσθαι καὶ καταξάινειν παρειάς, τίνων ἄρα ἐστί;

8. Πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα γ', Migne 52,576. — ... καὶ μυρῶν κωκνόντων, καὶ τῶν φιλιάτων κατακοπτομένων καὶ τῆς γυναικὸς καταθρυπτομένης, παρειάς ξαινούσης, πλοκάμους λνούσης...

9. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,792. — Τί ἰδών; χήραν ἄτεκνον, ἄνανδρον, γηραλέαν, κυρτίζουσαν, γοεράν, κόμην ἐλκύσασαν, κεφαλὴν καταπάσσουσαν... τὸ πολυστένακτον σιῆθος τύπτουσαν...

10. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — ὅταν δέ τις ἦ γυνὴ ἢ ἀνὴρ... ὁ μὲν τριχὰς τίλλῃ, ἡ δὲ κωκὴν μεγάλα, τί τούτου ἀσχημονέστερον;

11. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,347. — Πολλοὶ καὶ ὁ διὰ Θεὸν οὐ ποιοῦσι, τοῦτο δὲ ἀνθρώπων αἰδῶ πράττουσι πολλάκις. Αἱ γὰρ εὐπορώτεραι τῶν γυναικῶν τριχὰς οὐ τίλλουσι, οὐ βραχίονας γυμνοῦσιν, ... διὰ τὸ μὴ δόξα καταισχύνειν ἑαυτάς.

Ἡ πολεμικὴ τοῦ Χρυσοστόμου στρέφεται ἐνταῦθα κατὰ τῶν ὑπερβολῶν. Τὴν ψυχολογικὴν ἀνάγκην τῶν θρηνῶν καὶ τῶν ἀντιστοίχων ἐκδηλώσεων οὐδόλως ὑποτιμᾷ. Αὐτὸς ἀλλαχοῦ λέγει «πολλὰι πολλάκις γυναῖκες, ἀποβαλοῦσαι παῖδας, ἂν μὲν κωλυθῶσι θρηνηῖσαι καὶ ὀλοφύρασθαι διαρρηγνυνται καὶ ἀπόλλυνται, ἂν δὲ τὰ τῶν ἀθυμούντων ποιήσωσιν ἅπαντα, κονφίζονται καὶ παραμυθίαν λαμβάνουσι»¹⁾. Καὶ ἀλλαχοῦ: «Ὁὐ τοῦτο λέγω, ἀνθρώπε, οὐδὲ τοῦτο νομοθετῶ, μηδὲ ὄλωσ δακρύειν ἐπὶ τοῖς τέκνοις· κἄν γὰρ εἴπω, ἀδύνατον λέγω. Καὶ γὰρ κἀγὼ νόμοις τῆς φύσεως πείθομαι... ἐπεὶ κἀγὼ ἐκ μητρὸς γεγέννημαι»²⁾. Ἄλλὰ δὲν ἀνέχεται τὰς ἀσχημοσύνας τῶν κοπετῶν, ἃς καταγγέλλει ὡς ἐπιδεικτικὰς καὶ ὡς ἔθιμα τῶν Ἑλλήνων, μὴ χριστιανικά. Καὶ ἀναφέρει ἐν λεπτομερεῖα τὰς ὑπερβολὰς ταύτας, ἕξ ὧν πλείστα περὶ τῶν πρὸ τοῦ νεκροῦ διαδραματιζομένων μανθάνομεν.

ἽΟμοίως ὁ Λουκιανός, περιγράφων τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὴν τελευ-

¹⁾ Πρὸς Ἀντιοχεῖς ιη', Migne 49,184.

²⁾ Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,729.

τὴν τελούμενα, λέγει: «οἰμωγαὶ δ' ἐπὶ τούτοις καὶ κωκυτὸς γυναικῶν καὶ παρὰ πάντων δάκρυα καὶ στέρνα τυπόμενα καὶ παραττομένη κόμη καὶ φουρισσόμεναι παρειαί καὶ πον καὶ ἐσθῆς καταρρήγνυται. Εἶθ' ἡ μήτηρ ἢ καὶ νῆ Δί' ὁ πατήρ ἐκ μέσων τῶν συγγενῶν προσελθὼν καὶ περιχυθεὶς αὐτῷ, φωνὰς ἀλλοκότους καὶ ματαίας ἀφήσει . . . »¹⁾).

Παρὰ τὰς προσπαθείας τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἐξαλείψῃ τὰ τοιαῦτα τῶν ἐθνικῶν ἔθνη, διετηρήθησαν ταῦτα ἀναλλοίωτα κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους παρὰ τῷ χριστιανικῷ Ἑλληνισμῷ μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτως ἐν Χίῳ «ἀμέσως μετὰ τὸ ξεψύχημα, πρώτη ἡ σύζυγος ἢ ἡ θυγάτηρ ἢ ἡ ἀδελφὴ ἢ ἡ μήτηρ ὀφείλει νὰ μοιρολογήσῃ καὶ νὰ φωνάξῃ μεγαλοφώνως, εἰς σημεῖον ὅτι ἀπέθανε»²⁾. Ἐν Σύμῃ «αἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ παρευρεθεῖσαι συγγενεῖς καὶ φίλαι γυναῖκες, λυσίκομοι καὶ τὰ στήθη τύπτουσαι ἐξέρχονται ἐπὶ τοῦ δώματος ἢ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας καὶ διὰ γοερῶν θρηνηλογιῶν διαδίδουσι τὴν εἶδησιν τοῦ δυστυχήματος»³⁾. Ἐν Κρήτῃ παλαιότερον «τόσον ἦτο τὸ πάθος καὶ μετὰ τήσῃ βίας (αἱ γυναῖκες) ἐκόπτοντο, ὥστε καὶ θάνατοι πολλάκις ἐκ τῶν πληγῶν προήρχοντο»⁴⁾. Σήμερον πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος διατηροῦνται τὰ ἔθιμα ταῦτα καὶ οἱ κοπετοὶ συνοδεύουσι τοὺς θρήνους ἀκριβῶς, καθ' ὃν τρόπον ἀναφέρουσι καὶ ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ Χρυσόστομος. Οὕτως ἐν Καρπάθῳ «ὄλαι αἱ γυναῖκες, αἱ στενὴν συγγένειαν μετὰ τοῦ ἀποθανόντος ἔχουσαι, κάθηνται κύκλῳ τοῦ λειψάνου καὶ ἀσκεπεῖς καὶ λυσίκομοι τίλλουν ρυθμικῶς τὴν περὶ τὸ πρόσωπον κατερχομένην κόμην των, κτυποῦσαι συγχρόνως μὲ τὰς δύο παλάμας τὰ γόνατα ἢ τὸ στήθος των, σχίζουσαι τὰς παρειαῖς των καὶ καταρρακώνουσαι πολλάκις τὰ ἐνδύματά των»⁵⁾. Ἐν Ἠπειρῳ «οὔτε περιορίζεται ὁ κοπετὸς τῶν συγγενῶν γυναικῶν εἰς τὸ δακρῦειν καὶ ὀδυρεσθαι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀνασπᾶν τὰς τρίχας τῆς κόμης, τύπτειν τὰ γόνατα, τὰ στήθη καὶ τὴν κεφαλὴν καὶ διὰ τῶν ὀνύχων διατέμνειν τὰς παρειαῖς, τὸν λαιμὸν καὶ τὸ στήθος»⁶⁾. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία δηλ. δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν λαόν, ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι τι φοβερόν.

¹⁾ Περί πένθους 12 - 13. Πρβλ. καὶ τὰ παρ' Ὀμήρω, Ἰλιάδ. Γ, 283 Κ, 13 Σ, 30 καὶ παρ' Εὐριπίδῃ, Ἰκετ. 82 - 76. Προσέτι βλ. Hermann - Blümmner ἔνθ' ἄν. σ. 366.

²⁾ Κανελλάκης, ΛΑ 411, 109, Χίος.

³⁾ Μ. Γρηγοροπούλου, Ἡ νῆσος Σύμη, Ἀθ. 1877 σ. 68. Ἐν Καρπάθῳ «σύρον τὸ μόνον, δηλ. ἐκβάλλουν ὀξείας γοεράς κραυγὰς καὶ ὁ κόσμος λαμβάνων εἶδησιν τρέχει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πένθους» (Μιχαηλίδου - Νουάρου Σύμμ. Καρπάθου 1932 σ. 121).

⁴⁾ Φ. Κονκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητ. Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπουδῶν Γ' σ. 27.

⁵⁾ Μιχαηλίδου - Νουάρου, ἔνθ' ἄν. σ. 121.

⁶⁾ Π. Ἀραβατινοῦ, Τὰ Ἠπειρωτ. μοιρολόγια ἐν ἐφημ. «Βραδυνή» 25 - 1 - 29. Πρβλ. Β. Schmidt, ἔνθ' ἄν. σ. 303.

3. Μοιρολόγια.

1. Περὶ ἀκακίας, ἀνεξικακίας καὶ μνησικακίας, Migne 63,785. — ... καὶ θρηῖνον ἐθρήνησεν, ὃν ἂν τις θρηγήσειε παῖδα μονογενῆ καὶ γνήσιον ἀποβαλόν, συνεχῶς αὐτοῦ τὸ ὄνομα ἀνακαλῶν... καὶ ἐγκώμια συντιθείς... καὶ πικρὰν ἀφριεὶς φωνήν...

2. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. κη', Migne 61,236. — Καὶ οὐκ εἶπεν οὐδὲν τοιοῦτον, οἷον εἰκὸς τις τῶν ἀσθενεστέρων εἰπεῖν: «Ἐπὶ τούτοις ἔθρεψα τοὺς παῖδας καὶ μετὰ ἀκριβείας ἡσκησα ἀπάσης; Ἐπὶ τούτοις ἠνέωξα τὴν οἰκίαν τοῖς παριοῦσι, ἵνα... ταύτας ἀπολάβω τὰς ἀμοιβάς;»

3. Εἰς τὸν Ἰωάν. ξβ', Migne 59,347. — εἰ γὰρ ἐπίστενον, ὅτι ὁ τετελευτηκῶς... ἐπὶ βελτίονα ζωὴν μετέστη... οὐκ ἂν τοιαύτας ἀφῆκαν φωνάς, ἀπιστίας γεμούσας: Οὐκ ἔτι σε ὄψομαι οὐκ ἔτι σε ἀπολήσομαι.

4. Εἰς τὸν Ἡρώδ. καὶ νήπια, Migne 61,702. — Τοὺς χιτῶνας διερρήγγον, ... τὸν οὐρανὸν ὡς σιωπῶντα κριτὴν ἐμαρτύροντο...

5. Περὶ παρθενίας, Migne 48,560. — .. καὶ πολλὰ πολλὰκις μετὰ δακρῶν πρὸς τοὺς παρακαλοῦντας ἐγκώμια τῆς ἀπελθούσης διελθῶν, καὶ τὸν βίον ἀβίωτον¹⁾ εἶναι φήσας αὐτῷ...

6. Περὶ μετανοίας, Migne 60,767. — .. πάντες ὁμοθυμαδὸν ὀλοφυρόμενοι... διὰ σέ ἢ γυνὴ πάλιν κατώδυνος, τὸν θάνατον γλιχομένη πρὸ σοῦ, διὰ σέ.

7. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,791. — Μόνον γὰρ τέθνηκεν ὁ μονογενὴς υἱὸς τῆς μνημονευθείσης χήρας... ἤρξατο προπετῆ φθέγγεσθαι ῥήματα... βλασφήμους λόγους προσάγουσα: Ἄρα ὁ υἱὸς μου μόνος τὸν κόσμον ἐβάρησεν; .. Ἐγὼ ἂντος ζῶ καὶ ὁ ἀνὴρ τέθνηκεν ἅμα καὶ ὁ υἱός... Τίς δέ με περιβλέπεται; Ἐδόκουν κὰν μικρὰν παρησίαν δι' αὐτὸν κεκτησθαι ἤρκει γὰρ μοι μόνον μητέρα ἀκούειν. Ὑπομάζιον μοι αὐτὸν ὁ πατήρ, ἄνευ χρημάτων ἐγκατέλιπε κὰγὼ ἢ ἀπροστάτευτος χήρα, χεῖρας εἰς ἔργον ἐρείσασα, τοῦτον ἐπιμελῶς ἔθρεψα διπλᾶς καὶ τριπλᾶς αὐτῷ στολὰς πεποίηκα, μισθοὺς τοῖς παιδεύσασιν αὐτὸν ἀπλῶς ἐχορήγησα καὶ νῦν, ὅτε τὸν τρυγητὸν τῶν ἀγαθῶν προσεδόκησα, τότε τὴν χάλαζαν τῶν πειρασμῶν δέδεγμα. ὦ τῆς ὀδύνης! Ἄλλ' εὖρον τί πράξω! συνθάπτομαι τῷ υἱῷ μου... ἐμοὶ γὰρ λοιπὸν τὸ ζῆν καταγέλαστον.

8. Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne 61,792. — Τὸν υἱόν μου οἱ ξένοι πεν-

¹⁾ Ἡ φράσις περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ὡς παροιμιώδης.

θοῦσι, κἀγὼ μὴ κλαύσω; ... Ἐθέρισέ μου τὴν προσδοκίαν ὁ θάνατος... ἐμὲ κατέλιπε, κακῆϊνον μεθώδευσεν... Οὐκ ἔχω τίνα θεάσωμαι. Εἰ μὲν γὰρ ἕτερον εἶχον υἷόν, ἐδυνάμην τὸ πένθος ζυγοσταεῖν καὶ τῇ ὄψει τοῦ ζῶντος τοῦ θανόντος τὸν πόνον ἀποκουφίζειν... Ἐβλεπον τὴν εἰκόνα τοῦ παιδὸς καὶ ἐθεώρουν τὸν ἀρχαιότυπον αὐτοῦ πατέρα. Καὶ περιπτυσσόμενος, καταφιλλῶν, λόγοις παιδικοῖς τέρπων με τὴν νεφέλην τῆς ἀθυμίας ἠφάνιζε...

Βεβαίως τ' ἀνωτέρω χωρία δὲν περιλαμβάνουσι κείμενα μοιρολογίων, ἀλλὰ διαγράφουσι κατὰ προσέγγισιν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν.

Ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων τὰ μοιρολόγια ἦσαν ἐν χρήσει, ἐφ' ὅσον οἱ ἐπὶ τοῖς νεκροῖς θρηνοὶ πάντοτε συνωδεύοντο ὑπὸ ἀποχαιρετιστηρίων καὶ στοργικῶν πρὸς αὐτοὺς λόγων¹⁾. Ἀνάλογα θὰ ἦσαν προφανῶς καὶ τὰ θρηνηφόμενα παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ τῶν νεκρῶν συζύγων καὶ τέκνων των²⁾. Τὴν γνώμην ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονός, ὅτι ἐκφράσεις ὁμοίας ἢ ἀντιστοίχους πρὸς τὰς τῶν παρατεθέντων χωρίων συναντῶμεν εἰς τὰ νεοελληνικὰ λαϊκὰ μοιρολόγια. Ἴδου τί λέγει θρηνοῦσα ἐν Μάνη χήρα τις, ἀπολέσασα τὸν μονογενῆ της υἷόν, ὡς ἐκείνη τοῦ Χρυσοστόμου:

Τί, ὄντας ὅπου ἐχόρησα,
ἤμουνα εἰκοσιῦτροῦ χρόνου
μία φτωχὴ νοικοκυρά
κ' ἔτρεξα ἐπά, κ' ἔτρεξα ἐκεῖ,
στοῦ Ἐλος καὶ στοῦ Ντουραλῆ,
σὲ ξένα μεροκάματα,
γιὰ ν' ἀναστήσουν τὸ παιδί
καὶ νὰ τελειώσῃ τὴ σπουδὴ,
νὰ γίνῃ ἐπιστήμονας,
νὰ ἰδοῦ καὶ γῶ γεράματα.
Καὶ τώρα πὸν τὸ σπούδασα,

¹⁾ Διδακτικὰ σχετικῶς εἶναι τὰ ἐν Ἰλιάδι χωρία Ω 725-745, 748-759 καὶ 767-775, ἐνθα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ Ἐκτορος θρηνοῦσιν ἐπαλλήλως ἡ Ἀνδρομάχη, ἡ Ἐκάβη καὶ ἡ Ἑλένη. Πρβλ. καὶ ὅσα ἐν τῇ μελέτῃ αὐτῆς περὶ μοιρολογίων γράφει σχετικῶς ἡ συνάδελφος Μ. Ἰωαννίδου: Untersuchungen zur Form der neugriechischen Klagelieder, 1938 σ. 11 καὶ B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 299 κ. ἐ.

²⁾ Ὅμοίως δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἀληθοῦσας τὰ παρὰ τῶν λαῶν θρηνηφόμενα τὰς ἐν τροπαρίοις τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας περιλαμβανομένης φράσεις, οἷον «Δεῦτε οἱ φίλοι μου, συγγενεῖς τε καὶ γείτονες, ἅμα ἐμοί, τοῦτο ἀσπασώμεθα, τάφῳ ἐκπέμποντες... (Νεκρ. ἀκολουθία νηπίων).

καὶ ἔπαιρνε τὸ δίπλωμα,
μοῦ τὸ ἀφαίρεσ' ὁ Θεός¹⁾.

Ὅμοίως τὰς παρὰ Χρυσοστόμῳ ἀναφερομένας ἀποστοφὰς τῶν θρηνοῦσῶν πρὸς τὸν οὐρανὸν συναντιῶμεν καὶ εἰς τὰ σύγχρονα μοιρολόγια :

*ὦ Οὐρανέ, πού εἶσαι ψηλά κι' ὅλον τὸν κόσμ' ὀρίζεις,
τὴ μίγνα ἀπ' τὰ παιδάκια της γιατί τ' ἀποχωρίζεις;²⁾*

καὶ ἀλλαχοῦ :

*ὦ Οὐρανέ, πού ἔσαι ψηλά, κατέβα, κάμε κρίση,
δοῦ χρόνου ἀντρογόνο γιατί γὰ τὸ χωρίσσης;³⁾*

Ἡ συνεχὴς ἀνάκλησις τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ, ὡς κύριον στοιχεῖον μοιρολογίου, ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ Ἀχιλλεὺς «*ᾤμωξεν τ' ἄρ' ἔπειτα, φίλον τ' ὀνόμηγεν ἑταῖρον*»⁴⁾. Ἡ συνήθεια αὕτη, σκοπὸν ἔχουσα ἀρχικῶς τὴν παρὰ τῶν οἰκείων διαπίστωσιν τοῦ θανάτου τοῦ προσφωνομένου, μετέπεσε σὺν τῷ χρόνῳ εἰς θρηνητικὴν ἐκδήλωσιν πόνου καὶ στοργῆς. Χρησιμοποιηθεῖσα κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μεσαιωνικοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους διετηρήθη μέχρι σήμερον παρὰ τῷ λαῷ⁵⁾.

Παρ' ἡμῖν ἡ πρώτη συνήθως λέξις τῶν θρήνων εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ φιλιότητος ἢ ἀντίστοιχος προσαγόρευσις :

« Ἀφέντη, γλυκαφέντη μου, καλέ, καλέ μ' ἀφέντη »

ἢ : *« παιδάκι μου, παιδάκι μου, μονάκριβο παιδί μου »*⁶⁾.

Ἐν Μάνῃ τῶν θρήνων προηγεῖται ἡ ἐκφώνησις : *« ἀδέρφι, ἀδέρφι ! »* ἢ *« ἀδέρφι, ἀδερφούλα μου ! »* ἢ *« ἀδέρφι, κόρη μου ! »* κλπ.⁷⁾

Τὰ ἐγκώμια τοῦ ἀποθανόντος κατὰ τὸ μοιρολόγημα εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν τοσοῦτον ἀπαραίτητα, ὥστε εἰς τινὰς τόπους αἱ λέξεις *γκωμνιάζω* καὶ *μοιρολογῶ*

¹⁾ Β. Πετροῦνια, Μανιάτικα Μοιρολόγια, Ἀθήνα 1934 σ. 58. (Τὰ διὰ κυρτῶν δηλούμενα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς φράσεις τῶν ἀνωτέρω χωρίων τοῦ Χρυσοστόμου). Μοιρολόγια ὁμοίου περιεχομένου βλ. καὶ παρὰ Μ. Λιονδάκη, Ἡ τελευταῖ στήν Κρήτη, ἔνθ' ἄν. σ. 415 - 416.

²⁾ Μ. Λελέκου, Δημῶδης Ἀνθολογία, Ἀθῆναι 1868 σ. 155.

³⁾ Σ. Βίος, ΛΑ 117, 116, 3, Καρδάμυλα Χίου.

⁴⁾ Ἰλιάδ. Ψ, 178.

⁵⁾ Περὶ τῆς ἀνακλήσεως τῶν νεκρῶν ἄλλοτε καὶ νῦν, ὡς καὶ περὶ τῶν σχετικῶν λέξεων : ἀνάκλημα, ἀνακαλεστής κ.λ.π. βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφήν ἐν Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929, σελ. 375.

⁶⁾ Μ. Λιονδάκη, ἔνθ' ἄν. σ. 407. Σχετικὰ παραδείγματα βλ. παρὰ Μ. Joannidu, ἔνθ' ἄν. σ. 26 κ. ἑ.

⁷⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, 56.

ἔχουσι τὴν αὐτὴν σημασίαν. Τοῦτο π. χ. συμβαίνει ἐν Θράκη¹⁾, Παξοῖς κ. ἄ. «Τοῦ ἤλεε κ' ἢ ἀδελφή του τὰ γκώμνια του καὶ ὀληνῶν ἐτρέχανε τὰ μάτια»²⁾. — Ἐν Κρήτῃ... «γεγωνυία τῆ φωνῆ ἄρχονται τῶν μοιρολογίων... διηγούμεναι τὰ πλεονεκτήματα, τὰ κατορθώματα, τὴν ἐπισημότητα καὶ πάσας τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ»³⁾. Τῶν προχείρων τούτων ἔγκωμιῶν τελειότεραν μορφήν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοὺς ρητορικοὺς ἐπικηδεῖους ἢ ἐπιταφίους λόγους, τοὺς ἐκφωνουμένους δημοσίᾳ.

4. Γυναῖκες θρηνοδοί.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λα', Migne 57,374. — *Σὺν δέ, ὡσπερ αὐξῆσαι τὸ ἔγκλημα σπεύδων, καὶ θρηνοδοὺς ἡμῖν ἄγεις Ἑλληνίδας γυναῖκας, ἐξάπτων τὸ πάθος...*

2. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,726. — *Μὴ τὰς θρηνοῦσας συγκαλέσωμεν...*

3. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — *Εἰ οὖν οὗτος (ὁ θάνατος) συμβαίῃ, καὶ τινες τὰς θρηνοῦσας ταύτας μισθώσαιντο... πολλὴν αὐτὸν χρόνον τῆς ἐκκλησίας ἀπεύρω, ὡς τὸν εἰδωλολάτρη.*

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — *... ἡμεῖς δὲ οὐκ ἀνεχόμεθα ἔθνη τοιαῦτα ὀλέθρια τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπεισαγαγεῖν... Κἀκεῖναις δὲ ταῖς ταλαιπώροις καὶ ἀθλίαις δι' ἑμῶν ἀπαγορευόμεν, μηδέποτε ταῖς τῶν πιστῶν ἔκφοραῖς ἐπεισιέναι, ἵνα μὴ ὄντως τὰ οἰκεία αὐτὰς ἀναγκάσωμεν θρηνεῖν κακὰ... μῆτε ἑμᾶς καλεῖν τὰς τοιαύτας, μῆτε ἐκεῖνας παραγίνεσθαι.*

5. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ποῦ δὲ αἱ λαμπάδες, ποῦ δὲ οἱ χοροὶ τῶν γυναικῶν;*

6. Εἰς τὴν Β' πρὸς Κορινθ. ὁμιλ. α', Migne 61,390. — *Κἂν τοὺς κωκυτοὺς τῶν γυναικῶν παύσας καὶ τοὺς χοροὺς τῶν θρηνοῦσῶν διαλύσας...*

7. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,467. — *Ἄν δὲ κατακαμπτόμενος (ἡμᾶς ἴδωσιν οἱ Ἕλληνες), χοροὺς περιϋστῶντας θρηνοῦσῶν γυναικῶν, γελᾶσονται...*

8. Πρὸς τὴν Ὀλυμπιάδα, Migne 52,576. — *... καὶ τῆς γυναικὸς καταθρονοπομένης, χοροὺς περιϋστάσης θεραπειίδων μετὰ πολλῆς τῆς ὀλολυγῆς...*

9. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. ὁμιλ. γ', Migne 62,203. — *Καὶ γὰρ οὐ συμπαθείας ἐκείνοι οἱ κοπετοί, ἀλλ' ἐπιδείξωσ εἰσὶ πολλαὶ διὰ τέχνην τοῦτο ποιοῦνται.*

10. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — *Ἐγὼ δὲ καὶ ἔτερον ἤκουσα χα-*

¹⁾ Ἀ. Χρηστίδης, ΛΑ 155, 27 καὶ Χατζόπουλος ΛΑ, 311.

²⁾ Δένδιας, ΛΑ 682 σ. 63, Παξοί.

³⁾ Γ. Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σφακίων, Ἀθ. 1888 σ. 70.

λεπόν, ὅτι διη πολλάι καὶ ἐρασιτὰς ἐπισπῶνται διὰ τῶν θρηῶν, τῇ θερμότητι τῶν κοπετῶν φιλανδρίας δόξαν ἐνανταῖς κατασκευάζουσαι.

11. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ἐβ', Migne 59,346. — Ἄλλὰ... καὶ τοῦτο τῶν γυναικῶν τὸ νόσημα κρατεῖ. Ἐπίδειξιν γὰρ ἐν τοῖς θρηῶν ποιῶνται καὶ τοῖς κωκυτοῖς... Καὶ τοῦτο ποιῶσιν αἱ μὲν ὑπὸ πένθους, αἱ δὲ ὑπὸ ἐπιδείξεως καὶ φιλοτιμίας, αἱ δὲ ὑπὸ ἀσωτίας καὶ τοὺς βραχίονας γυμνοῦσιν, ἐν θυφει καὶ ταῦτα ἀνδρῶν.

Ἡ ἀντίληψις, ὅτι οἱ πολλοὶ θρηῶν ἀνακουφίζουσι τοὺς νεκρούς, ἐδημιούργησε παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς τὴν συνήθειαν νὰ καλῶσι καὶ θρηνηφοδοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος, οἵτινες τεχνικώτερον καὶ θεατρικώτερον κλαίοντες ἐξηρχον τοῦ θρήνου. Κατ' ἀρχὰς ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀδιακρίτως ἀνελάμβανον τὸ ἔργον τοῦτο. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ ιδιότης τοῦ θρηνηφοδοῦ περιορίσθη εἰς μόνας τὰς γυναῖκας, ὡς συναισθηματικώτερας. Ἰδίως γυναῖκες ἐκ Καρίας, αἱ Καρίναι ¹⁾, ἀνελάμβανον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι τὸ ἔργον τῆς μοιρολογιστρίας. Αἱ ὁμάδες τῶν γυναικῶν εἴτε ἐν τῷ οἴκῳ πρὸ τοῦ φερέτρου εἴτε καθ' ὁδὸν ἐν τῇ ἐκφορᾷ θρηνοῦσι τὸν νεκρὸν κατ' ἐναλλασσόμενα ἡμιχόρια, προεξαρχουσῶν τῶν κορυφαίων μεταξὺ τούτων. Οὕτω παρ' Ὀμήρῳ, «οἱ μὲν ἄρα (θρηῶν ἔξαρχοι) ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχορτο γυναικες» ²⁾. Ὁ Εὐριπίδης τὸ σύνολον τῶν θρηνησοῶν χαρακτηρίζει ὡς «χορόν, τὸν Ἄδας σέβει» ³⁾. Ὡς χορικὴν ὁμοίως δοῦναι πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τὰ παρὰ Λουκιανῷ ἀναφερόμενα περὶ τοῦ «ἐξάρχοντος» καὶ τῶν «ἐπαιαζόντων» ⁴⁾.

Παρὰ Ρωμαίους συνώδευον τὸν νεκρὸν καὶ ἐθρήνουσαν ἐπαγγελματικῶς αἱ praeficae, ἀπαγγέλλουσαι τὰ mortualia ⁵⁾. Ἐν τῇ Παλ. Διαθήκῃ ἔχομεν μαρτυρίαν τοῦ Ἰερεμίου, καθ' ἣν καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἐκαλοῦντο θρηνηφοδοὶ γυναῖκες, χωρὶς μάλιστα τοῦτο νὰ ἀπαρέσχη εἰς τὸν Ἰεχωβᾶ: «Τάδε λέγει Κύριος: Καλέσατε τὰς θρηνησοῦσας, καὶ ἐλθέτωσαν... Ὅτι ἀνέβη θάνατος διὰ τῶν θυρίδων ὑμῶν» ⁶⁾.

«Ἐθνη ὀλέθρια» ἀποκαλεῖ τὴν μίσθωσιν ἢ πρόσκλησιν θρηνηφοδῶν γυναικῶν, μοιρολογιστριῶν, ὁ Χρυσόστομος, τοὺς τεχνητοὺς αὐτῶν θρηῶν καὶ ἐν γένει τὰς ὑπερβολὰς τοῦ μοιρολογήματος τῶν νεκρῶν καὶ ἀγωνίζεται, ὅπως ταῦτα μὴ «ἐπεισαχθῶσι τῇ ἐκκλησίᾳ». Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους πολλάκις ἡ Ἐκκλη-

¹⁾ Βλ. λέξιν παρ' Ἡσυχίου. Πρὸβλ. B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 294 κ. ἐ. 307 σημ. 1.

²⁾ Ἰλ. Ω, 720 - 722.

³⁾ Εὐρ. Ἰκέτιδ. 72.

⁴⁾ Περὶ πένθ. 20. «μεταστειλάμενοί τινα θρηῶν σοφιστὴν... τούτῳ συναγωνιστῇ καταχρῶνται, ὅποι' ἂν ἐκεῖνος ἐξάρχη πρὸς τὸ μέλος ἐπαιαζόντες». Περὶ χορῶν γυναικῶν παρ' ἀρχαίοις βλ. Hermann - Blümner, ἐνθ' ἀν. σ. 365 κ. ἐ. 368.

⁵⁾ C. Giussani, ἐνθ' ἀν. σ. 480.

⁶⁾ Ἰερεμ. Θ' 17. 21.

σία ἐπενέβη ζητοῦσα κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χρυσοστόμου νὰ ἐξαλείψῃ τὰς ἀντι-χριστιανικὰς ταύτας συνηθείας ¹⁾, εἶναι ὅμως γνωστόν, πόσον ἰσχυρότερον εἶναι τὸ ἔθιμον ἀπὸ οἰασδῆποτε ἀπαγορεύσεις.

Τὸ ἔθιμον τῆς μισθώσεως μοιρολογιστριῶν διετηρήθη ἀναλλοίωτον μέχρις ἡμῶν. Οὕτω πχ. ἐν Ἰμβρῳ «ὅταν ἀπέθνησκέ τις ἐμίσηθον γυναῖκας, ἵνα κλαίωσιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ· φαίνεται δ' ὅτι ἐκ Σαμοθράκης προήρχοντο ἐπιτήδεια κλαύστριαι νεκρῶν, διότι εἰσέτι ἐν Αἰῶνι πρὸς τοὺς ἐλευρολογοῦντας ἀτόπως ἑαυτοὺς, λέγουσι παροιμιωδῶς: «Σαμοθρακιώτισσες θέλεις νὰ σὲ κλάψουν!» ²⁾. Ὁμοίως ἐν Κυθωνίαις «ἔπαιρναν γυναῖκα μοιρολογίστρα, τὴν πλήρωνα καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιά» ³⁾. Ἐν Σύρῳ ἀποκαλοῦσιν αὐτὰς πλερωματιστὲς μοιρολογίστρες ⁴⁾, ἐν Μάνῃ δὲ ἀπαιτεῖ εἰδικὴν πείραν καὶ τέχνην τὸ μοιρολογεῖν καὶ συνοδεύεται ὑπὸ θεατρικῶν κινήσεων ⁵⁾.

Καὶ οἱ χοροὶ τῶν θρηνοῦσῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὁμιλεῖ ἐν τοῖς προκειμένοις χωρίοις ὁ Χρυσόστομος, εἶναι παρεμφερεῖς πρὸς τοὺς τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων. Πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ὄργανωμένου ἐπικηδείου θρήνου, ὃν ἐκτελοῦσιν ὁμάδες γυναικῶν.

Παρ' ἡμῖν ὁ χορὸς καὶ ὁ καθ' ἡμιχόρια θρήνος διετηρήθη καὶ σφύζεται πολ-λαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Οἰνοῦντι τῆς Λακωνικῆς «αἱ μέλλουσαι νὰ μετὰσχῶσι τοῦ θρήνου, διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια, ὧν ἐκάτερον ἔχει καὶ μίαν θρήνον ἔξαρχον οὐδέποτε ἐπ' ἀμοιβῇ θρηνοῦσαν. Τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τοῦ θρήνου δίδει ἢ τοῦ ἐτέρου ἡμιχορίου ἔξαρχος, ἣτις λέγει μίαν στροφὴν, ἐπαναλαμβάνομένην πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν γυναικῶν τοῦ ἡμιχορίου τῆς ἔπειτα δὲ ὑπὸ πασῶν ὁμοῦ τῶν τοῦ ἐτέρου ἡμιχορίου ⁶⁾. Ἐν Πυλῖα «τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὄλοι. Πιάνει πρῶτα μὰ καὶ τὸ λέει κ' ὕστερα τὸ πιάνουν κι' ὄλοι οἱ ἄλλοι μαζί. Ὑστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθέννας μὲ τὴ σειρὰ του, ὅπως γίνεται καὶ μὲ τὰ τραγούδια τῆς τάβλας» ⁷⁾.

¹⁾ Βλ. ἀπαγορεύσεις ἀρχιερέων ἐν ΛΑ ἀρ. 935, 27 (Σινόπη) καὶ ΛΑ, 1136, 77 (Ἀλαγονία).

²⁾ Σ. Μανασσιδῆς, ΛΑ 290, 109. Βλ. καὶ Θρακ. Ἐπετ. 1897 σ. 196.

³⁾ Μ. Λιονδάκη, ΛΑ 1358, 63.

⁴⁾ Βογιατζίδης, ΛΑ 771 Β'. Πρβλ. G. Abbott, Maced. Folklore, Cambridge 1903, σ. 194.

⁵⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, 7. Πρβλ. Δ. Ζαφειρακόπουλον ἐν Λαογρ. Γ' 474 κ. ἐ. Β. Πετρούνια, Μανιάτικα μοιρολόγια σ. 6 κ. ἐ. Μιχαηλίδου Νουάρον, Σύμμ. Καρπάθου 1932 σ. 121: «... κατὰ τὸ τέλος ἐκάστου διστίχου-μοιρολογίου ὁλολύξουν δλαι αἱ πενθοῦσαι καὶ αἱ παριστάμεναι».

⁶⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, Χανιά, 1908 σ. 103.

⁷⁾ Γ. Ταρσούλη, ΛΑ 1378, 70 (Γριζι Πυλίας). Πρβλ. ἀνωτ. σ. 55: νὰ τ' ἀρχινᾷ ἢ μὴ μεριά, νὰ τὸ ἀφίν' ἢ ἄλλη. Βλ. καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 297. Μ. Joannidi, ἐνθ' ἀν. σ. 47 κ. ἐ.

Γ'. Τ Α Φ Η

α'. Ἡ ἐκφορά.

1. Τὸ φέρετρον καὶ ἡ πρὸς τὴν κηδεῖαν δαπάνη.

1. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,692. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτον εἶπης, τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς διαχρύσου φερόμενον... τὸν ἱμάτια σηρικὰ καὶ διάχρυσα μετὰ πολλῆς ἔχοντα ἐπεστυβασμένα τῆς ἀφθονίας.*

2. Νόθα Χρυσοστόμου, Migne 61,787. — *Ὡς γὰρ ἡ κλίνη τῆς ἐκφορᾶς¹⁾ ἄλλα τε ἄλλα δέχεται σώματα...*

3. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,349. — *Ἄλλ' ἔφ' ἔπλου φέρεται; (ὡς ὁ νεκρός).*

4. Εἰς τὸν μὴ' ψαλμόν, Migne 55,239. — *Ἄλλὰ καὶ μέχρι τῆς τελευτῆς τὰ πρὸς κηδεῖαν αὐτῷ λαμπρὰ καὶ περιφανῆ.*

5. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,465. — *Σὺν δέ, ὅταν ἀκούσης, ὅτι γυμνὸς ὁ Δεσπότης ἀνέστη, παῦσαι τῆς πρὸς τὴν κηδεῖαν μαρίας. Τί γὰρ βούλεται ἡ περιτιτὴ αὕτη δαπάνη καὶ ἀνόνητος, πολλὴν μὲν φέρουσα τοῖς κηδεύουσι ζημίαν, τῷ δὲ ἀπελθόντι κέρδος οὐδέν;...*

Κλίνην ὠνόμαζον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὸ φέρετρον τοῦ νεκροῦ²⁾, ἐπισης δὲ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι *lectus*, ἐξ ἐκείνων λαβόντες³⁾. Οἱ Βυζαντινοὶ διετήρησαν τὸν ὄρον, ἐφ' ὅσον μάλιστα σχῆμα κλίνης εἶχε τὸ ἐφ' οὗ ἐξεκομίζετο ὁ νεκρὸς φορεῖον⁴⁾. Παρ' ἡμῖν ἀπαντῶνται αἱ λέξεις «νεκροκρέββατο, λεπίερα⁵⁾, κριββάτ⁶⁾,

¹⁾ Ἐκφορᾶν (61,787) καὶ κηδεῖαν (55,239) καὶ ἐξόδιον (61,792) καὶ ἐκκομιδὴν (61,792) ὀνομάζει ἐναλλάξ ὁ Χρυσόστομος τὴν ἀπὸ τῆς οἰκίας ἐν πομπῇ πρὸς τὸν ναὸν μεταφορᾶν τοῦ νεκροῦ. Τῶν ὄρων τούτων νῦν τοὺς μὲν ἐκφορὰ καὶ ἐκκομιδὴ χρησιμοποιεῖ ὁ λαὸς ἐν δημόδι μωρφῇ, «βγάλομο, πάρομο τοῦ πεθαμένον τὸν ἔβγαλαν, τὸν εὐήκωσαν», τοὺς δὲ ἄλλους, ὡς ἔχουσι. Τὸ ἐξόδιον ὁμως δὲν εἶναι μόνον ἢ παρὰ τῷ λαῷ νῦν ἐκφορὰ. Ἐοῖδι παρ' ἡμῖν ἀλλαχοῦ μὲν σημαίνει τὴν κηδεῖαν (Ἥπειρος), ἀλλαχοῦ δὲ τὸν θρηνον (Σάμος), ἀλλαχοῦ δὲ τὸ μνημόσυνον (Μήλος). Πρβλ. καὶ Φ. Κονκουλέ, Ἔπ. Κρητ. Σπουδῶν Γ' σ. 28, 5. Ὁμοίως ἐν Ἡμ. Μ. Ἑλλάδος 1929, σ. 374.

²⁾ Θουκυδ. Β' 34, 3.

³⁾ C. Giussani, La vita dei Greci e dei Romani Β' σ. 479.

⁴⁾ Ἄλλας ὀνομασίας τοῦ φερέτρον παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς βλ. παρὰ Καλλιμάχῳ, Ἡ φροντίς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κήρυξ Δ, 204.

⁵⁾ Ἐκ τοῦ ἰταλ. letto, ΛΑ ἀρ. 771, β' σ. 849 Σμύρνη, λεπίερα, ΛΑ 680, 36 (Μεσσην.), 753, 263 (Σάμος), Παισιάτη, Χιακ. γλωσσάριον σ. 209 (Χίος).

⁶⁾ Ἐν Χαλκιδικῇ, ΛΑ 769 α' σ. 225, καὶ Φιλιππουπόλει ΛΑ 700, 11.

κράββατος¹⁾), και ὅπου δὲν πρόκειται πλέον περὶ κλίνης· διότι ἀρχικῶς και παρ' ἡμῖν τὸ φέρετρον εἶχε σχῆμα ἀπλῆς κλίνης ἢ προχείρως κατεσκευασμένου φορείου. Οὕτως εἰς τὴν Ἀρτοτιανὰ «παλιότερα ἔπαιρναν τοὺς ἀνθρώπους στὴν τέμπλα» δηλ. φορεῖον ἐκ ξύλων²⁾).

Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Χρυσοστόμου, καθ' ἣν ἡ κλίνη τῆς ἐκφορᾶς ἐχρησιμοποιεῖτο κοινῶς διὰ πλείονας τοῦ ἐνὸς νεκρούς, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει πολλαχοῦ παρ' ἡμῖν σήμερον, ἰδίως διὰ τὰς πτωχότερας τάξεις. Εἶναι γνωστόν, ὅτι κοινόχρηστα φέρετρα διατίθενται εἰς τοὺς διαφόρους ναοὺς διὰ τοὺς πτωχοὺς τῆς ἐνορίας, ἅτινα φιλοξενοῦσιν, ὡς και παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, «ἄλλα τε ἄλλα σώματα»³⁾. Ἀσφαλῶς διὰ πτωχοὺς θὰ πρόκειται και ἐν τῷ σχετικῷ χωρίῳ τοῦ Χρυσοστόμου, καθόσον οἱ «ἐπὶ διαχρύσου κλίνης φερόμενοι, οἱ ἱμάτια σηρικὰ και διάχρυσα φέροντες» δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διαθέτωσιν ἰδιαίτερον κλίνην.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς πρὸς τὴν κηδεῖαν δαπάνας, τὴν πολυτέλειαν περὶ τὴν ταφήν και τὰς πομπώδεις ἐκφορᾶς, εἶναι γνωστὴ ἡ ταύτας δημιουργοῦσα ματαιοδοξία τῶν ἐπιζώντων. Κατὰ ταύτης ἀκριβῶς καταφέρεται ὁ Χρυσόστομος⁴⁾).

Τὴν ὀργάνωσιν μεγαλοπρεπῶν κηδειῶν συνήθιζον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων⁵⁾. Ἀλλ' ἐκεῖνοι, οἷτινες ὑπερέβαλον πάντας κατὰ τὸν πλοῦτον και τὴν δαπάνην εἰς τὰς κηδεῖας, καταστήσαντες ταύτας δημόσιον θέαμα διὰ τὸν λαόν, εἶναι οἱ Ρωμαῖοι. Τόσον μεγάλη ἦτο ἡ πρὸς τὰς μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖας τάσις αὐτῶν, ὥστε οἱ νομοθέται ἠναγκάσθησαν νὰ ὀρίσωσιν ἀνώτατον ποσὸν δαπάνης εἰς τὰς ἰδιωτικὰς κηδεῖας. Εἰδικοὶ ἐργολάβοι κηδειῶν, οἱ *libinari* ἀνελάμβανον, ὡς σήμερον, τὴν ὀργάνωσιν κηδεῖας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον θεαματικῆς. Ἐθεωρεῖτο δὲ τοσοῦτον ἀπαραίτητος ἡ ὀπωσδήποτε δαπανηρὰ κηδεῖα, ὥστε διὰ τὰς πτωχότερας τάξεις ἐλάμβανον πρόνοιαν αἰ συντεχνίαι, τῶν ὁποίων τὰ μέλη ἐπλήρωνον εἰδικὴν πρὸς τοῦτο ἐτησίαν συνδρομὴν⁶⁾).

Τὰ κατὰ τοὺς Ρωμαῖκοὺς χρόνους ἐθιζόμενα πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐξη-

¹⁾ Ἐν Μάνῃ, ΛΑ 768 σ. 6.

²⁾ Δ. Δουκόπουλος, ΛΑ 916, 3. Περὶ τοῦ φερέτρου παρ' ἡμῖν βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 333, 8.

³⁾ Πρβλ. τὴν παροιμίαν: *Τὸ ξυλοκρέββατο ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ εὐκαιρο ἔρχεται*, Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι τ. Β' σ. 94, 1. Ἐπίσης ΛΑ 771, β' και Ξ. Ἀκογλου, Λαογρ. Κοιτώρων σ. 224.

⁴⁾ Βλ. Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας σ. 27-28.

⁵⁾ Πρβλ. τὸν «Πατρόκλου τάφον» παρ' Ὁμήρω, τὴν Ἡφαιστῖωνος ταφήν ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου κλπ.

⁶⁾ C. Giussani ἐνθ' ἀν. Β' σ. 478.

κολούθησαν καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ¹⁾. Ὁ Χρυσόστομος τοιαύτας ματαιοδόξους ἐκδηλώσεις ἔχει ὑπ' ὄψει ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις.

Αἱ κηδεῖαι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐτελοῦντο μεγαλοπρεπεῖς καὶ καταπλήσσουσαι, ὁ νεκρὸς ἐφέρετο ἐπὶ ἵππου, λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς ἐνδεδυμένος, ἡ δὲ τοῦτον παρακολουθοῦσα πομπὴ περιελάμβανεν ὅ,τι πλουσιώτερον καὶ τιμητικώτερον ἐφιλοδόξει νὰ ἐπιδείξη ἢ ἐκφέρουσα οἰκογένεια. Ἰδιαίτερος αἱ κηδεῖαι τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν αὐτοκρατόρων ἀπῆτουν τεραστίας δαπάνας, ὠργανοῦντο δὲ κατὰ τρόπον ἐπιβλητικὸν καὶ ἀποθεωτικόν ²⁾. Παρ' ἡμῖν ἡ περὶ τὴν κηδεῖαν δαπάνη ἐπιδιώκεται ἐπίσης ὡς δεῖγμα ὑψίστης τιμῆς πρὸς τὸν ἀπελθόντα. Οἱ πλουσιώτεροι τελοῦσι μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖας, οἱ δὲ ἐργολάβοι κηδεῖων ἢ οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ ὀργανοῦσιν ἐπὶ μείζονι ἀμοιβῇ πλουσιωτέρας κηδεῖας. Ἐν Μ. Ἀσίᾳ «οἱ πλούσιοι πλέρωναν στὴ Μητρόπολι *6.000* γρόσια καὶ νοίκιαζαν τὸ πέπλο (= ἓνα μαῦρο βελούδο) καὶ τὶς ντόλτσες (= μεγάλες λαμπάδες) ³⁾.

2. Ἡ νεκρώσιμος πομπή.

1. Εἰς τὸν Λάζαο. ε', Migne 48,1020. — *Αἰσχύνθητι τὸ σχῆμα τῆς ἐκφορᾶς ψαλμωδία καὶ εὐχαὶ καὶ πατέρων σύλλογος καὶ πλῆθος ἀδελφῶν τοσοῦτον...*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλονικεῖς Β', ὄμιλ. β', Migne 62,471. — *Ὅταν ἴδῃς νεκρὸν ἐπ' ἀγορᾶς φερόμενον, παῖδας ὄρφανούς ἀκολουθοῦντας, χήραν γυναικα κατακοπτομένην, οἰκέτας ὀδυρομένους, φίλους κατηφιῶντας, λόγισαι τὸ οὐδαμνὸν τῶν παρόντων πραγμάτων...*

3. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,692. — *... τὸν ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς διαχρύσου φερόμενον, τὸν τῆς πόλεως προπεμπούσης ἀπάσης, τὸν τῶν δήμων εὐφημούντων...*

4. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Ποῦ πορεύεται ὁ πολλὸς ὄχλος ἐκεῖνος; τί γέγονεν ἡ κραυγὴ καὶ ὁ θόρυβος; ποῦ δὲ αἱ λαμπάδες; ποῦ δὲ οἱ χοροὶ τῶν γυναικῶν;*

5. Εἰς τοὺς ἀνδριάντας γ', Migne 49,52. — *Καθάπερ γάρ, εὐπόρου τινὸς*

¹⁾ Ὅσον ἀφορᾷ τὰς κηδεῖας τῶν πενήτων ἡ Βυζαντινὴ πόλις ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἶχε φροντίσει νὰ διαθέτῃ τὴν σχετικὴν δαπάνην ἐκ τῶν πόρων τῶν ἐργαστηρίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας βλ. Βασιλικῶν 59, 4, 1, Νεαράν Λέοντος ἀρ. 12.

²⁾ Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζαντινῶν βασιλέων, ἐν Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΕ' σ. 62. κ.έ.

³⁾ Μ. Λιουδάκη, ΛΑ 1358, 368, Κυδωνία.

τελευτήσαντος, οὐκ οὐδέποτε μόνον οὐδὲ θεραπευίδας, ἀλλὰ καὶ ἵππους οἱ προσήκοντες σάκκῳ περιβάλλοντες καὶ τοῖς ἵπποκόμοις αὐτοὺς ἐγχειρίσαντες, ἀκολουθεῖν ἐπὶ τὸ μνημα κελεύουσι...

6. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,724. — ... οἱ σήμερον φιλικῶς ἡμᾶς ἀσπαζόμενοι, αὐριον ἐλεεινῶς ὑφ' ἡμῶν προπεμπόμενοι...

7. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — Ἐκείνος μὲν γὰρ (ὁ ἐν ἀρετῇ βίους) ἀπελθὼν, μετ' ἀγγέλων ἀπελεύσεται, κἄν μηδεὶς παρατύχη τῷ λειψάνῳ¹⁾· ὁ δὲ διεφθαρμένος, κἄν τὴν πόλιν ἐχη προπέμπουσαν, οὐδὲν καρπώσεται.

8. Ἐγκωμιαστική, Migne 50,582. — Εἰ γὰρ δεσπότης τοὺς ἐπιεικεστέρους τῶν οἰκετῶν τελευτῶντας προπέμπουσι καὶ οὐκ ἐπαισχύνονται...

9. Ὀμιλία γ', Migne 63,475. — .. ἀλλὰ... καὶ οἱ ἐπὶ τῶν μεγάλων ὄντες ἀξιωματῶν... εἰ παραγίνονται ἐπ' ἐκφορᾶ καὶ τοῦ τυχόντος νεκροῦ τῇ ὄψει συστέλλονται καὶ γίνονται παντὸς ταπεινότεροι...

Θεαματικὰς κηδεῖας ὠργάνουν, ὡς εἶπομεν, οἱ Ρωμαῖοι, οἵτινες ἐπίτηδες ἐξέφερον τοὺς νεκροὺς των κατὰ τὰς προμεσημβρινὰς ὥρας, ὅτε αἱ ἀγοραὶ καὶ αἱ ὁδοὶ ἦσαν κατάμεστοι ἀνθρώπων. Ὁ καταρτισμὸς τῆς πομπῆς ἐγένετο πολλάκις μετὰ σκηνοθετικῆς ἐπιμελείας, εἰς δὲ τὰς πλουσίας καὶ ἐπισήμους κηδεῖας ἔκαλεῖτο διὰ κηρύκων ὁ λαός, ὅπως παραστῆ καὶ παρακολουθήσῃ τὸ θέαμα²⁾.

Ἡ ἀριστοκρατία τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου, ἐναντίον τῆς ὁποίας καὶ στρέφεται ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ, διετήρησε μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ματαιοδοξίας καὶ τὰς περὶ τὴν ἐπίδειξιν τέχνας αὐτῆς. Ἡ πομπὴ τῶν κηδειῶν ἐξηκολούθει νὰ εἶναι θεαματικὴ καὶ πλουσία³⁾.

Κατὰ τὰ παρατιθέμενα ἀνωτέρω χωρία, τὴν πομπὴν τῆς ἐκφορᾶς ἀπετέλουν ὁ κληρὸς, οἱ οἰκεῖοι καὶ ὁ λαός. Προπορεύονται οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλλοντες μὲ λαμπάδας ἀνὰ χεῖρας καὶ θυμιάματα, ἀκολουθεῖ τὸ φέρετρον φερόμενον ἐφ' ἵππου ἢ βασταζόμενον, οἱ οἰκεῖοι ὀδυρόμενοι βαδίζουσιν ὀπισθεν αὐτῶν, ἔπεται χορὸς θρηνησῶν γυναικῶν, κατακοπτομένων καὶ κραυγαζουσῶν καὶ ἡ πομπὴ

¹⁾ Ἡ λέξις εὐρηται καὶ παρ' ἀρχαίους μετὰ τῆς αὐτῆς σημασίας· πρβλ. Σοφ. Ἡλέκτρα, 1113 «θανόντος λείψανα», ὡς καὶ παρ' ἡμῖν: τί ὥρα θὰ βγάλουνε τὸ λείψανο;

²⁾ C. Giussani, ἐνθ' ἀν. Β' σ. 479 - 480.

³⁾ Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, ἐνθ' ἀν. Σεμνοτέρα, ἀλλ' οὐχ ἤτιον θεαματικὴ εἶναι ἡ ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης περιγραφομένη ἐκφορὰ τοῦ λειψάνου τῆς Ὁσίας Μακρίνης. «Προηγεῖτο καθ' ἑκάτερον μέρος διακόνων τε καὶ ὑπηρετῶν οὐκ ὀλίγον πλῆθος, στοιχηδὸν τοῦ σκηνώματος πομπεῦον, τὰς ἐκ κηροῦ λαμπάδας ἔχοντες πάντες. Καὶ ἦν τις μυστικὴ πομπὴ τὸ γινόμενον, ὁμοφώνως τῆς ψαλμοφθίας ἀπ' ἀκρῶν ἐπ' ἐσχάτοις μελωδουμένης».

κλείεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ὅστις ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως ἢ τῆς ἀξίας τοῦ ἀποθανόντος συρρέει περισσότερος ἢ ὀλιγώτερος. Ὁ Χρυσόστομος δὲν μᾶς δίδει λεπτομερείας τῶν συνοδευόντων τὴν πομπὴν συμβόλων, ἐσθίτων, τιμητικῶν συνοδειῶν ἢ μουσικῶν ὀργάνων. Πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅμως ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ πομπὴ αὕτη διήρχετο διὰ τῶν κεντρικωτέρων ὁδῶν τῆς πόλεως, θὰ ἐλάμβανε χαρακτηριστικὰ θεαματικόν. «Ὁ χριστιανὸς κηδεύομενος προεπέμπετο μὲν ὑπὸ συγγενῶν καὶ φίλων δι' ἁσμάτων χαρμοσύνων, περιεκυκλοῦτο ὑπὸ λαμπάδων... ἠκολουθεῖτο δὲ ὑπὸ φοινικοφόρων, ἐνῶ ἤχουν σήμαντρα καὶ κώδωνες»¹⁾. Ἐπίσης πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι προηγεῖτο τῆς πομπῆς ὁ σταυρὸς, εἰσηγμένος ἤδη ἐπὶ Χρυσοστόμου ὡς σύμβολον εἰς τὰς λατρευτικὰς ἐκδηλώσεις²⁾

Παρ' ἡμῖν αἱ μεγαλοπρεπεῖς κηδεῖαι δὲν εἶναι ἐπίσης ἀσυνήθεις, ὡς αἱ τῶν βασιλέων, τῶν ἀνωτέρων ἀξιοματικῶν καὶ κυβερνητῶν, αἱ ὀργανούμεναι ὑπὸ τοῦ κράτους, καθ' ἃς ὁ ἵπλος τοῦ νεκροῦ συνοδεύει ὁμοίως τὴν ἐκφορὰν, ὁ δὲ νεκρὸς φέρεται ἐπὶ κιλλίβαντος.

Ἡ συμμετοχὴ περισσότερου λαοῦ παρέχει καὶ παρ' ἡμῖν ἱκανοποίησιν ὡς δεῖγμα τῆς ἀξίας τοῦ μεταστάντος καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης τῆς κοινωνίας³⁾.

Ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν καὶ διὰ τῶν οἰκείων εἰς τὴν πομπὴν καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν παρακολούθησις τοῦ νεκροῦ μέχρι τοῦ τάφου ἀπασχόλησε καὶ νομικῶς τὰς διαφόρους κοινωνίας, ποικίλλει δὲ κατὰ τόπους. Νόμος τοῦ Σόλωνος ὤριζε «γυναῖκα μὴ ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγῃται, ἐντὸς ἐξήκοντα ἑτῶν γεγυυῖαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσι»⁴⁾. Κατὰ τὰ ὑπ' ὄψιν χωρία τοῦ Χρυσοστόμου δὲν φαίνεται ὑπάρχουσα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περιοριστικὴ τις διάταξις. Ἀντιθέτως αἱ γυναῖκες παρηκολούθουν ἑλευθέρως τὸν νεκρόν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους ὅμως χρόνους ἔχομεν ἐν Χίῳ τὸν περιορισμόν, καθ' ὃν εἰς χωρία τινὰ αἱ γυναῖκες δὲν παρακολουθοῦσι τὴν κηδεῖαν, ἀλλὰ «περιμένουσι ἐν τινὶ μέρει, ὁπόθεν μετὰ τὴν κηδεῖαν διέρχεται ἡ πομπή, ἵνα καὶ πάλιν ἀσπασθῶσιν αἱ οἰκεῖαι διὰ τελευταίαν φορὰν»⁵⁾. Ἐπίσης ἐν Μάνῃ «παραμένουσι ἐκτὸς τοῦ

¹⁾ Κ. Καλλινίκου, Ἡ φροντίς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κηρ. Δ' σ. 240.

²⁾ Ὁ Χρυσόστομος οὐδαμῶς ἀναφέρει ρητῶς τὴν χρῆσιν τοῦ σταυροῦ ἐν τῇ τελευταίᾳ, δικαίωμα ὅμως τοιαύτης ὑποθέσεως παρέχει ἡμῖν τὸ χωρίον: «Καὶ γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ τελεῖται τὰ καθ' ἡμᾶς· κἂν ἀναγεννηθῆναι θέῃ, σταυρὸς παραγίνεται κἂν τραφῆναι τὴν μυστικὴν ἐκείνην τροφήν... κἂν ὄτιον ἔτερον ποιῆσαι, πανταχοῦ τὸ τῆς νίκης ἡμῖν παρίσταται σύμβολον» Migne 63, 849. Πρβλ. καὶ 62, 277.

³⁾ Πρβλ. περιγραφὴν ἐκφορᾶς ἐν Κρήτῃ, Ἀντωνιάδου «Κρητικῆς», σελ. 353 - 354, Χανιά 1899, ὡς καὶ ὅσα σχετικῶς γράφει ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' 335, 5.

⁴⁾ Δημοσθ. 43, 62. (Πρὸς Μακάρτατον).

⁵⁾ Κανελλάκη, Χιακὰ Ἀνάλεκτα σ. 338.

ναοῦ μοιρολογοῦσαι, καθ' ὃν χρόνον ἐντὸς αὐτοῦ ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία»¹⁾. Ἐν Κεφαλληνίᾳ μέχρι πρό τινων ἐτῶν οὐδεμία γυνή, τοῦλάχιστον ἐν Ἀργοστολίῳ, παρηκολούθει τὴν ἐκφορὰν. Ἡ πομπὴ καὶ τὸ ἐκκλησίασμα ἀπηρτίζοντο ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀνδρῶν.

3. Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.

1. Περὶ θανάτου, Migne 63,809. — Πάλιν δέ, διὰ ἰδης νεκρὸν ἐπ' ἀγορᾶς φερόμενον...

2. Περὶ θανάτου, Migne 63,807. — Εἰ γὰρ τοὺς... καὶ ἀγνώτας ὄντας καὶ οὐδὲ ὀφθέντας ἡμῖν ποτε, τούτους ἐξαίφνης ὁρῶντες ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένους, συστελλόμεθα καὶ ἀλοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δακρύομεν.

3. Εἰς τὴν πρὸς Φιλίππησ. Migne 62,203. — Καὶ γὰρ οὐ συμπαθείας ἐκεῖνοι οἱ κοπετοί, οἱ ἐπ' ἀγορᾶς, ἀλλ' ἐπιδείξεως καὶ φιλοτιμίας καὶ κενοδοξίας εἰσὶ.

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,42. — Ὅταν γὰρ ἴδω τοὺς κοπετούς, τοὺς κατὰ τὴν ἀγορὰν, τὰς οἰμωγὰς, ἅς ἐπὶ τοῖς ἐξερχομένοις ποιοῦνται τοῦ βίου, τὰς ὀλολυγὰς, τὰς ἀσχημοσύνας τὰς ἄλλας, πιστεύσατε, αἰσχύνομαι τοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους καὶ αἱρετικούς...

5. Εἰς τὸν Λάζαρον ε', Migne 48,1020. — Αἰσχύνομαι, πιστεύσατε, καὶ ἐρυθρῶ διὰ τῆς ἀγορᾶς χοροὺς γυναικῶν ὁρῶν ἀσχημονοῦντας, τρίχας τιλλομένας, βραχίονας τεμνομένους, παρειὰς σπαραττομένας, ὑπὸ τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν Ἑλλήνων ταῦτα γιγνώμενα.

6. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,346. — Τί ποιεῖς, ὦ γύναι; γυμνοῖς σεαυτὴν ἀσχημόνως, εἰπέ μοι, ἐπὶ μέσης τῆς ἀγορᾶς;... ἀνδρῶν παρόντων κατὰ τὴν ἀγορὰν; καὶ τρίχας τίλλεις καὶ διασχίζεις ἐσθῆτα καὶ μέγα κωκύεις καὶ χορὸν περιῶσις καὶ μαινάδων γυναικῶν εἰκόνα διασφάζεις...

7. Εἰς τὸ «Ἐξεληθόντες οἱ Φαρισαῖοι...», Migne 61,707. — ...ὅτε οἰμωγαὶ καὶ κοπετοὶ ἀνδρογύνων ἐν ταῖς τῆς πόλεως πλατείαις καὶ ρύμαις ἠκούοντο, ἐκεῖ πατέρων λυσιφρένων καὶ μητέρων λυσικόμων, δεινῶς ὀλοφυρομένων ἐπὶ τῇ τῶν ἀώρων τέκνων ἀδίκῳ σφαγῇ;²⁾ ... ὅτε τρίχωμα γυναικῶν τοῖς αὐτῶν ὄνυξιν... κατεξαίνετο καὶ οὓς ἔδει κρύπτειν πλοκάμους, τούτοις τῇ μέθῃ τῆς λύπης ἐπόμπευον;

¹⁾ Δ. Ζαφειρακοπούλου, Ἔθιμα τῆς κηδείας ἐν Μάνη, Λαογρ. Γ' 475. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Σύμμ. Γ' 335, 3.

²⁾ Ἐννοεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου σφαγὴν τῶν νηπίων.

8. Εἰς τὴν Ραχήλ καὶ τὰ νήπια, Migne 61,697. — *Λέγε μοι τοίνυν, Ραχήλ, τί κλαίεις; τί λύεις σου τὰς κόμας καὶ ταύτας προσφέρεις, ἃς δεῖ σε κρύπτειν; τί τῶν αἰδεσίμων γυναικῶν τὸ σεμνὸν μυστήριον ἐκπομπεύεις;...*

9. Εἰς τὸν Ἡρώδ. καὶ τὰ νήπια, Migne 61,702. — *Ἐπὶ τούτοις οὖν... αἱ μητέρες ἠσθένουν καὶ τῷ πάθει μεθύνουσαι τῆς εὐπρεπείας οὐκ ἐφρόντιζον. Τοὺς χιτῶνας διερρήγγνον, τοὺς πλοκάμους τῷ ἄερι διέρριπτον, τοὺς θφειλομένους κρύπτεσθαι μαστοὺς ἐδημοσίεον, τὸ σιῆθος λίθοις κατήρασσον, τὰς παρειάς, ὡς δῆμιοι, κατέξεον¹⁾.*

10. Περὶ θανάτου, Migne 63,811. — *Τί δὲ καὶ ἐγένοντο αἱ βοαί; ποῦ τὰ στόματα τὰ πολλὰ ἐκείνα, τὰ κραυγάζοντα καὶ παρακελευόμενα θαρρεῖν, ὅτι οὐδεὶς ἀθάνατος;*

Οἱ Βυζαντινοὶ τῶν χρόνων τοῦ Χρυσοστόμου, πρὶν ἢ φέρωσι τὸν νεκρὸν εἰς τὸν ναόν, περιέφερον τοῦτον, ὡς καὶ οἱ Ρωμαῖοι²⁾, ἀνὰ τὰς ρύμας καὶ τὴν ἀγοράν. Σκηναὶ τραγικαὶ ἐλάμβανον χώραν κατὰ τὴν περιφορὰν ταύτην, ὅτε αἱ γυναῖκες, οἰκτεῖται ἢ μισθούμεναι, ἐθρήνουν ἐν κοπετοῖς τὸν νεκρὸν καὶ ὠλόλυζον λυσίκομοι, ὁ δὲ λαὸς ἀκολουθῶν ἐβόα ἢ ἐπευφήμει, ὥστε πανδαιμόνιον θορύβου νὰ συνοδεύῃ τὴν ἐκφορὰν.

Ἡ περιφορὰ τοῦ νεκροῦ ἀνὰ τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς θεωρεῖται πολλαχοῦ καὶ παρ' ἡμῖν ἐπιβεβλημένη κατὰ τὰς κηδεῖας³⁾. Ὅσονδήποτε μικρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀπόστασις τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θανόντος, ἡ πομπὴ πρέπει νὰ περιέλθῃ τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ λοξοδρομήσῃ πολὺ πρὸς τοῦτο⁴⁾. Ἐάν τοῦτο δὲν γίνῃ κατὰ τὴν μετάβασιν εἰς τὸν ναόν, θὰ γίνῃ ὅπωςδήποτε κατὰ τὴν ἐπάνοδον. Πχ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «μετὰ τὴν ἐκκλησίαν τὸν περνοῦν βόλτα κ' ἀπὸ τὴν ἀγορά»⁵⁾.

Ὅλοφρεμοὺς καὶ θρήνους γυναικῶν ἐν ὑπαίθρῳ συναντῶμεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι. Παρ' Ὀμήρῳ ἢ Ἐκάβῃ καὶ αἱ ἄλλαι γυναῖκες θρηνοῦσι τὸν

¹⁾ Τὰ ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις περιγραφόμενα ἀναφέρονται μὲν εἰς γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρώδου ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἀσφαλῶς ὅμως εἶναι ἐμπνευσμένα ἀπὸ σκηναῖς τῶν ἐπὶ Χρυσοστόμου κηδεῖων, ἅτινα καὶ νὰ ψέξῃ ζητεῖ ἐπ' εὐκαιρίᾳ διὰ τῆς διεκτραγωδήσεως καὶ ἀποδοκμασίας ἐκείνων.

²⁾ C. *Giussani* ἐνθ' ἀν. Β, 481.

³⁾ Βλ. Ν. Γ. *Πολίτην* ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ, 334, 3.

⁴⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὅπου μάλιστα προσέχουν, ὥστε ἢ ἀπὸ τῆς κανονικῆς ὁδοῦ ἐκτροπὴ νὰ γίνεται ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ.

⁵⁾ *Μαρία Ἰωαννίδου*, ΛΑ 1153 Α, 39.

Ἐκτορα ἔξω τῶν πυλῶν¹⁾, κατὰ δὲ τὰς δημοσίας ταφὰς τῶν Ἀθηναίων «γυναῖκες πάρευσιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον *ὀλοφυρόμεναι*»²⁾. Κατὰ τὸν νόμον ὁμως τῆς πόλεως Ἰουλίδος τῆς Κέω «περὶ τῶν καταφθιμένων» ἐπεβλήθη «τὸν θανόντα φέρειν κατακεκαλυμμένον *σιώπῃ* μέχρι ἐπὶ τὸ σῆμα»³⁾, ὅπερ δηλοῖ ἀπαγόρευσιν πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τοῦ ἐκ τῶν θρήνων θορύβου κατὰ τὴν ἐκφορὰν⁴⁾.

Καὶ παρ' ἡμῖν συναντῶνται σκηναὶ κοπετῶν καὶ θρήνων κατὰ τὴν περιφορὰν, ὡσάκις αἱ γυναῖκες συμμετέχουσιν εἰς τὴν πομπήν. Ἐν Μάνη «τὴν κηδείαν παρακολουθοῦσι πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ φίλων καὶ αἱ γυναῖκες, αἵτινες κραυγάζουσι γοερῶς, θρηνοῦσι διατόρως, ὀλολύζουσι, τίλλουσι τὰς τρίχας τῆς κόμης των ἀνοικτιρόμῶνως»⁵⁾. Καὶ ἐν Θράκῃ «αἱ συγγενεῖς γυναῖκες στηριζόμεναι ἐπὶ τοῦ νεκρικοῦ κραββάτου ἐκβάλλουσι γοερωτάτας φωνάς»⁶⁾.

Πλὴν ὁμως τῶν θρήνων καὶ τῆς ἀραιᾶς κωδωνοκρουσίας οὐδεὶς ἄλλος θόρυβος ταράσσει τὴν ἡρεμίαν τῆς πομπῆς. Ἡ ψαλμοψαλμία τῶν ἱερέων γίνεται ἔλαφρῶς καὶ ἐν κατανύξει. Ὁ λαὸς ἀκολουθεῖ σιγῶν. Ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ ὁ ἐν Αἰτωλίας προκαλούμενος ἐκ πυροβολισμῶν θόρυβος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐκφορᾶς, ἰδίως εἰς κηδείας ἀγάμων νέων⁷⁾.

Ὁ νεκρὸς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς περιεφέρετο ἀκάλυπτος, ἐκτεθειμένος οὕτω εἰς κοινήν θεάν. Τὸ ἀκάλυπτον τοῦ νεκροῦ ἐπεδιώχθη πάντοτε παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς καὶ μόνον ὅπου ἐπενέβησαν ἀστυνομικαὶ διατάξεις δὲν ἐτηρήθη τοῦτο⁸⁾.

Ἡ συνάντησις μετὰ ἐκφερομένου νεκροῦ προκαλεῖ καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ποικίλας ἐκδηλώσεις σεβασμοῦ, οἷαι καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναγραφόμεναι. «*Συστελλόμεθα καὶ ἀλγοῦμεν, πολλάκις δὲ καὶ δακρύομεν*». Ἀπαραίτητον θεωροῦμεν νὰ σταθῶμεν ἐπὶ τόπου, ν' ἀποκαλυφθῶμεν καὶ νὰ ποιήσωμεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Εἶναι καὶ τοῦτο τρόπος τις συμ-

¹⁾ Ἰλιάδος Ω, 710 - 714.

²⁾ *Θουκυδ.* Β' 34.

³⁾ *Leges Graecorum sacrae*, L. Ziehen, II, 93A Lipsiae 1906, σελ. 260.

⁴⁾ Περὶ τῶν ἐν ὑπαίθρῳ θρήνων καὶ κοπετῶν τῶν γυναικῶν παρὰ τε τοῖς Ἑλλήσι καὶ Ῥωμαίοις βλ. Ν. Γ. Πολίτην, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ, 335, 3 καὶ Β. Schmidt, ἔνθ' ἀν. σ. 307, σημ. 3.

⁵⁾ Δ. Ζαφειρακοπούλου, Ἔθιμα τῆς κηδείας ἐν Μάνη, *Λαογρ.* Γ, 475.

⁶⁾ Ν. Κωνσταντινίδης, ΛΑ 151, 67, (Μάλγαρα). Ὁμοίως ἐν Κύθνῳ: Βάλληνα Κυθνιακά σελ. 114.

⁷⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 916, 22.

⁸⁾ Περὶ τοῦ ἀκαλύπτου τῶν νεκρῶν ἐξ ἀφορμῆς ἀπαγορευτικῆς διαταγῆς βλ. Ν. Γ. Πολίτην, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ, 329, 4 καὶ Β. Schmidt, ἔνθ' ἀν. σ. 305 σημ. 4.

μετοχῆς εἰς τὸ πένθος. «Τὸ φέρετρο μεταφέρεται ἀκάλυπτο καὶ ὅσοι τὸ συναγ-
τοῦν στὸ δρόμο, στέκουν μ' εὐλάβεια»¹⁾).

4. Αἱ θρησκευτικαὶ τιμαί.

1. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,44. — *Τίνος γὰρ ἔνεκεν, εἰπέ μοι, πρε-
σβυτέρους καλεῖς καὶ τοὺς ψάλλοντας; οὐχ ὥστε παραμυθῆσασθαι, οὐχ
ὥστε τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα;*

2. Εἰς τὸν Λάζαρον ε', Migne 48,1020. — *Αισχύνῃτη τὸ σχῆμα τῆς ἐκ-
φορᾶς ψαλμοῦν καὶ εὐχαὶ καὶ πατέρων σύλλογος καὶ πλῆθος ἀδελφῶν
τοσοῦτον...*

3. Περὶ ὑπομονῆς, Migne 60,725. — *Οὐχ ὁρᾶς τί ἐπὶ τοῖς προλαβοῦσι πρῶ-
τομεν; Ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις αὐτοὺς προπέμπομεν, τὴν πρὸς τὸν Δεσπότην
εὐχαριστίαν σημαίνοντες... θυμαίμασι καὶ κηρίοις αὐτοὺς συνοδεύομεν,
δεικνύντες, ὅτι τοῦ σκοτεινοῦ βίου λυθέντες πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἐπορεύθησαν...*

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — *Εἰπέ γάρ μοι, τί βούλονται αἱ
λαμπάδες αἱ φαιδραὶ; οὐχ ὡς ἀθλητὰς αὐτοὺς προπέμπομεν; τί δὲ οἱ ὕμνοι;
οὐχὶ τὸν Θεὸν δοξάζομεν καὶ εὐχαριστοῦμεν;... Οὐ διὰ τοῦτο ὕμνοι; οὐ διὰ τοῦτο
ψαλμοῦν;*

5. Εἰς τὰς Ἀγίας μάρτυρας, Migne 50,634. — *Νυνὶ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ
ὕμνοῦν καὶ εὐχαὶ καὶ ψαλμοί, δηλούντων ἀπάντων, ὅτι ἡδονὴν ἔχει τὸ
πρᾶγμα... Διὰ τοῦτο ψάλλομεν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ψαλμοῦς, θαρρεῖν ὑπὲρ τῆς
τελευτῆς παρακελευομένους. «Ἐπίστρεψον γάρ, φησί, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνά-
πανσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε».*

6. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. δ', Migne 63,43. — *Ἐννόησον τί ψάλλεις κατὰ τὸν
καιρὸν ἐκεῖνον: «Ἐπίστρεψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπανσίν σου, ὅτι
Κύριος εὐηργέτησέ σε» καὶ πάλιν «Οὐ φοβηθήσομαι κακά, ὅτι σὺ μετ'
ἐμοῦ εἶ» καὶ πάλιν «Σὺ μου εἶ καταφυγὴ ἀπὸ θλίψεως τῆς περιεχού-
σης με».*

Ἡ πρόσκλησις ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων ἱερέων καὶ ψαλτῶν εἰς τὰς
κηδείας θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν ὡς ἔξαιρετικὴ τιμὴ πρὸς τὸν ἀπελθόντα. Συνή-
θως τὰς πρὸς τὸν νεκρὸν ἀπονεμομένας τιμὰς κρίνομεν ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συν-

¹⁾ Δ. Λουκάτος, ΛΑ 1154, 35, Στενήμαχος.

οδευόντων την έκφορὰν ἱερέων. Διὸ αἱ οἰκογένειαι φροντίζουσιν ἐνιαχοῦ, ὅπως καὶ ἐκ τῶν πλέον ἀπομεμακρυσμένων χωρίων προσκαλέσωσιν ἱερεῖς, εἰ δυνατόν δὲ καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς ἐπαρχίας¹⁾. Ἐν Κρήτῃ θαυμάζοντες τὸν πλοῦτον μιᾶς κηδεῖας λέγουσιν: *Εἶδες παπαδοβρόχι στήν κηδεῖα τοῦ τάδε;*²⁾. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ ψάλλοντες κρατοῦσι καὶ παρ' ἡμῖν ἀνημμένας λαμπάδας³⁾, πολλαχοῦ δὲ καὶ ἅπας ὁ παρακολουθῶν λαός. «*Μοιράζουνε σ' ὄλους κεριά, τ' ἀνάβουνε καὶ παρακολουθοῦνε τὴν ἀκολουθία*»⁴⁾. Τὴν χρῆσιν λαμπάδων ὁ Χρυσόστομος δικαιολογεῖ κατὰ τρόπον θεολογικόν, «*ὅτι πρὸς τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν*» οἱ νεκροὶ πορεύονται. Ἐν τῇ πράξει ὁμως πρόκειται περὶ ἐθίμου, ὀφειλομένου εἰς τὰς περὶ φωτὸς καὶ ψυχῶν λαϊκὰς δοξασίας. Τὸ θυμίαμα ἐπίσης, ἀπαραίτητος ἀναίμακτος θυσία πασῶν τῶν χριστιανικῶν τελετῶν, χρησιμοποιεῖται ἀφθονώτερον καὶ παρ' ἡμῖν κατὰ τὰς κηδεῖας⁵⁾. «*Στίς πόρτες, πὺν περῶ τὸ λείψανο, ἔχουνε λιβάνι καὶ θυμιάζεται ὁ νεκρός*»⁶⁾. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ κείμενα τῶν ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου ἀναφερομένων ὕμνων, τῶν ψαλλομένων ἐν τῷ ναῷ κατὰ τὰς κηδεῖας, ἔχομεν πλὴν τούτων καὶ τὰς ἀποστολικὰς διαταγὰς ἐπιμαρτυρούσας: «*Ἐν ταῖς ἐξόδοις τῶν κεκοιμημένων ψάλλοντες προπέμπετε αὐτούς, ἐὰν ὦσι πιστοὶ ἐν Κυρίῳ. Τίμιος γὰρ ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ ὁσίου αὐτοῦ. Καὶ πάλιν: Ἐπίστρεψον, ὦ ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαισίν σου, ὅτι Κύριος ἐνηργέτησέ σε. Καί: Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ*»⁷⁾.

Αἱ νεκρώσιμοι ἀκολουθίαι σήμερον περιλαμβάνουσι τοὺς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ εἰδικῶς συντεθέντας ὕμνους. Αἱ παρὰ Χρυσοστόμου ἀπαντώμεναι φράσεις δὲν εἶναι πλέον ἐν χρῆσει. Ὁ Κ. Καλλίνικος σχετικῶς λέγει: «*Σήμερον ἀντὶ τῶν γραφικῶν τούτων καὶ ἀρχαιοπινεστάτων ἐξοδιαστικῶν ψαλμῶν... ψάλλομεν τὸν τρισάγιον, πρὸς ὁμολογίαν ἴσως τῆς πίστεως τοῦ ἀποθανόντος*»⁸⁾. Τοὺς ὕμνους ἐκείνους ἔψαλλον κατὰ τὴν έκφορὰν ἅπαντες οἱ παρακολουθοῦντες

¹⁾ Ἐν Κεφαλληνία.

²⁾ *Μ. Λιουδάκη*, Ἡ τελευταῖα στήν Κρήτῃ, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Β, 422.

³⁾ Ἐν Κεφαλληνία αἱ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ ψάλτας προοριζόμεναι λαμπάδες ἔχουσι μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βάρος, ἀναλόγως τῶν οικονομικῶν συνθηκῶν τῆς κηδευομένης οἰκογενείας.

⁴⁾ *Μ. Λιουδάκη* ἐνθ' ἄν. σ. 423. Πρὸβλ. καὶ *Μ. Ἰωαννίδου*, ΛΑ 1153 Α, 70, Ἀράχοβα, Γ. Ταρσοῦλη ΛΑ 1378, Πυλία.

⁵⁾ Ἐν Κεφαλληνία ἀποτελεῖ ἰδιαιτέραν μέριμναν τῆς οἰκογενείας ἡ προσκομιδὴ εἰς τὸν ναὸν μεγάλου ποσοῦ λιβανωτοῦ.

⁶⁾ *Μ. Λιουδάκη* ἐνθ' ἄν. σ. 422. Πρὸβλ. καὶ Ξεν. Ἀπογλοῦ ἐνθ' ἄν. σ. 227.

⁷⁾ Ἀποστ. Διατ. ΣΤ', 30, Migne PG 1, 988.

⁸⁾ Ἡ φροντίς τῶν νεκρῶν ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, Ἐκκλ. Κήρυξ Δ' σ. 242.

«όμοφώνως»¹⁾), ὠνόμαζον δὲ αὐτοὺς «ἐξοδίους» ἢ «ἐπὶ τῇ ἐξόδῳ»²⁾), ἐκ τῶν ὕρων δὲ τούτων ἀσφαλῶς προῆλθε καὶ ἡ παρ' ἡμῖν ἔννοια: *ξόδι*.

Ἐπίσης σημασίαν ἀποδίδει καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον ὁ λαὸς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τιμὰς καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας προπομπὴν τοῦ νεκροῦ μέχρι τοῦ τάφου δεικνύουσιν οἱ στίχοι:

«Ἐγὼ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου τοὺς ξένους πῶς τοὺς θάφτουν
δίχως λιβάνι καὶ κερί, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη,
ἀλάργ' ἀπὸ τὶς ἐκκλησιές, ἀλάργ' ἀπὸ τοὺς ἄγιους»³⁾,

ὅπερ μόνον ὡς ποιητὴ⁴⁾ ἢ ὡς συμφορὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ δι' ἓνα νεκρὸν.

β'. Ὁ ἐνταφιασμός.

1. Ἡ πομπὴ πρὸς τὸν τάφον.

1. Περὶ θανάτου, Migne 63,812. — .. *κἂν οἱ ἐπὶ τὸ σῆμα ἀκολουθοῦντες ἀκουέτωσαν...*

2. Εἰς τὸν Ματθαῖον κζ', Migne 57,348 — *Ἐννόησον, ὅτι πολλοὶ τοὺς κακῶς ἔχοντας, κἂν πατὴρ, κἂν μήτηρ ἢ καὶ παιδίον, κἂν ἄλλος ὅστισοῦν τῶν προσηκότων ὁ τετελευτηκῶς, οὐκ ἀφίαισι μαθεῖν, οὐδὲ ἐπὶ τὸ μνημα ἀκολουθησάτω.*

3. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. θ', Migne 62,359. — *Σὺ μὲν... καὶ ταφῇ παραδίδως (τὸ παιδίον) καὶ εἰς τὸ σῆμα ἄπει.*

4. Περὶ θανάτου, Migne 63,803-4. — *Ἐν τῷ τάφῳ πρὸς τὸν πλησίον ἕκαστος ὡδὲ πη φθέγγεται: "Ὁ τῆς ταλαιπωρίας! "Ὁ τῆς οἰκτρῶς ἡμῶν ζωῆς! " Ἄρα τί γινόμεθα;*

5. Περὶ πίστεως, Migne 48,1084. — .. *Καὶ φιλοσοῦμεν περὶ τὰ μνήματα, ὅταν ἴδωμεν δοτέα γυμνά... εὐθέως πρὸς ἀλλήλους φιλοσοφοῦμεν: "Ἴδε τί γινόμεθα καὶ ποῦ ἀπερχόμεθα! Καὶ φθναροῦμεν...*

Τὸ συνοδεύειν τὸν νεκρὸν μέχρι τοῦ τάφου ὑπῆρξεν ἀνεκαίτην οὐ μόνον δείγμα σεβασμοῦ πρὸς ἐκεῖνον, ἀλλὰ καὶ ἐκδήλωσις εὐλαβικῶν συμμετοχῆς εἰς τὸ πένθος. Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν: «*Ὅλοι ὀφείλουσι νὰ παρακολουθήσωσι τὴν ἐκφορὰν*

¹⁾ Migne PG 46, 993.

²⁾ Πρὸβλ. καὶ τὰς φράσεις τῶν τροπαρίων «*Κύριε Θεέ μου, ἐξόδιον ὕμνον καὶ ἐπιτάφιον*» καί: «*Ἡ ποῖα ἄσματα μέλπω τῇ σῇ ἐξόδῳ, οἰκτίρμον*».

³⁾ *Λάσκαρης*, Λάστα σ 534.

⁴⁾ Βλ. κατωτέρω τὰ σχετικὰ μὲ τοὺς αὐτόχειρας (κεφ. Η', 2).

μέχρι τοῦ νεκροταφείου καὶ νὰ παραμείνωσιν ἐκεῖ, ἕως ὅτου τελειώσῃ ὁ ἐνταφιασμός»¹⁾). Καὶ κατὰ τὴν παροιμίαν: *Τὸν πεθαμένο ἴσαμε τὸν τάφο τὸν πᾶνε*²⁾).

Ἔσον ἀφορεῖ τοὺς οἰκείους, ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων φαίνεται, ὅτι μόνον ἐὰν ἦσαν ἀσθενεῖς ἢ γέροντες συνεκρατοῦντο ἐν τῷ οἴκῳ³⁾).

1. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ὄμιλ. ιδ', Migne 60,523. — *Οὐχ ὁρᾶς τοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπὶ τὰ μνήματα φερομένους, πῶς γυμνοὶ καὶ πάντων ἔρημοι πρὸς τοὺς τάφους ἐκείνους ἀπίγονται, οὐδὲν τῶν οἴκοθεν λαβεῖν δυνάμενοι, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ, ἃ περιβάλλονται, τῷ σκόλῃκι φέροντες;*

2. Εἰς τὸν μὴ' ψαλμόν, Migne 55,512. — *Πάντες ταπεινοί, οἰνοχόοι, κρατήρες... Λαβεῖν τι ἐξ ἐκείνων τῶν σκευῶν καὶ ἀπελθεῖν οὐ δύναται. Ἄλλὰ τί; Ἀποφέρεται μόνος... ἀπέρχεται εἰς τὸν τάφον.*

3. Εἰς τὸν Ἰωάνν. κε', Migne 59,465. — *Πολλοὶ γοῦν, ἵνα μὴ τοῦτο γένηται (ἢ ἀπὸ τῶν τυμβωρύχων σύλησις) τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας διατεμόντες καὶ πολλῶν τῶν ἀρωμάτων ἐμπλήσαντες, ὥστε διπλῆ γενέσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἄχρηστα, οὕτω τῇ γῇ παραδεδώκασιν.*

4. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,348. — *Μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴπῃς, ὅτι ὑπὸ σκολήκων οὐ κατεσθίεται, οὐδὲ ἐν λάρνακι κεῖται.*

5. Εἰς τὴν α' πρὸς Θεσσαλ., ὄμιλ. ζ', Migne 62,436. — *.. ἀλλὰ κηδευθεὶς ἐν λάρνακι ὁ ἀνὴρ τεθῆ καὶ μήτε σκόληκες μήτε ἄλλο τι διενσχλήσῃ...*

6. Ὅμιλ. ἐγκωμιαστική, Migne 50,582. — *Καὶ τούτου μάρτυρες ὑμεῖς, οἱ τὰς μὲν θήκας τῶν πλουσίων, καίτοι χροσᾶ ἐχούσας ἱμάτια, καθάπερ σήλαια παρατρέχοντες...*

7. Εἰς τὸν Ματθ. κζ', Migne 57,349. — *.. πολὺ βέλτιον ἐν τάφῳ κεῖσθαι δεδεμένον... καὶ λίθον ἔχειν ἐπικείμενον ἢ τὸ βαρὺ τῆς ἀναισθησίας πῶμα.*

8. Εἰς τὸν μὴ' ψαλμόν, Migne 55,512. — *.. εἰς τρεῖς πῆχεις θάπτεται καὶ πλέον οὐδέν καὶ γῆ ἐπάνω τῆς ὄψεως καὶ τὸ κάλυμμα τῆς θήκης. Καὶ ἀναχωρεῖ ἡ γυνή.*

9. Εἰς τὸν μακάρ. Βαβύλαν, Migne. 50,550. — *Μέλλον τοίνυν ὁ μακάριος ἀποσφάττεσθαι ἐκεῖνος, μετὰ τοῦ σιδήρου (= τῶν ἀλύσεων) τὸ σῶμα ταφῆναι ἐπέσκηψε, δεικνὺς ὅτι τὰ δοκοῦντα ἐπονείδιστα εἶναι, ταῦτα, ὅταν διὰ τὸν*

¹⁾ Α. *Τσίριμπας*, ΛΑ ἀρ. 299, 19, Ἀρχαδία.

²⁾ Τ. *Κανδηλώρος*, ΛΑ 489, 148, Γορτυνία.

³⁾ Βλ. Ξεν. Ἀπογλου, Λαογραφικὰ Κοττώρων σ. 227.

Χριστὸν γένηται, σεμνά τέ ἐσι καὶ λαμπρά. Καὶ κείνται νῦν μετὰ τῆς τέφρας αἱ πέδαι.

10. Εἰς τὸν μῆ' ψαλμόν, Migne 55,231. — *Τάφους οἰκοδομοῦντες καὶ λαμπρὰ σήματα ποιοῦντες καὶ χρυσίον κατορύττοντες...*

Τὸ ἔθιμον τῆς μετὰ τοῦ νεκροῦ συνταφῆς οἰκιακῶν σκευῶν καὶ ἄλλων κτερισμάτων, ἀγαπητῶν αὐτῷ κατὰ τὸν βίον, τοσοῦτον ἐν χρήσει ὄν κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἑλληνικοὺς χρόνους, φαίνεται ὅτι ἐξέλιπε βαθμιαίως κατὰ τοὺς χριστιανικούς. Τοῦτο ἦτο ἐπόμενον, ἐφ' ὅσον ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἔδωκεν εἰς τὸν μετὰ θάνατον βίον ἐντελῶς πνευματικὴν καὶ ἄυλον ὑπόστασιν. Διὰ τοὺς πρώτους ὅμως χριστιανικοὺς χρόνους ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρχαιολόγου Bolbetti, καθ' ἣν «εἰς τοὺς μονοσωμάτους τάφους τῶν κατακομβῶν ἀνευρέθησαν ἀθύρματα παιδικά, κωδωνίσκοι, πλαγγόνες, χρηματοκιβωτίδια κ.τ.τ. ἄτινα στοργικαὶ μητέρων χεῖρες ἐναπέθετον ἐν τῷ τάφῳ τῶν προσφιλῶν αὐτῶν παιδιῶν»¹⁾. Ὁμοίως εἰς τοὺς τάφους τῶν πρώτων μαρτύρων ἔρριπτον, ἵνα συνταφῶσι μετ' ἐκείνων, καὶ τὰ ὄργανα τοῦ μαρτυρίου των, ὡς ἀναμνηστικά²⁾. Κατὰ τοὺς μετέπειτα ὅμως χρόνους ἡ συνήθεια τῆς παραθέσεως σκευῶν ἢ κτερισμάτων ἐν τῷ τάφῳ ἐξέλιπε³⁾.

¹⁾ Κ. Καλλίνικος, ἐνθ. ἀν. σ. 362.

²⁾ «Κατὰ τὸν Ἅγιον Ἀμβρόσιον, ἐν Βολωνίᾳ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ μάρτυρος Ἀγρικόλα εὐρέθη ὁ σταυρὸς καὶ οἱ ἥλιοι, δι' ὧν ἐμαρτύρησε» (τὸ 303 μ. Χ.) Κ. Καλλίνικος, ἐνθ' ἀν. σ. 361.

³⁾ Λείψανον ἴσως τῆς παλαιᾶς ταύτης συνήθειας ἀποτελεῖ νῦν ἡ παρ' ἡμῖν γινομένη θραύσις ἀγγείων ἐν τῷ τάφῳ, ὧν τὰ ιεμάχια συνθάπτονται μετὰ τοῦ νεκροῦ. Βλ. περὶ τούτου: Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 269, 1. [Ἡ συνήθεια τῆς παραθέσεως σκευῶν καὶ κτερισμάτων ἐν τῷ τάφῳ ἀπαντᾶται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν πολλαχού. Οὕτως ἐν Θράκῃ «συνθάπτονται ἐν τῷ τάφῳ τὸ σταμνίον τοῦ ὕδατος πλήρες, ἵνα πίνῃ ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ὁδοπορίαν (Σ. Μανασσείδης, ΛΑ 215, 215, Μουσταφᾶ Πασᾶ) ἐν Κύπρῳ «ρίπτον μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ πινάκιον ἐκείνο μετὰ τοῦ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν» (Ἄ. Σακελλαρίου Κυπρ. Α' 738). Ἐπίσης ἐν Λέσβῳ «ἅμα εἶναι γριά, βάζουν (μέσα στὸν τάφο) ἀδράχτ', γιὰ νὰ κἀν' καὶ κεῖ ἀδράχτ'» (Δ. Λουκάτος, ΛΑ 1446 Γ' σ. 142, Ἀγιάσος), εἰς τὰ χωρία δὲ τῆς Πυλίας «τὰ παλιὰ χρόνια, ἂν τύχαιε νὰ πεθάνῃ κανεὶς μεγάλος, τοῦ βάνανε στὰ χέρια του τὸ δερλάνι, πὼς εἶναι ζευγολάτης, γιὰ νὰ πᾶν νὰ θεωρήσῃ στὸν κάτω κόσμῳ. Σήμερα δὲν τὸ κάνουν πλὴν» (Γ. Ταρσοῦλη, ΛΑ 1378 Β' σ. 73, Γ' ρίζι). Καὶ ἀντικείμενα δέ, τὰ ὅποια ἦσαν προσφιλεῖς εἰς τὸν ἀποθανόντα, συνθάπτονται πολλαχού μετ' αὐτοῦ. Οὕτως ἐν Ἀραχόβῃ Παρνασσίδος «σὲ νέες γυναῖκες βάζουν τσατσάρα καὶ γαλι, σκουλαρίκια, σαχτυλίδια» (Μ. Ἰωαννίδου, ΛΑ 1153 Α' σ. 137), ἐν δὲ Μακεδονίᾳ τὰ παιγνιδάκια ἐνὸς παιδιοῦ, βιβλία καὶ τὸ μελανοδοχεῖον ἐνὸς νεαροῦ μαθητοῦ ἢ τὰ στολιδία ἐνὸς χοριτισιοῦ τοποθετοῦνται εἰς τὸ φέρετρον, ἵνα ἐνταφιασθῶσι μετὰ τοῦ νεκροῦ (Abbott, Maced. Folklore, 1903, 197). Πρβλ. Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 288 κ. ἐ. Σ. τ. Δ].

Ὅτι ὅμως δὲν ἐγένετο εἰς σκευή καὶ ἄλλα οἰκιακὰ ἀντικείμενα, ἐγένετο εἰς στολισμὸν τοῦ νεκροῦ, εἰς ἐνδύματα χρυσαῖ, εἰς κοσμήματα, εἰς φορητὸν πλοῦτον, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς νομίσματα. Πλὴν τῶν παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ σχετικῶν εἰδήσεων, ἔχομεν καὶ ἄλλας μαρτυρίας. Ἀναφέρεται, ὅτι ἐν τῷ κατὰ τὸ ἔτος 1544 ἀνευρεθῆντι τάφῳ τῆς αὐτοκρατείας Μαρίας, συζύγου τοῦ Ὀνωρίου, ἐν Ρώμῃ εὐρέθησαν τσαυτὰ πολύτιμα φορέματα καὶ κοσμήματα, ὥστε ἐκ τῆς ἀναχωνεύσεως αὐτῶν προέκυψαν 36 λίτραι χρυσοῦ καθαροῦ¹⁾. Ὅτι συνεθάρπτοντο μετὰ τῶν νεκρῶν καὶ χρήματα πληροφορούμεθα ἔξ αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος, καθ' ὃ «οὐκ ἔξεστι θάπτειν χρήματα. Ὅθεν τὰ ἐν τάφοις εὐρισκόμενα χρήματα οὐ γίνονται ὄσια»²⁾. Καὶ ἀλλαχοῦ: «Οὔτε δὲ κόσμια οὔτε τι τοιοῦτον δεῖ συνθάπτειν, ὅπερ οἱ ἀπλούστεροι ποιοῦσι»³⁾. Τὴν μετὰ πολυτελῶν ἐνταφίων καὶ ἐνδυμάτων ταφὴν τοῦ νεκροῦ συνήθιζον καὶ οἱ ὀρχαῖοι, θεωροῦσι δὲ καὶ παρ' ἡμῖν ταύτην εὐτύχημα διὰ τὸν νεκρόν⁴⁾. Ἐντύπωσιν κάμνει εἰς τὸν λαόν μας ἡ ταφὴ τῶν ἀρχιερέων, καταβιβαζομένων εἰς τὸν τάφον μετ' ὀλοκλήρου τῆς χρυσοκεντήτου ἐκείνης στολῆς καὶ πολλῶν ἄλλων κοσμημάτων. Ἐν Θράκῃ οἱ νεκροὶ θάπτονται μετὰ χρυσοῦ δακτυλίου⁵⁾, ἀλλαχοῦ δὲ ρίπτουσιν εἰσέτι νομίσματα εἰς τὸν τάφον⁶⁾.

Πρὶν ἐνταφιασθῆ ὁ νεκρός, συνήθιζον κατὰ τὸν Χρυσόστομον νὰ «διατέμνωσι τὰς λεπτὰς ἐκείνας ὀθόνας» καὶ νὰ πληρῶσι ταύτας «πολλῶν τῶν ἀρωμάτων», ὅπως μὴ ἔχωσι διὰ τοὺς τυμβωρύχους ἀξίαν καὶ ὡς ἐκ τούτου προλαμβάνηται ἡ σύλλησις. Λεπτὰς ὀθόνας ἐνταῦθα πρέπει νὰ θεωρήσωμεν οὐχὶ τὰς ταινίας τοῦ σαβάνου, ἀλλὰ πλήρες τι ὕφασμα, ὡς ἦτο ἡ *σινδὼν* παρ' Ἑβραίους⁷⁾ ἢ τὸ *φᾶρος ταφήιον* τοῦ Ὀμήρου⁸⁾ ἢ τὸ *ἀνεβόλι* τῶν νεωτέρων χρόνων⁹⁾.

Πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν τυμβωρυχίας ἢ ἐνέργειαι προληπτικαὶ τελοῦνται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ¹⁰⁾. Ἐν Ἀνασελίτῃ

¹⁾ Ὁμοίως διὰ παλαιοχριστιανικοὺς τάφους βλ. Ἀ. Κεραμοπούλλον, Παλαιαὶ χριστιανικαὶ καὶ βυζαντιναὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις, Ἀρχ. Δελτ. τ. 10 (1926) σ. 126 κ. ἑ.

²⁾ Κ. Καλλονίκου, ἐνθ' ἄν. σ. 204.

³⁾ Βασιλικῶν 59, 1, 10.

⁴⁾ Βλ. ἀνωτ. κεφ. Β', α, 3, σ. 51.

⁵⁾ Θρακικὴ Ἐπετηρὶς 1897 σ. 196.

⁶⁾ «Καμπόσοι τοῦ ρίχνον καὶ λεφτά, γὰρ νὰ πληρῶσῃ τὸ ταξίδι του στὸν Κάτω Κόσμο». Γ. Ταρσούλη, ΛΑ 1378 Β' σ. 5, Πυλία. — «Βάζουν στὴν τσέπη τοῦ νεκροῦ ἕνα μαντιλι μὲ λεφτά ἵσως χρωστιάει κάποιον, νὰ πληρώνη», Γ. Μέγας ΛΑ 1160 Γ σ. 83, Λήμνος. Περὶ τούτου βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 330 κ. ἑ. καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἄν. σ. 292 κ. ἑ.

⁷⁾ Ματθ. κζ' 59, Μάρκ. ΙΕ' 46.

⁸⁾ Ὀδύσσ. β, 97.

⁹⁾ Ἐν Κρήτῃ, Μ. Λιουδάκη, ἐνθ' ἄν. σ. 406.

¹⁰⁾ Ὁ Ὀ. Ἐμμ. Λυκούδης ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Κίμων Ἀνδρεάδης», σ. 157, περιγράφων τὴν

«σχίζουσι λίγο καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη, ἀπὸ τὸ κεφάλι δηλαδὴ καὶ ἀπὸ τὰ πόδια, τὸ σάβανο»¹⁾. Ἐν Βιθυνίᾳ «ἄμα ἔφταναν στὸν τάφο, τοῦ βγαζαν τὰ σκοῦρα ροῦχα καὶ τὸν ἄφριναν μὲ τ' ἄσπρα»²⁾. Ἐν Κεφαλληνίᾳ παρέστην πολλάκις εἰς ἀφαιρέσιν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ τῶν καινουργῶν ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων, ἰδίως εἰς πτωχὰς κηδεῖας, μὲ τὴν δικαιολογίαν «*νά μὴν τὸν ξεχώσουν καὶ τοῦ τὰ κλέψουνε*»³⁾. Ἐπίσης ἡ θραῦσις ἀγγείων ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Πολίτου εἰς τὸν ἀπὸ τῶν τυμβωρῶν φόβον⁴⁾. Καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς ἀρχαίων ἑλληνικῶν τάφων κτερισμάτων ἐπίτηδες λελωθημένων καὶ ληκνυθίων ἐπίτηδες τεθραυσμένων δεικνύει κατ' αὐτὸν τὴν ἰδίαν καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους πρόνοιαν, «ὅπως ἐξασφαλίζηται τῆς ἀφιερώσεως ὁ σκοπός, ὅστις θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν ἐγένετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτῶν»⁵⁾.

Ὁ νεκρὸς κατὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 7 χωρίον ἐτίθειτο *δεδεμένος ἐν τῷ τάφῳ*. Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις⁶⁾. Παρ' ἡμῖν ἀντιθέτως «*ἀφοῦ τὸν κατεβάσουν στὸ μνήμα, τοῦ λύνουν τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὰ κατοσάγωνα, γιὰ νὰ λειώσῃ καὶ γιὰ νὰ εἶναι ἐλεύθερος στὸν ἄλλον κόσμον*»⁷⁾. Μετὰ τὴν καταβίβασιν τοῦ φερέτρου ἢ τῆς θήκης εἰς τὸν τάφον καὶ πρὶν σκεπασθῆ διὰ χώματος ὁ λάκκος, ἐρρίπτετο κατὰ τὸν Χρυσόστομον «*γῆ ἐπάνω τῆς ὄψεως*» ἤτοι χῶμα ἐπὶ τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον μετὰ ταῦτα ἐκλείετο διὰ τοῦ καλύμματος τῆς θήκης. Τοῦτο γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Καὶ κεκλεισμένον ἔαν εἶναι τὸ φέρετρον, ἀνοίγεται ἐπίτηδες κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν καὶ οἱ παριστάμενοι ῥίπτουσιν ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ δρᾶκα χώματος⁸⁾.

3. Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου διαδραματιζόμεναι σκηναί.

1. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πε', Migne 59,466. — *Γέλωτος γὰρ ἄξια οὐ ταῦτα, ἀλλ'*

ταφὴν τοῦ ἡρώος του λέγει: «Τὰ γυναικάρια διαπληκτίζονται ἡδὴ ποῖα νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ ξίφος, τὸ πηλίκιον, τὰ ἐπώμια, ποῖα νὰ σχίσῃ εἰς ράκη τὴν στολὴν καὶ τὴν σκελέαν. Καὶ κατὰ τὴν ἀγρίαν ταύτην βεβήλωσιν, τὴν ὁποῖαν προκαλεῖ ἐτέρας βεβηλώσεως, τῆς τυμβωρυχίας, ὁ τρόμος, ἐνῶ συρίζουν αἱ σχιζόμεναι ὀθῶναι συνταράσσεται ὁ νεκρὸς καὶ κλονίζεται ἀγρίως ἐν τῷ φερέτρῳ».

¹⁾ Σ. *Συγκολίτου*, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 402.

²⁾ Μ. *Λιουδάκη*, ΛΑ 1148,129.

³⁾ Ὅμοιος ἐν Κωνσταντινουπόλει, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ Α. Κεραμοπούλλου.

⁴⁾ Ν. Γ. *Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Β' 282 κ. ἐ.

⁵⁾ Αὐτ. σελ. 283. Βλ. καὶ Β. *Schmidt* ἐνθ' ἀν. σ. 311 κ. ἐ. καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1910 σ. 186.

⁶⁾ «Ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὸς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίας καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο», Ἰωάνν. 11, 44.

⁷⁾ Σ. *Συγκολίτου*, ἐνθ' ἀν. σ. 402 (Ἀνασελίτσα).

⁸⁾ Ὅμοίαν συνήθειαν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ ἄλλοις λαοῖς βλ. παρὰ Ν. Γ. *Πολίτη*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 336, 2, ἐνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

ἂ ποιῶμεν νῦν, ὀδυρόμενοι, πενθοῦντες, συγκαιορῦτιοντες ἑαυτοὺς τοῖς ἀπελθοῦσι».

2. Περὶ παρθενίας, Migne 48,560. — ὁ πρόφην περὶ τὸν τάφον ἐγκαλινδούμενος... ὁ τὰς τρίχας τίλλων...

3. Εἰς τὸν νῖδον τῆς χήρας, Migne 61,791. — ὦ τῆς ὀδύνης! Ἄλλ' εὔρον τί πράξω συνθάπτομαι τῷ νῖῳ μου... Ἦδη γὰρ ἐγὼ τοῦ γνησίου μου παιδὸς προκαταλαμβάνω τὸν τάφον.

Αἱ λέξεις «συγκαιορῦτιοντες ἑαυτοὺς» καὶ «συνθάπτομαι» τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναφέρονται προφανῶς εἰς ἀποπείρας συνταφιασμοῦ καὶ εἶναι δηλωτικαὶ τῆς ὑψίστης πρὸς τὸν ἐνταφιαζόμενον στοργῆς.

Ἡ συγκατορῦξις ζώντων μετὰ τῶν νεκρῶν ἢ ἡ κατάσφαξις ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ τάφου πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ, γινόμενα κατὰ τοὺς παλαιωτάτους χρόνους¹⁾, ἐξέλιπον παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἔνωρίς. Ἄλλ' ὁ θρηνῶν προσφιλῆ νεκρόν, ὡς προχειροτέραν ἐκδήλωσιν τῆς πρὸς αὐτὸν ἀφοσιώσεως καὶ τοῦ βαθυτάτου πόνου, παρέσχε τὴν ἐπιθυμίαν συμμετοχῆς αὐτοῦ εἰς τὸν θάνατον. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ σχετικαὶ φράσεις τῶν μοιρολογίων καὶ αἱ ἐπὶ τῶν τάφων πράξεις ὑπερτάτης ἀπογνώσεως, αἱ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου μαρτυρούμεναι, ὡς καὶ τὸ «περὶ τὸν τάφον ἐγκαλινδεῖσθαι», ὅπερ καὶ σήμερον βλέπομεν γινόμενον εἰς τὰς ταφάς²⁾. Παρ' ἡμῖν περιεσώθη μερικὴ τις συνταφή, συμβολικὸν λαβοῦσα χαρακτῆρα εἶναι ἢ ἀποκοπὴ τῆς κόμης καὶ ἡ κατάθεσις αὐτῆς ἐπὶ τοῦ νεκροῦ. Ἐν Σφακίαις «ἡ σύζυγος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ ἐνταφιαζομένου κόπτουσι ριζηδὸν τὴν κόμην των καὶ ἐπιθέτουσιν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ νεκροῦ»³⁾. Καὶ αὐτὴ ἡ θραῦσις ἀγγείων ἐπὶ τοῦ τάφου κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς ἢ παλαιότερον ἢ καῦσις ἀντικειμένων⁴⁾

¹⁾ Βλ. Α. Κεραμοπούλου, Θηβαϊκά, σελ. 137, 205, 265, 331. Πρβλ. Ἰλιάδ. Ψ, 175, ἔνθα ὁ Ἀχιλλεὺς θάπτων τὸν Πάτροκλον σφάζει ἐπὶ τοῦ τάφου δώδεκα Τρῶας προσέτι Λουκίανου, Περί πένθ. 14: «Πόσοι γὰρ καὶ ἵππους καὶ παλλακίδας, οἱ δὲ καὶ οἰνοχόους ἐπικατέσφαξαν». Εἶναι γνωστὸν, ὅτι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἔτων παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἡ χήρα τοῦ ἀποθανόντος συζύγου οὐ μόνον προσεφέρετο, ἀλλὰ καὶ ὑπεχρεοῦτο ν' ἀκολουθήσῃ τὸν νεκρόν σύζυγον εἰς τὸν τάφον συγκαιομένη ἢ συνθαπτομένη μετ' αὐτοῦ.

²⁾ Φ. Κωνκούλέ, Ἐπιβιώσις ἐθίμων τινῶν περὶ τὴν ταφήν ἐν Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929 σ. 676 - 8. Πρβλ. Ἰλ. Σ, 26 - 27 «ἐν κοινήσι μέγας μεγαλωστί τανυσθεῖς κείτο» (ὁ Ἀχιλλεὺς) καὶ Λουκίανου, Περί πένθ. 12 «Οἱ μὲν γὰρ χαμαὶ καλινδοῦνται πολλὰκις καὶ τὰς κεφαλὰς ἀράττονται πρὸς τὸ ἔδαφος».

³⁾ Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σφακίων, σελ. 70. Πρβλ. Ἰλιάδος Ψ, 144, Αἰσχύλου, Χοηφ. 7, Σοφοκλέους Ἡλέκτρα, 52.

⁴⁾ Πρβλ. Ι. Χρυσοστόμου, Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. «Εἰ γὰρ βάρβαροι συγκατακαίουσι τοῖς ἀπελθοῦσι τὰ ὄντα...»

ἐπέχουσι πιθανώτερον θέσιν συνταφῆς μιᾶς ὑπάρξεως, ἔστω καὶ ἀψύχου, μετὰ τοῦ νεκροῦ ¹⁾.

4. Περὶ κοιμητηρίων καὶ τάφων.

1. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κοιμητηρίου, Migne 49,393. — Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ τόπος *κοιμητήριον* ὠνόμασται, ἵνα μάθῃς, ὅτι οἱ τετελευτηκότες καὶ ἐνταῦθα κείμενοι οὐ τεθνήκασιν, ἀλλὰ κοιμῶνται καὶ καθεύδουσιν.

2. Περὶ πίστεως, Migne 48,1085. — Διὸ πᾶσα πόλις, πᾶσα κόμη πρὸ τῶν εἰσόδων τάφους ἔχει. Τάφοι πρὸ τῶν πόλεων, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν.

3. Περὶ θανάτου, Migne 63,803. — Διὰ τοῦτο τάφοι πρὸ τῶν πόλεων, τάφοι πρὸ τῶν ἀγρῶν καὶ πανταχοῦ τὸ διδασκάλιον τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν πρόκειται...

4. Εἰς τὸν Ματθ. ογ', Migne 58,676. — Ἐνόησον, ὅτι οὐδεὶς τάφος ἐν πόλει κατασκευάζεται.

5. Εἰς τὸν μακάριον Βαβύλαν, Migne 50,556. — Καὶ χειροτέχνης δὲ ἕκαστος ἀνεμποδίστως τὰ τῆς οἰκείας ἐπιστήμης πάντα ἐργάζεται καὶ παρέξει τοῖς δεομένοις αὐτοῦ, οὐ πλησίον νεκρῶν καθήμενος μόνον, ἀλλὰ κἂν αὐτὰ τὰ μνήματα τῶν κατοικομένων οἰκοδομῆσαι δέη, καὶ ὁ ζωγράφος, καὶ ὁ λιθοξόος, καὶ ὁ τέκτων, καὶ ὁ χαλκοτύπος.

6. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,685. — Ὅταν γὰρ τὰς ἄλλας παραδραμόντες λάρνακας ἐπὶ τὰς τῶν μαρτύρων θήκας ἔλθωμεν...

7. Αὐτόθι σελ. 683. — Ἐκαστον μὲν οὖν τῶν μαρτυρίων παρέχει τοῖς συλλεγομένοις κέρδος οὐ μικρόν. Ὅμοῦ τε γὰρ ἐπέβη τις τῶν προθύρων καὶ πληθὸς εὐθέως τάφων πανταχόθεν προσπίπτει τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ ὅπου περ ἂν ἴδῃ, λάρνακας καὶ μνήματα καὶ θήκας ὄρα τῶν κατοικομένων.

8. Αὐτόθι σ. 683. — ... ἀλλ' ἢ πρὸς τοὺς ἁγίους ἔξοδος τούτους ²⁾ ἔχει τινὰ καὶ ψυχαγωγίαν... οὐκ ἐπειδὴ καθαρὸν τὸν ἀέρα ἀναπνέομεν, ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸς τὰ τῶν γενναίων τούτων κατορθώματα βλέπομεν... Οὐχί γῆν ὀρῶντες καλλωπιζομένην ἀνθεσιν, ἀλλὰ σώματα βλέποντες χαρίσμασι βρούοντα πνευματικοῖς.

Τὰ κοιμητήρια τῶν πρώτων χριστιανῶν ὠνομάζοντο καὶ μαρτύρια ἕνεκα

¹⁾ [Ἐρμηνείαν τοῦ ἐθίμου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀνιμιστικῆς θεωρίας βλ. παρὰ B. Schmidt, ἐνθ' ἀν. σ. 312 κ. ἑ. Σ. τ. Δ.].

²⁾ Ἡ ὁμιλία αὕτη ἐξεφωνήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἔξω τῆς πόλεως, ἐπὶ τῶν τάφων τῶν μαρτύρων.

τοῦ μαρτυρικοῦ συνήθως θανάτου τῶν εἰς αὐτὰ ἐνταφιαζομένων ἀγίων¹⁾. Βραδύτερον, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 6 χωρίου, ἐν τοῖς μεγάλοις κοιμητηρίοις ἀπεχωρίζετο ἴδιος χώρος διὰ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς ἀγίους.

Τὰ βυζαντινὰ κοιμητήρια ἦσαν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν παρατιθεμένων χωρίων, μέγιστα εἰς ἕκτασιν, πλήθοντα τάφων, λαρνάκων, θηκῶν καὶ μνημείων λαμπρῶν, μὲ κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ παρόδους, κεχωρισμένα εἰς τομεῖς καὶ «*κεκαλλωπισμένα ἄνθεσιν*»²⁾. Εἰδικοὶ χειροτέχναι, λιθοξόοι, ζωγράφοι καὶ χαλκοτύποι εἶχον ἔξωθι τῶν κοιμητηρίων ἐγκαταστήσει τὰ ἐργαστήριά των, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα νεκροταφεῖα³⁾. Τὴν λέξιν «*κοιμητήριον*» δὲν χρησιμοποιεῖ κοινῶς παρ' ἡμῖν ὁ λαός. Ἄντ' αὐτῆς λέγει: τὸ *νεκροταφεῖον*, τὰ *μνήματα*, τὰ *ταφεῖα*⁴⁾, τὸ *θαφτήριον*⁵⁾ ἢ τοπωνυμικὴν τινα λέξιν⁶⁾.

Τὰ χωριστὰ κοιμητήρια ἀπαντῶνται σήμερον πανταχοῦ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Καὶ εὐρίσκονται μὲν εἰσέτι παρ' ἡμῖν εἷς τινα χωρία κοιμητήρια ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν ναῶν, ἢ συνήθεια ὅμως αὕτη τείνει νὰ ἐκλείψῃ διὰ τῆς προσπαθείας τῶν κοινοτήτων νὰ ιδρύσωσι ἔξωθι τῆς κώμης εὐρύχωρον νεκροταφεῖον. Οὕτως ἐν Κρήτῃ «*οἱ τάφοι πρωτύερα ἦσαν στὸ χωριὸ μέσα. Καθένα τὸν ἔθαφταν στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς ἐνορίας του. Τώρα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὰ χωριά*»⁷⁾. Ἄλλὰ καὶ ἀστυνομικὰς διατάξεις κατὰ καιροὺς ἔχομεν, ἐπιβαλλούσας τὴν ἔξω τῶν συνοικισμῶν εἰς ἴδιον νεκροταφεῖον ταφὴν τῶν νεκρῶν⁸⁾.

9. Εἷς τὸν ριὰ ψαλμόν, *Migne 55,297. — Ποῦ τοῖνον εἰσὶν οἱ τοὺς τάφους τοὺς πολυτελεῖς οἰκοδομοῦντες;...*

¹⁾ Πρβλ. τὸν Θ' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ συνόδου: «*περὶ τοῦ μὴ συγχωρεῖν εἰς τὰ κοιμητήρια ἢ εἰς τὰ λεγόμενα μαρτύρια*», *Ράλλη καὶ Ποτλῆ Σύνταγμα τ. Γ' σ. 179.*

²⁾ Περὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν τάφων καὶ τῶν κοιμητηρίων μὲ ἄνθη παρ' ἡμῖν βλ. *N. Γ. Πολίτου*, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ' σ. 339, 5.

³⁾ Πρβλ. καὶ *A. Κεραμοπούλλου*, *Παλαιὰ χριστιανικὰ καὶ βυζαντιανὰ ταφαὶ ἐν Θήβαις*, *Ἀρχαιολ. Δελτίον 1926 σ. 124 κ. ἑ.*, ἐνθα γίνεται ἡ περιγραφή ἀποκαλυφθέντος νεκροταφείου τῶν Βυζαντιανῶν χρόνων.

⁴⁾ *Ξ. Ἀκογλου*, ἐνθ' ἄν. σ. 229.

⁵⁾ *Δ. Δουκόπουλος*, *ΛΑ 785, 48, Αἰτωλία.*

⁶⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ λέγουσι: *Στὸ Δράπανο* (= νεκροταφεῖον). Πρβλ. καὶ *N. Γ. Πολίτου*, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ' σ. 339, σημ. 1 καὶ 2.

⁷⁾ *M. Διονδάκη*, Ἡ τελευταῖα στὴν Κρήτῃ, ἐνθ' ἄν. σ. 422.

⁸⁾ Πρβλ. *Φ. Κουκουλέ*, Ἐπ. Κρητ. Σπουδ. Γ' σ. 31 (*Δουκικὸν διάταγμα τοῦ 1365 ἐν Κρήτῃ*). Περιέργον εἶναι, ὅτι ἐν Κων/πόλει ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἐδόθη ἄδεια ταφῆς καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς πόλεως: «*Καὶ πᾶς ὅς ἂν βούληται εἶτε τειχῶν ἔξωθεν εἶτε τῆς πόλεως ἐντὸς τοὺς τελευταίωντας τιμᾶν τῇ ταφῇ, ἄδειαν ἔχέτω περαινέιν τὸ βούλημα*». (53ῃ Νεαρά), βλ. *Βασιλικῶν 59, 3, 10. Περὶ τῶν χρησιμοποιουμένων ποικίλων χώρων ταφῆς βλ. N. Γ. Πολίτου*, *Λαογρ. Σύμμ.* Γ' σ. 338 καὶ 338,5.

10. Εἰς τὸν Ἰωάνν. π', Migne 59,436. — *Μέχρι τίνος ... λαμπροὺς μὲν οἰκοδομοῦμεν τάφους; ...*

11. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. κ', Migne 60,598. — *... οἱ μεγάλους ἑαυτοὺς εἶναι νομίζοντες, διὰ τὸν ... τάφους πολυτελεῖς πρῶνται.*

12. Εἰς τὰς Πράξεις ιη', Migne 60,147. — *Οἷόν ἐστιν εἰς θαῦμα μείζον τοῦ τάφους μὲν ἑτέρους οἰκοδομησαὶ λαμπροὺς, ἵνα οἱ μετὰ ταῦτα ἀκούωσιν, ἃ ἡ δὲ δεῖνα ὀκνοδομήσῃ...*

13. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμ. ιζ', Migne 60,568. — *Ὅταν γὰρ σήματα λαμπρὰ καὶ πᾶσαν αὐτῶν ἀναλίσκοντα τὴν οὐσίαν ἐπισκήπτωσι τελετηῶντες αὐτοῖς ἀνιστᾶν, καὶ ἐν ταφῇ ἀσώτιαν πολλὴν σπουδάζωσι προαποτίθεσθαι...*

14. Εἰς τὸν Ματθ. πα', Migne 58,735. — *Τί γὰρ ἐστὶ μνημεῖον; Λίθος, σῶμα νεκρὸν ἔχων ἐγκείμενον.*

15. Περὶ ἱερωσύνης α', Migne 48,625. — *Ὅταν οὖν με τῇ γῆ παραδῶς καὶ τοῖς ὀστέοις τοῦ πατρὸς ἀναμείξῃς τοῦ σου...*

16. Εἰς τὸν Ματθ. λα', Migne 57,369. — *... Οὐδὲ κεκοιταμένας παρειαὶς κατὰ τοὺς τοίχους τῶν τάφων.*

17. Περὶ τῆς Ἄννης ε', Migne 54,675. — *Τὸ μὲν γὰρ σῶμα τοῦ πένητος οὐκ ἂν τις ἔλοιτο γυμνώσαι... Ἐνταῦθα δὲ (ἐν τῷ τάφῳ τοῦ πλουσίου) κλεῖθρα καὶ μοχλοὶ καὶ θύραι καὶ φύλακες καὶ πάντα εἰκῆ καὶ μάτην, τῆς τῶν χρημάτων ἐπιθυμίας... πάντα τολμᾶν ἀναπειθούσης.*

18. Εἰς τὸν Ἁγ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — *... εἰς νοῦν τοὺς πενθοῦντας λαβῶν, οἱ ἅμα τε τοῖς τῶν τεθνηκότων τάφοις ἐφίστανται, καὶ ὥσπερ ἀντὶ τῆς θήκης τοὺς ἐν τῇ θήκῃ κειμένους ἐσιῶτας ἰδόντες, οὕτως αὐτοὺς ἀπὸ τῶν προθύρων εὐθέως ἀνακαλοῦσι.*

Ἡ ἐν τῷ βίῳ ματαιοδοξία συνοδεύει τὸν ἄνθρωπον καὶ πέραν τοῦ τάφου. Καὶ ἐτοιμοθάνατος ζητεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς ἑαυτὸν μεταθανάτιον δόξαν, ἐπισκήπτων τὴν κατασκευὴν περιφανοῦς τάφου, λαμπροῦ σήματος, ὅπερ θὰ ἐπισύρῃ τὸν θαυμασμόν τῶν μεταγενεστέρων. Ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν ἔχη ζητήσῃ τοῦτο ὁ νεκρός, οἱ οἰκεῖοι αὐτοῦ, τιμῶντες ἐκεῖνον καὶ ἑαυτούς, οἰκοδομοῦσι τάφον λαμπρόν, μνημεῖον ἐς αἰεὶ. Εἰς τὴν ματαιοδοξίαν ταύτην ὀφείλομεν πλεῖστα τῶν περισωθέντων ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἔργων τέχνης, οἷον ἐπιτυμβίους στήλας, ἀναγλύφους σαρκοφάγους, ληκύθους, τοιχογραφίας κ. ἄ. Τὰ μαυσωλεῖα τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ τὰ μουσειακὰ σύγχρονα νεκροταφεῖα, εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀδυναμίαν ὀφείλονται.

Κατὰ τ' ἀνωτέρω χωρία τάφος εἶναι γενικῶς ὁ περιέχων τὸ νεκρὸν σῶμα χῶρος μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιτεθειμένων ἢ ᾠκοδομημένων διακοσμητικῶν συμπληρωμάτων. Ὁ ὅρος δηλ. ἔχει τὴν αὐτὴν, ὡς σήμερον, ἔννοιαν¹⁾. Τὸ σῶμα ἢ ἐθάπτετο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ σκαφὲν ἔδαφος ἢ ἐτίθειτο ἐντὸς λιθίνης λάρνακος²⁾. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν, ἣτις ἦτο συνήθης παρὰ τοῖς πλουσιωτέροις, ἢ λάρναξ ἢ ἐθάπτετο ὑπὸ τὴν γῆν ἢ ἐνεκλείετο ἐντὸς κτιριακῶν τάφων, μεγάλων καὶ πολυτελῶν, μὲ θύρας καὶ πρόθυρα, ἐχόντων τοὺς τοίχους κεκοιναμένους ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωγραφημένους, ἡσφαλισμένων δὲ διὰ μοχλῶν καὶ κλειθρῶν, ὡς ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος. Ἡ λάρναξ ἦτο δυνατὸν καὶ ἀπλῶς νὰ ἐπιτεθῆ ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ τάφου καὶ νὰ κεῖται ἐκεῖ ἐλευθέρᾳ ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων τάφων³⁾.

Ὅπως δὴποτε πάντες οἱ τάφοι, πολυτελεῖς καὶ πενιχροί, ἔφερον σῆμα τι, οἷον στήλην, λήκυθον, ἀνδριάντα ἢ ἀνάλυφον πρὸς διάκρισιν. Διὰ τοῦτο καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, τὰ νεκροταφεῖα ὠνομάζοντο *σήματα*⁴⁾ καὶ *μνημεῖα*: *Μνημεῖον δὲ ἔστι τὸ διὰ τὴν μνήμην φαινόμενον*⁵⁾. Καὶ ἀλλαχοῦ «*Δύναται ὁ κίττων τάφον στήλην ἐπιθεῖναι ἢ ἕτερον, ὃν βούλεται, κόσμον*»⁶⁾.

Χρῆσις σημάτων ἐν τοῖς τάφοις γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Πρὸς δὴλωσιν τῆς θέσεως τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ τίθεται συνήθως λίθος ἀνωθεν αὐτῆς. Οὗτος ἐν Κρήτῃ λέγεται «*μαρτοῦρι*»⁷⁾. Μὲ σήματα ἐπίσης ἐπὶ τῶν τάφων καθορίζουσιν εἰς πολλὰ μέρη τὸ φῦλον ἢ τὴν ἡλικίαν τῶν ἀποθανόντων: Οὕτως ἐν Ἀρκαδίᾳ «*βάνουν στοὺς τάφους τῶν νέων κόκκινο μαντήλι, στοὺς τάφους τῶν γερόντων σκοῦρο καὶ τῶν κοριτσιῶν ἄσπρο, σὰ σημαῖες*»⁸⁾. Καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ «*ἀπάνω στὸ μνήμα στένον φλάμπουρα μαῦρο, ἅμα ὁ νεκρὸς εἶναι λεύτερος*»⁹⁾.

Σῆμα τάφου δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ ὁ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὀρθούμενος ἢ ἐμπηγνύμενος σταυρός, ὅστις φέρει ἐνεπίγραφα τὸ ὄνομα καὶ ἔτος γεννήσεως καὶ

¹⁾ Καὶ ἐν Βασιλικῶς (ἔκδοσις Ἰ. Ζέπου, Ἀθῆναι 1912) βιβλ. 59, τίτλ. 1, 2: «*Τάφος ἐστίν, ἐν ᾧ σῶμα ἢ ὁστέα ἀπετέθη· οὐ πᾶς ὁ ταφῆ ἀφορισθεὶς, ἀλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ σῶμα*».

²⁾ Βασιλικά, 59, 1, 39 «*Τὸν ταφέντα ἐν γῆ ἢ σορῶ*». (Σορὸς = θήκη, λάρναξ).

³⁾ Βλέπε ἀνωτ. χωρίον 6. Πρβλ. *Hermann - Blümmner*, Griech. Privatalt. σ. 376 κέ.

⁴⁾ «*Μηδ' ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς σήματα ἀγῆται*» Δημοσθ. πρὸς Μακάρ. 62.

⁵⁾ Βασιλικ. 59, τίτλ. 1, 2.

⁶⁾ Βασιλικ. 59, τίτλ. 3, 7. Ἀφθονώτατα στοιχεῖα διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ τάφου τῶν Βυζαντινῶν παρέχονται ἐν τοῖς Βασιλικῶς, βιβλ. 59 τίτλοις 1-4 καὶ βιβλ. 60, τίτλ. 23.

⁷⁾ Γ. Δουλάκης, ΛΑ 749, 272.

⁸⁾ *Τσίριμπας*, ΛΑ 767, 329.

⁹⁾ Δ. Δουκόπουλος, ΛΑ 867, 399, Αἰτωλία. Ἐν Λέσβῳ δηλοῦται τοῦτο διὰ λευκῶν ἢ μελανῶν σταυρῶν.

θανάτου τοῦ ἐνταφιασμένου, ὡς καὶ τὰ ἐπὶ τῶν τάφων χαρασσόμενα σύμβολα, ἐργαλεῖα ἢ ἐμβλήματα τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ νεκροῦ¹⁾).

Αἱ λίθιναι λάρνακες ἢ σαρκοφάγοι ἢ θήκαι ἐχρησιμοποιήθησαν πολὺ ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ παρὰ τοῦ Πλινίου ἀναφερομένη εὐρεσις ἐν Τροίᾳ τοῦ σαρκοφάγου λίθου, ὅστις εἶχε διαβρωτικὴν ἰδιότητα²⁾ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποσυνέθετε τάχιστα τὸ σῶμα, διέδωκε τὴν χρῆσιν τοιούτων λαρνάκων· αὐταὶ ὁμως βραδύτερον κατεσκευάζοντο παρὰ τε τοῖς Ῥωμαίοις καὶ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐκ κοινοῦ λίθου ἢ ἀργίλλου ἢ καὶ ἐκ ξύλου³⁾. Προορισμός των ἀπέβη τελικῶς ἢ ἀπομόνωσις τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς μὲ τὸ ὑγρὸν χῶμα, ὡς ἀκριβῶς γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν μὲ τὰ ἐνταφιαζόμενα φέρετρα⁴⁾.

Λείψανα παρ' ἡμῖν τῆς χρήσεως λιθίνων λαρνάκων δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν αἱ ἐξῆς συνήθειαι: Ἐν Καππαδοκίᾳ, ὅταν ὁ νεκρὸς τίθεται ἄνευ κιβωτίου ἐντὸς τοῦ τάφου, «*σχηματίζουσι πέριξ τῆς κεφαλῆς του διὰ πλακοτῶν λίθων προφυλακτῆρα εἰς σχῆμα* *ἵνα μὴ κτυπήσῃσι τὰ ριφθησόμενα χῶματα ἀμέσως εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ*»⁵⁾, εἰς δὲ τὴν Τατάρναν Ἀγραφῶν «*μηήγουν πλάκες ἀπ' τὴς τέσσερες πλευρῆς τοῦ τάφου, τὴς φυλάχτρεις ἀπὸ πάνω ὕστερα πλακοστρώνεται ὁ τάφος, σὰν ἀλῶνι*»⁶⁾. Ἐπίσης πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος θέτουσι περὶ τοὺς τάφους πέτρας, «*αἷς περιστέλλουσιν ἐν κιβωρίου σχήματι τοὺς ἐαντῶν νεκροὺς ἐν τοῖς τάφοις*»⁷⁾.

Ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 15 τῶν ἀνωτέρω παρατιθεμένων χωρίων διδασκόμεθα, ὅτι ὑπῆρχον οἰκογενειακοὶ τάφοι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς. Τοῦτο ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς Βασιλικαῖς, ἔνθα «*φαμιλιάροι τάφοι λέγονται, οὓς τις ἐαυτῷ καὶ τῇ φαμιλίᾳ αὐτοῦ ποιεῖ*»⁸⁾. Οἰκογενειακοὺς τάφους εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι⁹⁾, εἶναι γνωστὸν δέ, πόσον καὶ σήμερον εἶναι οὗτοι ἐν χρῆσει.

¹⁾ Περὶ τούτων βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ σ. 339.

²⁾ Hist. Nat. II, 98.

³⁾ C. Giussani, ἔνθ' ἀν. Β' σ. 481. Πρβλ. Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπ. ΙΕ' σ. 67 κ. ἔ.

⁴⁾ Διὰ τοῦτο καὶ «οἱ πτωχότεροι τάφοι ἦσαν κατεσκευασμένοι διὰ κεράμων μεγάλων συγκλινόντων ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ καὶ ἐντελῶς περιλαμβανόντων αὐτό». Δ. Κεραμοπούλου, ἔνθ' ἀν. σ. 125.

⁵⁾ Θ. Ἀνθόπουλος, ΔΑ 1361 Β, 20, Φλογητὰ Καππαδοκίας.

⁶⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΔΑ 916, 50.

⁷⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 338, ἔνθα γενικά τινα περὶ τῶν τάφων παρ' ἡμῖν μετὰ τῶν σχετικῶν συνηθειῶν.

⁸⁾ Βασιλικά, 59, τίτλ. 1, 2.

⁹⁾ Βλ. Σοφοκλ. Ἡλέκτρα 1135 «*τύμβου πατρῶου κοινὸν εἰληγῶς μέρος*».

5. *Περὶ τυμβωρύχων.*

1. Περὶ πλούτου καὶ πενίας ὄμιλ. ια', Migne 63,642. — ... οὔτοι δὲ (οἱ πλούσιοι), ὅταν παραδοθῶσι τῇ γῆ, τότε παρὰ τῶν τυμβωρύχων γυμνοῦνται καὶ καθνβρίζονται.

2. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πέ', Migne 59,465. — Ἡ γὰρ πολυτέλεια τῆς ταφῆς τυμβωρυχίας αἰτία γέγονε πολλάκις καὶ γυμνὸν καὶ ἄταφον ἐποίησεν ἐρροῖσθαι τὸν ἐπιμελῶς ταφέντα...

3. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,239. — Καὶ γὰρ ὄσπερ ἂν λαμπρὰ περικέηται, τοσοῦτω ... πλείονα τοῖς τυμβωρύχοις ἐπιθυμίαν (παρασκευάζει)... τὰς χεῖρας τῶν ἀνορευτῶν τὰς θήκας ἐφ' ἑαυτὸν ὀπλίζων καὶ καλῶν.

4. Περὶ πλούτου καὶ πενίας, ια', Migne 63,642. — ... ἀλλὰ τὸ δέιλαιον σῶμα ἐκείνου, οὐδὲ τῆς ζωῆς ἀποστερηθὲν, ἀπήλλακται τῶν ἐν τῇ ζωῇ κακῶν, ληστευόμενον καὶ συλούμενον ὑπὸ κακούργων καὶ τυμβωρύχων...

5. Αὐτόθι. — ... ἀλλὰ κινουῖσιν αὐτὸ (τὸ σῶμα) καὶ περιστρέφουσι καὶ μετὰ πολλῆς ὀμότητος ἐνυβρίζουσι. Μετὰ γὰρ τὸ παραδοθῆναι τῇ γῆ, γυμνὸν καὶ τῆς ἐκεῖθεν περιβολῆς καὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἱματίων ποιήσαντες, οὕτως ἀφῆσαν ἐρροῖσθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ.

6. Εἰς τὴν Α' πρὸς Κορινθ. λδ', Migne 61,293. — Καὶ γὰρ ὀρώμεν... καὶ ἀπὸ τῆς περὶ τάφους κακουργίας ... πολὺν πολλοῖς συναγόμενον πλοῦτον.

7. Αὐτόθι. — ... καὶ ὁ τυμβωρύχος τοὺς τάφους ἀναρρήξας, συνήγαγε πλοῦτον...

8. Εἰς τὸν Ἰωάνν. πέ', Migne 59,465. — Πολλοὶ γοῦν, ἵνα μὴ τοῦτο γένηται (ἢ σύλησις), τὰς λεπτάς ἐκείνας ὀθόνας διατεμόντες καὶ πολλῶν τῶν ἀρωμάτων ἐμπλήσαντες, ὥστε διπλῆ γενέσθαι τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἄχρηστα, οὕτω τῇ γῆ παραδεδώκασι.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων δείκνυται, ὅτι ἡ τυμβωρυχία κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Χρυσοστόμου ἠσκειτο συστηματικῶς καὶ κατὰ τρόπον ληστρικώτατον. Ἡ περὶ τὴν ταφὴν πολυτέλεια, ὃ ἐν τοῖς τάφοις συνθαπτόμενος πλοῦτος ἦτο ἐπόμενον νὰ κινή τοὺς κλέπτας, οἵτινες ἐν τῇ τυμβωρυχίᾳ εὗρισκον εὐκόλον τρόπον, ὅπως συγκομίσωσι, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει, πολὺν πλοῦτον.

Ἡ Βυζαντινὴ πολιτεία ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως ν' ἀσχοληθῇ μὲ τὴν περὶ τοὺς τάφους κακουργίαν ταύτην, ἔχομεν δὲ διάταξιν, καθ' ἣν «οἱ τυμβωρυχοῦντες καὶ γυμνοῦντες τὰ τῶν τελευτώντων σώματα, εἰ μὲν μετὰ ὄπλων, κεφαλικῶς τι-

μωροῦνται, εἰ δὲ χωρὶς ὀπλων, μέχρι μετάλλου»¹⁾. Ὅμοίως ἡ ἐκκλησία ἐξήτησε ν' ἀπαλείψῃ δι' ἀπαγορευτικῶν διατάξεων τὸ ἐγκλημα τοῦτο. Οὕτω κατὰ τὸν κανόνα Ζ' Γρηγορίου τοῦ Νύσσης «τὸ διερευνᾶσθαι τὴν κόνιν ἀπὸ τῆς γαιωθείσης σαρκὸς καὶ ἀνακινεῖν τὰ ὄστα, ἐλπίδι τοῦ κόσμου τινὰ τῶν συγκατορυχθέντων κερδᾶναι, τοῦτο τῷ αὐτῷ κρίματι κατεδικάσθη, ᾧ καὶ ἡ ψιλὴ πορνεία»²⁾. Τυμβωρύχος, κατὰ τὸν Ζωναρᾶν, ἦτο «ὁ τοὺς τάφους ἀνοίγων καὶ σιλῶν τὰ τοῖς νεκροῖς συνθιπτόμενα, εἴη δ' ἂν καὶ ὁ τοὺς λίθους τῶν τάφων ἀφαιρούμενος»³⁾.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ τυμβωρυχία ἔχει περιορισθῆ, τοῦτο μὲν διότι σήμερον δὲν συνθιάπεται μετὰ τῶν νεκρῶν ἀξιόλογος κόσμος, τοῦτο δὲ διότι ἡ ἐπίχωσις, ἣτις ἀντικατέστησε τὰς λιθίνας λάρνακας, δὲν παρέχει εὐχέρειαν συλλήσεως τοῦ νεκροῦ σώματος. Ἐν τούτοις καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος «σχίζουσι τὰ συνθιπτόμενα τῷ νεκρῷ ἐνδύματα καὶ ὑφάσματα», ἵνα τὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ τῆς τυμβωρυχίας⁴⁾. Τυμβωρύχοι δὲ τῆς σήμερον εἶναι συνήθως αὐτοὶ οἱ νεκροθάπται ἢ νεκροφύλακες, τοὺς ὁποίους καὶ ὑποπτεύουσιν οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ. «Στεκόμαστε γὰ βεβαιωθοῦμε, πὼς δὲ θὰ τοῦ πάρουν οἱ νεκροθάπτες τὰ παπούτσια»⁵⁾. Καὶ ἄλλαχοῦ: «Λένε πὼς ξέχωνε ὁ νεκροθάπτης τὴ νύχτα τοὺς πεθαμένους κ' ἔκλεβε ὅ,τι εἶχαν ἀπάνω τους. Μιὰ φορὰ... βρόηκανε μιὰ νειαροθαμμένη νεκρὴ μὲ κομμένο τὸ δαχτύλι πὸν φοροῦσε δαχτυλίδι»⁶⁾. Οὐχ ἦτιον ἔχομεν καὶ συστηματικῆς τυμβωρυχίας περιπτώσεις. Προσφάτως ἀνεγράφη, ὅτι «εἰς τὸ χωρίον Μύτικα τῆς Εὐβοίας ἄγνωστοι, εἰσελθόντες τὴν νύχτα εἰς τὸ νεκροταφεῖον, ἐξέθαψαν τὸ πτώμα τοῦ πρὸ δεκαήμερον θανόντος Ν. Κ., ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ ἀφῆρεσαν τοὺς χρυσοῦς ὀδόντας καὶ δύο δαχτυλίδια»⁷⁾.

Πλὴν τῆς συλλήσεως τοῦ νεκροῦ οἱ τυμβωρύχοι διέπραττον καὶ ἕτερον κακούργημα, δηλ. ἐξέθαπτον ἢ μετετόπιζον τὸ νεκρὸν σῶμα, ὅπερ πολλάκις ἄφινον «ἐρριφθῆαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ». Δὲν εἶναι μόνον ἡ στέρησις ταφῆς, ἣτις θεωρεῖται, ὡς εἶδομεν, ἀτυχία καὶ συμφορὰ διὰ τὸν θανόντα, ἀλλὰ καὶ ἡ μετακίνησις τοῦ νεκροῦ σώματος, ἢ ἄτακτος θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ. Παρ' ἡμῖν νῦν πιστεύεται, ὅτι «εἶναι κακὸ γὰ ναι κακὰ βαλμένος ὁ νεκρὸς στὸν τάφο. Φέρνει θανατικὸ στὸ σπῆι. Γι' αὐτὸ κάνουν ἀνασκαφές καὶ τὸν σιάζουν γὰ κεῖται καλὰ»⁸⁾.

¹⁾ Βασιλικῶν 60, 23, 3, σελ. 612.

²⁾ *Ράλλη καὶ Ποιτῆ*, Σύνταγμα. Κανόνων Δ' σ. 222.

³⁾ Αὐτόθι (Ἐρμηνεία εἰς τὸν ΞV' κανόνα τοῦ Μ. Βασιλείου).

⁴⁾ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Παρνασσῷ, τ. 17 (1894) σ. 81, 5. Πρὸβλ. τοῦ αὐτοῦ Λαογρ. Σύμμ. Β' 283 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἂν. 24, 311, 5.

⁵⁾ Μ. Λιονδάκη, ΛΑ 1148, 131, Βιθυνία.

⁶⁾ Α. Γκράβαλη, Σπασμένες κολῶνες σ. 115 (Κυδωνίαι).

⁷⁾ Ἐφημερίς Βραδυνὴ 4ης Νοεμβρίου 1939.

⁸⁾ Παπαγανιάδης, ΛΑ 242, Ἄμμος Πόντου.

6. Ἡ σημασία τῆς ταφῆς.

1. Ἀποσπ. εἰς τὸν Ἱερεμίαν, κεφ. ζ', Migne 64,844. — Ὡς οὐδὲ ταφῆς ἀξιοθησομένων ὁ χεῖρονα τὴν συμφορὰν ἐδείκνυεν.

2. Περὶ πλούτου καὶ πενίας, Migne 63,642. — ... μετὰ θάνατον πικροτάτην ἀπαιτεῖ δίκην, γυμνοὺς προσιθεὶς καὶ ἀτάφους, θέαμα δεινὸν καὶ ἐλεεινόν.

3. Αὐτόθι. — ... καὶ μετὰ πολλῆς ὁμότητος ἐνυβρίζουσι... Μετὰ γὰρ τὸ παραδοθῆναι τῇ γῆ, γυμνὸν καὶ τῆς ἐκεῖθεν περιβολῆς καὶ τῆς ἀπὸ τῶν ἱματίων ποιήσαντες, οὕτως ἀφιαῖσιν ἐρροῖσθαι ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ.

4. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α', λέ', Migne 61,305. — ... τὸ νεκρὸν σῶμα γυμνοῦν τῶν σφόδρα ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐστί.

5. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,605 κ. ξ. — ... καὶ τὰ πρὸς τὴν ταφὴν πάντα ἐπραξας, ὡς προσῆκον ἦν.

6. Κατὰ Ἰουδαίων, Migne 48,928. — Ἄλλ' ὅπερ οἱ στρατιῶται ποιοῦσιν ... οὐκ ἐνθέως ἐπὶ τὰς σκηνὰς τρέχουσιν, ἀλλὰ πρότερον ἐπὶ τὸν τόπον τῆς συμβολῆς ἐλθόντες, τοὺς μὲν ἀποθανόντας τῇ γῆ κρύπτουσι.

Τὴν σημασίαν, ἣν ἔδωσαν ἀπ' ἀρχαιολογικῶν χρόνων οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν ταφὴν τοῦ νεκροῦ σώματος, μαρτυροῦσιν αἱ παρ' αὐτοῖς δοξασαὶ περὶ τῶν ἀτάφων, αἱ σχετικαὶ παραδόσεις καὶ οἱ μῦθοι ¹⁾. Εἶναι γνωστὴ ἡ αὐστηρότης, μεθ' ἧς ἐπεβάλλετο ἢ μετὰ τὴν μάχην περισυλλογὴ καὶ ταφὴ τῶν νεκρῶν οὐ μόνον τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πολεμίου στρατεύματος ²⁾. Ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ἐθάπτετο, ἐβασανίζετο περιπλανωμένη, ὕψιστος δὲ πόθος αὐτῆς ἦτο ἡ διὰ τῆς ταφῆς ἀνακούφισις. «Θάπτε μ' ὅ,τι τάχιστα, πύλας Ἀΐδαω περήσω» ἰκετεύει ὁ Πάτροκλος τὸν Ἀχιλλεῖα παρ' Ὀμήρω ³⁾· καὶ ἡ ἐλαχίστη ἐπίρριψις χώματος ἐπὶ τοῦ νεκροῦ θὰ τὸν ἀνεκούφιζε. Παρ' ἡμῖν ἡ ταφὴ τοῦ νεκροῦ θεωρεῖται ἄκρως ἐπιβεβλημένη. Κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ «οἱ ἐπὶ πολὺ μένοντες ἄταφοι γίνονται βροχιόλακες» ⁴⁾. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κοινὴ παροιμιώδης φράσις «πεθαμένος κι ἄθαφτος», ἣτις λέγεται μεταφορικῶς διὰ τοὺς τελείως ἐγκαταλελειμμένους ἢ τοὺς εἰς ἀθλιότητα μεγάλην εὐρισκομένους.

¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 323.

²⁾ «Τοὺς δὲ Μήδους Ἀθηναῖοι μὲν θάψαι λέγουσιν, ὡς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῆ κρύψαι». Πausan. 4, 32, 4.

³⁾ Ἰλιάδ. Ψ, 71.

⁴⁾ Β. Βήκα, Ἐθιμα Βλαχοφώνων, Λαογρ. Γ' 187. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Α' σ. 587 ἀρ. 954.

Δ'. ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΑΦΗΝ

α'. Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρισμός.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λζ', Migne 57,426. — Πολλοὶ γοῦν ἀπὸ μὲν τάφων ἐπανελθόντες ἐλούσαντο... καίτοι γε ὁ νεκρὸς οὐκ ἀκάθαρτος.

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ συνηθείας ἀπαντωμένης εἰς τε τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας, ὡς καὶ τοὺς ἄλλους λαούς¹⁾. Οἱ ἀπὸ τοῦ τάφου ἐπαυερχόμενοι πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ καθαρθῶσι δι' ὕδατος, καθόσον ἐμιάνησαν ἀπὸ τοῦ νεκροῦ σώματος.

Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἔχομεν ρητὴν διάταξιν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου: «Πᾶς ὁ ἀπίομενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀφαγισθῆ, τὴν σκηνὴν Κυρίου ἐμίανεν· ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐξ Ἰσραήλ, οὐ ὕδωρ ραντισμοῦ οὐ περιερανήσθη ἐπ' αὐτόν ἀκάθαρτός ἐστιν»²⁾. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν Μωσαϊκὴν διδασκαλίαν ὁ Χρυσόστομος διδάσκει, ὅτι «ὁ νεκρὸς οὐκ ἀκάθαρτος». Οἱ Βυζαντινοὶ ὅμως παραλαβόντες τὴν σχετικὴν ἀντίληψιν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα «ἐθεώρουν μεμολυσμένους τοὺς νεκρούς, διὸ καὶ, ἂν τούτους ἤγγιζον, ἀναγκαῖον ἔκρινον νὰ καθαρθῶσιν»³⁾. Ὁ καθαρισμὸς οὗτος ἐπετυγχάνετο ὄχι μόνον δι' ἀπλοῦ ραντισμοῦ, ὡς παρ' Ἑβραίοις, ἢ δι' ἀπονίψεως τῶν χειρῶν, ὡς παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ διὰ πλήρους λουτροῦ· «παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησιν οἱ οἰκῆοι τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ σώματος ἐλούοντο»⁴⁾. Περὶ λουτροῦ ἀσφαλῶς πρόκειται καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρω μαρτυρίᾳ τοῦ Χρυσόστομου⁵⁾. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν σχετικὴν νεοελληνικὴν συνήθειαν εἶναι ὅτι ἐν Ζαγορίῳ «νίπτονται οὐ μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον»⁶⁾. Πανταχοῦ ἄλλοῦ ὅμως παρ' ἡμῖν ἡ κάθαρσις τελεῖται δι' ἀπλῆς ἀπονίψεως τῶν χειρῶν. Οἱ συνοδεύσαντες τὸν νεκρὸν νίπτουσι τὰς χεῖρας εἴτε ἀμέσως ἐπὶ τοῦ καλυφθέντος

¹⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Συμμ. Β' σ. 273 κ. ε. καὶ Γ' σ. 341—342.

²⁾ Ἀριθμῶν ιθ, 13.

³⁾ Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐν Ἐπ. Κρητ. Σπ. τ. Γ' σ. 32.

⁴⁾ Ν. Γ. Πολίτην, Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 273 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἀν. τ. 25 σ. 60 κ.ε.

⁵⁾ Πρβλ. καὶ σχετικὴν Ἀποστολ. διαταγὴν: «Μηδὲ ἐπιζητεῖτε συνεχῆ βαπτίσματα ἢ καθαρισμοὺς ἐπὶ θίξει νεκροῦ» (Migne P. G. I. 988).

⁶⁾ Ι. Λαμπρίδου, Ζαγοριακὰ σ. 193.

τάφου¹⁾ εἴτε εἰς τὴν πλησιεστέραν πηγὴν²⁾ εἴτε, ὅπερ καὶ τὸ συνηθέστερον, ἔξωθι τῆς οἰκίας τοῦ τεθνεώτος. «*Στὴν πόρτα στέκεται ἓνα παιδί καὶ γέρονι νερὸ ἀπὸ μιὰ ποτίστρα, καθένας πὸν μπαίνει ν' ἀπλώσῃ τὸ χέρι του νὰ τὸ βρέχῃ μιὰ ψιχούλα*»³⁾.

Κατὰ τὸν Πολίτην αἱ τοιαῦται συνήθειαι δύνανται νὰ θεωρηθῶσι παγκόσμιοι, παρατηρούμενοι καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν σημερινῶν λαῶν⁴⁾.

β'. Περίδειπνα.

1. Εἰς τὸν Λάζαρον, Migne 48,1038. — *Διὰ τοῦτο πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς ἐπικηδεῖσι, ὅταν τις παιδίον ἢ γυναῖκα ἀποβάλλῃ, ἐπειδὴ τὸ πάθος τυραννεῖ... λαμβάνει φίλους εἰς τὴν οἰκίαν τὴν ἑαυτοῦ καὶ συμπόσιον δαψιλὲς ποιεῖ καὶ οἶνος ἄκρατος δίδεται τῷ λυπουμενῷ, ἵνα παραμυθῆσῃται τὸ ἔλκος.*

2. Περὶ τοῦ μονάζειν, Migne 47,343. — ...*καὶ τῶν συνδείπνων καὶ περιδείπνων πολλῶ μᾶλλον τὰ τούτου ῥήματα... ῥῶν τὸν παθόντα διαθεῖναι δυνήσεται.*

3. Εἰς τὰς Πράξεις κα', Migne 61,235. — *Κὰν μὲν εἰς περιδείπνόν σέ τις καλέσῃ μετὰ τὸ πένθος οὐδεὶς ὁ ἀντερῶν, ἐπειδὴ νόμος ἀνθρώπων ἐστὶν ὁ ταῦτα κελεύων».*

Ἡ «ἐπὶ τῷ πένθει σύνοδος» ἦτοι ἡ ἀμέσως μετὰ τὴν ταφὴν συγκέντρωσις τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ τελευτήσαντος καὶ ἡ παράθεσις δείπνου εἰς αὐτοὺς⁵⁾ ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων⁶⁾. Φαίνεται μάλιστα, ὅτι πολλὴ εὐωχία ἐλάμβανε χώραν κατὰ τὰ συμπόσια ταῦτα.

¹⁾ Ἐν Ἀνασελίτῃ (Λαογρ. ΙΑ' σ. 402), ἐν Κύρῳ (Κυπριακά Α' σ. 738), ἐν Κρήτῃ (κατ' ἀνακοίν. Μ. Διουδάκη), ἐν Αἰτωλίᾳ (ΛΑ 867, 399) κ. ἄ.

²⁾ Ἐν Θράκῃ (Θρακικά Β' σ. 138), ἐν Λήμνῳ (ΛΑ 1160 Γ' Γ. Μέγας), Ἄν. Κρήτῃ (ΛΑ 1105 287) κ. ἄ.

³⁾ Δ. Δουκόπουλος, ΛΑ 784, 48, Αἰτωλία· ὁμοίως ἐν Κοζάνῃ ΛΑ 180, 148, 14, ἐν Ἠπειρῷ ΛΑ 419, 1, ἐν Οἰνῷ Πόντου ΛΑ 242, 137, 63 κ. ἄ.

⁴⁾ Λαογρ. Σύμμ. Β' σ. 274.

⁵⁾ Πολυδεύκης, Ὀνομαστικόν, λ. περίδειπνον. 8, 65.

⁶⁾ Πρβλ. Ἰλιάδ. Ω, 801-803, Δημοσθ. περὶ τοῦ στεφ. δ, 288. Τὸ ἔθιμον ἀναφέρει καὶ ὁ Λουκιανός, περὶ πένθ. 24, ὅστις μὲ τὸ φιλοσκώμιον αὐτοῦ ὕφος καταδεικνύει καὶ τὴν φυσιολογικὴν ἀπαίτησιν τοῦ δείπνου. «*Ἐπὶ πᾶσι τούτοις, γράφει, τὸ περίδειπνον καὶ πάρισον οἱ προσήκοντες καὶ τοὺς γονεάς παραμυθούσιναι τοῦ τελευτηκότου καὶ πείθουσι γέυσασθαι οὐκ ἀηδῶς, μὰ Δί' οὐδ' αὐτοὺς ἀναγκαζομένους, ἀλλὰ ἥδη ὑπὸ λιμοῦ τριῶν ἐξῆς ἡμερῶν ἀπηνδηκότας.* Πρβλ. Hermann - Blümmner, ἐνθ' ἀν. σ. 271.

Ὅμοίως καὶ οἱ Ἑβραῖοι «ἀθροίζόμενοι μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν ἡσθιον τὸν ἄρτον τῆς θλίψεως καὶ ἔπινον τὴν κύλικα τῆς παρηγορίας»¹⁾.

Ὅτι τὸ συμπόσιον κατὰ τὰ περιδείπνα ἐγίνετο «δαψιλές» καὶ ὁ ἄκρατος οἶνος ἔρρεεν ἀφθόνως κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν. Ἐν ταῖς Ἀποστολικαῖς διαταγαῖς προστάσσεται τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς διακόνοις: «Ἐν δὲ ταῖς μνείαις αὐτῶν καλούμενοι, μετὰ εὐταξίας ἐστιαῖσθε... Τοῦτο δὲ φαμεν, οὐχ ἵνα μὴ πίνωσιν... ἀλλ' ἵνα μὴ παρουνῶσι»²⁾.

Καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους «Τὸ τραπέζι γίνεται πάντοτε πλούσιο. Πολοὶ, πρὶν πεθάνουν, δίνον παραγγελίες στοὺς δικούς τους νὰ κάνουν ἀρχοντική μακαρία: Θέλω στὸ θάνατό μου νὰ σφάξετε μιά προβατίνα...»³⁾. «Ἐν Ἀλαγονίᾳ τῆς Μεσσηνίας μέγροι πρό τινων ἐτῶν ὑπῆρχον τὰ περιδείπνα, τὰ ὁποῖα κατάρθωσε νὰ καταργῆσθαι ὁ ποτὲ ἱερεὺς Π. Βουτοῆς διὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ θεωρηθέντα ὡς συμβαίνοντα ἔκτροπα. Ἀποθνήσκοντος σημαίνοντος μάλιστα ἐν τῷ χωρίῳ προσώπου, ἔπρεπε νὰ σφαγῶσι χοῖροι, τράγοι καὶ μόσχοι ἐνίστε. Μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν παρετίθητο τράπεζα μεγάλη καί, ἐκ τοῦ οἴνου ἴσως εἶτα, ἔρριπτον τὸ λιθάρι καὶ ἠγωνίζοντο τίς νὰ συλλάβῃ τὸν ἄλλον καὶ ποῖος νὰ προσπεράσῃ»⁴⁾. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, πολλαχοῦ μετὰ τὴν μακαρίας καὶ ἄσματα ἀκούονται καὶ εὐθυμία ἐνίστε ἐπικρατεῖ⁵⁾.

Ἡ λέξις «περιδείπνον» δὲν εἶναι σήμερον ἐν χρήσει. Ἄντ' αὐτῆς ἔχομεν τὰς λέξεις: παρηγορία, νεκροδείπνο⁶⁾, τάφος⁷⁾, κοινό⁸⁾, πορθηιάτικο, τραπέζι, συχώριο, μακαρία κ. ἄ.⁹⁾.

¹⁾ Καλλίνικος, ἐνθ' ἄν. σ. 398.

²⁾ Migne PG 1, 1148 κ. ε. Διαταγ. Η', μδ'.

³⁾ Δυτ. Μακεδονία, Σ. Συγκολίτης, ἐν Λαογρ. ΙΑ' 403.

⁴⁾ Γ. Τζαντάκης, ΛΑ 1136, 77, Ἀλαγονία, (1908).

⁵⁾ Βλ. Κεραμόπουλλον, Ἀρχαιολ. Δελτ. 1926 σελ. 131 κ. ε. [Τὸ λεγόμενον ὁμως ὑπὸ τοῦ Χρυσοστόμου «καὶ ἄκρατος οἶνος δίδοται τῷ λυπουμένῳ» πρέπει ἴσως νὰ σχετισθῆ πρὸς ἔθιμον ἐπιχωριάζον ἐν Ἀνασελίτῃ: «Πάνω στὸ τραπέζι (γιὰ τὴ μακαρία) βάζουν ἕνα ποτήρι κρασί, ἕνα καρβέλι ψωμί ἀλάκρο, ἕνα πιάτο βρασμένο σιτάρι καὶ κηρία... Ἀφοῦ μαζευτοῦν ὅλοι..., ἕνας ἀπὸ τοὺς σπιτικούς, τοὺς πιὸ κοντινοὺς τοῦ πεθαμένου, πίνει τὸ ποτήρι τὸ κρασί. Ἄν εἶναι παιδί ἢ κορίτσι ἀνύπαντρο, πίνει τὸ κρασί ἢ μάννα, ἂν ἄντρας, ἢ γυναῖκα του. Πρὸβλ. «πικρὸ ποτήρι» ἢ «πια ἢ μούρη μ'» Σπ. Συγκολίτης, ἐνθ' ἄν. σ. 403. Σ. τ. Δ.]

⁶⁾ Ρόδος.

⁷⁾ Κρήτη.

⁸⁾ Ἡπειρος.

⁹⁾ Περὶ τῶν λέξεων τούτων καὶ γενικῶς περὶ περιδείπνων παρ' ἡμῶν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις λαοῖς βλ. Ν. Γ. Πολίτων, Συμμ. Γ' σ. 342-345 καὶ Β. Schmidt, ἐνθ' ἄν. τ. 25 σ. 62-67.

Ε΄ ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ

α΄. Κατ' ἴδιαν μνημόσυνα ἐν ἐκκλησίαις.

1. Εἰς τὸν Ματθαῖον λα΄, Migne 57,374 κ. ἐ. — *Māλλον δὲ τί μετὰ ταῦτα ... παρακαλεῖς ἱερέας εὐξασθαι; Ἵνα εἰς ἀνάπανσιν ἀπέλθῃ, φηοῖν, ὁ τετελευτηκῶς, ἵνα ἴλεων σχῆ τὸν δικαστήν.*

2. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ΄, Migne 59,348. — *Βούλει τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα: Ἐτέρως τίμησον, ἐλεημοσύνας ποιῶν... λειτουργίας.*

3. Εἰς τὸν Ἰώβ, Migne 64,544. — *Βοήθησον τοῖς ἀπελθοῦσι, μνείαν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελῶν.*

4. Ὁμιλία με΄, Migne 63,892. — *Οὐκ εἰκῆ προσφοραὶ ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων γίνονται, οὐκ εἰκῆ ἱκετηρίαί.*

5. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. α΄, Migne 61,229. — *Ἄλλ' εἰ μὲν υἱοῦ ἢ ἀδελφοῦ τετελευτηκῶτος ἀνάμνησιν ἐποίεις...*

Δὲν ἀναφέρει ἐνταῦθα ὁ Χρυσόστομος καὶ τὰς χρονικὰς περιόδους, καθ' ἃς ἐτελοῦντο παρὰ τῆς οἰκογενείας τὰ μνημόσυνα ὑπὲρ τοῦ τελευτήσαντος. Εἶναι ὁμως γνωστόν, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν χρόνων ἡ τρίτη ἡμέρα, ἡ ἐνάτη, ἡ τριακοστὴ καὶ ἡ ἐπέτειος ἀφιεροῦντο συνήθως εἰς τὴν μνήμην τοῦ νεκροῦ ¹⁾). Διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ τῶν μνημοσύνων ἐρρυθμίζοντο παρὰ τοῦ κατωτέρω Ἀποστολικοῦ κανόνος: «*Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κεκοιμημένων ἐν ψαλμοῖς καὶ ἀναγνώσεσι καὶ προσευχαῖς, διὰ τὸν διὰ τριῶν ἡμερῶν ἐγερθέντα καὶ ἔνατα εἰς ὑπόμνησιν τῶν περιόντων καὶ τῶν κεκοιμημένων καὶ τεσσαρακοστὰ κατὰ τὸν παλαιὸν τύπον. Μωσῆν γὰρ οὕτως ὁ λαὸς ἐπένηθη καὶ ἐνιαύσια, ὑπὲρ μνείας αὐτοῦ*» ²⁾). Παρὰ τῷ λαῷ τὴν τέλεσιν τῶν μνημοσύνων ἐπιβάλλουσιν οὐ μόνον λόγοι θρησκευτικοί, ἀλλὰ καὶ αἱ περὶ ψυχῆς δοξασαί ³⁾), ὡς καὶ αἱ περὶ τῶν νεκρῶν δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις. Οἱ ἄνευ μνημοσύνων νεκροὶ βασανίζονται, ὡς οἱ ἄταφοι τῶν ἀρχαίων, πολλάκις δ' ἐμφανιζόμενοι καθ' ὕπνου ἱκετεύουσι τὴν τέλεσιν μνημοσύνου, ὅπως ἀνακουφισθῶσι. Διὰ τοῦτο

¹⁾ Πρὸβλ. Ἰσαίου, Περὶ Μενεκλ. κλήρου, 37, Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 613. Βλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 348.

²⁾ Διαταγῶν Η, μγ' Migne PG 1,1145, κ. ἐ.

³⁾ Πρὸβλ. Ν. Κεραλά, Μελέτη περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων, Ἀθῆναι 1901. Βλ. καὶ Μ. Λιονδάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 426.

ἱερώτατον καθῆκον θεωροῦσιν οἱ οἰκεῖοι νὰ τελέσωσι κατὰ τὰς τακτὰς προθεσμίας ἰδιωτικὰ μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν νεκρῶν αὐτῶν. Ἡ κατὰ τὰ μνημόσυνα πρόσκλησις περισσοτέρων τοῦ ἑνὸς ἱερέων θεωρεῖται, ὡς καὶ κατὰ τὴν κηδεῖαν, συντελεστικωτέρα εἰς τὴν «ἀνάπαινον» τοῦ ἀποθανόντος. Οὕτως ἐτέθησαν ἐν χρήσει τὰ λεγόμενα «συλλείτουργα», καθ' ἃ ἀπαιτεῖται ἡ σύμπραξις τριῶν τοῦλάχιστον ἱερέων, προσκαλουμένων ἀκόμη καὶ ἐκ μακρῶν ἀποστάσεων, διὰ τὴν τέλει τοῦ μνημοσύνου.

Περὶ τῶν μνημοσύνων γενικῶς παρὰ τε τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι, Ρωμαίοις, Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι βλ. ὅσα ὁ *N. Γ. Πολίτης* καὶ ὁ *B. Schmidt* ἐν ταῖς σχετικαῖς αὐτῶν μελέταις γράφουσι¹⁾.

β'. Δέσεις ἐπὶ τῶν τάφων.

1. Εἰς νεωτ. χηρ. Migne 48,606. — ... καὶ πρὸς τὸν τάφον πολλάκις ἐρχομένη τὸν ἐκείνου, παραμυθίαν ἔχεις τῆς ὁδύνης οὐ μικράν.

2. Εἰς τὸν μακ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — *Μάθοι δ' ἂν τις καλῶς, ὡς ἡ φαντασία τῶν ἀπελθόντων ἀπὸ τῶν τόπων ἐγγίγνεται ταῖς τῶν ζώντων ψυχαῖς, εἰς νοῦν τοὺς πενθοῦντας λαβῶν, οἱ ἅμα τε τοῖς τῶν τεθνηκότων τάφοις ἐφίστανται, καὶ ὡσπερ ἀντὶ τῆς θήκης, τοὺς ἐν τῇ θήκῃ κειμένους ἐσιῶτας ἰδόντες, οὕτως αὐτοὺς ἀπὸ τῶν προθύρων εὐθέως ἀνακαλοῦσι.*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων δὲν συνάγεται μὲν, ὅτι ἐτελοῦντο ἐπὶ τῶν τάφων ἐκκλησιαστικὰ μνημόσυνα ἢ δεήσεις, ἀλλ' ἐν συνδυασμῶ πρὸς ἄλλα χωρία δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι αἱ ἐπὶ τοὺς τάφους ἕξοδοι τῶν οἰκείων συνωδεύοντο πολλάκις ὑπὸ ἱερέων, οἵτινες ἀνεπεμπον ἐκεῖ εὐχὰς ἐπὶ τοῦ τεθαμμένου, ὡς ἀκριβῶς γίνεται καὶ παρ' ἡμῖν σήμερον. Ὑπάρχει ὁμως ἐν τινι περὶ ταφῆς βυζαντινῆ διατάξει ἡ μαρτυρία: «διὰ τὸ μὴ τοὺς ταφέντας ἐκεῖ συγγενεῖς τοῦ πωλήσαντος στεροῦσθαι τῶν ἐπὶ τοῖς μνημείοις τῶν ἀποβιωσάντων τελουμένων μνημοσύνων²⁾. Καὶ κατὰ τινὰ τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν: «Ἀπαρτηρήτως δὲ συναθροίξεσθε ἐν τοῖς κοιμητηρίοις... ψάλλοντες ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, τῶν ἐν Κυρίῳ κεκοιμημένων»³⁾. Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὰ μνημόσυνα τῶν νεκρῶν ἐτέλουν οἱ οἰκεῖοι ἐπὶ τῶν τάφων, ἐπισκεπτόμενοι τούτους καὶ προσκομίζοντες ἑναγίσματα καὶ χοῦς⁴⁾.

¹⁾ *N. Γ. Πολίτης* Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 345-9, *B. Schmidt*, ἐνθ' ἄν. 25, 70 κέ.

²⁾ Βασιλικῶν 60,23,5.

³⁾ Migne PG 1, 988, 9, λ'.

⁴⁾ Πρβλ. *Δ. Ἠλιακοπούλου*, Νεκρικοὶ τελεταὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ τοῖς νεωτέροις

γ'. Κοινή ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους.

1. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κοιμητηρ. Migne 49,393. — *Πολλάκις ἐζήτησα πρὸς ἑμαντόν, τίνας ἔνεκεν οἱ πατέρες ἡμῶν τοὺς οἴκους τοὺς εὐκτηρίους, τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι παραδραμόντες, ἔξω τῆς πόλεως ἡμᾶς σήμερον καὶ ἐνταῦθα ἐκκλησιάζειν ἐνομοθέτησαν.*

2. Αὐτόθι. — *Τίνας οὖν ἔνεκεν ἐνταῦθα καὶ οὐκ ἐν ἄλλῳ μαρτυρίῳ συνάγεσθαι ἡμᾶς ἐκέλευσαν οἱ πατέρες; "Οτι ἐνταῦθα τῶν νεκρῶν κεῖται πλῆθος. "Επεὶ οὖν σήμερον Ἰησοῦς πρὸς τοὺς νεκροὺς κατέβη, διὰ τοῦτο ἐνταῦθα σολεγόμεθα.*

3. Αὐτόθι, 394. — *Σήμερον γὰρ τὰ ἐν Ἄδου, περιπολεῖ πάντα ὁ Δεσπότης ἡμῶν σήμερον τὰς χαλκᾶς πύλας συνέκλασε.*

4. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,685. — *Διὰ δὴ τοῦτο μάλιστα πάντων τουτὶ φιλῶ τὸ χωρίον, ὅτι οὐκ ἐν συνάξει μόνον, ἀλλὰ καὶ συνάξεως χωρὶς πολλάκις ἐνταῦθα ἀφικνούμενος, τούτων συνεχῶς ἐμνήσθην τῶν λόγων, τῶν ὀφθαλμῶν μου τοὺς τάφους ἐν ἐρημίᾳ πολλῇ μεθ' ἡσυχίας περισκοπούντων.*

Τὰ τρία πρῶτα τῶν ἀνωτέρω χωρίων ἀναφέρονται εἰς κοινήν τινα τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔξοδον ἐπὶ τοὺς τάφους τῆς πόλεως, ἔνθα καὶ ἔξεφώνησε τὸν σχετικὸν λόγον ὁ Χρυσόστομος. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν¹⁾ ὁ λόγος οὗτος ἐξεφωνήθη τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν τοῦ ἔτους 386 ἢ 387.

Φαίνεται ὅτι τοιαῦτα «συνάξεις» ἐγίνοντο τακτικῶς ἐκάστην Μ. Παρασκευὴν εἰς τὸ Κοιμητήριον. Ἦτο φυσικόν, ὡς καὶ ὁ Χρυσόστομος ἐξηγεῖ, ἡ ἀνάμνησις τοῦ ἐνταφιασμοῦ τοῦ Σωτῆρος νὰ ὀδηγῇ τοὺς Χριστιανοὺς πλησίον τῶν νεκρῶν²⁾.

Ὁ συναγερμὸς οὗτος τῶν Βυζαντινῶν εἰς τοὺς τάφους ἐνθυμίζει τὰς συγκεντρώσεις τῶν νεκροταφείων κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ παρ' ἡμῖν. Ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῶν Ἀθηνῶν ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς ὁ Ἐπιτάφιος περιφέρεται ἀνὰ τοὺς δρομίσκους τοῦ νεκροταφείου, πλῆθος δ' ἐχόντων οἰκείους των τεθαμμένους παρακολουθοῦσιν αὐτὸν ἢ ἀναμένουσι

¹⁾ Ἑλλησι, Παρνασός ΙΕ' (1892) σ. 851 καὶ Hermann - Blümner, ἐνθ' ἀν. σ. 372 κέ.

²⁾ Migne PG 49,391.

³⁾ Καὶ σήμερον ἔτι τελοῦνται μεγάλαι συνάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Ἑπταπυργίου, οὐχὶ μὲν τὴν ἡμέραν τῆς Μ. Παρασκευῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἰσοδυνάμου σημασίας ἡμέραν τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ. Εἶναι περίεργα τὰ κατὰ τὰς συγκεντρώσεις αὐτὰς λαμβάνοντα χώραν, ἅτινα ἐνθυμίζουν μᾶλλον πανηγύρεις εἰς τὴν ὑπαιθρον ἢ μνημόσυνα νεκροταφείων. Περὶ τούτου βλ. Α. Κεραμόπουλλον, ἐν Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ 1926 σ. 131 - 133.

πρὸ τῶν τάφων, καίοντες κηρία καὶ λιβανωτὸν καὶ ἔχοντες τούτους δι' ἀνθέων ἔστολισμένους. Ὅμοιος ἐν Πόντῳ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν «αἱ γυναῖκες συνέρρεον εἰς τοὺς τάφους, ἤγαπτον κηρία καὶ ἐθρήνον τοὺς νεκροὺς τῶν» ¹⁾. Ἐν Νισύρῳ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου «τοποθετοῦσιν αἱ συγγενεῖς ἐν τῇ ὁδῷ τὰ ἐνδύματα τοῦ πνιγέντος καὶ θρηνηλογοῦσι, συνθάπτουσαι οἷονεὶ τὸν νεκρὸν τῶν» ²⁾. Ἐν Μάνη τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα γίνονται τὰ λεγόμενα παραστασίματα. «Οἱ ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολάς, προηγουμένων σταυρῶν καὶ σημαίων καὶ πλήθους παρακολουθοῦντος, πορεύονται εἰς τὰ νεκροταφεῖα καὶ ποιοῦνται δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων» ³⁾. Ἴσως ἢ τοιαυτὴ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν ἀνάμνησις τῶν νεκρῶν νὰ ἐδημιούργησε καὶ τὰ κατὰ τὰς ἄλλας Παρασκευὰς τοῦ ἔτους μνημόσυνα τῶν νεκρῶν, τὰ ἄλλως *Ψυχοπαράσκευα* καλούμενα ⁴⁾. Εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ κατὰ τὴν Παρασκευὴν τῆς Πεντηκοστῆς μεγάλη συγκέντρωσις τοῦ λαοῦ εἰς τὰ νεκροταφεῖα, ὅπου τελοῦνται πάνδημα μνημόσυνα τῶν νεκρῶν.

δ'. Κοινὰ δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων.

1. Ὅμιλία με', Migne 63,888. — Οὐ γὰρ ἀπλῶς ταῦτα ἐπιγενόηται, οὐδὲ εἰκῆ μνήμην ποιούμεθα τῶν ἀπελθόντων ἐπὶ τῶν θείων μυστηρίων... Οὐδὲ μάτην ὁ παρεστὼς τῷ θυσιαστηρίῳ, τῶν φρικτῶν μυστηρίων τελουμένων, βοᾷ ὑπὲρ πάντων τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελούντων.

2. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne, 62,204. — Ὅταν γὰρ ἐστήκη λαὸς δλόκληρος χεῖρας ἀνατείνοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ προκίηται ἡ φρικτὴ θυσία, πῶς οὐ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων (τῶν νεκρῶν) τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες;

3. Εἰς Πράξεις κα'. Migne 60,170. — Οὐχ ἀπλῶς ὁ διάκονος βοᾷ «ὑπὲρ τῶν ἐν Χριστῷ κεκοιμημένων καὶ τῶν τὰς μνείας ὑπὲρ αὐτῶν ἐπιτελουμένων».

Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν καθιερωθειῶν παρὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν τῷ τελετουργικῷ αὐτῆς δεήσεων ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τῶν «ἐν Χριστῷ» κεκοιμημένων. Πλήρη τὴν διατύπωσιν καὶ τὸ κείμενον τῶν δεήσεων τούτων περιλαμ-

¹⁾ *Ι. Βαλαβάνης*, ΛΑ 686,26, Κερασσοῦς.

²⁾ *Φ. Κονκουλέ*, Ἐπιβίωσις ἐθίμων τινῶν κατὰ τὴν ταφὴν, Ἡμερ. Μ. Ἑλλ. 1929 σελ. 373.

³⁾ *Νεστορίδης*, ΛΑ 334,32.

⁴⁾ Περὶ *Ν. Γ. Πολίτου*, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 347.

βάνουσιν αἱ Ἀποστολικάι Διατάξεις τῶν πρώτων Χριστιανικῶν χρόνων¹⁾. Καί σήμερον ἔτι κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς λειτουργίας εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ὑπὲρ τῶν νεκρῶν γενικὴ δέησις.

ε'. Μνημόσυνα εὐεργετῶν.

1. Εἰς τὰς Πράξεις ιη', Migne 60,147. — *Οὕτω σοι (τῷ ἐκκλησίαν ἰδρυσμένῳ) εὐλογίας τὸ χωρίον πληρωθήσεται... Εὐχαὶ ἐκεῖ διηγεκείς διὰ σέ, ἕμνοι καὶ συνάξεις διὰ σέ, προσφορὰ καθ' ἐκάστην Κυριακὴν.*

2. Αὐτόθι σελ. 148. — *Μικρὸν ἔστιν, εἰπέ μοι, τὸ καὶ ἐν ταῖς ἀγίαις ἀναφοραῖς ἀεὶ τὸ ὄνομά σου ἐγχεῖσθαι...*

Ἡ ἐκκλησία μνημονεῦει ἰδιαιτέρως ἐν ταῖς ἀκολουθίαις αὐτῆς τοὺς κτίτορας καὶ ἀνακαινιστὰς ἢ δωρητὰς τῶν ναῶν, εἶναι γνωστὰ δὲ καὶ τὰ ἐτήσια μνημόσυνα, ἅτινα ὀργανοῦσιν ὑπὲρ τῶν εὐεργετῶν αὐτῶν τὰ διάφορα ἰδρύματα. Πολλοὶ τῶν πλουσιῶν ἀποθνήσκοντες καταλείπουσιν μέρος τῆς περιουσίας αὐτῶν εἰς ναοὺς ἢ ἰδρύματα διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν. Πολλὰκις δωροῦμενοι ἀπαιτοῦσιν αὐτοὶ ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματός των ἐν ταῖς ἀγίαις ἀναφοραῖς καὶ τὴν τέλεσιν μνημοσύνων. Ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου, γραφείση τὸ 1748, ἔχομεν ὡς ἑξῆς τὴν θέλησιν τοῦ διαθέτου: «*Ἀφίνει εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας τὰς ἐνοριακάς τῆς χώρας πέντε γρόσια εἰς κάθε μίαν, διὰ ἕνα ἱερὸν σαρανταλείτουρον*»²⁾).

Ὅμοίως ἐν τῇ Διατάξει Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου ἐκφράζεται ἡ ἐπιθυμία «*ἵνα ἐγγράψωσιν ἐν τοῖς ἱεροῖς διπτύχοις τὸ ὄνομά μου καὶ μνημονεύωμαι ἐν αὐτοῖς διηγεκῶς. Ποιῶσι δὲ καὶ τρισάγιον καθ' ἐκάστην μετὰ τὴν ἑωθινὴν δοξολογίαν ὑπὲρ ἐμοῦ τοῦ ἀμαρτωλοῦ*»³⁾.

Ἀγίας ἀναφορὰς ἐννοεῖ ὁ Χρυσόστομος τὰ ἄλλως δίπτυχα λεγόμενα ἤτοι τοὺς ἱεροὺς πίνακας, οἵτινες ὄντες καὶ σήμερον ἐν χρῆσει παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ, περιλαμβάνουσι τὰ κατ' ἐκλογὴν μνημονευτέα ὀνόματα ἐπισήμων προσώπων, εὐεργετῶν, κτιτόρων, δωρητῶν, ἀρχιερέων κ. λ. π. καὶ εἶναι ἀνηρητημένοι ἐν τῇ Ἱερῷ προθέσει οὕτως, ὥστε νὰ εἶναι πρόχειρα εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἱερέως. Τούτους ὁ λαὸς ὀνομάζει «*μερίδες*»⁴⁾ ἢ «*μεριδοχάρτια*»⁵⁾, θεωροῦσι δὲ ἔξαιρετικὴν τύχην νὰ «*γραφτῆ στὴν πρόθεση τ' ὄνομά τους*».

¹⁾ Migne PG 1,1144 (H', μα').

²⁾ Σ. Λάμπρου. Νέος Ἑλληνομνήμων Ε' σ. 446.

³⁾ Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθήκη Α' σ. 20. Πρβλ. καὶ Λαογρ. Ἀρχεῖον (Λαϊκὸν δίκαιον - δωρεά).

⁴⁾ Σύλατα Καππαδοκίας, Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ σ. 347.

⁵⁾ Κανελλάκης, ΛΑ 400, Χίος.

ζ'. Ἐλεημοσύναι καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν.

1. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξβ', Migne 59,348. — Βούλει τιμῆσαι τὸν ἀπελθόντα; ἐτέρως τιμῆσον, ἐλεημοσύνας ποιῶν, εὐεργεσίας...

2. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,204. — Κλαίωμεν οὖν τούτους, βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν. Πῶς καὶ τίμῃ τρόπῳ;... πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόντες συνεχῶς.

3. Εἰς τὰς Πράξ. κα', Migne 60,169. — Περίστησον χήρας· τοῦτο ἐντάφιον μέγιστον. Εἰπέ τοῦνομα· πάσας κέλευσον ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι τὰς δεήσεις καὶ τὰς ἱκετηρίας.

4. Αὐτόθι. — Ἔστι γάρ, ἔστιν, ἐὰν θέλωμεν, κούφην αὐτῷ γενέσθαι τὴν κόλασον. Ἄν οὖν εὐχὰς ὑπὲρ αὐτοῦ ποιῶμεν συνεχεῖς, ἂν ἐλεημοσύνην διδῶμεν.

5. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,204. — Οἱ δὲ κατηχούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιοῦνται τῆς παραμυθίας¹⁾, ἀλλ' ἀπεστέρηνται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας, πλὴν μιᾶς τινος. Ποίας δὲ ταύτης; Ἔνεστι πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόναι.

6. Ὀμιλία με', Migne 63,892. — Οὐκ εἰκῆ προσφοραὶ ὑπὲρ τῶν ἀπελθόντων γίνονται, οὐκ εἰκῆ ἐλεημοσύναι.

7. Αὐτόθι σ. 891. — Πολλοὶ καὶ τῶν ὑφ' ἐτέρων δι' αὐτοὺς γεγενημένων ἐλεημοσυνῶν ἀπώναντο...

8. Εἰς τὴν πρὸς Κορ. Α', κζ' Migne 61,229-230. — Ἄλλ' εἰ μὲν υἱοῦ ἢ ἀδελφοῦ τετελετηκότος ἀνάμνησιν ἐποίεις, ἐπλήγης ἂν ὑπὸ τοῦ συνειδότος, εἰ μὴ τὸ ἔθος ἐπλήρωσας καὶ πένητας ἐκάλεσας.

Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ παρατηρήσαμεν, αἱ περιλαμβανόμεναι καὶ ἐνταῦθα εἰδήσεις δὲν ἀποτελοῦν μὲν περιγραφὰς ἐθίμων ἀσκουμένων παρὰ τῷ λαῷ, διδάσκουσιν ὅμως ἡμᾶς πῶς αἱ συναφεῖς μὲ αὐτὰς πράξεις ὑπεκινήθησαν παρὰ τῆς ἐκκλησίας, κατασταῖσαι σὺν τῷ χρόνῳ ἀπαίτησις θρησκευτικῆ ἅμα καὶ λαϊκῆ. Ἐν προκειμένῳ ἢ πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος ἀσκουμένη ἀγαθοεργία, ἣτις τοσαύτην ἔχει σημασίαν παρὰ τῷ λαῷ, φαίνεται διδαχθεῖσα ἐπιμόνως παρὰ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ ὑπῆρχε μὲν καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἢ συνήθεια νὰ διανέμονται ἐπὶ τοῖς μνημοσύνοις ἄρτος καὶ κρέας καὶ χορήματα εἰς τὸν λαόν²⁾, ἤσκειτο

¹⁾ ἦτοι τῆς ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων ἀναπομπῆς δεήσεων ὑπὲρ αὐτῶν.

²⁾ C. Giussani, La vita dei Greci e dei Romani Β' σ. 483.

δ° ἡ ἀγαθοεργία κατὰ τὰς κηδείας καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι, ἀλλ' αἱ τοιαῦται πράξεις παρ' αὐτοῖς δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσιν. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ἐδίδαξε πρώτη καὶ δὴ διὰ τοῦ Χρυσοστόμου ὅτι «εἰ μὲν ἀμαρτωλὸς ὁ τεθνηκώς, δεῖ δακρύνειν οὐδὲ δακρύνειν μόνον, ἀλλὰ ποιεῖν τὰ δυνάμενα τινὰ παραμυθίαν αὐτῷ περιποιῆσαι, ἐλεημοσύνας καὶ προσφορὰς» ¹⁾, ὡς δείκνυται δ° ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 5 τῶν ἀνωτέρω χωρίων οἱ κατηχούμενοι, οἵτινες δὲν δύνανται ἄλλως νὰ σωθῶσι, σφύζονται διὰ τῶν ἀγαθοεργιῶν ²⁾. Ἐκ τούτου καὶ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος παλαιότερον καὶ νῦν κατὰ τὰς κηδείας καὶ τὰ μνημόσυνα διανέμονται χρήματα εἰς τοὺς πένητας, ἐνδύματα, τροφαὶ κτλ. Οὕτως ἐν διαθήκῃ ἐκ Μήλου τοῦ ἔτους 1748 ἀναγινώσκομεν: *Λίδοσθαι δὲ καὶ δώδεκα ἐν Χριστιῷ ἀδελφοῖς, γέρονσιν, ἀδυνάτοις καὶ ἀναπήροις καὶ ἐνδεέσιν ἐκάστῳ χρόνῳ ἐν τῷ καιρῷ τῶν μνημοσύνων μου ἀνὰ νόμισμα ἐν καὶ ἀνὰ σίτου μοδίους ἕξ* ³⁾. Ἐν Ἀδριανουπόλει «στὸ μνημόσυνο τῶν σαράντα ἡμερῶν ἡ χήρα μοιράζει ἐκτὸς ἀπὸ τὰ βρώσιμα καὶ τὰ ἐξῆς: μιὰ δλόκληρη φορεσιά, ἓνα στρωῶμα μὲ προσκέφαλα καὶ ψάθα, ἓνα τραπέζι γεμαῖο σερβίτσια, μαντήλια, στάμνες, κλπ.» ⁴⁾

Ἰδίᾳ τὸ ὄνομασι εὐχεσθαι ὑπὲρ νεκροῦ τινος θεωρεῖται παρὰ τῷ λαῷ ὡς ἀποτελεσματικώτερα μέθοδος διὰ τὴν ἐν τῷ Ἄδῃ ἀνακούφισιν αὐτοῦ. Οὕτω ὁ ἱερεὺς, μνημονεύων πάντων τῶν κεκοιμημένων μελῶν οἰκογενείας τινὸς δὲν ἀρκεῖται εἰς τὴν γενικὴν περὶ τούτων εὐχήν, ἀλλ' ἀναφέρει ὄνομασι ἓνα ἕκαστον αὐτῶν. Ὡς δὲ πληροφοροῦμεθα ἐκ περιγραφῆς τῶν ἐν Κρήτῃ τελουμένων, «καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ οἴκῳ παρασκευάζονται τὰ πρὸς μνήμην νεκρῶν κόλλυβα, ἡ τοῦτο ποιῶσα θέτει χωριστὰ μέρη ὀνοματισμένα εἰς τὸν καθένα, προσφέρουσα ἐνὸς ἑκάστου τὸ ὄνομα» ⁵⁾. Τὸ αὐτὸ δὲ ἀναφέρεται περὶ τῶν ἐλεημοσυνῶν. Π.χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «στ' ὄνομά τους θᾶδιναν μιὰν ἐλεημοσύνη» ⁶⁾. Ὁ ἴδιος δὲ παρηκολούθησα τὴν ἐξῆς σκηρὴν ἐξωθι ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Γραῖα τις, διερχομένη πρὸ ἐπαίτου, τὸν ἐπλησίασε καὶ καθ' ἣν στιγμὴν τῷ ἐνεχείριζε νόμισμά τι ἐπιθύρησε καθ' ἑαυτήν: «Λευτέρης». Ὁ ἐπαίτης ἀντιληφθεὶς ἀμέσως περὶ τίνος ἐπρόκειτο, ἐφώναξε: «Ὁ Θεὸς νὰ συχωρᾷ τὸ Λευτέρη σου, κυρούλα». Ἐν προκειμένῳ ὁ λαὸς πιστεύει καὶ ἐκτελεῖ ὅ,τι τὸν ἐδίδαξεν ἡ Ἐκκλησία. «Ἐλπὲ τοῦνομα» λέγει ὁ Χρυσόστομος ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 3 χωρίῳ, «πάσας κέλευσον ὑπὲρ αὐτοῦ ποιεῖσθαι τὰς δεήσεις».

¹⁾ Εἰς τὸν Ἰωάννην ἐβ', Migne PG 59,348.

²⁾ Πρβλ. τὴν νεκρώσιμον Ἀκολουθίαν εἰς κληρικὸν «Ἄν ἠλέησας, ἄνθρωπε, ἄνθρωπον, ἐκεῖ μέλλει σε ἐλεῆσιν».

³⁾ Κ. Σάθα, Μεσαιων. Βιβλιοθ. Α' σ. 23. Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ', 352,2.

⁴⁾ Μανασσιδης, ΛΑ 215, 219.

⁵⁾ Ζωγραφάκης, ΛΑ 895, Κρήτη.

⁶⁾ Ξ. Ἀκογλου, ἐνθ' ἀν. σ. 241.

ζ'. Εἰκόνες καὶ ἐνδύματα τῶν προσφιλῶν νεκρῶν.

1. Εἰς τὸν Ματθαῖον λδ', Migne 57,403. — *Εἰ γὰρ καὶ νῦν εἰκόνας διαπλάττοντες ἄνθρωποι, ἐπειδὴ τὸ σῶμα κατασχεῖν οὐκ ἔχουσιν... προσηλωμένοι ταῖς σανίσιν εἰσί...*

2. Εἰς τὸν Ἰωανν. ξε', Migne 59,366. — *Τί δέ; τῶν πολλῶν τὰς εἰκόνας δταν ἰδῶμεν ἀνακειμένους ἐν ταῖς οἰκίαις, οὐχὶ μᾶλλον θρηνοῦμεν;*

3. Εἰς τὸν μη' ψαλμόν, Migne 55,232. — *Οὐδὲν γὰρ μνήμην ποιεῖ, ἀλλ' ἀρετὴ μόνη οὐκ οἰκία, οὐκ ἀνδριάς... οὐκ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδέν.*

4. Εἰς τὸν Ἁγ. Βαβύλαν, Migne 50,551. — *Καὶ τί λέγω τόπον καὶ τάφον; Καὶ γὰρ ἱμάτιον μόνον πολλακίς τῶν ἀπελθόντων ὄφθην καὶ ρῆμα εἰς διάνοιαν ἐλθόν, διήγειρε τὴν ψυχὴν καὶ τὴν μνήμην ἀνέστησε διαπίπτουσαν.*

Ἡ ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως ζωηρᾶς τῆς μορφῆς τοῦ ἐκλιπόντος οὐ μόνον ἐν τῇ μνήμῃ, ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῶν τῶν ὀφθαλμῶν τῶν οἰκείων ὠδήγησεν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν κατασκευὴν εἰκόνων τῶν ἀποθνησκόντων. Ἀπλαῖ προτομαὶ ἢ ἀνδριάντες, ἔκμαγεῖα ἢ ἐξωγραφημένοι πίνακες ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς τοῦτο. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐργασία τοῦ Λυσίππου, ὅστις κατεσκεύασε τοὺς ἀνδριάντας τῶν ἐν Γρανικῷ πεσόντων λαβῶν τὰς ὄψεις αὐτῶν ἐν ἀποτύποις ἐπὶ τῶν πτωμάτων αὐτῶν. Παρὰ Ῥωμαίοις ἐλαμβάνετο ὁμοίως κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἢ ὄψις τοῦ νεκροῦ ἐν γύψῳ ἢ ἀργίλῳ, ἐκ ταύτης δὲ κατόπιν ἀπεδίδοτο πλήρως ἡ μορφή (imago) διὰ κηροῦ. Σειρὰ τοιούτων εἰκόνων τῶν ἐκάστοτε ἀποθνησκόντων ἀπετέλει τὰς imagines maiorum ἐκάστης οἰκογενείας, αἵτινες ἐφυλάσσοντο ὡς ἀναμνηστικὰ κειμήλια μετὰ μεγίστου σεβασμοῦ¹⁾.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐπίσης, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ βασιλέως, ἐκαλοῦντο οἱ ζωγράφοι, ἵνα, πρὶν ταφῇ ὁ νεκρός, ζωγραφήσωσι τὴν εἰκόνα αὐτοῦ²⁾. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις πρόκειται προφανῶς περὶ ἐξωγραφημένων εἰκόνων τῶν νεκρῶν, αἵτινες ἀνέκειντο ἐν τῷ οἴκῳ εἰς ἀνάμνησιν ἐκείνων, ὡς καὶ περὶ ἀνδριάντων. Παρ' ἡμῖν εἶναι γνωστὰ τὰ ψηφίσματα τῶν διαφόρων σωματείων, ἅτινα ἅμα τῇ ἀναγγελίᾳ τοῦ θανάτου σημαίνοντος μέλους αὐτῶν, στερεοτύπως ἀποφασίζουσι «*ἢ ἀναρτηθῆ ἢ εἰκὼν*» τοῦ μεταστάντος. Διὰ τὸν λαὸν ἔξ ἄλλου ἔσχε μεγίστην σπουδαιότητα ἡ δυνατότης τῆς φωτογραφήσεως. Πόσῃ ἀπογοήτευσιν αἰσθάνονται οἱ οἰκεῖοι τοῦ νεκροῦ, ὅταν δὲν εὐτυχήσωσι νὰ ἔχωσι φωτογραφίαν

¹⁾ C. Giussani, ἐνθ. ἀν. σ. 479.

²⁾ Φ. Κουκουλιέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπουδ. ΙΕ' σ. 59-60.

αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ θάνατον πολλάκις καλεῖται ὁ φωτογράφος, ἵνα ἀπαθανάτιση, ἔστω καὶ νεκράν, τὴν ὄψιν τοῦ προσφιλοῦς των.

Ἄλλὰ καὶ οἷονδήποτε ἄλλο ἀντικείμενον, σχέσιν ἔχον μὲ τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὸν βίον τοῦ νεκροῦ, φέρει εἰς ἡμᾶς ἀναμνήσεις καὶ τὸ διατηροῦμεν μετ' ἄκρου σεβασμοῦ. Διὸ καὶ πλὴν τῶν ἐπὶ τοῖς ἐνδύμασι ἢ ἄλλοις ἀντικειμένοις κατ' ἰδίαν θρηγῶν τῶν οἰκείων ἔχομεν ἐν Νισύρῳ ἐπίσημον χρῆσιν τῶν ἐνδυμάτων τῶν νεκρῶν, ἅτινα συντιθέμενα εἰς ὁμοίωμα, ἐκφέρονται εἰς τὰς ὁδοὺς κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Μεγ. Παρασκευῆς καὶ μοιρολογοῦνται ὡς αὐτοὶ οἱ νεκροὶ¹⁾.

Γ'. ΠΕΝΘΗ

α'. Τὸ πένθειν, ὡς ἔθιμον καὶ ὡς καθήκον.

1. Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, Migne 61,677. — *Καθάπερ γὰρ οἱ πένθει τινὶ περιπεσόντες ἢ τινὰ τῶν γνησίων ἀποβαλόντες καὶ τινὰ τῶν ἀδοκῆτων ὑπομένοντες οὔτε νύκτωρ ἡσυχάζουσιν οὔτε μεθ' ἡμέραν, τοῦ πένθους αὐτοῖς τὴν ψυχὴν πολιορκοῦντος...*

2. Περὶ κατανύξεως α', Migne 47,409. — *Ἔως δ' ἂν ἀκμάζη τὸ πένθος, οὐδενὸς αὐτοῖς τῶν παρόντων λόγος ἐστί... Καὶ οὐδεὶς ἂν οὔτε τῶν οἰκετῶν, οὔτε τῶν φίλων τολμήσειε τότε ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ... ρῆξαι φωνὴν πάντα γὰρ ἐκποδῶν γινόμενα παραχωρεῖ τοῖς περὶ φιλοσοφίαν λόγοις... εἰς μόνος κατοικίζεται λογισμὸς, ὃ τὴν εἰκόνα τοῦ τετελευτηκότος διακρατῶν συνεχῶς.*

3. Αὐτόθι. — *Νῦν δὲ οἱ μὲν παῖδας καὶ γυναῖκας ἀποβαλόντες πρὸς οὐδὲν ἕτερον ἀπασχολοῦσι τὸν νοῦν ἢ πρὸς τὸ φαντάζεσθαι τοὺς ἀποσπασθέντας αὐτῶν.*

4. Εἰς τὴν πρὸς Κορινθ. Α', Migne 61, 235. — *Ἄλλ' ὅμως... οὕτω πολλὰ τῶν γυναικῶν ἀναισθήτως διάκεινται, ὡς καὶ τοὺς ἀπίστοις παρατρέχειν τῇ τοῦ πένθους ὑπερβολῇ. Καὶ αἱ μὲν ὑπὸ τοῦ πάθους ἐσκοτωμένοι τοῦτο ποιοῦσιν, αἱ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν καὶ ὑπὲρ τοῦ τὰ τῶν ἐξωθεν διαφεύγειν ἐγκλήματα.*

¹⁾ Γ. Παπαδόπουλος ΛΑ 207, 28. Πρβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἡμερ. Μ. Ἑλλ. 1929, σ. 372. Ἐπίσης ἐν Μάνη (Νεστορίδης, ΛΑ 334,30) διὰ τοὺς ἐν τῇ ξένῃ θανάτους «θέτουσι δετὶ ἐνδυμα ἔχει ὁ ἀποθανὼν ἢ ξίφος καὶ ἐπ' αὐτῶν μοιρολογοῦσι».

5. Περί κατανύξεως α', Migne, 47, 409. — *Καὶ ἐκείνων μὲν οὐδεὶς, κἂν βασιλικωτάτου τύχη γένους, τῷ τοῦ πένθους αἰσχύνεται νόμῳ.*

6. Εἰς τὴν προδοσίαν, Migne 59, 720 (ἐκ τῶν νόθων). — *Οὐκ οἶδας πῶς πολλοὶ πολλάκις τῶν μεγάλων μέμψιν ὑπέστησαν ἐπὶ βασιλικῷ πένθει τραπήσαντες;...*

Τὸ πενθεῖν ἐπὶ τοῖς νεκροῖς ὑπῆρξεν ἀνάκαθεν ἐκδήλωσις οὐ μόνον ἐξ ἐσωτερικῶν συναισθηματικῶν λόγων ἐπιβαλλομένη, ἀλλὰ καὶ ἐκ κοινωνικῶν. «*Νόμον*» ὀνομάζει τὴν ἐκδήλωσιν ταύτην ὁ Χρυσόστομος¹⁾. Οἱ μὴ ἐπαρκῶς πενθοῦντες ἐκ τῶν οἰκείων ὑφίστανται τὴν μομφὴν τῆς κοινωνίας, ὡς μὴ ἐκπληροῦντες τὰ πρὸς τοὺς νεκροὺς καθήκοντα αὐτῶν. Ταῦτα εἶναι τὰ «*ἔξωθεν ἐγκλήματα*», ἅτινα κατὰ τὸν Χρυσόστομον ζητοῦσι νὰ «*διαφύγωσιν*» αἱ πενθοῦσαι γυναῖκες, ὑποκρινόμεναι πολλάκις. Οὕτω καὶ κατὰ τὸν Λουκιανὸν πενθοῦσιν οἱ ἄνθρωποι οὐχὶ τῷ ὄντι ἀλγοῦντες, ἀλλὰ «*νόμῳ καὶ συνηθείᾳ τὴν λύπην ἐπιτρέποντες*»²⁾.

Παρ' ἡμῖν αἱ ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας διὰ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πένθους εἶναι αὐστηρόταται. Πολλάκις ἠκούσαμεν κατακρινομένους τοὺς οἰκείους, ἰδίᾳ τὰς συζύγους, διὰ τὴν μὴ ἐπαρκῆ ἢ ἐκδηλον πένθησιν τοῦ νεκροῦ αὐτῶν. «*Ἡμαρτα! ἀγοῖκον προᾶμαν πὰ εἶδες; Ἡ τάδενα ξαί 'κ' ἐπόνησεν τὸν ἄντραν ἀτ'ς*»!³⁾.

Τὴν χήραν ὁ λαὸς θέλει πάντοτε βαρυπενθοῦσαν καὶ ἀπέχουσαν πάσης κοσμικῆς χαρᾶς. Τοῦτο ζητοῦσι καὶ οἱ σίχοι:

«*Χήρα πὸν κάθεσαι ψηλά, κατέβα παρακάτω
καὶ κάθισε στὶς ἄσχημες, στὶς λεροφορεμένες*»⁴⁾.

Καὶ ἐπειδὴ ἐνταῦθα ὁ λόγος περὶ χηρῶν, παραθέτομεν σχετικὸν χωρίον τοῦ Χρυσόστομου, ὡς καὶ ἀντίστοιχα τῆς Νεοελληνικῆς δημώδους ποιήσεως. «*Ὀντως ἐλεινὸν τὸ τῆς χήρας ὄνομα, οἴκτου πεπληρωμένον, δακρῶν μεμεστωμένον, συμπαθείας ἐχόμενον*», λέγει ὁ Χρυσόστομος⁵⁾. Καὶ παρ' ἡμῖν ἡ ἀπομείνασα χήρα περιβάλλεται ὑπὸ πλείστον ἐκδηλώσεων συμπαθείας. Πχ.

«*Στέκω καὶ συλλογίζομαι καὶ διαμετράω στὸ νοῦ μου,
τὸ πῶς περνᾶνε τ' ἀρφανά, τὸ πῶς οἱ μαῦρες χήρες*»⁶⁾.

¹⁾ Πρβλ. τὰ διὰ τὸ βασιλικὸν πένθος κεκανονισμένα ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Βυζαντίου. (Φ. Κουκουλέ ἐν 'Επ. Βυζ. Σπουδῶν τ. ΙΕ' σ. 73 κ. ἐ.).

²⁾ Περί πένθους, 1.

³⁾ Ε. Ἀπολογ. Λαογραφικὰ Κοτῶρων, σ. 225.

⁴⁾ Παπαζαφειροπούλου, Περιсуναγωγή σ. 190,2.

⁵⁾ Εἰς τὸν υἱὸν τῆς χήρας, Migne PG 61,791.

⁶⁾ Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, Πύργος 1903 - 1910, σ. 555.

«Τῆς χήρας λόγος δὲν περνᾷ καὶ τᾶσπρο της δὲν κλίνει.¹⁾»

«Ὅποιά ᾿χασε τὸν ἄντρα της, ἔχασε τὴν τιμὴ της»²⁾.

β'. Ἐκδηλώσεις πένθους.

1. Περὶ κατανύξεως α', Migne 47,409.—Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ ἐδάφους καθιεῖται, καὶ θρηνήσει πικρόν, καὶ τὴν ἐσθῆτα μεταβαλεῖ, καὶ τὰ ἄλλα πάντα μετὰ πολλῆς ὑποστήσεται προθυμίας...

2. Εἰς τὸν Ἰώβ., Migne 64,536-7.—Νῦν μὲν γὰρ ἐφ' ἡμῶν πολλοὶ τῶν πενθούντων τρέφουσι κόμην, ἐκεῖνος δὲ (ὁ Ἰώβ) περιήρει. Διαιτί; τῷ πενθοῦντι τὸ σπουδαζόμενον ἦν εἰς τὸ ἐναντίον σχῆμα περιστῆσαι τὴν κατὰστασιν. Ὅπου οὖν τιμᾶται κόμη, σημεῖον πένθους τὸ κείρεσθαι.

3. Σύνοψις τῶν Γραφῶν, Βασιλειῶν Β', Migne 56,347.—Ἦλθε δὲ καὶ ὁ Μεμφιβαὰλ αὐχμῶν, ρυπαρὰ ἐνδεδυμένος ἱμάτια, κομῶν τὸν μύστακα, ὄνυχας μεγάλους ἐπιδεικνύς, πάντα, ἅπερ ἦν λύτης σημεῖα.

4. Εἰς τὸν ρη' ψαλμόν, Migne 55,280.—...καὶ γυναιῖκα ἐν χηρείᾳ...καὶ οἰκέτας μελανειμονοῦντας.

5. Εἰς τὴν Γένεσιν γ', Migne 56,537.—...περιβεβλημένη, μετὰ θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, χιτῶνα χηροσύνης...

6. Τοῖς ἐπὶ τὸ μονάζειν ἐνάγουσιν, Migne 47,334.—Περιέβαλον μελαίνην στολῆ τοὺς οἰκέτας ἅπαντας, κατέπασα τέφρα τὰς κεφαλὰς...

7. Εἰς νεωτέραν χήραν, Migne 48,605.—Ἐσμός μοι πολλὸς χηρῶν ἐπέδραμεν... αἱ πενθήρη καὶ μέλαιναν περιθέμεναι στολὴν θρηνοῦσι τὸν ἅπαντα χρόνον.

8. Εἰς τὸν Ματθ. λδ', Migne 57,403. Πολλοὶ τῶν ἀποβαλόντων τοὺς οἰκείους, τὰς πόλεις ἀφέντες, τὰ μνήματα ἔμελλον οἰκεῖν...

9. Περὶ κατανύξεως α', Migne 47,409.—Πολλοὺς δ' ἔγωγε οἶδα, μετὰ τὴν τῶν φιλότιμων ἀποβολήν, τοὺς μὲν τὴν ἐν ἀγροῖς διαίταν τῆς πόλεως ἐναλλαξαμένους καὶ τῶν ἐν ταύτῃ καλῶν, τοὺς δὲ παρὰ τὰ μνήματα τῶν ἀπελθόντων τὰς οἰκίας δειμαμένους καὶ τὸν βίον ἐκεῖ καταλύσαντας.

10. Εἰς τὸν Ἁγ. Βαβύλαν, Migne 50,551.—Πολλοὶ δὲ τῶν ἀφορήτως πρὸς

¹⁾ Φ. Κουκουλές, ΔΑ 503,137, Μάνη.

²⁾ Π. Παπαζαφειροπούλου, Περιουναγωγή γλωσσ. ὕλης 1887 σ. 207 (Γορτυνία).

τὰ πάθη διατεθέντων, παρὰ τοῖς μνήμασι τῶν ἀπελθόντων τὸν ἅπαντα κατώκισαν ἑαυτοὺς χρόνον, οὐκ ἂν τοῦτο ποιήσαντες, εἰ μὴ τινα παραμυθίαν ὑπὸ τῆς τῶν τόπων ἐλάμβανον ὄψεως.

Δύο εἶναι αἱ κυριώτεραι ἐκδηλώσεις τοῦ πένθους κατὰ τ' ἀνωτέρω χωρία : περὶ τὴν κόμην καὶ περὶ τὴν ἐσθῆτα. Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 2 χωρίῳ ὁ Χρυσόστομος ἐξηγεῖ τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας ἐκ τῆς εἰς τὸ ἐναντίον σχῆμα τάσεως τῶν πενθούντων. Παραπλήσια δὲ λέγει καὶ ὁ Πλούταρχος διὰ τὰ παλαιότερον ἐπιζόμενα : « Πένθους μὲν οἰκεῖον τὸ μὴ σύνηθες... Καὶ γὰρ παρ' Ἑλλήσιν, ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν τὸ κείρεσθαι, ταῖς δὲ τὸ κομᾶν σύνηθές ἐστι »¹⁾. Οἱ Βυζαντινοί, οἵτινες ἔκειρον ἐπίσης τὴν κόμην εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον, ἔτρεφον κόμην, ὁσάκις ἐπένθουν. Ἐναλόγως ἔπραττον καὶ οἱ ἄλλοι λαοί. Ὁ Ἰώβ, ἐπειδὴ οἱ Ἑβραῖοι ἔτρεφον κόμην, « ἐκείρατο τὴν κόμην » ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ θανάτου τῶν τέκνων αὐτοῦ²⁾. Διὰ τοὺς Αἰγυπτίους ὁ Ἡρόδοτος παρατηρεῖ : « Τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος ἄμα κηδεῖ κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς τοὺς μάλιστα ἰκνέεται Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνείσι τὰς τρίχας αὐξεσθαι, τὰς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενεῖω, τέως ἐξυρημένοι »³⁾.

Καὶ σήμερον αἱ συνήθειαι αὗται εὐρίσκονται ἀναλλοίωτοι παρ' ἡμῖν. Πρὸς ἔνδειξιν πένθους οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, οἱ μὲν ἄνδρες μένουσιν « ἀκούρευτοι κὶ ἀξύριστοι », αἱ δὲ γυναῖκες πολλαχοῦ (Κρήτη, Ἡπειρος, Μάνη) κείρουσι τὴν κόμην⁴⁾. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐν Ἡπείρῳ συνήθεια, καθ' ἣν οἱ πενθούντες « ἐκείρον τὴν χαιτὴν τῶν ἵππων των, καθ' ὃν χρόνον ἄφηνον μακρὰν τὴν ἰδικὴν των κόμην »⁵⁾.

Ἡ ἑτέρα ἔνδειξις πένθους, τὸ « μελαίνῃ στολῇ περιβάλλεσθαι », ὅπερ κατὰ τὸν Χρυσόστομον ἦτο ἡ συνήθεια τῆς ἐποχῆς του, ἀπαντᾶται οὐ μόνον εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα σχεδὸν τὰ ἔθνη⁶⁾. Οὕτω καὶ παρ' ἡμῖν « τὰ μαῦρα » εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ πένθους. « Οἱ γυναῖκες βάφουνε τὰ ροῦχα τους μαῦρα, οἱ ἄντρες βάζουνε μαῦρο ποκάμισο καὶ πολλοὶ καὶ μαῦρο μαντήλι στὸ

¹⁾ Πλούταρχου, Ἡθικά, 267 A - B. Hermann - Blümner, ἔνθ' ἄν. σ. 370 κ. ἑ.

²⁾ Ἰώβ Β', 20.

³⁾ Ἡροδότου 2, 36.

⁴⁾ Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 356.4 καὶ 359.1. καὶ Β. Schmidt, ἔνθ' ἄν. 25, 68 κέ.

⁵⁾ Γ. Παλιουρίτου, Ἀρχαιολ. Ἑλλην. Β', 262.

⁶⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 357 κέ. μετὰ βιβλιογραφίας περὶ τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις λαοῖς ἐν τῇ ἀμφιέσει ἐπιζομένων.

κεφάλι»¹⁾). Ὅτι καὶ ἡ ἔνδειξις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν αὐτὴν κατὰ τὰ πένθη τάσιν τῶν ἀνθρώπων πρὸς «τὸ ἐναντίον σχῆμα», ἄγουσιν ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τὰ ἀλλαχοῦ περὶ τὴν ἐνδυμασίαν ἐπιζόμενα κατὰ τὸ πένθος. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλουτάρχου «ἐν Ἄργει λευκὰ φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσι, ὕδατόκλυστα»²⁾, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ Ῥωμαῖαι γυναῖκες³⁾. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ Ἕλληνες εἰς ἔνδειξιν πένθους καὶ ταπεινώσεως ἔφερον *φαιὰν*⁴⁾ ἢ λευκὴν στολὴν⁵⁾. Παρ' ἡμῖν τὸ λευκὸν ὡς πένθιμον χροῶμα εὐρίσκει τις ἐν τῇ στολῇ τῶν ἱερέων κατὰ τὰς κηδείας, ὡς καὶ ἐν τῷ διακόσμῳ τῶν νεωτέρας ἡλικίας νεκρῶν. Ἐν τῷ χωρίῳ Τελώνια τῆς Λέσβου αἱ συνοδεύουσαι τὸν νεκρὸν γυναῖκες καὶ μάλιστα αἱ μοιρολογοῦσαι φέρουσι ἐπὶ τῶν κεφαλῶν των *ἄσπρα φονίτσα* ἤτοι λευκὰς καλύπτρας⁶⁾. Εἰς τὰ Σφακιὰ Κρήτης «οἱ ἔξω τῆς οἰκογενείας συγγενεῖς κιτρινοβάφουσι τὴν στολὴν των»⁷⁾. Πλὴν τῆς περὶ τὸ χροῶμα τῆς ἐσθῆτος ἐκδηλώσεως καὶ ἄλλαι πράξεις σχετικαὶ μὲ τὰ πένθη δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τὸ «ἐναντίον σχῆμα». Οὕτως ἐν Θεσσαλίᾳ αἱ γυναῖκες «ὡσπου νὰ βάψουν μαῦρα τὰ φορέματά τους, τὰ φοροῦν ἀνάποδα»⁸⁾. Ἐν Εὐβοίᾳ ἡ χήρα φέρει ὡς ἔνδειξιν πένθους «ἀνεστραμμένον τὸ ἐξωτερικὸν ἐνδύμα»⁹⁾. Πλεῖστοι τέλος ἄλλαι ἐνέργειαι, ὡς ἡ ὑπώσις μεσιστίου σημαίας ἢ τὸ ὑπὸ μάλης ὄπλον τῶν στρατιωτῶν, τῆς τάσεως ταύτης εἰς «τὸ ἐναντίον σχῆμα» εἶναι εὐρήματα.

Ὁ Χρυσόστομος ἐνταῦθα ἀναφέρει καὶ ἰδιάζουσάν τινα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐκδήλωσιν πένθους, οὐχὶ ἄσχετον ἴσως πρὸς τὴν ὅλην αὐτῶν μυστικοπαθῆ τάσιν, τὴν παρὰ τὰ μνήματα οἰκῆσιν. Πρόκειται περὶ ἐκδηλώσεως ὑπερβολικῆς πρὸς τοὺς ἀπελθόντας στοργῆς, παρατηρουμένης ἴσως περισσότερον εἰς τοὺς ἀπο-

Πρβλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐπιβιώσεις ἐθίμων τινῶν ἐν Ἡμερ. Μεγ. Ἑλλάδος 1929 σ. 378.

¹⁾ Μ. Διονδᾶκη, Ἡ τελευταῖ στήν Κρήτη, Ἐπ. Κρητ. Σπ. Β', 425.

²⁾ Πλουτάρχου. Ἡθικά, 270, F

³⁾ Αὐτ. 270, D «... λευκὰ φοροῦσιν ἐν τοῖς πένθεσι... καὶ λευκοὺς κεκρυφάλους» Πρβλ. καὶ Ἡρωδιανοῦ 14, 3.

⁴⁾ Φ. Κουκουλέ, ἔνθ' ἄν. σ. 379.

⁵⁾ Φ. Κουκουλέ, Τὰ κατὰ τὴν ταφὴν τῶν Βυζ. βασιλέων, Ἐπ. Βυζ. Σπ. ΙΕ' σ. 73.

⁶⁾ Δ. Λουκάτος, ΛΑ 1446 Α' σ. 276. Ἡ γραῖα, τὴν ὅποιαν ἠρώτησα, διατί προτιμῶσι τὸ λευκὸν χροῶμα, μοὶ ἀπήντησε:—«*Ἐ δὲ φοροῦσι ἄλλη βολὰ τὰ φονίτσα μας εἶναι χροματ'ιστὰ τς ἄλλης τς μέρις*». Ἐπίσης ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ οἱ ἄνδρες φροντίζουσιν νὰ εἶναι «*ξυρισμένοι καὶ καλοχτενισμένοι*», αἱ δὲ γυναῖκες φοροῦσι τὰ καλὰ των φορέματα, μεταξωτὰ *πολύχρωμα*, τὰ ὅποια θέλουσι νὰ χαροῦν γὰ τελευταία φορὰ. Οὕτω ἡ κηδεῖα ὁμοιάζει μὲ πανηγυρικὴν πομπήν.

⁷⁾ Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σφακιῶν σ. 72.

⁸⁾ Κ. Κασσιμάτης, ΛΑ 660 σ. 10.

⁹⁾ Ἀρχεῖον Εὐβ. μελετῶν, Β', 201.

μείναντας μόνους ἐν τῷ κόσμῳ οἰκείους. Ἐφευγον ἐκ τῆς πόλεως καὶ κατόικουν παρὰ τοὺς τάφους, ὅπου καὶ κατέλυον τὸν βίον.

γ'. Διάρκεια τοῦ πένθους.

1. Περὶ ὑπομονῆς, Μigne 60,726.—*Μὴ μακρὰς ἡμέρας θρηγήσωμεν...*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλ. Γ', Μigne 62,431.—*Εἰ γὰρ ταῦτα πενθεῖς, ἐχορῆν διὰ παντός πενθεῖν τὸν ἀπελθόντα. Εἰ δὲ ἐνιαυτοῦ παρελθόντος ἐπιλέλησαι, ὡς οὐδὲ γενομένου τινός, οὐ τὸν ἀπελθόντα θρηγεῖς...*

3. Περὶ μονανδρίας, Μigne 48,612-3.—*Καὶ γὰρ καὶ οἰκέται καὶ θεράπαινοι καὶ γεωργοὶ καὶ πάροικοι καὶ γείτονες καὶ συγγενεῖς τοῦ προαπελθόντος κατηφοῦσιν ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ στενάζουσιν.... Καὶ οἱ νομοθέται... πάντα τοῦ δευτέρου γάμου τὰ φαιδρὰ παρητήσαντο καὶ οὔτε αὐλός, οὔτε κρότοι... οὔτε ὀρχήματα.*

Ἡ συμπλήρωσις ἐνὸς τοῦλάχιστον ἔτους ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου πρὸς ἄρσιν τοῦ πένθους ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Παρ' Εὐριπίδῃ ὁ Ἄδμητος, διατάσσων γενικὸν πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς Ἀλκίηστιδος, λέγει:

«αὐλῶν δὲ μὴ κατ' ἄστυ, μὴ λύρας κτύπος
ἔστω σελήγας δώδεκ' ἐκκληρουμένας¹⁾).

Καὶ παρ' ἡμῖν ἐν πλῆρες ἔτος εἶναι τὸ κατώτατον ὄριον διαρκείας τοῦ πένθους μιᾶς οἰκογενείας²⁾). Πῶς τηρεῖται τοῦτο μᾶς πληροφοροῦσιν αἱ κατωτέρω εἰδήσεις: ἐν Ἀνασελίτῃ «γὰρ ἕνα χρόνον δὲν δέχονται ἐπισκέψεις σὺς ὀνομαστικὰς γιορτὰς, οὔτε αὐτοὶ πηγαίνουν σὲ ἄλλα σπῖτια ἐπίσκεψη... Ἡ οἰκογένεια μέσα σὲ τὸν χρόνον δὲν φκείανει βασιλόπιττα, χρυστόψωμα κτλ. καὶ τὸ Πάσχα δὲν βάφει κόκκινα ἀγά»³⁾). Ἐν Κρήτῃ «νηστεύουν τὸ κρέας σαράντα μέρες, πολλὰς μάλιστὰ καὶ χρόνον ὀλόκληρον. Κάθονται μέσα ἕξ μῆνες ὡς ἕνα χρόνον καὶ δὲν πᾶνε οὔτε σὴν ἐκκλησία»⁴⁾).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν περιορισμὸν τῆς χαρᾶς καὶ τῶν διασκεδάσεων κατὰ τὴν τέλεσιν δευτέρου γάμου, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ τοῦτο ὡς μίαν εἰσέτι ἐκδήλωσιν τοῦ συνεχιζομένου πένθους ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς πρώτης συζύγου. Εἶναι γνωστόν, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ προέβαινον εἰς δεύτερον καὶ τρίτον καὶ τέταρτον γά-

¹⁾ Εὐριπ. Ἄλκ. στ. 430-1.

²⁾ Πρβλ. Ν. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 356.

³⁾ Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 405-6.

⁴⁾ Μ. Λιωνάκη, Ἡ τελευταία σὴν Κρήτῃ, ἐνθ' ἀν. σ. 425.

μον¹⁾, διὰ τοῦτο δὲ οἱ νομοθέται, ἵνα τὸν πρῶτον μόνον τιμήσωσι, «πάντα τούτων τὰ φαιδρὰ παρητήσαντο». Παρ' ἡμῖν ὁ λαός, ἐξ ἰδίας διαθέσεως ἐνεργῶν, ἀποφεύγει ἐπίσης τὰς θορυβώδεις ἐκδηλώσεις κατὰ τὸν δεύτερον γάμον. Οὕτω ἐν Κοτυώροις: «*Ὁ γάμος τῶν χήρων γινότανε χωρὶς πομπές, μᾶλλον δὲ ἀνεπίσημα καὶ χωρὶς θόρυβο, πάντα τῆ νύχτα*»²⁾. Τοῦτο δ' ὁ λαός πράττει οὐ μόνον πενθῶν τὴν νεκρὰν, ἀλλὰ καὶ φοβούμενος ταύτην. «*Ὅταν χηρεῖος ξαναπαντρευτῆ, τὴν ὥρα ποὺ στεφανώνεται, πηγαίνει μὰ συγγενῆς τῆς πρώτης γυναῖκας στοὺς κοιμητήριο καὶ ρίχνει ἐπάνω στὸν τάφο της ἓνα μαστραπᾶ νερό, γιὰ δροσιά καὶ γιὰ νὰ μὴ τὴν κακοφανῆ*»³⁾.

Ὅμοιās δεισιδαιμονικὰς πράξεις ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεκρᾶς ἀνευρίσκομεν ἐπὶ τῇ τελέσει τοῦ δευτέρου γάμου καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Οὕτως οἱ Ρουμᾶνοι τῆς Τρανσυλβανίας «*νομίζουν διὰ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἡ καρδιά τῆς νεκρᾶς καίεται εἰς τὸν τάφον καὶ ζητοῦσι νὰ σβήσωσι τὴν φλόγα*»⁴⁾.

δ'. Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων εἰς τὸ πένθος.

Ἐπισκέψεις. Εὐχαί.

1. Εἰς τὴν β' πρὸς Τιμόθ., Migne 62,605.—*Νῦν δὲ τῶν μὲν οἰκείων ἡμῖν τινος τετελετηκότος, πολλοὶ οἱ παρακαθήμενοι, πολλοὶ οἱ παραμυθούμενοι.*

2. Εἰς τὴν πρὸς Θεσσαλον. α', Migne 48,599.—*Εἰπέ μοι, ἐάν τις σοι τῶν οἰκείων ἀπόληται, οὐχὶ τοὺς μὲν γελῶντας ἐπὶ τῇ τελευτῇ καὶ ἀποστρέφῃ καὶ ἐχθρὸς ἡγῆ, τοὺς δὲ δακρύνοντας καὶ συμπενοθοῦντας φιλεῖς;*

3. Εἰς νεωτ. χήρ., Migne 48,599.—*Καὶ γὰρ καὶ τῶν θεραπεινίδων τὰς ἐν τιμῇ κατατολμῶν ὑπὲρ τούτων μακροὺς ἀποτείνειν λόγους, τὰς τε ἔξωθεν γυναῖκας καὶ τὰς γένει προσηκούσας καὶ τὰς ἄλλως πῶς ἐπιτηδείως ἐχοῦσας....*

4. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ἐβ', Migne 59,345.—*Ἰδοῦσαι γὰρ τὸν Χριστὸν (αἱ ἀδελφαὶ τοῦ Λαζάρου) οὐκ εὐθέως εἰς θρήνους, οὐδὲ εἰς κωκυτούς, οὐδὲ ὀλογγυμὸς ἐκπίπτουσιν, ὅπερ ἀσχομεν ἡμεῖς, ἐπειδὴν τινὰς γνωρίμους ἐπεισιόοντας ἴδωμεν τῷ πένθει.*

¹⁾ Περὶ τούτου βλ. Φ. Κουκουλέ, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδ. Β' 24 - 25.

²⁾ Σ. Ἀκογλου, Λαογραφικὰ Κοτυώρων, σ. 217.

³⁾ Ε. Σαραντῆ, Ἐθιμα Θράκης, Θρακικῶν Β', 145.

⁴⁾ Ν. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Β', σ. 277.

5. Εἰς τὸν Ἰωάνν. ξγ'. Migne 59,349. — Καὶ γὰρ μετὰ τῆς ἄλλης τλαιπωρίας αἱ πενθοῦσαι καὶ τοῦτο τὸ νόσημα ἔχουσι, φιλοτιμεῖσθαι ἐπὶ τῶν παρόντων βουλόμεναι.

6. Εἰς τὰς Πράξεις μβ', Migne 60,301. — Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πένθους φύσις. Καὶ δοκοῦσι μὲν παρακαλεῖν τὸν πενθοῦντα, μυρία δὲ φθέγγονται δόγματα, φιλοσοφίας μεσιτά. Εὐχαὶ εὐθέως, ὥστε μέχρι τούτου στήναι καὶ ἱκανοὶ οἱ τὸν πεπονηκότα παραμυθούμενοι καὶ ἀπαριθμήσεις τῶν τοιαῦτα πενθούντων μυρίαί.

7. Εἰς τὸν Ἱερεμίαν, Migne 64,836. — Τίς οὕτω λίθινος, ὡς τὴν γυναῖκα τὴν ἔρημον ἀνδρὸς μὴ ἔλεειν; Τίς οὕτως ἀπάνθρωπος, ὡς τὸν ἀπεστερημένον πατρὸς μὴ οἰκτεῖρην;

8. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. ια', Migne 62,378. — Οἱ γὰρ κλαίοντες δοκοῦσι τοῦ πένθους κοινωνεῖν καὶ μεγάλα χαρίζονται τοῖς πενθοῦσι καὶ τὸ πολὺ τῆς δδύνης ἀφαιροῦσι... "Ὅσον γὰρ κακὸν τὸ μὴ ἔχειν τοὺς συλλυπονμένους!

Ἡ συμμετοχὴ τῶν φίλων καὶ τῶν γνωρίμων εἰς τὸ πένθος, ὡς ταύτην ἔξαιρει ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 8 τῶν ἀνωτέρω χωρίων ὁ Χρυσόστομος, θεωρεῖται παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς ἐν τῶν κοινωνικωτέρων καθηκόντων, ὡς καὶ ἡ ἐπὶ τούτῳ καταλλαγὴ καὶ συμπιλίωσις. «Κε' οἱ συγγενεῖς κ' οἱ φίλοι, οἱ γειτόνοι κ' οἱ γνωστοὶ μπαινοβγαίνουνε στὸ σπίτι... γὰρ νὰ παρηγοροῦνε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ σπιτιοῦ. Σὲ τέθειες ὄρες φαίνονται οἱ συγγενεῖς κ' οἱ φίλοι»¹⁾. Αἱ σκηναί, τὰς ὁποίας περιγράφει ἐνταῦθα ὁ Χρυσόστομος, ἐνθυμίζουσιν ἀνάλογους τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἰδιαιτέρως αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ παραμυθίαι διὰ τῆς ἀπαριθμήσεως ὁμοιοπαθῶν προσώπων φέρουσιν εἰς τὸν νοῦν τὰ σημερινὰ ἀνάλογα: «Καλὴ ὑπομονή. Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε»²⁾. — «Χριστέ μ'—ἄλλο κακὸν νὰ μὴ δεῖξῃς ἀτ'ς»³⁾ ἢ: «Μεδὰ εἶσαι μονάχη σου; Κανένα σπίτι δὲν εἶναι χωρὶς κορότο» (= πένθος)⁴⁾ καί: «Ὁ Θεὸς νὰ μὴ σᾶσε ξαναπρικάνη»⁵⁾.

¹⁾ Μ. Λιουδάκη, Ἡ τελευταῖα στὴν Κρήτη, ἔνθ' ἀν. Β' σ. 403.

²⁾ Ἐν Θράκῃ, Θρακικά, τ. Β' 134.

³⁾ Ἀπογλου, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 238.

⁴⁾ Ἐν Κεφαλληνίᾳ.

⁵⁾ Ἐν Κρήτῃ, Μ. Λιουδάκη, ἔνθ' ἀν. σ. 424.

Ζ'. Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΕΠΙ ΞΕΝΗΣ

α'. Αἱ παρὰ τῷ λαῷ δοξασίαι.

1. Εἰς τὴν μάρτ. Δροσίδα, Migne 50,691. — *Πολλῶν γὰρ ἤκουσα λεγόντων: Κυνὸς ἀτιμότερον ὁ δεῖνα τετελεύτηκεν ἐπ' ἀλλοτρίας, οὐδενὸς τῶν ἐπιτηδείων παρόντος, οὔτε τῇ γῆ παραδιδόντος, ἀλλὰ μόλις ὀλίγων γειτόνων, ἀλλήλους συγκαλούντων, ἐξ ἐράνου τινὸς περισταλαίς, οὕτω παρεδόθη ταφῇ.*

2. Εἰς τὴν Γένεσιν ξς', Migne 54,566. — *Καὶ μὴ ταλανίζετω τὸν ἐπ' ἀλλοτρίας τὸν βίον καταλύσαντα, μηδὲ τὸν ἐπ' ἐρημίας τῆς παρουσίας ζωῆς μεθιστάμενον... Καὶ μὴ μοι τὰ ψυχρὰ ἐκεῖνα ρήματα λεγέτω τις: ὁ δεῖνα κυνὸς ἀτιμότερον τετελεύτηκεν, οὐδενὸς τῶν γνωρίμων αὐτῷ παρόντος, οὐδὲ τὰ τῆς ταφῆς αὐτῷ παρασχεῖν δυνηθέντος, ἀλλ' ἐξ ἐράνου καὶ πολλῶν τινων συνεισενεγκόντων, οὕτω τὰ πρὸς τὴν κηδείαν αὐτῷ παρεσχέθη.*

3. Αὐτόθι, σ. 567. — *...μήτε τοὺς ἐπὶ τῆς ξένης τελευτῶντας ταλανίζωμεν, μήτε τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκείας καταλύοντας τὸν βίον μακαρίζωμεν...*

4. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,468. — *Οὐ γὰρ τὴν τελευτὴν (τοῦ Ἰωσήφ), ἐπένθει μόνον (ὁ Ἰακώβ), ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς... "Οτι μηδὲ ἐπὶ τῆς οἰκίας, μηδὲ ἐπὶ τῆς κλήνης, μηδὲ παρεσιῶτος τοῦ πατρὸς, μηδὲ εἰπὼν τι καὶ ἀκούσας, ὅτι μὴ τῷ κοινῷ πάντων θανάτῳ...*

5. Εἰς τὴν Γένεσιν λα', Migne 53,287. — *Εἰ δὲ κατὰ μέσσην τὴν ὁδὸν συμβῆ με καταλῦσαι τὸν βίον... τίς με περιστελεῖ τὸν γέροντα, τὸν ξένον, τὸν ἄπολιν, τὸν ἄοικον; Ἴσως ἢ γυνὴ τοὺς γείτονας παρακαλέσῃ συμπάθειάν τινα ἐπιδείξασθαι καὶ ἐξ ἐράνου τινὸς καὶ συνεισφορᾶς τὰ καθήκοντα πληρώσει.*

Ὁ ἐπὶ ξένης θάνατος ἐθεωρήθη δυστύχημα παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ¹⁾. Παρὰ Σοφοκλεῖ ἡ Ἡλέκτρα θρηνεῖ ἔτι περισσότερον τὸν Ὀρέστην, ἀναλογιζομένη τὸν μακρὰν τοῦ πατρῶου οἴκου θάνατον αὐτοῦ:

*Νῦν δ' ἐκτὸς οἴκων κἀπὶ γῆς ἄλλης φυγὰς
κακῶς ἀπώλου, σῆς κασιγνήτης δίχα ²⁾.*

Ὅμοιως παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἡ ἔξω τῆς πατρῶας γῆς τελευτὴ ἐθεωρεῖτο κατάρα παρὰ Κυρίου, ὕψιστος δὲ πόθος τῶν ἐπὶ ξένης τελευτώντων ἦτο ἡ ἐν τῇ πατρίδι ταφή ³⁾.

¹⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ' σ. 353 - 356.

²⁾ Σοφ. Ἡλ. στ. 1136 - 37.

³⁾ Πρβλ. Γενέσεως ΜΖ, 29. ΜΘ, 29. Ν, 25.

Οἱ λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου ἐν τοῖς ὑπ' ὄψιν χωρίοις μαρτυροῦσιν, ὅτι οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ μεγίστην συμφορὰν ἐθεώρουν τὸ ἐπ' ἀλλοτρίας θνήσκειν καὶ ἐταλάνιζον ὡς κυνὸς ἀτιμότερον τελευτήσαντα τὸν ἐν τῇ ξένη ἀποθανόντα. Καὶ παρ' ἡμῖν ὁ ἐπὶ ξένης θανάτου θεωρεῖται τοιοῦτον δυστύχημα, ὥστε μόνον ὡς κατάραν δύνатаί τις νὰ τὸν διανοηθῇ: «Τὰ ξένα χόματα νὰ τὸν φάν!», «Στὰ ξένα νὰ λειώσουν τὰ κόκκαλά τ'»¹⁾. Ὅχι δὲ μόνον μακρὰν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ μακρὰν τῆς οἰκίας του ἐὰν ἀποθάνῃ τις, καθ' ὁδὸν ἢ ἐν τῷ ἀγρῷ, «σ' ἐξοχὴ ἢ σὲ ράχη», εἶναι τοῦτο δεῖγμα κατάρας τοῦ Θεοῦ. «Τέτοιους ἦταν γι' αὐτὸ παρεδῶκε τὰ κῶλα σὺ δεῖνα μέρος»²⁾.

Τὴν τύχην τοῦ ἐν τῇ ξένη θνήσκοντος διεκτραγωδεῖ καὶ ἡ δημώδης ποίησις. Δὲν στερεῖται οὗτος μόνον τοῦ πατρῶου χόματος, ἀλλὰ καὶ τῶν περιποιήσεων τῶν οἰκείων του, τῶν θωπειῶν καὶ τῶν φιλημάτων των, ἀκόμη καὶ τῶν θρησκευτικῶν τιμῶν:

«Μὴν εἶδαν τὰ ματάκια σου τὸν ξένο πῶς τὸν θάφτουν;
 Οὔδε ἀνάμα καὶ κερί, οὔδε παπᾶς καὶ ψάλτης
 κάνας δὲν ἦταν ἰδικός, κάνας δὲν ἦταν φίλος,
 ὅλοι τους ἦταν μακρονοί, ὅλοι τους ἦταν ξένοι»³⁾.

Καὶ ἀλλαγοῦ:

«Τὸν πῆγαν καὶ τὸν ἔθαραν, σὰν τὸ σκυλλὶ στὸν τάφο»⁴⁾.

Τὸ δι' ἐράνου ἐξοικονομεῖν τὰ πρὸς τὴν κηδείαν ἀναγκαῖα ἐθεωρεῖτο διὰ τὸν νεκρὸν σημεῖον ἐσχάτης ἐρημίας καὶ ἐγκαταλείψεως. Καὶ παρ' ἡμῖν «ἀνόσιον θεωρεῖται οἱ γέροντες νὰ μὴν ἔχουν τὰ θανατίκια τους» (=θαφτικά, τὰ πρὸς ταφήν ἔξοδα⁵⁾). Πάντως ὁ ἔρανος εἰς τὰς ἀναλόγους περιστάσεις διενεργεῖται παρὰ τῷ λαῷ συνήθως διὰ τοὺς ξένους ὡς καθῆκον κοινωνικόν. «Ἄν τύχαινε νὰ πεθάνῃ κανένας ξένος, οἱ γείτονες κ' οἱ τυχὸν γνωστοὶ του φροντίζαν γιὰ ὅτι χρειαζόταν. Ἄν ἦτανε φτωχός, μάζευαν τὰ χρειαζόμενα γυναῖκες «ἔβγανάν ἀτον μαντήλ» καὶ κανόνιζαν ὅλα τὰ τῆς κηδείας»⁶⁾.

¹⁾ Σ. Συγκομιτου, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 398.

²⁾ Δ. Λουκόπουλος, ΛΑ 916, 175, Αἰτωλία.

³⁾ Σ. Συγκομιτου, ἐνθ' ἄν. σ. 398.

⁴⁾ Passow, Carm. popul. Graeciae rec. Lipsiae 1861 σ. 249, 341.

⁵⁾ Ν. Δάσκαρη, Ἡ Λάστα κτλ. σ. 520.

⁶⁾ Ε. Ἀκογλου, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 232.

β'. Ἡ μετακομιδὴ εἰς τὴν πατρίδα.

1. Εἰς τὸν Ἱερ. Migne 64,940. — Ἐσχάτης δυστυχίας τὸ μηδὲ ἀποθανόντα δυνηθῆναι τῆς πατρίδος ἐπιτυχεῖν...

2. Εἰς τὴν Δροσίδα, Migne 50,690. — Καὶ γὰρ πολλοὶ περὶ ταφῆς ἀκριβολογούμενοι, καὶ τοῖς προσήκουσιν ἐπισκήπτοντες, ὅπως κἂν ἄλλαχού τύχῳσι τελετήσαντες, οἴκοι κομίσαντες ἐκεῖνοι αὐτοὺς κατορύξωσιν...

3. Εἰς τὴν Γένεσ. ξε', Migne 54,566. — Πολλοὶ τῶν μικροψύχων, ἐπειδὴν παραινῶμεν αὐτοῖς μὴ πολὺν ποιῆσθαι λόγον περὶ ταφῆς, μηδὲ περισπούδασιον πρᾶγμα ἡγεῖσθαι τὸ ἀπὸ τῆς ἀλλοτρίας ἐπὶ τὴν οἰκίαν πατρίδα τῶν τετελευτηκότων τὰ λείψανα ἐπανάγειν, ταύτην ἡμῶν προβάλλονται τὴν ἱστορίαν¹⁾...

4. Εἰς τὴν πρὸς Ἑβρ. κς', Migne 63,179. — Μηδὲν τοίνυν ὑπὲρ τούτου (τοῦ ἐν τῇ πατρίδι ταφῆναι) κοπιώμεθα... ὅπου γὰρ ἂν ταφῶμεν, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.

5. Περὶ ἔλεημοσ. Migne 64,441. — Πολλάκις γὰρ καὶ οἱ κληρονόμοι σου ἀνασκάπτουσι τὰ ὀστᾶ, καταρώμενοί σου.

Ὅ,τι δὲν ἠτύχησεν ὁ ἐν τῇ ξένη ἀποθανὼν ν' ἀπολαύσῃ, τοῦτο ζητεῖ νὰ τῷ παράσχωσι τοῦλάχιστον μετὰ θάνατον, ἐπανάγοντες εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος τὰ λείψανα αὐτοῦ. «Ἐκόπτοντο» κατὰ τὸν Χρυσόστομον οἱ χριστιανοὶ τῶν χρόνων του διὰ τοῦτο, φαίνεται δ' ὅτι ἡ ἐπαναγωγὴ τῶν λειψάνων εἰς τὴν πατρίδα ἐγένετο συχνότατα, ὅπου καὶ εἰδικὴ διάταξις ἐν τοῖς Βασιλικοῖς κελεύει «Μηδεὶς ἀνθρώπινον σῶμα χωρὶς κελεύσεως βασιλικῆς εἰς ἕτερον τόπον μεταφερέτω»²⁾. Ὅμοίως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλῆσι δεῖγμα στοργῆς καὶ τιμῆς πρὸς τὸν ἐπὶ ξένης τελευτήσαντα ἐθεωρεῖτο ἢ εἰς τὴν πατρίδα μετακομιδῆ. Παρ' Ὁμήρῳ αὐτὸς ὁ Ζεὺς κηδόμενος τοῦ νεκροῦ τοῦ Σαρπηδόνος, πεσόντος ἐν τῇ μάχῃ, παραγγέλλει εἰς τὸν Ἀπόλλωνα νὰ φροντίσῃ, ἵνα οὗτος ταφῇ ἐν Λυκίᾳ,

«ἔνθα ἔ ταρχύσουσι κασίγνητοί τε ἔται τε
τύμβῳ τε στήλῃ τε· τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων».

Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, πάντες οἱ ἐν τῇ ξένη τελευτήσαντες σπουδαῖοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ὡς ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Κίμων κ. ἄ. μετηνέχθησαν εἰς τὴν πατρίδα κα-

¹⁾ τ. ἔ. τοῦ Ἰακώβ ἐξαιτουμένου τοῦτο παρὰ τοῦ Ἰωσήφ. Γενέσ. ΜΖ, 29.

²⁾ Βασιλικ. τίτλ. Γ' 14. Πρὸβλ. καὶ Πάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα Καν. Α', 209.

τόπιν ειδικῶν ψηφισμάτων τοῦ δήμου ¹⁾ Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία προσεπάθησε νὰ πείσῃ τὸν λαόν, ὅτι αἱ τοιαῦται μετακομιδαὶ τῶν λειψάνων ἀπὸ τοῦ ἑνὸς τόπου εἰς τὸν ἄλλον εἶναι ἄσκοποι, καθόσον «ὄπου ἂν ταφῶμεν, τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς». Καὶ κατώρθωσε μὲν ν^ο ἀπαμβλύνη τὸ παλαιὸν αἴσθημα παρὰ τῷ λαῷ, ἀφοῦ καὶ οὗτος ἐσυνήθισε νὰ λέγῃ «ὄθε γῆς καὶ τάφος» ²⁾, οὐχ ἥτιον. ὅμως καὶ σήμερον, ὄπου τοῦτο εἶναι δυνατόν, μεταφέρομεν τὸ λείψανον ἢ ἔστω τὰ ὄστα εἰς τὴν πατρίδα, ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐν τῷ οἰκογενειακῷ τάφῳ. Ἐν διαθήκῃ τοῦ 1708 ὁ ἐν Ζακύνθῳ ἀποθνήσκων Δ. Χαριτόπουλος, καταγόμενος ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος, παραγγέλλει εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, «ὅταν ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχημένον γένος μας, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά του καὶ νὰ τὰ θάψῃ κοντὰ στὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν του εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος του» ³⁾.

Πλὴν ὅμως τῆς μετακομιδῆς ἔχομεν ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων καὶ τὸ ἔθιμον τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων ἢ τῶν ὄστων, εἰς ἣν πιθανῶς ἀναφέρεται τὸ ὑπ^ο ἀριθ. 5 τῶν παρατιθεμένων χωρίων ⁴⁾.

Η'. ΔΟΞΑΣΙΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ

α'. Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες.

1. Πρὸς Σταγείριον β', Migne 47,468. — ...ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπον τῆς τελευτῆς (ἐπένθει ὁ Ἰακώβ), ὅτι μὴ τῷ κοινῷ πάντων θανάτῳ...

2. Εἰς τὸν Λάζαρον β', Migne 48,983. — Καὶ γὰρ πολλοὶ τῶν ἀφελεστέρων νομίζουσι τὰς ψυχὰς τῶν βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντων δαίμονας γίνεσθαι.

3. Αὐτόθι, σ. 984. — Ἐτερον δὲ χαλεπώτατον κατειργάσατο (ὁ διάβολος), τοὺς γόητας τοὺς ὑπηρετουμένους αὐτῷ διὰ τούτων πείσας τῶν δογμάτων, πολλῶν νέων ἀπλῶν σώματα κατασφάττειν ἐλπίδι τοῦ δαίμονος ἔσεσθαι καὶ πάλιν αὐτοῖς ὑπηρετεῖν.

4. Εἰς τὸν Ματθ. κη', Migne 57,353. — Τί οὖν ἂν εἴποις, ὅταν πολλοὶ τῶν γοήτων παῖδας λαβόντες ἀποσφάττωσιν, ὥστε αὐτοῖς μετὰ ταῦτα

¹⁾ Βλ. Πλουτάρχου τοὺς σχετικούς βίους. Πλείονα περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις μετακομιδῶν βλ. παρὰ Ν. Γ. Πολίτη ἐν Λαογρ. Συμμ. Γ' σ. 354,2.

²⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμ. ἐν λέξει τάφος, 4.

³⁾ Χρυσῆ Γ', 525.

⁴⁾ Πρβλ. καὶ Α. Κεραμοπούλλου, Παλαιαὶ Χριστιανικαὶ καὶ Βυζαντιναὶ ταφαὶ ἐν Θήβαις, Ἀρχαιολογ. Δελτίον σ. 126.

συμπράττουσαν τὴν ψυχὴν ἔχειν; Καὶ πόθεν τοῦτο δῆλον; Ὅτι μὲν γὰρ ἀποσφάττουσι, πολλοὶ λέγουσιν· διὸ αἱ ψυχαὶ τῶν σφαγέντων μετ' αὐτῶν εἰσι, πόθεν ἔγνων; εἰπέ μοι. Αὐτοί, φησίν, οἱ δαιμονιῶντες βοῶσιν, διτι ψυχὴ τοῦ δεῖνος ἐγώ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο σκηνὴ τις καὶ ἀπάτη διαβολικὴ.—Ὡστε γραϊδίων μεθύοντων ταυτὶ τὰ ρήματα καὶ παίδων μορμολύκεια.

Τὸ «βιαίῳ θανάτῳ τελευτᾶν» θεωρεῖται καὶ παρ' ἡμῖν μέγα δεινόν, καὶ διότι οὕτω ὁ θανὼν στερεῖται τῶν περιποιήσεων, αἵτινες θὰ ἐπεδαφιλεύοντο εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ στιγμὰς, καὶ ἔνεκα τῶν περὶ τῆς τύχης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πιστευομένων. «Γιὰ τὸ σκοτωμένο πάντα ἔχουν μεγάλο φόβο μὴ βγῆ βρουκόλακας, γιατί ἔχει πληγὴς στὸ σῶμά του»¹⁾. Αἱ δοξασίαι ἔξ ἄλλου, αἱ παρὰ τῷ Χρυσοστόμῳ ἀναφερόμεναι, καθ' ἃς αἱ ψυχαὶ τῶν βιαίῳ θανάτῳ τελευτώντων γίνονται δαίμονες²⁾, διετηρήθησαν παρ' ἡμῖν εἰς τὰ περὶ βρικόλακων, ὡς ἀνωτέρω, πιστευόμενα καὶ εἰς τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωποθυσία ἐπιβάλλεται εἰς τὴν στοιχείωσιν γεφυρῶν, κτιρίων κλπ., τὴν σύλησιν θησαυρῶν καὶ τὴν ἐξευμένισιν δαιμονικῶν ὄντων (ἀράπηδων, στοιχειῶν³⁾). Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρκῆτως τοῦ εἶδους τοῦ θανάτου, κατὰ τὴν λαϊκὴν πίστιν, οἱ δαίμονες ἀρέσκονται νὰ ἐμφωλεύωσιν εἰς νεκρὰ σώματα⁴⁾. Εἰς τὴν δοξασίαν αὐτὴν ὀφείλονται καὶ αἱ διάφοροι ἀλεξίκακοι πράξεις, αἵτινες τελοῦνται ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σώματος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταφῆς⁵⁾. Οὕτως ἐν Θράκῃ, «βάζουν στὸ νεκρὸ μιὰ μικρὴ τετραγώνη σφραγίδα (= σφραγίδα), γιὰ νὰ μὴ γίν' βρικόλακας»⁶⁾. Ἐν Κρήτῃ «ἔχυναν σταυρωτὰ ἐπάνω του μιὰ καντηλιὰ λάδι μὲ λίγο κρασί. Τὸ κρασί τὸ φοβᾶται ὁ μισημένος (= ὁ διάβολος), γιατί κάνουνε νᾶμα»⁷⁾. Καὶ παρὰ τοῖς Βλαχοφώνοις «πρὶν ἢ σκεπασθῆ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ τάφῳ, τοποθετοῦσιν ἐπ' αὐτοῦ παρὰ τὸν ὀμφαλὸν μικρὰν πλάκα μὲ κεχαραγμένον τὸν σταυρὸν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δι-

¹⁾ Σ. Συγκολίτου, Ὁ νεκρὸς ἐν Ἀνασελίτῃ, Λαογρ. ΙΑ' σ. 407. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσ. Α' 584, ἀρ. 951. Ἐν Κεφαλληνίᾳ παντοῦ, ὅπου διεπράχθη φόνος, χαράττουσιν ἐπὶ λίθου σταυρὸν καὶ ἀποφεύγουσι νὰ διέλθωσι κατὰ τὴν νύκτα ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου. Πιστεύουσιν, ὅτι πλανᾶται ἐκεῖ τὸ φάσμα τοῦ φονευθέντος καὶ διτι τὸ αἷμα του βογγάει ζητοῦν ἐκδίκησιν. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτου, αὐτ. σ. 565.

²⁾ Τὸ αὐτὸ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι. Πρβλ. τοὺς καταδέσμοις τοῦ Κουρίου τῆς Κύπρου, οἵτινες ἐπικαλοῦνται «δαίμονας πολυανδρίους καὶ βιαιοθανάτους καὶ ἀώρους καὶ ἀπόρους ταφῆς» (Α. Κεραμοπούλλου, Ἀποτυμπανισμός, σ. 55).

³⁾ Βλ. περὶ τούτων Γ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ θησαυρῶν, Λαογρ. Δ' σ. 31.

⁴⁾ Πρβλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσ. Α', ΚΓ, ΛΒ, ΛΖ (Βρικόλακες, φαντάσματα, χαμοδράκια).

⁵⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Λαογρ. Σύμμ. Γ, 336, 4.

⁶⁾ Θρησκικῶν Β', 132.

⁷⁾ Μ. Λιουδάκη ἐν Ἑπ. Κρητ. Σπ. Β, 423.

ἄνθρωπος εἶναι γραμμμένα τὰ στοιχεῖα ΙΣ—ΧΣ, διὰ τὴν μὴ βρικολακίαν ὁ νεκρός»¹⁾. Ὅμοίαις προελεύσεως εἶναι καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Βαλσαμώνος ἀναφερόμενον ἔθιμον τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τὴν ταφὴν τῶν ἀρχιερέων: «Τὸ μέντοι χειρίζεσθαι τοῖς ἀρχιερεῦσι μετὰ τελευτὴν ἅγιον ἄρτον καὶ οὕτως ἐνταφιάζεσθαι, νομίζω γίνεσθαι εἰς ἀποτροπὴν τῶν δαιμόνων»²⁾).

Λίαν ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἐνταῦθα αἱ περὶ γοήτων καὶ σφαγῆς μικρῶν παιδίων εἰδήσεις. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Χρυσοστόμου ἄλλεπάλληλοι ἐξαφανίσεις καὶ θάνατοι μικρῶν παιδίων ἐτάρασσον τὴν κοινωνίαν, ἀνάμνησις δ' ἴσως τούτων εἶναι ἢ καὶ σήμερον παρὰ τῷ λαῷ κρατούσα πίστις, ὅτι οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Ἀτσίγγανοι ἀρπάζουν τὰ μικρὰ παιδιὰ, τὰ σφάζουν καὶ πίνουν τὸ αἷμα των.

β'. Οἱ αὐτόχειρες.

1. Εἰς τὴν πρὸς Γαλάτας, Migne 61,618. — Οὕτω καὶ ὁ βιαίῳ θανάτῳ καὶ δι' ἀγχόνης ἢ δι' ἄλλων τινῶν καταλύων τὸ ζῆν, οὐκ ἂν εἴη δίκαιος ἐγκαλεῖσθαι καθ' ὑμᾶς. Νῦν δὲ καὶ ὁ Θεὸς τοὺς τοιοῦτους κολάζει τῶν ἀνδροφόνων μᾶλλον καὶ πάντες βδελυττόμεθα καὶ εἰκότως.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπέκλεισε τῶν κόλπων αὐτῆς τοὺς αὐτοκτονοῦντας. Εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰς τούτους δὲν ἀναγινώσκειται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία οὐδὲ κἂν ἐκκλησιαστικαὶ εὐχαί. Κατὰ τὸν κανόνα Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας, «ὑπὲρ τοῦ ἀνελόνητος ἐαντὸν οὐκ ἔσται προσφορά, εἰ μὴ ταῖς ἀληθείαις ἔκφρων ἦν»³⁾. Καὶ κατ' ἀπάντησιν, δοθεῖσαν εἰς τὸν Κρητὰ ἱερέα Δραζίνουσαν τὸ 1438, «τὸν τοιοῦτον, ὡς αὐτόχειρα γεγονότα, οὐδὲ ταφῆς ἀξιούσθαι δίκαιον οὐδὲ ψαλμοφθῆναι»⁴⁾. Ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας ἐπέδρασε καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἐπὶ τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ. Οὕτω πιστεύεται, ὅτι «ἡ ψυχὴ τοῦ αὐτοκτονοῦντος παραλαμβάνεται ἀμέσως ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτῷ οἰκοῦντος διαβόλου»⁵⁾. Διὰ τοῦτο «αὐτοὺς πὸν σκοτώνονται μονάχοι τους δὲν τοὺς θάπτουν μὲ παπᾶ οὔτε στὰ μνήματα, ἀλλὰ κάπου ἄλλοῦ ἢ σὲ κανένα ἐξωκλήσι»⁶⁾ ἢ «τοὺς θάπτουν σαράντα βήματα μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τάφους»⁷⁾. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι ἐπεβάλλοντο

¹⁾ Λαογραφ. Γ', 187.

²⁾ Βλ. *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. Β', 496.

³⁾ *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα Καν. Δ' 340.

⁴⁾ *Φ. Κουκουλέ*, Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητ. Λαογρ. ἐπὶ Βενετοκρατίας, Ἑπ. Κρητ. Σπ. Γ' σ. 28.

⁵⁾ *Νεστορίδης*, ΛΑ 334, 28, Μάνη.

⁶⁾ Λαογραφ. ΙΑ, 404, Ἀνασελίτσα.

⁷⁾ *Νεστορίδης*, ΛΑ 334, 28, Μάνη.

ὁμοίως τιμωραὶ εἰς τοὺς αὐτόχειρας, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἦτο περισσότερο ποινικὸν παρὰ θρησκευτικόν. Κατὰ τὸν Αἰσχίνην, «*εἰάν τις ἑαυτὸν διαχρήσῃται, τὴν χεῖρα, τὴν τοῦτο πράξασαν, χωρὶς τοῦ σώματος θάπτομεν*»¹⁾).

γ'. Οἱ μὴ βαπτισθέντες.

1. Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησ. γ', Migne 62,203.—*Κλαῦσον τοὺς ἀπίστους... τοὺς χωρὶς φωτίσματος ἀπερχομένους, τοὺς χωρὶς σφραγίδος. Οὗτοι ὄντως θρηγῶν ἄξιοι, οὗτοι ὀδυρμῶν. Ἐξω τῶν βασιλείων εἰσὶ μετὰ τῶν καταδικῶν μετὰ τῶν κατεγνωσμένων.*

2. Αὐτόθι. — «*Οἱ δὲ κατηγούμενοι οὐδὲ ταύτης καταξιῶνται τῆς παραμυθίας*»²⁾, ἀλλ' ἀπεστέρηται πάσης τῆς τοιαύτης βοηθείας.

3. Περὶ προεσβυτέρου, Migne 61,686. — *Ἐὰν δὲ παιδίον τῇ ἀμελείᾳ τῶν γονέων ἀποθάνῃ ἀβάπτιστον, οὐαί ἐστι τοῖς γονεῦσι τοῦ παιδίου.*

Ἐνταῦθα ἔχομεν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Χρυσοστόμου τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῶν μὴ βαπτισθέντων· αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἀποδιώκονται τῶν βασιλείων, ἀποπέμπονται μετὰ τῶν καταδικῶν καὶ τῶν ἀπεγνωσμένων, μὴ δικαιούμεναι ν' ἀξιωθῶσιν οὐδὲ ἐπιμνημοσύνου δεήσεως. Ἦτο φυσικώτατον λοιπὸν νὰ δημιουργηθῶσιν αἱ παρὰ τῷ λαῷ ἔτι καὶ σήμερον κρατοῦσαι ἀντιλήψεις περὶ τῶν ψυχῶν τῶν μὴ βαπτισθέντων ἢ τῶν μὴ μεταλαβόντων³⁾. Ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, σελ. 37 κ. ἑ. «*τὰ ἀβάπτιστα μικρὰ ἢ κείνα, ποὺ γεννιοῦνται πεθαμένα, δὲν τὰ θάπτουν μὲ παπᾶ οὔτε στὰ μνήματα, ἀλλὰ κάπου ἄλλου*»⁴⁾. Γενικώτερον διὰ τοὺς ἀβαπτίστους, τοὺς μὴ Χριστιανούς, «*τοὺς Ὀβριούς*» ἢ «*μασσώνους*», ὅπως χαρακτηρίζει τούτους ὁ λαός, πιστεύεται ὅτι ἀποθνήσκοντες εἶναι ὀπωσθήποτε προωρισμένοι διὰ τὴν κόλασιν, εἶναι δὲ γνωστὴ ἢ θλίψις τοῦ καλοῦ ἱερέως τῆς Βολισσοῦ διὰ τὸν ἀγαπητόν του Ὅμηρον, διότι οὗτος δὲν θὰ εὐρίσκετο μετὰ τῶν δικαίων εἰς τὸν παράδεισον⁵⁾. Διὰ τοὺς μὴ μεταλαβόντας ἐπίσης ἔχει τὰς αὐτὰς προλήψεις ὁ λαός. Θεωρεῖται δυστύχημα νὰ ἀποθάνῃ τις «*ἀμεταλάβητος*»⁶⁾. Ἴδου πῶς ἐκθέτει τὴν περὶ τούτων γνώμην τοῦ

¹⁾ Αἰσχίνου, Κατὰ Κτησιφ. 636, 7.

²⁾ Δηλ. τῶν ἐν' ἐκκλησιαίς μνημοσύνων.

³⁾ Ὡς εἶπομεν καὶ ἀλλαχοῦ, ἢ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τελουμένη μετάδοσις εἰς τὸν θνήσκοντα τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐπέχει τὴν θέσιν τῆς κατὰ τοὺς Βυζ. χρόνους ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τελουμένης βαπτίσεως τῶν κατηγουμένων.

⁴⁾ Λαογραφ. ΙΑ, 404, Ἀνασελίτσα.

⁵⁾ Α. Κοραῆ, Ὁ Παπατρέχας.

⁶⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334, Μάνη.

λαοῦ ὁ Λασκαράτος: «Νὰ πεθάνῃ, χωρὶς νὰ μεταλάβῃ, εἶναι γιὰ τὸ Ληξουριώτη σὰν νὰ χάσῃ ὅλους του τοὺς κόπους. Δὲν εἶναι δεκτὸς σὲ κανένα μέρος τοῦ ἄλλου κόσμου καὶ ξαναστέρνεται μὲ καταισχύνῃ σὲ τοῦτον τὸν κόσμο, σὰν βρικόλακας, γιὰ νὰ τρομάξῃ τοὺς ἀπογόνους του»¹⁾.

δ'. Πλανώμεναι ψυχὰι καὶ φαντάσματα.

1. Εἰς τὸν Ματθ. κη', Migne 57,353. — *Τί δήποτε δὲ καὶ τοῖς τάφοις ἐμφιλοχωροῦσαν (οἱ δαίμονες); Ὁλέθριον δόγμα τοῖς πολλοῖς ἐνθεῖναι βουλόμενοι, ὅσον ὅτι αἱ ψυχὰι τῶν ἀπελθόντων δαίμονες γίνονται.*

2. Εἰς μνήμην μαρτύρων, Migne 52,833. — *Εἰ δὲ ἄλλος τις τῶν καθ' ἡμᾶς ἀποθανόντων ἠγείρετο, ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ θαῦμα συνεσκιάζετο, τῶν μὲν λεγόντων οὗτός ἐστιν ὁ ἀποθάνων, τῶν δὲ φασκόντων οὐχ ὁ τεθνεώς ἐστιν οὗτος, ἀλλὰ δαίμων τις καὶ φάντασμα ὑπάρχει.*

3. Εἰς τὸν Ματθ. κη', Migne 57,353. — *Οὐδὲ γὰρ ἐν ψυχῇν ἀπορραγίσαν τοῦ σώματος ἐνταῦθα πλανᾶσθαι λοιπόν.*

4. Αὐτόθι, 354 — *Ὅτι δὲ οὐδὲ αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν ψυχὰι διατρίβειν ἐνταῦθα δύνανται, ἄκουσον τοῦ πλουσίου...*

Ἀγωνίζεται ἐνταῦθα ν' ἀποδείξῃ ὁ Χρυσόστομος πρὸς τὸ δεισιδαῖμον αὐτοῦ ἀκροατήριον, ὅτι μετὰ θάνατον αἱ ψυχὰι οὔτε δαίμονες ἢ βρικόλακες γίνονται, οὔτε ὡς φαντάσματα ἐμφανίζονται οὔτε καὶ πλανῶνται μεταξὺ τῶν ζώντων. Τὰς τοιαύτας περὶ τῶν ψυχῶν ἀντιλήψεις εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ παραλαβόντες ἀπὸ τῶν παλαιότερων χρόνων²⁾. Καὶ ἡ πρωτόγονος λατρεία τῶν νεκρῶν παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, ἢ λατρεία τῶν προγόνων παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, αἱ συχνὰ ἐμφανίσεις τῶν νεκρῶν προσώπων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ³⁾, εἰς τὰς τοιαύτας ἀντιλήψεις ὀφείλονται. Ὡς δ' εἶναι γνωστόν, δὲν ἦτο εὐχάριστος οὔτε διὰ τοὺς ζῶντας οὔτε δι' αὐτοὺς τοὺς θανόντας ἢ ἐπὶ τῆς γῆς περιπλάνησις των. Ἐκ τούτου διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἢ ἐπὶ γῆς περιπλάνησις μιᾶς ψυχῆς ἦτο ἀποτελεσμα ἁμαρτωλοῦ βίου.

Παρ' ἡμῖν πιστεύεται γενικῶς, ὅτι αἱ ψυχὰι τῶν ἀποθανόντων οὐ μόνον τῶν ἁμαρτωλῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν δικαίων, πλανῶνται κατὰ τὰς πρώτας τεσσαρά-

¹⁾ Ἄ. Λασκαράτου, Αὐτοβιογραφία (Μεταφρ. Χ. Ἀντωνάτου) σ. 61.

²⁾ Πρβλ. τοὺς ἀλάστορας τῶν ἀρχαίων ἐν *Κεραμοπούλλων*, Ἀποτυμπαν. σελ. 55 κέ. Ὁμοίως βλ. Γ. Μέγα, Παραδόσεις περὶ ἀσθενειῶν, Λαογραφία Ζ' σ. 492 κέ.

³⁾ Πρβλ. ἐμφάνισιν Πολυδώρου «Φάντασμα δειμαίνου» ἐμόν» Εὐριπ. Ἐκάβη, στ. 1 - 58.

κοντα ημέρας, ἰπτάμεναι ἰδίως περὶ τὸν τόπον, ἔνθα ἀπεχωρίσθησαν τοῦ σώματος. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ συνήθεια ν' ἀνάπτωσιν ἐπὶ 40 ημέρας κανδήλαν καὶ νὰ παραθέτωσιν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ποτήριον ὕδατος, διὰ νὰ πίνη ἡ ψυχὴ¹⁾. Κατὰ τοὺς Δημνίους «*ἡ ψυχὴ σὲ σαράντα μέρες γυρίζ᾽ κάτω, στὰ μέρη ποὺ εἶχε πάει ζώντας. Ἐνας ἄγγελος τὴ γυρίζει. Καὶ μετὰ σαράντα μέρες ἀνεβαίνει στοὺς οὐρανοὺς*»²⁾. Τὰ αὐτὰ πιστεύουσιν ἐν Πόντῳ³⁾, Κρήτῃ⁴⁾, Κεφαλληνίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ⁵⁾. Περίεργος εἶναι ἡ πίστις, καθ' ἣν τὴν χειραγωγίαν ταύτην τῆς ψυχῆς ἀνὰ τὴν γῆν ποιοῦσιν ἀπὸ κοινοῦ ὁ ἄγγελος καὶ ὁ διάβολος⁶⁾.

Πλὴν ὁμως τῆς πρώτης ταύτης ἀνὰ τοὺς γνωρίμους τόπους περιπλανήσεως τῆς, ἡ ψυχὴ καὶ περιοδικῶς πλανᾶται, ἐπιτρεπομένης εἰς αὐτὴν τῆς ἐξόδου ἐν τακτῷ χρόνῳ. Οὕτως ἐν Ζαγορίῳ πιστεύεται, ὅτι «*τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποβεβιωκότων περιέρχονται ἐν διαστήματι πενήκοντα ἡμερῶν εἰς ὅλους τοὺς τόπους, τοὺς ὁποίους οὗτοι περιῆλθον*»⁷⁾. Ὁμοίως πιστεύεται ἀλλαχοῦ, ὅτι «*ἀπὸ τοῦ πρώτου Ψυχοσαββάτου ἢ κατ' ἄλλους ἀπὸ τῆς Λαμπρᾶς μέχρι τῆς Ἀναλήψεως αἱ ψυχαὶ μένουں ἐλεύθεραι*»⁸⁾. Κατὰ τοὺς Θροῦκας «*γυρίζουν οἱ ψυχῆς καὶ κάθονται ἐπάνω στὰ δέντρα καὶ τὰ βλαστάρια τοῦ ἀμπελιοῦ. Γι' αὐτὸ δὲν κόφτουν ὡς τότε βλαστάρια. Κάθονται καὶ σ' ἀπλωμένα ροῦχα τῆς πλύσης, ἰδίως τ' ἄσπρα*»⁹⁾. Ἐν Σερίφῳ φρονιτίζουσιν, ὥστε, «*πρὶν κατεβάσσουν τὸ νεκρὸ στὸν τάφο, νὰ τοῦ λύσουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, γιὰ νὰ ναί λεύτερος νὰ πετᾷ*»¹⁰⁾.

Ἄλλὰ τῶν ἁμαρτωλῶν ἡ περιπλάνησις εἶναι πάντοτε καταπονητικώτερα καὶ διαρκεστέρα. «*Ὅσοι ἔκαμαν πολλές ἁμαρτίες στὴ ζωὴ τους δὲν ἀναπαύονται, ἀλλὰ βγαίνουν ἀπὸ τὸν τάφο καὶ γυρίζουν στὰ μέρη ποὺ σύχναζαν ζωντανοί*»¹¹⁾. «*Οἱ ἄδικοι κι' οἱ ἀφωρισμένοι γίνονται βρικόλακες*»¹²⁾. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν

¹⁾ Μ. Διουδάκη, Ἡ τελευταῖ στὴν Κρήτη, ἐνθ' ἀν. σ. Β', 424 - 5.

²⁾ Γ. Μέγας, ΛΑ 1160 Β σ. 53, Λῆμνος.

³⁾ Ε. Ἀκογλου, Λαογρ. Κοτυώρων σ. 233.

⁴⁾ Μ. Διουδάκη, ἐνθ. ἀν. Β', 425.

⁵⁾ Περὶ τῶν σχετικῶν κατὰ τόπους δοξασιῶν βλ. Γ. Σπυριδάκη, Ὁ ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ νεωτέροις Ἑλλησι, Ἀθῆναι 1939, σελ. 27 κέ.

⁶⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334,23, Μάνη.

⁷⁾ Λαμπρίδου, Ζαγοριακά, Ἀθῆναι 1870 σ. 210.

⁸⁾ Νεστορίδης, ΛΑ 334,30, Μάνη. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία: «*Ὅλα τὰ Σάββατα νὰ πᾶσι καὶ νὰ ῥθοῦσι, ἀλλὰ τὸ Σάββατο τοῦ Ρουσαλῆ νὰ μὴν ἔρθῃ*».

⁹⁾ Θροῦκικῶν Β', σ. 145 - 6.

¹⁰⁾ Μ. Διουδάκη, ΛΑ 1148,100, Σέριφος.

¹¹⁾ Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόξ. Α' 572 καὶ Λαογρ. Σύμμ. Γ, 337.

¹²⁾ Φ. Κουκουλέ, Οἴνοντιακά, σ. 118.

κατόπιν τῶν δοξασιῶν τούτων νὰ βλέπη ὁ λαὸς ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ τοὺς βροχόλακας καὶ τὰ φαντάσματα καὶ τὰς ὀπτασίας τῶν νεκρῶν καὶ τῶν τάφων, τῶν ὁποίων βρῆθουσιν αἱ νεοελληνικαὶ παραδόσεις ¹⁾).

ε'. Νεκρομαντεῖαι.

1. Εἰς τὸν Ματθ. λδ', Migne 57,403.—... ὅπου γε καὶ νῦν οἱ τὰς νεκρομαντείας τολμῶντες πολλὰ τούτων ἀποπώτερα ἐπιχειροῦσι.

2. Εἰς τὴν πρὸς Κολοσσ. η', Migne 62,360.— Καὶ Δαυὶδ ὁ βασιλεὺς ἠγάπα τὸ παιδίον καὶ ἐν σάκκῳ μὲν ἐκάθητο καὶ σποδῶ οὔτε δὲ μάντις ἤγαγεν οὔτε ἐπωδούς, καίτοι ἦσαν τότε...

Συστηματικὴν χρῆσιν τῆς νεκρομαντείας, ὡς αὕτη ἤσκειτο κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους ²⁾ δὲν συναντῶμεν σήμερον παρὰ τῷ λαῷ, δυνάμεθα ὅμως ν' ἀνεύρωμεν τὴν ἐπὶ τὰς μαντικὰς ιδιότητες τῶν νεκρῶν πίστιν εἰς πολλὰ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων καὶ δοξασιῶν. Οὕτω π. χ. ἐκ φυσιολογικῶν συμπτωμάτων ἢ ἀπὸ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ τεκμαίρονται οἱ οἰκεῖοι διάφορα περὶ τοῦ μέλλοντος. «*Ἄν ὁ νεκρὸς ἔχη τῶνα του ποδάρι κοντότερο* ³⁾, *ἂν ἔχη ἀνοιχτὰ τὰ μάτια του* ⁴⁾, *ἂν εἶναι ὁμορφος ἢ ἂν γελάη* ⁵⁾ *θὰ πάρη γρήγορα κι ἄλλον στὸν τάφο*». Ἐπίσης ἡ πίστις εἰς τὰς καθ' ἕνους ἐμφανίσεις τῶν νεκρῶν καὶ εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ἀναγνώρισιν προφητικῶν καὶ παντογνωστικῶν ιδιοτήτων εἰς αὐτούς.

Ἐπερατώθη τὴν 7 Μαΐου 1940.

[Ἐίχε περατωθῆ πρὸ πολλοῦ ἡ σύνταξις τῆς ἐργασίας ταύτης, ὅτε ὁ συγγραφεὺς ἔλαβε γνῶσιν τῆς περὶ Βυζαντινῶν νεκρικῶν ἐθίμων μελέτης τοῦ καθηγητοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, τῆς δημοσιευθείσης ἐν τῷ ΙΓ' τόμῳ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, εἰς ἣν καὶ γενικῶς παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης διὰ τὰς ἐξ ἄλλων βυζαντινῶν πηγῶν προερχομένας εἰδήσεις. Ἐνεκα δὲ τῆς στρατεύσεώς του ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξέλθῃ τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια τῆς ἐργασίας του, τὴν διόρθωσιν δ' αὐτῶν ἀνέλαβεν ἡ ἐπίκουρος ταξινόμος παρὰ τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχεῖῳ δ. Μαρία Ἰωαννίδου, ἣν καὶ ἐπέτελεσε μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς. Σ. τ. Δ.]

¹⁾ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, Παραδόσεις Α', λζ'.

²⁾ Βλ. *Pauzy - Wissowa*, Realenzyklopädie ἐν ἄρθρῳ Nekromantie—. *Mengis* ἐν Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens τ. VI (1934) σ. 997 - 1002.

³⁾ ΛΑ 51,92, Ἕπειρος.

⁴⁾ Ζῆνος, ΛΑ 180,175, Κοζάνη.

⁵⁾ Γ. Ταρσοῦλη, ΛΑ 1378Γ,58, Κορώνη.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟΝ ΓΑΜΟΝ ¹⁾

Α'. Προξενειά.

1. — Ποῖος ἀναλαμβάνει τὸ ἔργον τοῦ προξενητοῦ; Προξενητὴς (ἢ προξενήτρια) ἔξ ἐπαγγέλματος ἢ κανεὶς ἐκ τῶν συγγενῶν; Ὅφειλε οὗτος νὰ τηρήσῃ ὠρισμένους τινὰς τύπους κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου του; Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης «ὁ προξενήτης πηγαίνει στὸ σπῖτι τῆς νύφης μὲ φανάρι ἀναμμένο χωρὶς νὰ ᾄχῃ ἀναμμένο τὸ φανάρι του, δὲν τὸν δέχονται στὸ σπῖτι τῆς νύφης καὶ ὅσο εἶναι αὐτὸς μέσα στὸ σπῖτι, τὸ φανάρι δὲν παύει νὰ καίῃ» (Ἀρχεῖον Θρακ. Θησ. 5,150). Εἰς Ἀγιάσσον Λέσβου ἄλλοτε οἱ προξενήτρες «βάζαν μιὰ φ'νίκα (= μαντήλα) μαῦρ' στὸν κιφάλ' ἐπιανὶ στὰ καστάγονά τς (= κατωσάγωνα) ὡς τὴν κουρφή τ' κιφαλιοῦ στὴ φ'νίκα ἀπουπάν' βάζαν ἓνα κηρὶ ὄρθιο, τό διναν ἰκεῖ μ' ἓνα σπάγγου ἢ τό ᾄχουναν μέσ' στὴ φ'νίκα στὸν πλάι, γιὰ νὰ παγαίν' μπρὸς ἢ προξενειά' τὸν κηρὶ εἶνι φώτισ'».

2. — Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις, γιὰ νὰ πιάσ' ἢ προξενειά. Μερικὰ παραδείγματα: ἢ προξενήτρια φορεῖ παράταιρες κάλτσες (μιὰ κόκκινη καὶ μιὰ μαύρη), γιὰ νὰ μὴ ματιαστῇ, ἢ κρατᾷ ἀπάνω της μιὰ προσωπίδα (ἄμνιον,

¹⁾ Συνέχεια ἐκ τοῦ Α' ἔτ. τῆς Ἐπετηρίδος ταύτης, σ. 149.

Τὸ περὶ γαμηλίων ἐθίμων κεφάλαιον, ὡς καὶ τὸ ἐπόμενον περὶ τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν, ἔλαβον ἑκτασιν μεγαλύτεραν τῆς δοθείσης εἰς τὰ προηγούμενα, καὶ διότι εἰς τὰ κεφάλαια ταῦτα τὸ ὕλικόν ῥεῖ ἀφθονώτερον, καὶ διότι ἐκρίθη σκόπιμον νὰ ἐπιστηθῇ ἰδιαίτερος ἢ προσοχὴ τῶν συλλογῶν ἐπὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀπεκάλυψεν ἡ συστηματικὴ ἔρευνα, ἢ ἐνεργηθεῖσα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη διὰ τῶν ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχεῖου. Πρὸς τούτοις διὰ τῆς παραθέσεως πλειόνων παραδειγμάτων καὶ ἡ γνῶσις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ ἀφορμᾶται εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ συλλογεὺς λαογραφικῆς ὕλης, πλουτίζεται καὶ τὰ τιθέμενα διὰ τοῦ ἐρωτηματολογίου ζητήματα διασαφίζονται ὡς οἷόν τε πληρέστερον. Περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ζητημάτων τούτων βλ. τὰς περὶ γάμου καὶ τελευταίας μελέτας τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, Λαογραφ. Σύμμεικτα, τ. Β' σ. 218 - 283 καὶ τ. Γ' σ. 232 - 362.

τόσια) παιδιοῦ ἢ κρατεῖ τὰ δάκτυλα τῆς χειρός της κολλημένα με ἀγιοκέρι ἢ πτύει εἰς τὸν τοῖχον λέγουσα: ὅπως κολλάει τὸ σάλιο μου στὸν τοῖχο, νὰ κολλήσῃ κι ὁ λόγος, ποῦ θὰ πῶ. Ἀκόμη προσέχει νὰ μὴ σκοιτάψῃ στὸ δρόμο, νὰ μπῆ με τὸ δεξιὸ πόδι στὸ σπῆτι, συνδανλλίζει τὴ φωτιά κττ. Ποῖαν ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἢ τί ἄλλο συνηθίζουν αἱ προξενήτριαι εἰς τὸν τόπον σας;

Ἄλλαι ἐνέργειαι, γιὰ νὰ μὴ χαλάσῃ ἡ προξενειά. Πρβλ. τὴν φράσιν:

*Βάλε σκούπα καὶ φαράσι,
προξενειὰ νὰ μὴ χαλάσῃ (Βογατσικόν).*

3. - Τυπικαὶ φράσεις διὰ τὴν ἀποδοχὴν ἢ ἀπόρριψιν τῆς προτάσεως.

Π.χ. Ἄν εἶναι τῆς τύχης, θὰ γίν' ἢ ἂν εἶν' ἀπὸ Θεοῦ, καλὴ στερέωση, κι ἂν δὲν εἶναι, ἔδωπα τό εἶπαμε κ' ἔδωπα νὰ μείνῃ (Μεσσηνία) ἢ ὅταν θέλετε σεῖς ἕνα, θέλωμε μεῖς δέκα! ἢ δὲν ἔχομε καιρὸ κττ. Ἐκδηλώνουν οἱ οἰκεῖοι τῆς κόρης τὴν δυσ-ἀρέσκειάν των, ἂν ἡ γενομένη πρότασις δὲν εἶναι ἀρεστή; Κατὰ ποῖον τρόπον; Πρβλ. τὴν συμβουλήν, ποῦ ἔδιδαν κάποτε πρὸς τὴν προξενήτριαν εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ἄμα πήαινε πούποτα καὶ δὲν ἄρεζαν ἀὸ γαμβρό, ὅτι δὲν ἔρχονταν σὲ σκάλα κείνος ὁ γαμβρός: Μὴ βάῃς, καμέν', μὴ σκῶσ' νε δὴ βισινὴ σ' καὶ δὴ βάλ'νε στὴ γορφὴ σ'. (Πισινὴ, ἡ ὀπισθία ἄκρα τῆς φούστας).

4. - Συνεννοήσεις (μιλήματα) διὰ τὴν προῖκα. Γίνεται συνάντησις συγγενῶν πρὸς τοῦτο; ἢ δίδεται ἀπλῶς διὰ τοῦ προξενητοῦ πρόχειρος σημεῖωσις τῶν προικῶν (ξόφυλλο ἢ ξωφύλλι, φατούρα ἐν Ἠλείῳ, τὸ ἴσο ἐν Σκύρῳ); Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πότε συντάσσεται τὸ τελικὸν προικοσύμφωνον; Π.χ. ἐν Ἀρτοίστῃ τοῦ Ζαγορίου πρὸ τοῦ δείπνου τῶν ἐπισήμων ἀρραβῶνων σχίζεται ἡ φατούρα καὶ συντάσσεται τὸ προικοσύμφωνον, τὸ ὁποῖον καὶ ὑπογράφουν οἱ γονεῖς, ὁ ἱερεὺς καὶ τρεῖς μάρτυρες.

5. - Τὰ τελειώματα. Πίστωσις τῆς συμφωνίας διὰ τῆς παροχῆς ἐγγυήσεως (καπάρο, Ρουμλούκι) ἢ δώρων, τὰ ὁποῖα ὁ μελλόνυμφος ἀποστέλλει διὰ τοῦ προξενητοῦ εἰς τὴν ἐλκετὴν του (φλουρι ἢ ἄλλο σημάδι, λογοσοῦμαδο ἢ πρῶτο κέρασμα (Θράκη), χάρες ἢ χαρίσματα (Κάλυμνος, Λιβύσιον). Π.χ. εἰς τὸν Σκοπὸν ἄλλοτε ἐστέλλετο γιασμᾶς (καλύπτρα) καὶ φλουρι ἕκ μέρους τοῦ γαμβροῦ, μαντήλι καὶ πιάτο με χαλβᾶ καὶ λουλούδια ἕκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Θράκης ἐδίδετο τότε τὸ μπαμπᾶ χακί, δηλ. χρήματα εἰς τὸν πατέρα τῆς νύφης. Εἰς τὴν Καστορίαν προσκαλοῦνται οἱ συγγενεῖς, ὁ δὲ πατέρας (ἢ ἡ μητέρα) τοῦ γαμβροῦ ἀνακοινᾷ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀρραβῶνας: τότε ὁ προξενητὴς διαβάζει τὸ ξεστοίχι (προικοσύμφωνον) καὶ τὸ παραδίδει μαζὶ με τὸ δακτυλίδι τῆς νύφης εἰς τὸν πατέρα τοῦ γαμβροῦ: κατόπιν παίρνει τὸ δακτυλίδι τοῦ γαμ-

βροῦ καὶ τὸ πηγαίνει εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης. Εἰς τὸ Βογατσικὸν στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἐπήγαιναν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ ἀλλάξαν τὸ *νισάν'* (= σημάδι) φεύγοντες ἄφηναν μίαν ἀδελφὴν τοῦ γαμβροῦ καὶ αὐτὴ «*ξερρίζωνε 10-15 τρίχες ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς νύφης καὶ τις παράδινε στὸ γαμπρό, γιὰ νὰ μὴ τοῦ τὴν ἀλλάξουν*». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται (ἢ ἐγίνετο) τοιοῦτόν τι;

Ρίπτονται τότε πυροβολισμοὶ πρὸς ἀναγγελίαν τῶν ἀρραβῶνων;

6. - Μαντικὴ ἢ μαγικὰ μέσα διὰ τὴν σύναψιν συνοικεσίου. Π. χ. εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου συνεβουλευόντο τὸν ἀστρολό, ἂν συμπίπτουν τὰ ζῳδία τῶν δύο νέων.

7. - Ἀμοιβαὶ προξενητοῦ ἢ προξενητηρίας: π. χ. ἓνα ζευγάρι παπούτσια εἰς τὸ Ρουμλούκι, ἓνα ποσοστὸν ἐπὶ τῆς προικὸς ἄλλοῦ.

Β'. Ἀρραβῶν.

α) Ὀνομασία τοῦ ἀρραβῶνος: λέξεις καὶ ἐκφράσεις σχετικαὶ μὲ αὐτόν.

Π. χ. Ἀρραβῶνα, ἀρρεβωνήσια (Αἰτωλ. Ἀρκαδ. Ἦπ.), σιάσματα (Ἦπειρος, Ρόδος, Λήμνος), σνβάσματα, σώσματα (Θεσσαλία), χαρτώματα (Κύπρος), σουμάδεμαν (Πόντος): ἀρραβωνιάζω, ἀρραβωνιαστικός· ἀρμάζω, ἀρμαστός (Σάμος, Κάλυμνος)· σννιβάζω, σννιβασκός, σννβασκός (Σκοπός), σνιβασκός (ΝΑ Μακεδονία), σνβασμένος (Αἰτωλ.), ἀσύβαστος (Ἦπειρ.), σαστικός (Κύμη), σιαστικός (Μέγαρα, Ἦπειρος, Χίος, Ρόδος, Λήμνος): σουμαδεμένος, σουμαδεμέντσα (Πόντος), σεμαδεμένο (Ἀνακοῦ)· χαρτωμένος (Κύπρος), λογοστεμένος (Κρήτη) κλ.

Ποία ἢ κοινὴ ὀνομασία τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος; Π. χ. *δαχλίδ'* (Σιάτιστα), *ἀρρεβῶνα* (Πελοπόνν.), *σημάδ'* (Τζουμέρκα), *σουμάδ'*, *βέρα*, *βεργέττα* κλ.

β) Ὁ ἐπίσημος ἀρραβῶν.

1. - Μὲ ποίας λέξεις διακρίνεται οὗτος καὶ ποίας ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος ἀπαγορεύεται ἢ τέλεισι αὐτοῦ; (ἢ *ἀρρεβῶνα* ἐν Μεσσηνίᾳ, ἢ *μυγάλ'* ἀρραβῶνα ἐν Θράκῃ, ὁ *χαιρετισμός* ἐν Καστορίᾳ, τὸ *μεγάλο μαντήλι* ἐν Βογατσικῷ, τὰ *τρανὰ ἀρραβωνιάσματα* ἐν Σκοπῷ, τὰ *σιάσματα* ἐν Ζαγορίῳ). Προλήψεις: π. χ. εἰς τὸ Τσεπέλοβον ἀρραβῶν δὲν γίνεται τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, *γιὰ νὰ μὴ διψιρώσ'ν καὶ τριτώσ'ν* οὔτε τὸ Σάββατον, *γιατὶ εἶνι σώσ'μον τς βδομαδάς*.

2. - Ἡ πομπὴ τοῦ ἀρραβῶνος. Προηγεῖται *κάλεσμα* ἐκ μέρους τῆς νύφης; Πῶς γίνεται τοῦτο; Μειτέχουν τῆς συνοδείας τοῦ γαμβροῦ οἱ γονεῖς του; Συνοδεύει ἱερεὺς; Εἰς τὸν Σκοπὸν προηγεῖται ὁ προξενητὴς μὲ τὴν γυναῖκα του, κρατοῦντες τὰ *πανέρια* καὶ ἔπονται ὁ γαμβρός, οἱ γονεῖς του, οἱ συγγενεῖς καὶ ἄλλοι *καλεσμένοι*: ὥρα βραδινή, μὲ τὰ φανάρια ἀναμμένα.

3. — Ἐθιμα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύφης: σταυρὸς εἰς τὴν θύραν μὲ μέλι, τὸ ὑνὶ καὶ ἓνα ρόδι εἰς τὸ κατώφλι τῆς θύρας κτλ. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην χύνουν λάδι σταυροειδῶς εἰς τὸ κατώφλιον, ὃ δὲ γαμβρὸς εἰσερχόμενος ρίπτει 1-2 τάληρα. Χαιρετισμοί. Εὐχαί.

Ἐπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ὁ ἀρραβῶν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Μὲ ποίαν τότε πομπὴν ὀδηγεῖται ἐκεῖ ἡ νύφη καὶ ποῖα τὰ ἔθιμα κατὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τοῦ γαμβροῦ; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον «ἐμπρὸς πάνε οἱ βιολιτζῆδες τραγουδῶντας καὶ παίζοντας. Ἀπὸ πίσω ἀμέσως ἡ νύφη βαστῶντας στὰ χέρια της ἓνα λαγὴν ἢ ἓνα σταμνάκι πλουμιστό, γεμᾶτο νερὸ καὶ λουλουδία. Ἀκολουθοῦν παιδιὰ συγγενικά, πὺν νὰ ἔχουν τοὺς γονεῖς των, βαστῶντας πιατέλα καλὴ μὲ γλυκά, οἱ γονεῖς κι ὄλο τὸ σόι τῆς νύφης, φέροντας δῶρα γιὰ τὸ γαμπρὸ καὶ τοὺς συμπεθέρους, πὺν περιμένουν μπρὸς στὴν πόρτα του. Σὰ φτάσῃ ἡ νύφη μὲ τὸ συμπεθεριό, θὰ σταματήσουν καὶ θὰ τοὺς χαιρετήσουν μὲ τραγούδια-παινέματα τοῦ γαμπροῦ (τραγούδια τῆς πίττας). Ὁ γαμπρὸς καὶ οἱ δικοὶ του θὰ τοὺς τραγουδήσουν ἄλλα παῖνια καὶ καλωσορίσματα, θὰ ράνουν τὴ νύφη μὲ λεπτὰ καὶ ρύζι». Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμιου «μὰ γυναικα μονοστέφανη στέκεται στὴν πόρτα καὶ κρατεῖ ἓνα πιάτο μὲ μέλι, ἀμύγδαλα ξεφλουδιστὰ κ' ἓνα φλουρί. Ἡ νύφη παίρνει μὲ τὸ ἀκροδάχτυλο λίγο μέλι καὶ κάνει τρεῖς σταυροί, ἓναν στὸ ἀνώφλι κι ἀπὸ ἓναν δεξιὰ κι ἀριστερά. Ἐχουν καὶ μὰ καρπέτα καὶ ποκάτω ἓνα μαχαίρι μαυρομάνικο, γιὰ νὰ γέν' σα τὸ σίδερο γερὴ, ἄμα πατήσ', καὶ ποπάνω ἓνα ρόδι. Ἡ νύφη πατάει πὰ στὸ ρόδι καὶ τὸ σπάει τὴν ὥρα κείν' οἱ ἄλλες γυναικες σπρώχνουν τὴ νύφ', τὴ χτυποῦν μπουγιές, κοιτοῦν νὰ τὴν πετάξ'νε μέσα. Τὴν ταῖζουν καὶ τὸ φλουρί. Κεῖνο τὸ ρόδι τὸ τρῶνε παλληκάρια, ἄντρες, γιὰ νὰ κἀν'νε ἀγόρια. Τραπέζι ὕστερα καὶ χορὸς... Τ' ἀρραβωνιάσματα γίνονται Σάββατο ἢ Κυριακή. Ἄλλη μέρα πάλι πηγαίνουν τὸ γαμπρὸ στῆς νύφης τὸ σπίτι. Καὶ κεῖνος τὰ ἴδια πατοῦσε πὰ στὸ ρόδι». Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια αὕτη;

4. — Ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος. Ἡ παρουσίασις (τὸ προσκύνημα) τῆς νύφης. Ποῖος εἰσάγει τὴν νύφην εἰς τὴν αἵθουσαν καὶ ποῖος εἶναι ὁ στολισμὸς αὐτῆς; Ἀπὸ ποίαν ὕλην εἶναι κατεσκευασμένοι οἱ δακτύλιοι; Ποῖος ἀλλάζει τοὺς δακτυλίους; Ὁ ἱερεὺς ἢ ἄλλος τις; — Ὁ μετ' «εὐλογητοῦ» ἀρραβῶν εἰς μέρη τινὰ τοῦ Πόντου ἐθεωρεῖτο *μισοστεφάνωμαν*, ὃ ἄνευ «εὐλογητοῦ» ἀρραβῶν ἐλέγετο ἁπλῶς *σουμάδ*. Εἰς τὴν Ἀρτσιόστιαν Ζαγορίου τοὺς δακτυλίους τοὺς βάζουν σ' ἓνα πιάτο μὲ ρύζι καὶ κατόπιν τοὺς εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Εἰς τὸ Ἀδραμύτιον «ἓνας πό'χει πατέρα καὶ μάννα σταυρῶνει τὰ δαχτυλίδια καὶ τ' ἀλλάζει τοὺς δίνει κι ἀπὸ ἄνα μπάτσος: ὄπους πουνεῖ οὐ μπάτσους, ἔτσ' νὰ πουνῆς ἰσὺ τὸν ἄντρα σ' κι αὐτὸς ἰσένα». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ;

Τὸ κέρασμα τῆς νύφης (τὰ ξένια ἐν Λέρῳ, τὰ ξενιάσματα ἐν Κυζίκῳ) ἦτοι δῶρα διὰ τὴν νύμφην, ριπτόμενα εἰς τὸν δίσκον. Ἐπιστρέφονται ταῦτα ἐν περιπτώσει διαλύσεως τοῦ ἀρραβῶνος; Τί ἄλλο χαρίζει ὁ γαμβρὸς κατὰ τοὺς ἀρραβῶνας εἰς τὴν μνηστήν; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τῆς χαρίζει μιὰ ρόκα μὲ κεντήματα, εἰς τ' Ἀνώγεια τῆς Κρήτης τῆς χαρίζει μικρὰν καὶ κομψὴν μάχαιραν, τὴν ὁποίαν αὕτη φέρει κατόπιν εἰς τὴν ζώνην. Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἄλλοῦ;

Τὸ τάισμα τοῦ γαμβροῦ. Π.χ. εἰς τὴν Λῆμον ταῖζουν τὸν γαμβρὸν μέλι.

Τὸ φίλημα τοῦ μνηστήρος. Εἶναι συνήθεια ὁ μνηστήρ νὰ φιλῇ τὴν μνηστήν κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀρραβῶνος; Π.χ. εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἡπείρου «ὁ γαμβρὸς εἰσέρχεται εἰς τὸ δωμάτιον τῆς μνηστῆς καὶ προσπαθεῖ ν' ἀσπασθῇ αὐτήν, ὑποκύπτουσιν εἰς τὴν βίαν». Εἰς τὴν Καστοριάν «τὴν φιλεῖ μπροστὰ σ' ὅλο τὸν κόσμον».

δ. — Τὸ προικοσύμφωνον (ἀνεθίβολο, ἀγκλαβή, ἀνεγκλαβή, ἀρεσά, ἀρεσκειά, ξεστοίχι, ἀρραβωνοχάρτι, προικοχάρτι κλπ.). Πότε συντάσσεται τοῦτο καὶ ὑπὸ τίνας; Τύπος συντάξεως αὐτοῦ καὶ καθομολόγησις ὑπὸ τῶν γονέων. Μάρτυρες. Καταχώρησις εἰς τὸν κώδικα τῆς Μητροπόλεως. Π.χ. εἰς τὴν Λῆμον ἐπήγαιεν ὁ συμπέθερος εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τὸν παπᾶ κ' ἔγραφαν τ' ἀνεθίβολο.

Στοιχεῖα ἀπαραίτητα τῆς προικὸς κατὰ τόπους π.χ. μία κασέλλα, δύο στρῶσες, δύο παπλώματα, ἕξ προσκεφαλάδες, 10-15 ὑποκαμισόβρακα, τζουμπέδες, πεσκίρια, χαλκώματα ἦσαν τ' ἀπαραίτητα προικιά διὰ τὴν κόρην τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν (1750) 10-12 φορεσιῆς ἀκέριες εἰς τὸ Ρουμλούκι, ζυμώτρα σκάφη καὶ πλύνουσα σκάφη εἰς τὴν Λατσίδα Κρήτης, σπίτι εἰς τὴν Λῆμον κ. ἄ. Τοῦναντίον εἰς τὴν Κρήτην κάθε νέος, πού θὰ πανδρευθῇ, πρέπει νὰ ἔχη κάμει σπίτι. Εἰς τὸ Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς τὴν νύμφην βαμβάκι καὶ μαλλί, διὰ νὰ ὑφάνη τὰ ρούχα της. Ποῖα εἶναι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλοῦ; Προστίθεται καὶ προγαμιαία δωρεὰ καὶ παραπροίκι;

Ποῦ ἀντιθέτως ὁ γαμβρὸς καταβάλλει χρηματικόν τι ποσόν, ὡς ἔξαγορὰν τῆς νύφης; π.χ. μπαμπᾶ χακί εἰς χωρία τινὰ τῆς Θράκης, τῆς μάνας τὸ γάλα (400-1000 δραχμαὶ) εἰς τὸ Ρουμλούκι, χρήματα ἢ βόδι κλπ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Μακεδονίας κτλ.

Ποῖος ὁ τύπος τοῦ προικοσυμφώνου προκειμένου περὶ ψυχοκόρης;

Περὶ προικομοῦ τῆς πρωτοτόκου κόρης βλ. Ζητήματα Λαϊκοῦ Δικαίου, Β, β' ἐν Ἐπετηρίδι ΛΑ 1939 σ. 111.

6. — Συμβολικοὶ λόγοι καὶ πράξεις πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς συμφωνίας. Π.χ. εἰς τὴν Λῆμον οἱ γονεῖς τῶν μνηστευομένων «δίναν τὰ χέργια, φέροναν γυρο καὶ λέγαν: Ἀπὸ σήμερα μεροῦ ζ' μπεθέρ' κι ἀχώρ'στ'. Μῆτε σὺ ν' ἀκοῦς

μήτε ἄ γὼ νὰ γλέπω. Καὶ ζ' ἂ Γιάνν' (νὰ ποῦμε) νὰ μᾶς ἀξώσ' ὁ Θός!» Ἐν Χαλδίᾳ Πόντου ὁ πατέρας τοῦ νέου σηκώνεται καὶ ζητεῖ τρεῖς τὴν νέαν ὡς σύζυγον τοῦ υἱοῦ του· ὁ πατέρας τῆς κόρης ἀπαντᾷ καταφατικῶς καὶ ὁ ἀρραβῶν λήγει. Προβλ. τὰ ἐν Σκοπῶ ἔθιζόμενα, ἐν Ἐπιθ. Θρακ. Θησ. 5,151 κέ.

7. — Κουφέτα. Μελόπιττα (ἀρραβανόπιττα, Πόντ.). Συγχαρητήρια καὶ εὐχαί. Εἰς τινὰ μέρη ἀνακατεύουν τὰ γλυκὰ τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκὰ, ποὺ φέρνει ὁ γαμβρός, εἰς ἓνα δίσκον καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν. Εἰς τὴν Πέτρην τῆς Λέσβου τὴν Κυριακὴν μετὰ τὸν ἀρραβῶνα ἡ νύφη στέλλει εἰς τὸν γαμβρὸν μελόπιτταν στολισμένην μὲ ἀμύγδαλα καὶ ὁ κόσμος μετὰ τὴν ἐκκλησίαν πηγαίνουν νὰ χαιρετήσῃ τὴ μελόπιττα.

8. — Ἐστίασις ἀρραβῶνων. Δῶρα τοῦ γαμβροῦ διὰ τὸ τραπέζι (ἀρνὶ ἢ ψάρια, πίτες, δίπλες, γλυκὰ, κρασί). Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ μεταφέρουν μέσα σὲ τρεῖς κόφες τρία παιδιὰ μὲ πατέρα καὶ μητέρα (ἀμφιθαλῆ) μαζί μὲ ἄλλα δῶρα διὰ τὴν νύφην (φορέματα, καθρέπτην, κτένα, ψαλίδι). Εἰς τὴν Ἱεράπετραν τῆς Κρήτης ὁ γαμβρός στέλλει ἓνα δίσκον γεμάτον ψάρια, στολισμένο μὲ χρυσόχαρτα: ὡς εἶναι τὰ ψάρια ἄφωνα, ἐπὶ νὰ ἴναι καὶ τ' ἀντρόνιο, νὰ μὴ μαλώγη. Εἰς ἄλλα χωρία τῆς Κρήτης «τὸ πρῶτο δῶρο ἦταν ἓνα ζευγάρι ἄσπρα περιστέρια μὲ τὸν ἀρραβῶνα δεμένο στὸ λαιμό τους ἢ ἄσπρο ἀρνὶ ἢ μιὰ μπουτίλια μέλι». Ποῖον τὸ σχετικὸν ἔθιμον ἄλλοῦ;

Συνήθειαι κατὰ τὸ τραπέζι τῶν ἀρραβῶνων. Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας γαμβρός καὶ νύφη «περνοῦν τὸ χέρι τους σὲ μιὰ κουλλούρα καὶ τρανοῦν καθένας πρὸς τὸ δικό του μέρος». — Πυροβολισμοί. Δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς καλεσμένους. Εὐχαί κλ.

γ) Σχέσεις μεμνηστευμένων.

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις τοῦ γαμβροῦ, ἡ πρώτη χειραφία. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμβρός προσεκαλεῖτο ἐπισήμως (γαμπρολάλᾳ ἢ γαμπροκαλέσματα), ὅτε καὶ διενυκτέρευε. Εἰς τὴν Θράκην (Καστανιές) ὁ ἀρραβωνιαστικὸς «ἓνα βράδ' ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐβδομάδα πηγαίν' μ' ἓνα δικό τ' μεγαλύτερο συγγενῆ στὸ σπίτι τῆς ἀρραβωνιαστικῆς του, γιὰ νὰ φιλήσῃ τὸ χέρ' τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς. Τὴν πεθερὰ θὰ δώσῃ ριγάλο (δῶρο) μετζήτ', μισὴ λίρα ἢ μιὰ, ἀναλόγως τὴ δύναμή τ'».

Ποῖαι εἶναι κατόπιν αἱ σχέσεις τοῦ πρὸς τὴν μνηστήν; Π. χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος ὁ ἀρραβωνιαστικὸς κρεμάει τὴν καπότα του καὶ τὸ ραβδί του στῆς νύφης, δηλ. μπαίνει πὰ ἐλεύθερα.

Ἐπισκέπεται ἡ νύφη τὸ σπίτι τοῦ ἀρραβωνιαστικοῦ; Π. χ. εἰς τὴν Μάνην,

τὴν Σιάτισταν κ. ἄ. τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται. Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ μνηστὴ ζυμώνει πίττα καὶ τὴν πάει στὴν πλαστήρα· ἔκτοτε εἰσέρχεται ἐλευθέρως.

δ) *Δῶρα κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἀρραβῶνος.*

Εἰς ποίας ἑορτὰς ἢ ἄλλας περιστάσεις ὁ ἀρραβωνιαστικὸς ἀποστέλλει δῶρα εἰς τὴν μνηστὴν; Π. χ. ἄρνι καὶ λαμπάδα κατὰ τὸ Πάσχα. Ἐν Σιγῇ τῆς Βιθυνίας τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας, πού θὰ μεταλάβῃ ἡ μνηστὴ διὰ πρώτην φοράν, ὁ γαμβρὸς στέλλει ἓνα μεγάλο σιμίτι καὶ λουκούμια, τὰ ὅποια ἐκεῖνη μοιράζει εἰς τὰς φίλας τῆς, *γιὰ νὰ κολλήσουνε κι αὐτές.* Εἰς τὴν Νίσυρον τὴν 20 Ὀκτωβρίου ὁ ἀρραβωνιαστικὸς προσφέρει εἰς τὴν νύφην ἓνα μαντήλι μὲ μούσουλα, κάσιανα, καρύδια, πορτοκάλια κλπ.

ε) *Ἡ προῖκα καὶ ἡ ἐτοιμασία τῆς.*

Πότε ἡ μητέρα ἀρχίζει νὰ ἐτοιμάζῃ τὴν προῖκα τῆς κόρης τῆς; Βοήθεια διὰ τὸ τελείωμα τῶν προικιῶν.

Ποῖαι αἱ συνήθειαι σχετικῶς μὲ τὴν φύλαξιν τῶν προικιῶν; Π. χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε κοντὰ εἰς τὸ φορτσέρι μὲ τὰ προικιά ἔβαζαν *κουταλίτες* μὲ τὸ μέλι καὶ ἔλεγαν:

*Κόπιασε, κυρὰ νυφίτσα,
φάε, φάε κουταλίτα,
μὴν πειράξῃς τὰ προικιά κτλ.*

ς) *Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι*

1.—πρὸς πρόκλησιν ἀγάπης π. χ. *βρέχουν ροῦχο μὲ μαννόγαλο καὶ μ' αὐτὸ ἐγγίζουν τὸν ἀρραβωνιαστικὸν ἢ ρίχνουν μαννόγαλο στὸ μελάνι καὶ τοῦ γράφουν* (Λοζέται Ἡπ.).

2.—πρὸς πρόκλησιν ἔχθρας καὶ διαλύσεως τοῦ ἀρραβῶνος· π. χ. *ρίχνουν ἓνα γάτη κ' ἓνα σκύλο στὶς πόρτες τῶν συμπεθέρων καὶ λένε: ὡς μαλώνει ὁ γάτης μὲ τὸ σκύλο, ἔτσι νὰ μαλώνουν κ' οἱ συμπεθέρες* (Κρήτη).

Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου;

ζ) *Βίαια ἀρραβωνιάσματα.*

Π. χ. εἰς τὴν Μάνην ἐνίστε, ὅταν ἡ πρότασις τινος ἀποκρουσθῇ, οὗτος πηγαίνει νύκτα ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νέας καὶ πυροβολεῖ, ἐνῶ ἄλλος τις ἀναφωνεῖ: *ἀρραβωνιάζεται ὁ δεῖνα τὴν δεῖνα.* Πρβλ. τὴν ἀρπαγὴν τῆς μαντήλας ἢ τὸ κόψιμο τῆς κοιτίδας ἐνὸς κοριτσιοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκ τούτου ἐθεωρεῖτο ὑποχρεωμένον νὰ ὑπανδρευθῇ τὸν ἄρπαγα, εἰς Μενίδιον κ. ἄ.

Γ'. Ἡ πρὸ τοῦ γάμου ἑβδομάς.

(Προπαρασκευαστικά ἔθιμα)

α) Γενικά.

1. — Λέξεις, φράσεις καὶ παροιμιαὶ σχετικαὶ μὲ τὸν γάμον. (Γάμος, χαρά, ἀρμασιά (Κύπρος), βλόγα, βλόα, βλόημα (Σίφνος) κλ. — Ἀρμάζω, στεφανώνω, παστολοῶ, βλογάω κλ. — Γαμολόγος, γαμιώτης (Κύθν. Καστορ.), γαμουλιώτης (Κρήτη), γαμουλιάτης (Κύθηρα). — Παροιμιαί: Πχ. **Εφαγε τὸ κουλλούρι του.* — *Μιά φορὰ μπαίν'* ἢ *νύφη στὸν παστό.* — *Κι ὁ μικρὸς γάμος τούμπανα κι ὁ μεγάλος τούμπανα κλ.*

2. — Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαὶ σχετικαὶ μὲ τὸν χρόνον τῆς τελέσεως τοῦ γάμου καὶ μὲ διαφοροὺς ἄλλας συμπτώσεις. Π. χ. **Ἄν ἡ ἑορτὴ τῆς ἁγίας Μαύρας συμπέση Δευτέρα, εἰς τὴν Ἀράχοβαν δὲν ξεκινᾶνε τὸν γάμο Δευτέρα ὄυτε πάλι Τρίτη τὸν ξεκινᾶνε Τετάρτη.* Ἐπίσης *Μάη μῆνα* δὲν παντρεύονται, *γιατὶ πεθαίνει ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο τους.* Καὶ ἀπὸ δύο γάμους τὸν ἴδιο χρόνο στὸ ἴδιο σπίτι ὁ ἕνας μόνον θὰ προκόψῃ. — Ἐξετάζεται ἡ φάσις τῆς σελήνης διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον τὸ γάμο δὲν τὸν κάνουν σὲ *χασοφεγγαριά, γιὰ νὰ μὴ χαθῆ τὸ ἀντρόγυνο.*

3. — Πότε καθορίζεται ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π. χ. εἰς τὴν Κρήτην *«τὴ βραδεῖα τοῦ ἀρραβῶνα ὠρίζανε καὶ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου».* Εἰς τὸ Ρουμλούκι ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου ὀρίζεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ ἀρραβῶνος ὕστερα ἀπὸ 3-5 μῆνες τὸ πολὺ, καὶ ἡ συμφωνία θεωρεῖται πλέον ἱερά· γι' αὐτὸ, ἂν τύχῃ καὶ τὰ συμπεθερικὰ πειραχτοῦν τὸν καιρὸ τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τὸ κορίτσι θέλῃ τὸ γαμπρὸ, εἶναι ἐλεύθερο νὰ πάῃ στὸ σπίτι του» (**Ἄγγ. Χατζημιχάλη*).

Γίνεται συμβολικὴ ἢ ἄλλη τις εἰδοποίησις τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς Τζατζὶ Πυλίας ὁ γαμβρὸς στέλλει εἰς τὴν νύμφην κατὰ τὴν πρὸ τοῦ γάμου Κυριακὴν τὸ *«ντεμπίχι δηλ. ἀρνί, κρασί, πίττα, νὰ τὴν εἰδοποιήσῃ, ὅτι τὴν ἄλλη Κυριακὴ θὰ στεφανώσουμε».*

4. — Ὁ παρὰ νυμφος (κουμπάρος ἢ νοῦνος).

Ποῖος συνήθως ἀνταλλάσσει τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους, ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ ἄλλος τις, διοριζόμενος πρὸς τοῦτο; Ποῖαι αἱ ὑποχρεώσεις τοῦ κουμπάρου; Συμπαρστατεῖ καὶ ἡ κουμπάρα κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ γάμου; Εἰς τί κυρίως μετέχει; Παίρνει ὁ κουμπάρος καὶ *παρακούμπαρο*; Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ διορίζουν τρεῖς ἢ καὶ περισσοτέρους κουμπάρους; Ποῖον τὸ ἔργον ἐκάστου; Π. χ. εἰς τὴν Πυλίαν ὁ παρακούμπαρος βαπτίζει κατόπιν τὸ δεύτερον τέκνον.

5. - Οἱ *παράγαμπροι* ἢ *μπράτιμοι* (οἱ «*νυμφαγωγοὶ*» ἢ «*νυμφευταὶ*» ἢ «*παράνυμφοι*» τῶν ἀρχαίων). Ποία ἢ κατὰ τόπους ὀνομασία των καὶ ἐκ τίνων ἐκλέγονται; Π. χ. ἐν Θεσσαλίᾳ ὁ γαμβρὸς ἐκλέγει ἀπὸ τοὺς σπιτικούς του, ποὺ ἔχουν πατέρα καὶ μητέρα, δύο *μπρατίμους*. Οὗτοι ἐν Σκοπῶ Θράκης, Ἰκαρία κ.ά. λέγονται *παράγαμπροι*, ἐν Ἡλείῳ *ἀδιρφονπιτοί*, ἐν Καλαβρύτοις κ.ά. *μπραζέρηδες*, *βλαμάδες* κτ. Πῶς γίνεται ὁ διορισμὸς καὶ τὸ *κάλεσμα* τῶν παράγαμπρων; Π. χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν τοὺς *καλοῦν με κουλλοῦρες καὶ με πιάτο φαγί*, εἰς τὸ Ρουμλούκι *με κανίσκια*.

Γίνεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρᾶξις τις, συμβολίζουσα τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν δεσμὸν πρὸς τὸν γαμβρόν; Π. χ. ἐν Καρυαῖς Καβακλί κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου περιζωννύονται μετὰ τοῦ γαμβροῦ διὰ τῆς ἀγίας ζώνης, διὸ καὶ λέγονται *ἀδερφοποιοὶ* ἢ *σαντραδέρφια*, *βλάμηδες* ἢ *μπράτιμοι*. Ποῖα εἶναι τὰ ἔργα των; Ποῖα τὰ ἔργα τοῦ *ἀδέβερα* ἢ *διβερόζ*, ποὺ συνώδευε τὸν γαμβρόν εἰς τόπους τινὰς τῆς Θράκης; Ποῦ τὸν συνοδεύουν κορίτσια; (ἐν Μεσημβρίᾳ αἱ ἑξαδέλφαι τοῦ γαμβροῦ, *καλῖνες* λεγόμεναι).

6. - *Παραστέκει* τὴν νύμφην γυνὴ *παράνυμφος*; (Πρβλ. τὴν «*νυμφεύτριαν*» τῶν ἀρχαίων). Π. χ. εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης, τὴν Ἰκαρίαν κ.ά. *παράνυμφη* λέγεται κόρη ἀμφιθαλής, ἢ ὁποία λούει, κτενίζει καὶ στολίζει τὴν νύμφην, τὴν συνοδεύει εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ καὶ συγκοιμᾶται μετ' αὐτῆς τὴν Κυριακὴν βράδην. Εἰς τὴν Κερασοῦντα τοῦ Πόντου *παρανύφσσα* λέγεται ἡ γραῖα, ποὺ προπορεύεται λαμπαδηφοροῦσα κατὰ τὴν ἔξοδον τῆς νύμφης ἐκ τῆς πατρικῆς τῆς οἰκίας, *παρανύφισσα* ἐν Σινώπῃ ἢ νουνὰ τῆς νύμφης, ἢ ὁποία καὶ τὴν λούει *ἔγγνα* ἐν Καστορίᾳ «*ἡ γυναῖκα ποὺ τὴν παραστέκει καὶ τὴν δασκαλεύει*» καὶ τέλος τὴν ὀδηγεῖ τὴν Δευτέραν βράδην *στὸν νυφιάτ'κο τὸν οὐντᾶ φλάχτρικ* ἐν Παλίγγῳ ἢ *παργέν'φες* ἐν Πωγωνίῳ αἱ τρεῖς γυναῖκες, ποὺ μένουν πλησίον τῆς νύμφης καὶ συγκοιμῶνται μετ' αὐτὴν μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς Τρίτης *στρώστρα* ἐν Καρυαῖς Καβακλί ἢ στρώνουσα τὴν νυμφικὴν κλίνην. Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχει τοιοῦτον ἔθιμον;

7. - Ἄλλα βοηθητικὰ πρόσωπα. Ὁ *καλεστής*, οἱ *παραστεκάμενοι* (Παγγαῖον), ὁ *πρωτοσυμπέθερος* (Πάπιγγον), ἡ *προζύμω* (Καρυαί) κτλ. Ἐκ τίνων ἐκλέγονται καὶ ποῖον τὸ ἔργον ἐκάστου;

8. - Μητροπολιτικαὶ ἀδειαι γάμου. Ζητήματα σχετικὰ μετὰ τὸν βαθμὸν τῆς συγγενείας ἢ τῆς ἡλικίας τῶν νυμφευομένων. Τὰ σχετικὰ παλαιὰ ἔγγραφα.

β) *Τὰ κάλεσματα.*

1. - Κατὰ ποίαν ἡμέραν καὶ μετὰ ποῖον τρόπον γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς τὸν

γάμον; Γραπτῶς ἢ προφορικῶς; ἢ μὲ τὴν ἀποστολὴν ζαχαρωτῶν ἢ καρπῶν, κουλλουριῶν, κηρίων κλπ.; Γίνεται καὶ κάλεσμα τῆς νύφης καὶ τοῦ κουμπάρου καὶ κατὰ ποῖον τρόπον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «τὸν γάμο τὸν κινᾶν Δευτέρα. Πέντε ἄντρες, στενοὶ συγγενεῖς τοῦ γαμπροῦ, πᾶνε νὰ καλέσουν τὴ νύφη 2-3 ὄρες τῆς νύχτας μὲ τὸ κἀνιστρο. Στὸ κἀνιστρο βάζουν ρόιδο, καρυδομύγαλα, λουκούμα, ἓνα μπουκάλι κρασί. Κατόπιν πᾶνε στὸν παπᾶ καὶ στὸ νουνὸ τοῦ γαμπροῦ, ποὺ θὰ στεφανώσῃ. Καὶ σ' αὐτοὺς δίνουν γλυκύσματα ἀπὸ τὸ κἀνιστρο. Τῇ Δευτέρα πρῶτ' πάει ἡ μάννα παντοῦ λέοντα: νὰ ῥθῆτε σήμερα νὰ στήσουμε τὰ προικιά, τοὺς γίκους. Τὴν Τετάρτη 3 ἢ 5 ἢ 7 παντρεμένες (καλεστούδισσες) ἔχοντας γαρύφαλλα στὸ κἀνιστρο καὶ μπουκαλάκι οὔζο πηγαίνουν καὶ καλοῦν τὸ χωριὸ ἐκ μέρους τῆς νύφης, ἐνῶ στὰ σπίτια τίς φιλεύουν ρόιδα, καρυδομύγαλα γιὰ τὴ νύφη. Ὅμοίως τὴν Παρασκευὴ καλεῖ ὁ γαμπρός». Εἰς τὸ Ρουμλούκι τὸ κάλεσμα γίνεται τὴν Παρασκευὴν μὲ στενοὺς συγγενεῖς: «ἔχουν σ' ἓνα τουρβάδι τὰ καλέσματα, ζαχαρωτὰ διπλωμένα σὲ ἄσπρο χαρτί καὶ δεμένα μὲ τὸ χρᾶδι, δηλ. μὲ κόκκινη κλωστή». Εἰς τὸν Σκοπὸν τὸ κάλεσμα γίνεται μὲ τὴν προξενήτρα: «γυρίζει τὰ σπίτια καὶ δίνει ζαχαρωμένα γαρύφαλα (μοσχοκάρνα), διπλωμένα στὸ χαρτί, καὶ μαστίχα». Εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἡπείρου τὴν Παρασκευὴν ἓνα παιδί «γυρίζει μὲ τὴν πλόσκα καὶ καλεῖ στὸ γάμο» (πρβλ. σήμερο θὰ περάσ' ἡ πλόσκα), ἐνῶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς Ἡπείρου καλοῦν μὲ μῆλο ἢ πορτοκάλι ἢ μὲ κουλλούρι. Εἰς τὴν νύφην στέλλεται κουλλούρα καὶ ζαχαρωτὰ μὲ ρύζι καὶ σιτάρι. Εἰς τὴν Σινώπην καὶ τὸν Πόντον τὸ κάλεσμα ἦταν πίττα καὶ κερὶ, στελλόμενα τὸ πρῶτ' τῆς Πέμπτης (εἰς τὸν Πόντον κοκκινόκωλον κερὶν), εἰς τὴν Κύπρον λαμπάδα καὶ γλυσταρκές (κουλλούρες) τόσαι, ὅσα ἦσαν καὶ τὰ μέλη τῆς προσκαλουμένης οικογενείας. Εἰς τὴν Ἀγιάσσον τῆς Λέσβου κορίτσια, φιλαιάδες τῆς νύφης, καλοῦν τὸ Σάββατον μ' ἓνα πιάτο ρύζι μὲ ζάχαρι (ζερόδ). Εἰς τὴν Τήλον ὁ γαμβρός μὲ τοὺς παρανύμφους καὶ ἄλλους περιέρχεται τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου μὲ λύρας καὶ ἄσματα τὸ χωρίον καὶ προσκαλεῖ ὅλους τοὺς χωρικοὺς εἰς τὸν γάμον, ἐνῶ εἰς τὴν Κάσον ἐκαλοῦντο ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς νήσου.

2. — Ποῖος ὁ τύπος τῶν γραπτῶν προσκλητηρίων;

3. — Ποῦ τὸ κάλεσμα τοῦ κουμπάρου καὶ τῶν παράγαμπρων (μπρατίμων) γίνεται μὲ κανίσκια καὶ πομπήν; Π. χ. εἰς τὸ Ρουμλούκι συνοδεῖα ἀπὸ κορίτσια, ἔχουσα ἐπὶ κεφαλῆς μίαν γυναῖκα συγγενῆ τοῦ γαμβροῦ πηγαίνουν τὸ Σάββατον ἀπόγευμα εἰς τὸ σπίτι τοῦ νουνοῦ κανίσκι, διὰ νὰ τὸν προσκαλέσουν εἰς τὸν γάμον, καὶ στήνουν ἐκεῖ χορὸν. Ὅμοίως προσκαλοῦνται καὶ τὰ μπρατίμια. Ἔχει

ὁ κουμπάρος τὸ δικαίωμα νὰ καλέσῃ καὶ αὐτὸς τοὺς δικούς του εἰς τὸν γάμον;

4. — Εἰς τὴν Σκῦρον ἡ νύφη ὀκτῶ ἡμέρας πρὸ τοῦ γάμου συνοδεῖα συγγενῶν πηγαίνει εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ καλεῖ τοὺς προσφιλεῖς τῆς νεκροῦς νὰ παρευρεθοῦν εἰς τὸν γάμον. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

γ') *Τὸ φλάμπουρο ἢ τὸ μπαϊράκι τοῦ γάμου.*

Ἄλλαι αὐτοῦ ὀνομασίαι: τὸ *σερβελί* (Λιβύσσιον), ἡ *μηλιά* (Καρναὶ Θράκης) κλ

Πότε κατασκευάζεται τὸ φλάμπουρο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Τραγούδια καὶ χοροὶ σχετικοὶ μὲ τὸ φλάμπουρο. Ποῖος στήνει τὸ φλάμπουρο καὶ εἰς ποῖον μέρος τῆς οἰκίας; Ποία εἶναι ἐν γένει ἡ χρῆσις του;

Παραδείγματα. Εἰς τὰ χωριά τοῦ Μικροῦ Αἴμου τὸ Σάββατον ἔκαμναν τὸ φλάμπουρο: ἔπαιρναν ἓνα ξύλο, μιὰ ψιλὴ βέργα καὶ στὴν ἄκρᾳ τῆς βέργας ἔδεναν ἓνα μαντήλ' καλὸ κ' ἓνα κομμάτ' παννὶ ἀπὸ τὸ νυφικὸ φουστάν' τῆς νύφης καὶ ξερὸ βασιλικὸ κ' ἔμπηγαν κ' ἓνα λεμόν' στὴν ἄκρᾳ. Τὸν καιρὸ πὸν τὸν ἔκαμναν τὸν τραγουδοῦσαν κι ὅλα:

*Βασιλικέ μου φλάμπουρε,
τί στέκεσαι καὶ καρτερεῖς;
—Γὼ καρτεροῦ νὰ πάρω εὐκὴ,
νὰ πάρω εὐκὴ ἔπο τὸ Θεὸ
καὶ λόγο ἔπο τὸν κύρη μου....*

Ἔστερα τὸν ἔπαιρνε (τὸν φλάμπουρο) μιὰ πρωταξαδέρφη τοῦ γαμπροῦ, ἔπαιρνε καὶ τὸν γαμπρὸ κοντὰ κι ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονταν καὶ χόρευαν τὸν φλάμπουρο:

*Βαί, ματάκια μ', γλέπετε καλὰ
δῶ στὴ γειτονιά,
κλέφτες ἂν ἔχουμε,
νὰ τίς τσακώσετε.
Φέρτε τις ἐδῶ
νὰ τίς δείρουμε
μὲ βασιλικὸ
καὶ μὲ βάρσαμο.*

Εἰς τὴν Λήμνον κρεμνοῦσαν τὸ φλάμπλο ἀπὸ τὴν Τετάρτην: ἔδεναν σ' ἓνα καλάμι ἓνα μεγάλο μαντήλι κινκᾶτο (= κόκκινο) κ' ἔμπηγαν ἀποπάνω ἓνα ρόδι καὶ πολλὰς τρεῖς (=τέλια). Τὸ κρεμνοῦσαν στὴν ἀξάτα ἢ στὸ παράθυρο καὶ ρῆγναν καὶ τρεῖς ντουφεκιές, νὰ μᾶθη τὸ χωριό, ὅτι ὁ γάμος πιά γίνεται. Στὴν ἄκρᾳ τοῦ μαντηλιοῦ ἔδεναν ἓνα νόμισμα καὶ κατόπιν, τὴν Κυριακὴ μετὰ τὴν στέψιν,

τὰ παλληκάρια πήγαιναν μὲ τὸ φλάβλο ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ νὰ τὸ παρατρέξεν· ὅποιος ἤθελε παραβγῆ, τὸ ἔπαιρνε. Τρέχουν γυμνοί· ἓνα ποκάμισο κ' ἓνα σώβρακο. Καμιὰ φορά, ἅμα δὲ μέναν σύμφωνοι, τὸ παλεῦσαν κιάλα». — Εἰς τὰ Βέντζια τῆς Δυτ. Μακεδονίας τὸ φλάμπουρο εἶναι ἄσπρο τετράγωνο παννὶ μὲ κόκκινο σταυρὸ εἰς τὸ μέσον, στολισμένον μὲ κόκκινο σκόυλο (βαμμένο μαλλί) καὶ μὲ βασιλικό· στὸ σταυρὸ τοῦ κονταριοῦ εἶναι μπηγμένα τρία μῆλα. Εἰς Βισοκὰ Καλαβρύτων χρησιμοποιοῦν τὴν σημαίαν τῆς ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν δένουν ἓνα μαντήλι, εἰς δὲ τὴν αἰχμὴν τοῦ κοντοῦ ἐμπηγνύουν μῆλον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι καὶ ὁ νοῦνος καὶ οἱ μπράτιμοι ἔχουν καθένας τὸ δικό του χλάμπουρο.

δ) Τὰ ψωμιὰ τοῦ γάμου.

1. — Τ' ἀλέσματα. Ποῖαι αἱ συνήθειαι διὰ τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου; Π. χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ ἄλεσμα «τὸ πάει στὸ μύλο ἓνα κορίτσι, πὸν νά 'χη πατέρα καὶ μάννα· ὅλα τ' ἀλέσματα θὰ σταματήσουν, γιὰ ν' ἀλέση ὁ γάμος. Τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου δὲν ξαϊάζεται, γιὰτὶ δὲν προκόβουν τὰ νύμφα». Εἰς τὴν Μάνην τὸ σιτάρι τὸ καθαρίζουν γυναῖκες καλορίζικες (ἀμφιθαλεῖς) μὲ τραγούδια.

Ποῦ ἔξακολουθοῦν ν' ἀλέθουν τὸ σιτάρι τοῦ γάμου εἰς τὸν χειρόμυλον; Εἰς τὴν Τήλον ὁ γαμβρὸς προσκαλεῖ γυναῖκας, διὰ ν' ἀλέσουν εἰς τὸν χειρόμυλον τὸ σιτάρι καὶ τὸ κριθάρι τοῦ γάμου, καὶ τὸ βράδυ παραθέτει εἰς τὸ σπίτι τῆς νύμφης δεῖπνον εἰς αὐτὰς μὲ τραγούδια καὶ χορούς.

2. — Τὸ ἀνάπιασμα τῶν προζυμιῶν. Τὸ ζύμωμα.

Ποίαν ἡμέραν ἀναπιάνουν τὰ προζύμια εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ποίαν ἡμέραν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύμφης; Ποῖαι συνήθειαι ἐλικρατοῦν,

1) ὅταν φέρνουν νερὸ διὰ τὸ ζύμωμα; Π. χ. εἰς τὸ Μανιάκι Μεσσηνίας τὴν Τετάρτην πρωτὶ «ντένον» κοριτσιόστικα ἓνα ἀγόρι 17 - 18 χρονῶν καὶ τοῦ δίνουν τὸ σταμνί, πὸν θὰ φέρῃ τὸ νερὸ ἀμίλητο. Ἐπὶ πίσω ἀκολουθοῦν ἄλλοι πολλοὶ αὐτοὶ χαλνοῦν τὸν κόσμον, φωνάζουν καὶ τραγουδᾶνε :

τρέχουν τὰ νερά, τρέχουν κ' οἱ βούσες,

τρέχει κι ὁ γαμπρὸς νὰ πάη στὴ νύμφη».

2) ὅταν κοσκινίζουν τ' ἀλεύρι. Π. χ. εἰς τὴν Ἄρτσισταν τῆς Ἠπείρου τὸ ἀλεύρι τὸ κοσκινίζει ἓνα παιδί 12 - 15 ἐτῶν (ἀμφιθαλὲς), πὸν φορεῖ σελάχι καὶ πιστόλια εἰς τὴν μέσην καὶ μαντήλι εἰς τὸ κεφάλι, εἰς τὴν Αἰτωλίαν τὸ κοσκινίζουν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια ἀμφιθαλῆ, ἀλλαχοῦ τρεῖς πρωτοσιέφανες. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κορώνης σβῆνουν τὰ φῶτα καὶ ὁ ἓνας ἀλευρώνει τὸν ἄλλον ὅλοι γίνονται ἄσπροι.

3) ὅταν ἀναπιάνουν τὸ προζύμι. Πῶς προμηθεύονται τὸ προζύμι διὰ

τὰ ψωμιά τοῦ γάμου καὶ ποῖος τὸ ἀναπιάνει; Ἐπισημῶς τῆς σκάφης. Τραγουδία καὶ χοροί. Εἰς τὴν Ἰμβρον τὸ προζύμι διὰ τὸν γάμον τὸ κρατοῦσαν ἀπὸ τὸν προηγούμενον μῆνα· εἰς τὴν Ἀρτσιόστιαν τὸ προμηθεύονται ἀπὸ τρεῖς Γιάνναινες. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ἔπαιρναν ἕνα κορίτσ', μιὰ καλίνω, μὲ μάννα μὲ μπαμπᾶ· θαλά τῆ βάλ'ν ἕνα καλπᾶκ' ἢ ἕνα μαχαίρ' καὶ θαλά κἀν' τὰ προζύμια. Ὑστερα θαλά πάη ὁ γαμπρὸς ἀγκρυφίως νὰ βάλ' μέσ' στὸ προζύμ' ἕναν παρῶ. Ἐκεῖν' πάλε θὰ τὸν πατήσ' μιὰ χουφτιὰ ἀλεύρ' στὸ πρόσωπο, γιὰ ν' ἀσπρίσ', νὰ γεράσ'. Τὸ ἴδιο κορίτσ' θαλά κάμ' πάλε τὸ προζύμ' στῆς νύφ'ς τὸ σπίτ'. Κατόπ' γύρω στὸ προζύμ' χορεύει τρία τραγουδία». Εἰς τὴν Λάστιαν τὸ προζύμι «τ' ἀναπιάνει ἕνα σερικὸ παιδί, ποὺ νὰ ἔχη πατέρα καὶ μάννα», εἰς τὴν Αἰτωλίαν τρία ἀγόρια καὶ τρία κορίτσια, εἰς τὰς Καρυνὰς Καβακλὶ ἕνα συγγενικὸ κορίτσι (ἢ προζύμω), ἐνῶ δύο κορίτσια, ντυμένα τὸ ἕνα ὡς νύφη καὶ τὸ ἄλλο ὡς γαμβρός, χορεύουν γύρω στὴ σκάφη. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ παρανούφισσα (νοννά τῆς νύφης) ἔπαινε τὰ προζύμια, ἐνῶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ «ἡ κουμπάρα κάμνισκε τὸ προζύμι»· κατόπιν «χορεύανε τὸ προζύμι». Ποῦ οἱ παριστάμενοι οἰχνοῦν νομίματα καὶ ὀπωρικὰ (σῦκα, καρύδια, ἀμύγδαλα) εἰς τὴν σκάφην;

4) ὅταν ζυμώνουν τὰ κουλλούρια καὶ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Λευκάδα τὰ κουλλούρια τοῦ γάμου τὰ ζυμώνουν δύο κορίτσια ἀπὸ τὰ ὁμορφότερα τοῦ χωριοῦ, ντυμένα ἀνδρικὰ μὲ πιστόλι εἰς τὴν ζώνην. Εἰς τὴν Λήμον τὴν Τετάρτην ζυμώνουν τὰ κουλλουράκια, γιὰ νὰ καλέσουν, καὶ βγάζουν ἔξω στὴν ἀξίατα (ἢ στὸ παράθυρο) τὸ φλάμπλο, σημεῖον ὅτι εἶναι γάμος. — Ποῖα τραγουδία τραγουδοῦν καὶ χορεύουν τότε; Π. χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας χορεύουν τὸ σκαφιδάκι:

Σκαφιδάκι στορνεμένο κ' ἔμορφοπελεκημένο...

εἰς τὴν Λάστιαν: Ἀλεύρια μ' ἀλεσμένα, ψιλοκλισαρισμένα,

καὶ σύ, προζύμι ἀφρᾶτο.....

Παρασκευὴ εἰδικῶν ψωμιῶν τοῦ γάμου. Ἰδιαιτεροὶ αὐτῶν ὀνομασίαι: τὸ κουλλούρι τῆς νύφης (ξεχωριστὸ πλουμάτο), τὰ κουλλούρια τῶν προουκολῶν (Δυτ. Κρήτη), ὁ πρωτόπλαστος (Μεσημβρία), ὁ πρόπκαστος (Σιάτιστα) κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «τρεῖς γυναῖκες πρωτοστέφανες πάαιναν τὴν Παρασκευὴν τοῦ γαμπροῦ τὸ σπίτ', θαλά κἀν' τὸν πρωτόπλαστο καὶ θαλά κἀν' ἀλόγερα στὸ φουῖρο ἀπὸν τὸ ἕφεναν καὶ θαλά χορέψνε αὐτὲς οἱ τρεῖς. Εἶχαν καὶ τὸ τραγοῦδι τς, τοῦ πρωτόπλαστου τὸ τραγοῦδ'». Τὸ πρωτόψωμο εἰς τὰ Λακκοβίγια ζυμώνεται τὴν Πέμπτην ἀπὸ ἀμφιθαλῆ παρθένον καὶ τρεῖς πρωτοστέφανες γυναῖκες μὲ τραγοῦδια. Ἐν Χαλδίᾳ Πόντου ζυμώνουν τὴν Τετάρτην τὰ ψω-

θύρια, κουλλούρια, με τὰ ὁποῖα τὴν ἐπομένην προσκαλοῦν εἰς τὸν γάμον· τότε ζυμώνουν καὶ τὸ *νεγαμοψώμ*, ψωμί με ζάχαριν καὶ βούτυρον, εἰς τὸ ὁποῖον καρφώνουν κλώνους μηλέας, κοπέντας ὑπὸ ἀνιπάνδρου νέου, εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὁποίων προσκολλοῦν τεμάχια ζύμης. Εἰς τὸν Κάσπακα τῆς Λήμου ἡ νύφη ζυμώνει τὴν Πέμπτην εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ «τὸ *πρῶτο ζυμωτό τῆς βάζουν ἕνα κόκκινο τσεμπέρι καὶ ὀλίγες τρεῖς χρουσές (=τέλια) καὶ τὴν περὶ εὐχῶν με τὰ κουφέτα. Ἀπὸ κείνο τὸ ζυμωτό θὰ κἀν'νε τὸ κλεφτοψώμ, με ζάχαρη, κανέλλα, μαστίχα κλπ. καὶ θὰ τὸ ψῆσουν μονάχο στὸ φοῦρνο· ὕστερα καλνοῦν κορίτσια, βάζουν στὸ κεφάλι τῆς νύφης ἕνα κόκκινο μπ'γασί (παννὶ) καὶ τρεῖς μονοστέφανες γυναῖκες κόβουν τὸ ψωμί ἐπάνω στὸ κεφάλι τῆς νύφης σὲ τρία κομμάτια καὶ μοιράζουν ἕνα κομμάτι στὸ σπίτι τοῦ γαμπροῦ, ἄλλο στὴ γειτονιά καὶ τὸ τρίτο τὸ στέλνουν στὸ σπίτι τῆς νύφης. Παίρνει καθένας ἕνα κομματάκι καὶ τὸ βουτᾶ στὸ μέλι· δίνον καὶ στὴ νύφη ἕνα κομματάκι ἀπὸ τὰ τρία κομμάτια, γιὰ νὰ εὐφορήσ' ἡ νύφ'. Κι ὅλοι οἱ καλεσμένοι θανά ἔχουν ἀπὸ μιὰ μπουκουριά κλεφτοψώμ ἀπάνου τς γιὰ 'πὸ κάθε κακό, γιὰ φυλαχτικό. Τ' ἄρμενα ἄρμενιάζουν καὶ προφυλάγονται οἱ συγγενεῖς, τ' ἀντρόγενο με τὸ κλεφτοψώμ». Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «τὸ *Σάββατον πολὺν προῦ κορίτσια με μάννα καὶ πατέρα ζύμωναν στὸ σπίτι τῆς νύφης δύο πρωτόψωμα, ἕνα γιὰ τὸν γαμπρὸ καὶ ἕνα γιὰ τὴν νύφη, καὶ 4-5 σινιά λεκούμια καὶ τὰ ἔστειλαν στὸ φοῦρνο με τὰ ὄργανα. Κατόπιν ὁ παπᾶς ἔβαζε τὸ πρωτόψωμα ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμπροῦ, ἐδιάβαζε μιὰ εὐχὴ καὶ τὸ ἔκοβε σταυρωτὰ σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ τὰ ἐμοίραζαν τὸ ἴδιο ἔκαμνε διὰ τὸ πρωτόψωμα τῆς νύφης». Εἰς τὰ Βέντζια τὸ Σάββατο βράδυ σπάνουν τὸ πλιόπλαστο ἐπάνω στὸ κεφάλι ἑνὸς ἄρσενικοῦ παιδιοῦ, πὺ ἔχει τοὺς γονεῖς του· τότε χαλνοῦν καὶ ἕνα μελίσι.**

Σχετικαὶ δεισιδαιμονίαι: π. χ. εἰς τὴν Ἄν. Κρήτην, «ὅταν ζυμώνουν γαμοκούλλουρα, δὲν κάνουν παραπίθθια, γιὰτὶ παίρνουνε τὸ γούρι τῆς νύφης».

3.—Τὰ ξύλα διὰ τὸν φοῦρνον. Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν πηγαίνουν νὰ κόψουν ξύλα διὰ τὸν γάμον; Εἰς τὸ Τσερβάρι τῆς Ἡπείρου γυναῖκες καλεσμένες πηγαίνουν τὸ Σάββατον νὰ φέρουν *τουρτουριά* καὶ ἐπιστρέφουν φορτωμένες με γαμήλια ἄσματα καὶ με τὸ *μπαῖράκι* ἔμπρός. Συνοδεῖα με λύρες καὶ ἄλλα ὄργανα ἔκκινεῖ καὶ εἰς τὸ Λιβύσσιον, προηγουμένης τῆς σημαίας τοῦ γάμου (*σερβελί*). Χοροὶ καθ' ὁδόν, γεῦμα εἰς τοὺς βοηθοὺς. Καινούργια σχοινιά διὰ τὰ φορτώματα κτλ.

4.—Τὸ ψήσιμο τῶν ψωμιῶν. Σχετικαὶ συνήθειαι. Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν ἔστειλε εἰς τὸν γαμπρὸν ἕνα μαντήλι καὶ αὐτὸς ἔδενε εἰς τὸ ἄκρον γρόσια καὶ τὸ ἔστειλε εἰς τὸν φοῦρνον νὰ τὸ *κρεμάσνε* τὰ

χρήματα ἦσαν τὰ ψηστικά. Ἐκεῖ ἔμενε κρεμασμένο ἕως τὴν Δευτέραν, *σημάδι πῶχει χαρά*. Εἰς τὴν Λῆμμον τὰ κορίτσια συνηθίζουν νὰ κλέβουν ἀπὸ τὸν φοῦρνον ἓνα ἀπὸ τὰ ψωμιά τοῦ γάμου καὶ νὰ τὸ μοιράζουν: *τό 'χουν σὲ καλὸ νὰ κλέβουν, γιὰ νὰ γίνουν τὰ παιδιὰ ἔξυπνα (κλεφτοψωμ')*.

ε') *Παρασκευὴ ζυμαρικῶν καὶ γλυκυσμάτων.*

Πρόσκλησις γυναικῶν διὰ τὸ κοπάνισμα ἢ τρίψιμο τοῦ σταριοῦ. Π. χ. εἰς τὴν Σινώπην προσκαλοῦν *στὸν τρίψτη*: τρίβουν τὸ σιτάρι, ποῦ θὰ κάμουν τὸ *κατσάκι*, ἓνα εἰδικὸν φαγητὸν τοῦ γάμου.

Γλυκύσματα: *δίπλες, πίτιες, χαλβᾶς, πιλάφι* κλ.

ς') *Αἱ τελευταῖαι ἐτοιμασίαι (τὰ ξετελέματα) καὶ ἡ ἐκθεσις τῶν προικιῶν.*

1. — *Γάνωμα* τῶν χαλκίνων σκευῶν, *πλύσιμο* καὶ *σιδέρωμα* τῆς προίκας, *γέμισμα* στρωμάτων, *καπλάντισμα* παπλωμάτων κλ. Γίνεται ἐορταστικὴ τις συγκέντρωσις δι' αὐτά; Ποῖαι αἱ κατὰ τόπους συνήθειαι; Π. χ. εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ χάλκινα σκεύη γανώνονται, παιζούσης τῆς λύρας καὶ τῶν συγγενῶν ραινότων τοὺς τεχνίτας. Εἰς τὴν Κορώνην γυναῖκες καὶ κορίτσια πλύνουν τὰ προικιά τὴν Δευτέραν καὶ Τρίτην, ὃ δὲ γαμβρὸς *ἀσημῶνει* τις *σκάφες*, τὴν Τετάρτην τὰ σιδερώνουν καὶ τὴν Παρασκευὴν *ξαίνουν* τὰ μαλλιά καὶ *γεμίζουν* τὰ στρώματα. Εἰς τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ἡ νύφη τὴν Παρασκευὴν στέλλει κορίτσια νὰ φέρουν φτέρη, *γιὰ νὰ γιομίσουν τὰ προικιά (τὰ γιομῖδια)*, εἰς τὸ Λιβύσσιον τὰ γεμίζουν μὲ φύλλα δάφνης, τὰ ὁποῖα τρυγοῦν ἄδοντες ἄσματα ἐγκωμιαστικά τῆς νύφης. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. τὸ στρώμα τῆς νύφης τὸ γεμίζει τὴν Δευτέραν μία *τυχερὴ* γυναῖκα παντρεμένη καὶ κατόπιν κυλῖει τρία μικρὰ *τυχερὰ* παιδάκια ἐπάνω στὸ στρώμα. Εἰς τὴν Λευκάδα τὴν Πέμπτην τὸ ἀπόγευμα γίνονται τὰ *καρφώματα* τῶν στρωμάτων: «ἡ μητέρα τῆς νύφης βάζει μέσα στὸ στρώμα ἓνα μεγάλο κουλλούρι, τὸ *πρωτόπλαστο*, καὶ συγχρόνως ρίπτει ἀμύγδαλα, καρύδια, φουντούκια, σῦκα, σταφίδες καὶ κουφέτα, ὡς καὶ ὅλοι οἱ προσκεκλημένοι. Τὸ στρώμα *ράπτεται* προσωρινῶς, τὸ ἀπόγευμα δὲ τῆς Δευτέρας, ἀφοῦ μοιράσουν τοὺς καρπούς εἰς τοὺς καλεσμένους, *ράπτεται* στερεὰ καὶ *στρώνεται* ἡ νυμφικὴ κλίνη».

2. — Ποιὰν ἡμέραν ἡ νύφη *ἀπλώνει* ἢ *κρεμᾷ* ἢ *στένει* τὴν προῖκα καὶ μὲ ποίας πράξεις συνοδεύεται τοῦτο; (*τὰ καρφοπροίκια ἐν Μεσσηνίᾳ*). Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Κορώνην «*κάνουν* *πρῶτα* *δίπλες*, *τις μελώνουν* καὶ *τρῶνε*, *γιὰ νὰ χαιρετήσουν* τὰ *καλορίζικα*. *Κατόπιν ἀπλώνουν* ἓνα *σχοινὶ* καὶ *ρίχνουν* ἐπάνω τὰ *προικιά* καὶ *στέλνουν* καὶ *προσκαλοῦν* (μὲ ἓνα γαρύφαλο στὸ χαρτί) τὸν *γαμπρό*, τὴν *πεθερὰ* καὶ τὸν *πεθερὸ* κλ. *νὰ πὰν ν' ἀσημώσουν* τὰ *προικιά* *κρατοῦν* ἓνα

σεντόνι τεντωμένο κι ὅποιος ἔρχεται ρίχνει μέσα ἀμύγδαλα, χρήματα κλ. ἐνῶ τραγουδοῦν: *Εὐκήσου με, μαννούλα μου, τώρα μέσ' στὰ προικιά μου κτλ.* Εἰς τὴν Ἀρτοτιανὴν τὰ προικιά τὰ γικιάζουν τὴν Παρασκευὴν, ἀλλὰ ἓνα παιδί μὲ μάννα καὶ πατέρα κρημνίζει τὸν γίκο τρεῖς φορές· τὰ προικιά τὰ σπέρουν με κουφέτα καὶ ρύζι, ἀνάμεσα δὲ βάζουν μῆλα καὶ βαμβάκι. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τὴν Παρασκευὴν ἀπόγευμα ὁ κουμπάρος προσκαλεῖ «*νὰ κοσιάσετε, θὰ πᾶμε νὰ ρά- νουμε τὰ προικιά τ' ἀπόγεμα. Τὰ ραίνουν με λουλούδια καὶ κουφέτα. Στὸ κά- νιστρο τῆς νύφης βάζουν καὶ κινὰ καί, ὅταν χορεύουν, ἔχουν ἓνα βαθὺ πιάτο μὲ κινὰ καὶ φεύγοντας βουτοῦν μέσα τὰ δάχτυλά τους.*»

3. — Τὰ *μπογαλίκια* (ἀσπρόρροιχα ὡς δῶρα διὰ τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμ- βροῦ). Ποῖα ἀφήνονται ἄκοπα καὶ διατί; Π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας παλαιότερα, «*δὲν ἄνοιγαν τίς τραχηλιές τῶν γυναικείων ὑποκαμίσων, πλὴν δύο, πού προωρίζοντο διὰ τίς Καλοκνράδες.*»

ζ') *Ἐ* **Ὁ στολισμὸς τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου** (νυφροστόλι, νυφειὸ (Κωστί, Πόντος), παστός (Δωδεκάνησος, Μεσημβρ.) ἢ μπάστος (Κρήτη), μναιὸ κλ.

1. — Πότε καὶ πῶς στολιζέται ὁ παστός; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ τὰ «*παστοπήγια*»; Π.χ. εἰς τὸν Ἀσώματον Ρεθύμνον τὰ κορίτσια τοῦ χωρίου μαζεύονται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ (ἢ τῆς νύφης) καὶ στολιζοῦν τὸν παστό: «*καρφώνουν ἓνα σεντόνι στὸν τοῖχο, ἔτσι πὸν ἢ μέση του νὰ εἶναι ἐπάνω στὴ γωνιά· σ' ὅλη τὴν ἐπάνω ἄκρα τοῦ σεντοιοῦ βάνουν βάτο, σὰ γιολάντα, μὲ τίς ἄκρες του πρὸς τὰ κάτω καὶ κρεμοῦν τρία μεγάλα κουλλούρια, ἓνα στὴ μέση κ' ἓνα ἀπὸ κάθε ἄκρη. Στὸ κάτω μέρος τοῦ σεντοιοῦ εἶναι γωνιακὸς καναπές ἢ πεζούλα, ὅπου στρώνουν καλὰ ροῦχα καὶ καθίζουν τὴ νύφη. Κατὰ τὸ στρώσιμο τοῦ παστοῦ τραγουδοῦν: *Καλὰ νὰ τοῦ τὸ στρώσετε τοῦ νύφης τὸ στρωμάτισο κτλ. καὶ εἰς τὸ τέλος σκορπίζουν ἐπάνω στὸν παστό ρύζι, κουφέτα, λεφτιά, μπα- μπακόσπορο καὶ κυλιοῦν ἐπάνω ἓνα παιδί, ἀγόρι ἢ κορίτσι*» (Μ. Λιουδάκη). Πρβλ. τὰ τραγούδια τοῦ κρεββάτου ἐν Ρόδῳ:*

Ἐ *Ἐστέσαμέν τον τὸν παστόν,*
ποπὰν³ καὶ κάτω πλουμιστόν....

Εἰς τὴν Κερασούντα ἡ νύφη ἔμπαινε στὸ νυφειό, μίαν γωνίαν τοῦ δωμα- τίου, κλειομένην διὰ παραπετάσματος, ἀπὸ τὴν Πέμπτην.

2. — Ποῦ ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κρεμοῦν εἰς τὸν παστόν τὸ λεγόμενον *κλουβί*; Π.χ. εἰς τὸ Κωστί τῆς Θράκης «*περιτυλίσσουν λεπτὲς βέργες κυδωνιάς μὲ κόκκινο καὶ ἄσπρο βαμβάκι, τίς δένουν σταυρωτά, ὥστε ν' ἀποτελέσουν μίαν*

στεφάνην και ἀπὸ τὰ ἄκρα των κρεμοῦν ἀρμαθιᾶς (μπρουλιᾶς) ἀπὸ σταφίδες μὲ ἓνα καρῦδι εἰς τὸ ἄκρον και ἓνα λεμόνι εἰς τὴν μεσαίαν μπρουλιάν. Τίς μπρουλιάζουν τὰ κορίτσια εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης μὲ τραγούδια και τὰ παλληκάρια μεταφέρουν τὸ κλουβὶ τὴν Κυριακὴ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μαζί μὲ τὸ προουκιὸ τῆς νύφης και τὸ κρεμοῦν ἐκεῖ πὸν στέκεται ὁ γαμπρός».

3. — Πότε και ὑπὸ τίνων στρώνεται ἡ νυμφικὴ κλίνη; Π.χ. εἰς τὴν Κύπρον τὴν Πέμπτην συγκαλοῦνται συγγενεῖς και φίλοι νὰ στρώσουν τὸ κρεββάτι, μεθ' ὃ γίνεται τὸ πλούμισμα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε τὸ νυμφικὸ κρεββάτι τὸ ἔστρωναν γυναῖκες *μονοστέφανες* και *ἀπίκρατες* τὸ ἔφραιναν μὲ ζαχαρωτὰ και ἔβαζαν κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι ἑννέα ἀμύγδαλα, ἀνάμεσα δὲ στὰ στρώματα ἓνα ψαλίδι ἀνοιχτὸ και ἓνα κομμάτι ἀπὸ παλαιὸ δίχτυ γιὰ τὰ μάγια» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὰς Κυδωνίας προσκαλοῦσαν τὸ ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς τίς φιλαινάδες τῆς νύφης, πὸν εἶχαν ἓν ζωῆ τοὺς γονεῖς των, και ἔστρωναν τὸ νυμφικὸ κρεββάτι και κατόπιν ἐχόρευαν.

η') *Τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν νύμφην.*

1. — Μὲ ποῖαν λέξιν διακρίνεται κατὰ τόπους ἡ ἀποστολὴ τῶν δώρων αὐτῶν; (Π.χ. τὸ *σινὶ* ἢ τὰ *σινιά* (Δντ. Μακεδονία), τὰ *πανέρια* (Λῆμνος), τὰ *κανίσκια*, οἱ *χάρεις*, τὰ *προβοδήματα*, τὰ *μποχτσαλίκια*, τὰ *θώρετρα* (Σωζούπολις), τὰ *γανήλα* (Πόντος).

Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα ταῦτα και κατὰ ποῖαν ἡμέραν στέλλονται; Π.χ. εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ὁ γαμπρός ἔστελλε τὴν Πέμπτην μέσα εἰς τὸ σινὶ λουτρίκια, ταμπακέρα ἀσημένια μὲ χτένι, τσιμπιδάκι, σαπούνι, κινὰ και χρήματα. Εἰς τὴν Λῆμνον στέλλονται τρία πανέρια: τὸ ἓνα ἔχει τὰ νυφικὰ (*κατρέφτ'*, ἀρμαθιά ἀπὸ φλουριά, φόρεμα, παπούτσια), τὸ ἄλλο τὰ *ζεθερκᾶτα* (τ' πεθεροῦ π' κάμσο κλ.) τὸ ἄλλο ρακί, κρασί κλ. Εἰς τὸν Πόντον ὁ γαμπρός στέλλει τὴν ἑσπέραν τῆς Πέμπτης τὰ *συμπόσα* (δισάκκιον μὲ φαγητὰ και ποτὰ) και τὰ *κάνονα* (8 γρόσια διὰ τὴν πενθεράν, 1 γρόσιον διὰ τὸ *ποδοπλύσιμαν* τῆς νύφης, 1 γρόσιον διὰ τὸ *ράψιμον* τοῦ φορέματος, 1 ζεύγος ὑποδημάτων και ἓν *ψαθύρ'* (πίττα), τὴν ὁποῖαν κόπτει ὁ ἱερεὺς και διανέμει εἰς τὸν πενθερόν και τὸν παράνυμφον. — Ποῖοι τὰ μεταφέρουν και μὲ ποῖαν πομπήν; Ὑποδοχὴ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, χοροὶ και ἄλλα ἔθιμα. Π.χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἓνας ἀδελφὸς τῆς νύφης σπάζει εἰς τὸ κεφάλι του μιὰ κουλλούρα (*μπουγάτσα*) και τὴν μοιράζει εἰς τοὺς καλεσμένους. Φεύγοντες οἱ *μπράτιμοι* φορτώνονται τὰ σινιά, γεμάτα δῶρα διὰ τὸν γαμβρόν.

2. — Στέλλονται μὲ τὸ σινὶ και χρήματα ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ πρὸς τὴν

νύμφην ἢ πρὸς τὸν πενθερὸν καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; Π. χ. εἰς τὰς Καρινὰς Καβακλί ὁ γαμβρὸς μαζί με τὰ γαμήλια δῶρα θέτει εἰς τὸ σινὶ καὶ τὸ *ἀγαρλίκ'*, δηλ. ποσὸν τι χρημάτων (70-150 φράγκα), δῶρον πρὸς τὸν πενθερὸν ὡς ἐξαγορὰν τῆς νύμφης. (Πρβλ. τὰ *θέρετρα* ἐν Σινώπῃ, *θώρετρα* ἐν Σωζουπόλει, *θεώρετρα* ἐν Πόντῳ).

Ποῦ στέλλεται καὶ κερὶ εἰς τὴν νύμφην καὶ ποία ἡ σημασία τούτου;

3. - Τί στέλλεται εἰς ἀνταπόδοσιν ἐκ μέρους τῆς νύμφης;

θ') *Τὸ λουτρόν τῶν μελλονύμφων. Τὸ πλέξιμο τῆς νύμφης.*

1. - Πότε λούεται ἡ νύμφη καὶ πότε ὁ γαμβρὸς; Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία τῆς νύμφης, ὅταν τὴν ὀδηγοῦν εἰς τὸ λουτρόν, καὶ πῶς ἡ συνοδεία τοῦ γαμβροῦ; Τί τραγουδοῦν καθ' ὁδὸν καὶ τί εἰς τὸ λουτρόν; Π. χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὰ κορίτσια συνῶδευαν τὴν νύμφην τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς εἰς τὸ λουτρόν μετὰ τὰ ὄργανα καὶ ἐξερχόμενα *ἐχόρευαν γύρω εἰς τὸ λουτρόν*. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὸ Σάββατον πρῶτ' ἢ *προσκαλέστρα* προσκαλοῦσε τὶς φιλαινάδες καὶ τοὺς συγγενεῖς τῆς νύμφης καὶ ὅλοι μαζί τὴν συνῶδευαν εἰς τὸ λουτρόν προηγεῖτο γυναικὰ μετὰ *βενέτικο* πανέρι, ὅπου τὰ λουτρικά, καὶ ἠκολούθει τὸ *γαμοστόλι*, δηλ. οἱ προσκεκλημένοι μετὰ τὰ παιγνίδια. Τραγούδια κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λουτροῦ, χοροὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸ σπίτι. Τὸ βράδυ τοῦ Σαββάτου μετὰ ὁμοίαν πομπὴν συνωδεύετο καὶ ὁ γαμβρὸς εἰς τὸ λουτρόν. Ὅμοίως εἰς τὴν Σινώπην ἐπροσκαλοῦσαν κόσμον μετὰ τὸν *πρωτόγερο* καὶ συνῶδευαν εἰς τὸ λουτρόν πρῶτα τὸν γαμβρὸν καὶ κατόπιν τὴν νύμφην, τὴν ὁποίαν ἔλουε ἡ *παρὰνύμφισσα*, δηλ. ἡ νουνά της.

2. - Πῶς γίνεται τὸ λουτρόν τῶν μελλονύμφων, ὅπου δὲν ὑπάρχει δημόσιος λουτρῶν; Ποῖος μεταφέρει τὸ νερὸ καὶ ποῖος λούει τὴν νύμφην; Π. χ. εἰς τὴν Ἰμβρον τὸ Σάββατον δύο κορίτσια φέρουν τὸ νερὸ ἀπὸ τὴν βρύσιν καὶ τὸ παραδίδουν εἰς τὸν γαμβρὸν, ὁ ὁποῖος τὸ χύνει εἰς τὸ καζάνι. Κατόπιν λούονται μαζί μετὰ τὴν νύμφην, ἡ ὁποία τοὺς χαρίζει τὸ ὑποκάμισον καὶ τὸ *μποῦστο* της. Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης τὴν λούουν ἐπίσης τὸ Σάββατον πολὺ πρῶτ' ἢ τρία κορίτσια «ἀμφιθαλῆ», συλλουόμενα καὶ αὐτὰ, καὶ κατόπιν τὴν *πλέγγε* τραγουδῶντας:

Σάββατο βραδὸν μετὰ διῶξαν οἱ γονιοί μου,

ποὺ τὰ σπύτια τσον...

Εἰς τὴν Σκῦρον τ' ἀπολ' σίδια ἦτοι «τὰ νερά, ποὺ λούστηκαν ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύμφη, τὰ ρίχνουν στὴν ἴδια λεκάνη. Τὰ φυλᾶνε τρεῖς μέρες καὶ ὕστερα τὰ χύνουν στὶς τέσσερις γωνιὰς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ κάνουν ἀγόρια».

3. — Πότε γίνεται τὸ πλέξιμο τῆς νύφης καὶ ποιοὶ τὴν πλέκουν; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τὸ Σάββατον «συνοδοεῖα ἀπὸ τὴν συντέκνισσα καὶ τὶς καλῖνες (ἐξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ) ἐπήγαινε μὲ τὰ τέλια καὶ τὶς πλέχτρες (κορδέλλες μὲ φλουρί) καὶ μὲ τὴ γάϊδα στῆς νύφης τὸ σπίτι νὰ πλέξουν τὴ νύφη. Οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἔκλειναν τὴν πόρτα καὶ ἀπὸ μέσα ἐστέκονταν 2-3 παλληκάρια, τὰξιδέρφια τῆς νύφης, καὶ ζητοῦσαν τραγούδια ἀπὸ τὶς καλῖνες, γιὰ ν' ἀνοίξουν. Ἀφοῦ τραγουδοῦσαν τραγούδια τῆς νύφης καὶ τῶν παλληκαριῶν, ἄνοιγεν ἡ πόρτα. Πρῶτα ἔκαμναν τὸ προζύμ'· μὰ πρωταξαδέρφη τοῦ γαμπροῦ ἐκοσκίνιζε τ' ἀλεύρι φορῶντας καλπὰκι στὸ κεφάλι καὶ μαχαίρι στὴ ζώνη, ἔπειτα ἐκοσκίνιζαν καὶ δύο παλληκάρια, ἀναποδογυρίζοντας τρεῖς φορὲς τὴν πυκνάδα. Μετὰ τὸ κορίτσι ἐζύμωνε τὸ προζύμι, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν: *Μαννέ μου, τὴν εὐκὴ σου στὸ πρῶτο τὸ προζύμι κτλ.* Ὑστερα ἡ συντέκνισσα ἄναφτεν ἕνα κερὶ καὶ πήγαινε κ' ἐπαιρνε τὴ νύφη ἀπὸ τὴν κάμαρα καὶ τὴν ἐκάθιζε νὰ τὴν πλέξῃ· τὸ πρόσωπο τῆς νύφης ἦταν σκεπασμένο μ' ἕνα τσεμπέρι βυσοινύ. Πρῶτα ἐπλεκεν ἡ συντέκνισσα, κατόπι τοῦ γαμπροῦ οἱ συγγενεῖς ὅλοι τῆς ἔκαναν 40 πλεξούδια, ἐνῶ οἱ καλῖνες τραγουδοῦσαν:

*Φέριτε νερὸ ροδόσταμο καὶ φιλντισένιο χτένι
νὰ πλέξουμε τὴ νύφη μας τὴν καλοκαρδιοσμένη...*

*ἢ Μὲ πούλησες, μαννέ μου, γιὰ ἕνα δαχτυλίδι
δῶσ' το, μαννέ μου, πίσω καὶ ξαναγόρασέ με... κλ.*

Τὸ κερὶ πάντα ἀναμμένο. Ὑστερα ἐκάρφωναν στὰ πλεξούδια τὰ τέλια καὶ τὶς κορδέλλες». Πῶς λέγονται ἄλλοῦ τὰ κορίτσια, πὺν λούζουν καὶ κτενίζουν τὴν νύφη;

4. — Εἰς τὰ ὄρεινὰ χωρία τῆς Πυλίας τὰ λούσματα τοῦ γαμβροῦ γίνονται ὡς ἑξῆς: καθίζουν τὸν γαμβρὸν εἰς ἕνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ τοῦ βάζουν εἰς τὰ γόνατα ἕνα ταψὶ γεμᾶτο νερὸ μὲ λεμονόφυλλα καὶ ἄλλα μυριστικά· κατόπιν οἱ παριστάμενοι τὸν σταυρώνουν ἕνας-ἕνας στὸ κούτελο, δηλ. τὸν κερνοῦν ἕνα τάληρο ἢ περισσότερα, ρίχνοντάς τα στὸ ταψί. Οἱ ἀνύπαντροι κατόπιν πίνουν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ βαρελιοῦ, «γιὰ νὰ στρέξῃ στὸ κεφάλι τους». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοῦ;

1) Ἡ κινὰ ἢ τὰ κινιάσματα.

Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι: τὰ κινάγματα (Πόντος), τὸ κινιάσιμο (Κωστί), τὸ σχένιασμα (Κύπρος), τὸ ἀλειχάνισμα (Ρεΐσδερε) κττ. Κινὰ ἢ ἀλειχάνη, κοκκίνη βαφή, μὲ τὴν ὁποίαν βάφονται μαλλιά καὶ νύχια τῆς νύφης κλπ. Ποῖαι

αί συνήθειαι κατὰ τὰ *κινιάσματα*; Πῶς χορεύουν τὴν *κινά*; μὲ ποῖα τραγούδια; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν «ἐκαλοῦσαν τὸ Σάββατο βράδν κορίτσια καὶ παλληκάρια νὰ χορέψουν τὴν *κινά*, νὰ *κινιάσουν* τὴ *νύφη*. Αἱ γυναῖκες ἐξύμωναν τὴν *κινά* καὶ κατόπιν τὰ παλληκάρια τὴν ἔπαιζον στὰ χέρια, ἀναβαν πέντε κερὰ καὶ τὴν ἔτρεχαν λόγερα τὴν ἀσήμωναν καὶ τὴν ἐχόρευαν: τὴν βαστοῦσε στὸ χέρι ὁ πρόβodos καὶ χόρευε· κατόπιν ἔβαφαν τὰ δάχτυλα τῆς *νύφης* κι ὄλοι οἱ καλεσμένοι ἔβαφαν τὸ δάχτυλό τους τὸ *μολογὸ* (= μικρὸ). Εἰς τὸ Ἄλμαλι Μαλγάρων τὸ Σάββατον τὰ μεσάνυκτα «ἐκκινεῖ συνοδεῖα ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μὲ φανούς, προηγουμένης τῆς νουνᾶς, ἢ ὁποῖα κρατεῖ *γάβανον*, δηλ. βαθὺ πινάκιον μὲ *κινάν*. Ἡ *νύφη* σκεπασμένη μὲ καλύπτραν κάθηται εἰς τὸ μέσον τοῦ δωματίου, ἐνῶ πλησίον τῆς τοποθετεῖται ἡ *κινά* μὲ τρία κηρία καίοντα εἰς τὰ χεῖλη τοῦ γαβάνου. Κάθε καλεσμένος ρίπτει νόμισμα εἰς τὸν γάβανον καὶ ἐμβαπτίζει εἰς τὴν *κινάν* τὸν δάχτυλον, τὸν ὁποῖον ἡ *νύφη* περιδένει μὲ τεμάχιον ἐκ τῆς καλύπτρας τῆς. Ἀφοῦ *κνιστοῦν* ὄλοι, *χορεύουν τὴν κινά*: αὐτὸς δηλ. πού σέρνει τὸν χορὸ κρατεῖ εἰς τὴν χεῖρα τὸν γάβανον μὲ τὴν *κινάν* καὶ τὰς ἀναμμένες λαμπάδας. Τὴν *νύφην* τὴν *κ'νάζει* ἢ νουνά. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ καλεσμένοι προσπαθοῦν νὰ κλέψουν ὅ,τι ἠμποροῦν καὶ νὰ τὰ μεταφέρουν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ». Εἰς Ρεῖσδερε τῆς Σμύρνης ἔβαζαν τὴν ἀλειχάνη σὲ μιὰ μεγάλη σουπιέρα καὶ εἰς τὸ μέσον ἓνα κομμάτι ζύμη μ' ἓνα φλουρί.

ια') *Τὰ σφαχτὰ τοῦ γάμου.*

Πότε σφάζονται τὰ ζῶα διὰ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου καὶ ποῖαι αἱ κατὰ τὴν σφαγὴν των συνήθειαι; Π.χ. εἰς τὴν Λευκάδα τὸ Σάββατον σφάζουν τράγον καὶ πυροβολοῦν πρὸς ἀναγγελίαν, ὅτι «αἱματώθη», ἤρχισεν ὁ γάμος. Εἰς τὴν Μάνην τὰ σφαχτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἄρρενα (κριοὶ ἢ τράγοι) καὶ νὰ εἶναι μονὰ (3, 5, 7), προσφέρονται δὲ ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ πρέπει νὰ ἐπιστραφῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Ταῦτα, ὡς καὶ δέκα ἄρτους (*χαρόπιτες*) κατὰ σφακτόν, μεταφέρουν τὸ Σάββατον συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ *καλορίζικοι* (δηλ. ἀμφιθαλεῖς), *κανισκαραῖοι* λεγόμενοι.

ιβ') *Εἰδικὰ φαγητὰ καὶ γλυκύσματα.*

Ποῖα τὰ ὀνόματά των καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των; Π.χ. εἰς τὴν Λέσβον συνηθίζεται τὸ *κεσκέκι*, κρέας βρασμένον μὲ κοπανισμένον σίτον. Εἰς τὴν Μάνην τὸ σφαχτὸ βράζει δλόκληρον ἐντὸς λέβητος μὲ σιτάρι. Ὁ *χόντρος* ἐν Μέσα Μάνη γίνεται μὲ σιτάρι κοπανισμένο καὶ μὲ *λεῖο*, δηλ. τεμάχια ἐντέρων, σπληνὸς κλ. ἐπιπασσόμενα ἐπ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸ βράσιμο τοῦ χόντρου τραγουδοῦν:

*Σιδεροσιτές μου μπρούτζινες, κακάβια μ' ἀσημένια,
σταράκι μ' ἄλεξαντρινώ, βράσε και καλοβράσε,
νά φάγ' ἡ νύφη κι ὁ γαμπρός . . .*

Τὸ ρεσιὸ ἐκ σίτου κοπανισμένοι, κρέατος, λίπους, τυροῦ τετριμμένου καὶ μυρωδικῶν (Κύπρος), ὁ συλὸς (χιλὸς) ἐκ σίτου (Ἄνακοῦ Καππαδοκίας) κλ.

ιγ') *Τὰ κανίσκια τῶν καλεσμένων*, ἤτοι δῶρα στελλόμενα διὰ τὴν τέλεσιν τοῦ γάμου (τὰ *καλαθιάτικα*, Σκῦρος). Π.χ. εἰς τὰ ὄρεινά τῆς Πυλίας ὅλοι οἱ χωρικοὶ χαρίζουν εἰς τὸν γαμβρὸν ἀπὸ ἓνα πινάκι σιτάρι διὰ τὸ ἄλεσμα τοῦ γάμου, εἰς δὲ τὴν Ἄρτοτιναν τῆς Αἰτωλίας στέλλουν τὴν Παρασκευὴν ἢ τὸ Σάββατον ἓνα φόρτωμα ξύλα καὶ πετοῦν ἐπάνω εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης κλάδους δένδρων. Εἰς τὴν Μάνην, τὴν Κρήτην κ. ἄ. κάθε καλεσμένος στέλλει εἰς τὸν γάμον 2-3 ψωμιά, πατάτες, λάδι καὶ πολλάκις ὀλόκληρο σφαχτό, κρασί κλ. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὰ δῶρα τῶν καλεσμένων (ἄρνια, κρασιά, γαλοπούλες, γλυκύσματα) τὰ ἔπαιρναν ἀπὸ κάθε σπίτι μὲ τὰ παιχνίδια. Ποία ἢ συνήθεια ἄλλοῦ;

ιδ') *Ἡ προικοπαράδοσις.*

1. — Πότε καὶ μὲ ποίαν πομπὴν παίρνουν τὰ προικιά; Ποιοὶ στέλλονται πρὸς τοῦτο καὶ πῶς τὰ μεταφέρουν; Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀλόγων; Τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια κατὰ τὴν μεταφορὰν των; Ραντίσματα, δεισιδαίμονες πράξεις. — Παραδείγματα: Εἰς τὰς παλαιὰς Ἀθήνας ἔπαιρναν τὰ προικιά τὸ Σάββατον μὲ τὰ ὄργανα: «τὰ ἐφόρτωναν εἰς ἄσπρα ἢ κόκκινα ἄλογα, περιττοῦ πάντοτε ἀριθμοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἔδιδαν ψωμὶ μὲ μέλι. Εἰς τὰ ἄλογα ἐκάθιζαν παιδιὰ ἄρρενα, ἀμφιθαλῆ, καθ' ὁδὸν δὲ ἔρραιναι τὰ προικιά μὲ ρύζι καὶ βαμβάκοςπορο» (Δ. Καμπούρογλου). Εἰς τὸ Λασηθί τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης πᾶνε τὰ προικιά εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ τὴν Παρασκευὴν: *ἐμπρὸς τὸ εἰκόνημα, κατόπιν τὰ προικιά κ' ἓνα σταμνὶ γεμᾶτο σιτάρι, εἰς δὲ τὸν δρόμον τὰ ραίνουν μὲ καλορίζικα* (λουλούδια, ρύζι, σιτάρι, ροβίθια). Ἄφοῦ τ' ἀπλώσουν, χορεύουν καὶ γλεντοῦν. Εἰς τὴν Δυτ. Κρήτην εἰς τὴν κασέλλα βάζουν καὶ πέτρες «γὰ νά ἔναι γεροὶ καὶ δυνατοὶ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύφη» καὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ «μπάζουν *πρῶτο - πρῶτο τὸ σίδερο*». Εἰς τὴν Καστοριάν τὰ προικιά τὰ παίρνουν οἱ *παραστεκάμενοι* τὴν Κυριακὴν, ὀλίγον πρὶν πάρουν τὴν νύφην, μὲ τραγούδια καὶ βιολιά. Εἰς τὴν Κερασοῦντα ὅμως τὸ σεντούκι τῆς νύφης μὲ τὰ προικιά ἐστέλλετο τὴν Τρίτην πρῶτ' καὶ ἠνοίγετο ἐνώπιον πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων, συνηθρισμένων πρὸς τοῦτο.

2. — Πότε μετρεῖται τὸ *τράχωμα* καὶ ὑπὸ τίνοσ; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβριάν ὁ

πενθερός ἐπήγαινε τὴν Παρασκευὴν εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐμετροῦσε τὸ τράχωμα. Εἰς τὸ Μεσοχώρι Πυλίας «τὰ μετρητὰ (φλουριά, τάλαρα, σφάντζικες) τὰ ἔκαναν ἀρμολογιά καὶ τὰ κρεμοῦσαν στὸ λαιμὸ τοῦ ἀλόγου, ὅπου καθόταν ἡ νύφη. Ἔτσι ἔδειχναν πόσο τράχωμα εἶχε πάρει».

3. — Πῶς γίνεται ἡ παράδοσις προικίφας οἰκίας εἰς τὸν γαμβρόν; Π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε ὁ προικοδότης ἔπαιρνε χῶμα ἀπὸ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς οἰκίας, τὸ ἔθετε μέσα εἰς ἓνα μαντήλι καὶ τὸ παρέδιδεν εἰς τὸν γαμβρόν λέγων: *Σοῦ παραδίνω τὸ σπίτι, ἀνώγια, κατώγια καὶ μ' ὄλη τὴν ἀφουσία του*, δηλ. περιοχὴ, παραρτήματα κτλ. Εἰς τὴν Λήμμον ἡ μητέρα τῆς νύφης κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν νεονύμφων ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρόν τὸ κλειδί τοῦ σπιτιοῦ της.

ιε') Ἔθιμα τῆς πρὸ τοῦ γάμου ἐβδομάδος.

1. — Τὰ ἀλείμματα. Εἰς τὸν Βελβενδὸν ὁ γάμος ἀρχίζει τὴν Τετάρτην μὲ τὰ ἀλείμματα: γυναῖκες καὶ κορίτσια ἀσπρίζουν τὸ σπίτι τραγουδῶντας. Κάθε ἄνδρας ἐμφανιζόμενος ἐκεῖ ἀλείφεται μὲ ἀσβέστη.

2. — Ἔθιμα τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου.

Ἡ πίττα τοῦ γαμβροῦ καὶ ἡ πίττα τῆς νύφης. Μὲ ποίαν πομπὴν στέλλονται; Ἐστίασις καὶ χοροὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ ἢ τῆς νύφης. *Καθένας καὶ μὲ τὸ ἔξοδό του; Εὐχαί, χαρίσματα κτλ.* Ὑπάρχει τὸ ἔθιμον ὁ γαμβρός νὰ πηγαίνει μὲ συνοδείαν τὸ Σάββατον βράδυ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ νὰ ξημερῶνεται μὲ χοροὺς καὶ ξεφαντώματα;

3. — Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες πράξεις πρὸς ἀποσόβησιν κακοῦ καὶ ἐπιτευξιν εὐτυχίας, τελούμεναι κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου.

Παραδείγματα. Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τοῦ Πηλίου ὁ παπᾶς πηγαίνει τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρόν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ «ἀλλάζει τρεῖς φορὲς τὰ δαχτυλίδια κατόπιν ἡ μάννα τῆς νύφης φέρνει ἓνα ζουνάρι καὶ ζώνει τὸν γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη, γιὰ νὰ μὴ χωρίση τ' ἀντρόγυνο». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν ἡ νύφη τὸ Σάββατον παίρνει 3 ἢ 5 ἢ 7 μικρὰ τυχερὰ παιδιὰ, ἀγόρια τριῶν ἕως δέκα ἐτῶν, καὶ τὰ λούζει μονάχη.

4. — Ἡ τελευταία νύκτα τῆς νύφης εἰς τὸ πατρικὸ της σπίτι. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας ἡ νύφη τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου της κοιμᾶται εἰς τὸ κατώι, εἰς τὰ Βέντζια τῆς Μακεδονίας κοιμᾶται μ' ἓνα μικρὸ ἀγόρι. Ποία ἡ συνήθεια ἄλλοι;

Δ'. Ἡ ἡμέρα τοῦ γάμου.

α') Τὸ ξύρισμα τοῦ γαμβροῦ.

Πότε γίνεται καὶ ποῖαι αἱ κατ' αὐτὸ συνήθειαι; Τί τραγουδοῦν, ὅταν ξυρίζεται ὁ γαμβρός; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ νερὰ καὶ αἱ τρίχες τοῦ ξυρίσματος;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Λάσταν πηγαίνουν τὴν αὐγὴν τῆς Κυριακῆς εἰς τὴν βρύσιν καὶ φέρουν νερό, διὰ νὰ λούσουν καὶ ξυρίσουν τὸν γαμβρόν· αὐτὸς κάθεται εἰς ἓνα βαρέλι τοῦ νεροῦ καὶ κρατεῖ ἔμπρός του ἓνα ταψὶ μὲ νερό, μὲ λεμονόφυλλα μέσα, οἱ δὲ παριστάμενοι τὸν ἀσημώνουν. Εἰς τὰ Βέντζια «τὸ νερὸ τὸ φέρνει ὁ μικρότερος, ὁ ἀνύπαντρος μπράτιμος· ὁ νουνὸς λούζει καὶ ξυρίζει τὸν γαμπρό, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν· τὸ νερὸ καὶ τὴ σαπουνάδα τὰ ρίχνουν σὲ τρεχάμενο νερό, ἀφοῦ πρῶτα δώσουν στὸ γαμπρὸ νὰ πιῇ μιὰ σταλιά». Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς κάθεται εἰς τὸ νεγαμοσκάμ', ὁ δὲ παράνυμφος τυλίσσει τὴν κεφαλὴν του σταυροειδῶς μὲ ἐρυθρὸν μεταξωτὸν νῆμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ὁ κουρεὺς σπάνει ἑπάνω εἰς τὸ κεφάλι τοῦ γαμβροῦ ἓνα ἄβγὸ καὶ προσέχουν νὰ μὴ πέσουν τρίχες ἀπὸ τὰ γένεια καταγῆς· τὰς μαζεύουν καὶ τὰς κρύβουν· κατόπιν τὴν Πέμπτην μετὰ τὸν γάμον πρῶτ', «προμὴ νὰ ξημερῶσ', γαμπρὸς καὶ νύφη παίρνουν τὴν πετσέτα, πὸν ξουρίσκεν ὁ γαμπρός, μὲ τὰ ξουρίσματα μέσα, θέτουν μέσα καὶ προζύμ' (ἀπὸ τοῦ γάμου τὸ προζύμ') καὶ πᾶνε μὲ τὸ δέβερο (πρωτεξάδελφο τοῦ γαμπροῦ) νὰ τὸ ρήξ'νε στὸ ρέμα». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλοῦ καὶ ποῖοι λόγοι φέρονται πρὸς δικαιολόγησιν αὐτῶν;

β') Τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ.

1. -- Ποία ἦτο ἄλλοτε ἡ ἐνδυμασία τοῦ γαμβροῦ; Π.χ. εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ὁ γαμβρὸς ἐφόρει μακρὸν ποδιῆρες ἑπανωφόριον (τελμίν), ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν (καράουλάκ) καὶ περιέδενε τὴν κεφαλὴν μὲ μεταξίνην ζώνην καὶ μανδήλιον (ταινέαν). Τώρα τὴν σπάθην φέρει ὁ παράνυμφος. Εἰς τὴν Ὑδραν ἐφόρει μινίσι, τὸ ὁποῖον ἦτο κτῆμα τῆς Κοινότητος, ἐκρέμα σπάθην εἰς τὸ πλευρὸν καὶ μίαν μεγάλην κουλλούραν, ζυμωμένην μὲ μέλι, εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον. Τί διατηρεῖται σήμερον εἰς τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν παλαιὰν συνήθειαν εἰς διαφόρους τόπους;

2. Ποῖος ἐνδύει καὶ στολίζει τὸν γαμβρόν; (Π.χ. εἰς τὴν Λῆμον ὁ κουμπάρος, εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία παλληκάρια). Μὲ ποίας πράξεις συνοδεύεται τὸ ντύσιμο τοῦ γαμβροῦ καὶ μὲ ποῖα τραγούδια; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην τραγουδοῦν:

Γαμπρὸ μ', ὄντες στολίζεσαι καὶ δένεις τὰ κουμπιά ζου,
χρυσὲς λαμπάδες στέκουνσι κοντὰ σὴν ἀφεντιά ζου.

Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης «βάζουν τὸ γαμπρὸ νὰ πατήσῃ μέσα σ' ἓνα σιδε-
ροσίσι, ὅπου ἔχουν ρίξει κουφέτα, ρύζι, δεκάρες καὶ φλουριά. Προτοῦ φορέσουν
τὸ σακκάκι του, περνοῦν ἓνα ἀτσαλένιο μαχαίρι καὶ στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο τὸ
μανίκι τρεῖς φορές, γιὰ νὰ εἶναι ἀτσαλένιος καὶ πάντα νικητῆς νὰ βρίσκεται ὁ
γαμπρός. Μετὰ τὸ ντύσιμο 4-5 φίλοι τὸν σηκώνουν ψηλὰ (τὸν ἀξώνουν) καὶ ὁ
γαμπρός τάξει». Εἰς τὴν Κύζικον σπάνουν ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι του ἓνα ψωμί,
γιὰ νὰ στερεώσῃ τὸ στέφανον. Εἰς τὸ Καρατσόλι τοῦ Τιρνάβου αἱ γυναῖκες,
πρὶν στολισθῆ ὁ γαμβρός, χορεύουν τὰ γαμπριάτικα (ἐνδύματα), κρατοῦσαι κάθε
μία ἓνα ἀπὸ αὐτά. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν τὸ Σάββατον βράδυ τραγουδοῦσαν τὰ
ροῦχα τοῦ γαμπροῦ :

*Τοῦ γαμπροῦ μας τὰ ρουχίτσια
δίπλες, τριπλες διπλωμένα....*

3.—Ποῦ ὁ γαμβρός ὑποχρεοῦται, προτοῦ ἐνδυθῆ, νὰ πῆ ἀπὸ τὰ ἀποπλύ-
ματα τῶν χειρῶν τῶν γονέων του; Πῶς ἐξηγεῖται τοῦτο;

4.—Ποῦ τὰ φορέματα τοῦ γαμπροῦ εἶναι δῶρον τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὸ
Λιβύσιον ἢ νύφη ἔστειλε τὸ πρῶτῃ τῆς Κυριακῆς τὰ γαμπριάκια (ἐσώρρουχα,
σαλβάρι, κοντογούνη κλπ.) ἐν πομπῇ ἐπροπορεύετο ὁ ἱερεὺς καὶ δύο παιδιά, κρα-
τοῦντα ἐντὸς μανδηλίων τὰ γαμπριάκια, καὶ ἠκολούθει ἡ συνοδεία μὲ λύραν καὶ
ᾄσματα. Ὁ ἱερεὺς θυμιᾷ καὶ εὐλογεῖ τὰ γαμπριάκια, ἔκφωνῶν τὰ καλορίζικα, οἱ
δὲ οἰκεῖοι τὰ ἀσημώνουν. Κατόπιν ὁ γαμβρός ἐνδύεται, ἐνῶ οἱ οἰκεῖοι τραγου-
δοῦν ᾄσματα ἐπαινετικά.

5.—Τί φοροῦν τοῦ γαμπροῦ, γιὰ νὰ μὴ πιάσουν τὰ μάγια, νὰ μὴ τὸν
ἀμποδέσουν; (παλιὸ σῶβρακο ἢ ἄπλυτη φανέλλα ἢ τὸ μπρὸς πίσω τῆς φανέλλας
κλ. ἓνα κομμάτι δίχτυ ἢ ρύζι καὶ σουσάμι μέσα στὸ παπούτσι, κλειδαριά κλειδω-
μένη κλ.).

γ') Τὸ στολισμα τῆς νύφης.

1.—Ποῦ στολιζέται ἡ νύφη; Π.χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Πυλίας «τῇ νύφῃ τὴν
ἀλλάζουν σὲ ἄλλο σπῖτι, ὅχι στοῦ πατέρα της, κι ἀφοῦ ντυθῆ, τὴν κρύβουν στὸ
ρωγὸ (μέρος τοῦ κατωγιοῦ, ὅπου φυλάγουν τὸ σανό)». Ποία ἡ αἰτιολογία τού-
του;—Διαρρηθμίζεται καταλλήλως ἡ θέσις, ὅπου θὰ στολίσουν τὴν νύφην; (νυφο-
στόλι, παστός, τέντα κλ.). Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας τὴν νύφην τὴν στολίζουν
πίσω ἀπὸ ἓνα σεντόνι.

2.—Ἡ νυμφικὴ ἐνδυμασία.

Τὸ ράβιμο τοῦ νυφικοῦ. Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου τὸ νυφικὸ φόρεμα
τὸ ράβουν 7 μονοστέφανες γυναῖκες. Εἰς τὴν Κύθνον τὴν νύφην βοηθοῦν νὰ

ράψη τὰ νυφικά της μερικὰ κορίτσια, αἱ λεγόμεναι *νυφοστόλοι*. Εἰς τὰ Τελώνια τῆς Λέσβου «*στά προὐτ'νά τὰ χρόνια κάθι σοί εἶχι κ' ἕνα βρακί γιά δ' νύφ'.* Μιά μιὰ πὸν γίνταν νύφ', φοροῦσι τοὺ βρακί αὐτό. Βαστοῦσι 30-40 χρόνια. Τὸ κρατοῦσαν τρεῖς λεύτερις κι βρακῶναν δὴ νύφ'». Ἐπικρατεῖ ἄλλου ἢ συνήθεια αὐτή; Ποῖος δαπανᾷ διὰ τὴν νυμφικὴν ἐνδυμασίαν; ὁ γαμβρός ἢ ὁ πατέρας τῆς νύφης; Μὲ ποῖαν πομπὴν στέλλεται αὐτὴ ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ;

3. — Ποῖος στολίζει τὴν νύφην; Εἰδικὴ τις στολίστρα ἢ νέαι ἀμφιθαλεῖς (κοπέλλες *μανναδοκρουοῦδᾶτες* ἐν Ἄν. Κρήτῃ); Ποῖαι συνήθειαι τηροῦνται κατὰ τὸν στολισμὸν τῆς νύφης;

Παραδείγματα: Εἰς τὸν Ναίμονα τῆς Μεσημβρίας τὴ νύφη «*τὴν ἔντυνε ἡ συντέκνισσα μὲ τις καλίνες (ἐξαδέλφες τοῦ γαμβροῦ).* Ἡ συντέκνισσα μὲ τὸ κερὶ ἀναμμένο πήγαινε κ' ἔπαιρνε τὴ νύφη ἔπο τὰ κορίτσια, πὸν τὴν εἶχαν κρυμμένη· τις ἔδινε *μπαξίς* καὶ τὴν ἔπαιρνε καὶ τὴν ἔντυνε, ἐνῶ οἱ καλίνες τραγουδοῦσαν:

Νύφη μ', γιὰτι στολίζεσαι;
— *Τιγὰρ ἐγὼ στολίζομαι;*
Γὼ καρτερῶ νὰ πάρω εὐκὴ,
νὰ πάρω εὐκὴ ἔπο τὸ Θεὸ
καὶ λόγο ἔπο τὸν κύρη μου...

Κατόπιν τὴν χόρευεν ἡ συντέκνισσα μὲ τὴ λαμπάδα ἀναμμένη». Εἰς τὸ Βογατσικὸν οἱ συγγενεῖς, «*πρὶν ἀλλάξουν τὴ νύφη, πᾶνε γλυκὰ καὶ θρέβουν τὴ νύφη*». Εἰς τὰς Κυδωνίας «*βάζανε τὴ νύφη νὰ πατήση στὸ σινὶ καὶ τὴ ντύνανε, γιὰ νὰ ἔναι σιδερένια*». Εἰς τὸ Ρουμλοῦκι «*κάτω ἀπὸ τὴν ψάθα, ὅπου κάθεται ἡ νύφη καὶ τὴν ἀλλάζουν, ἔχουν βαλμένο τὸ σιδερένιο λουρὶ τοῦ ἀλετριοῦ, γιὰ νὰ στεριώσῃ σὰν οὐ σίδηρος*». Ἐπειτα τρεῖς πρωτοστέφανες γυναικες παίρνουν τὸ λουρὶ, πὸν σκαλώνεται τὸ ἀλέτρι, καὶ τὸ περνοῦν τρεῖς φορὲς στὸ σῶμα τῆς νύφης, γιὰ νὰ μὴν ἀρμενιάζεται (νὰ μὴ ματιάζεται) καὶ νὰ εἶναι σβέλτα, σὰν τὸ λουρὶ. Τὰ ροῦχα της τὰ βάζουν μέσα στὸ κόσκινο μὲ ζαχαρωτά, ρύζι κλ. καὶ τὰ ρίχνουν ὄλα τρεῖς φορὲς ἐπάνω της (Ἄγγ. Χατζημιχάλη). Εἰς τὸ Ἄλμαλι Μαλγάρων, ἀφοῦ ἀλλάξουν καὶ μαντηλίσουν τὴ νύφη, «*τὴν ραντίζουν στὸ πρόσωπο μὲ νερὸ καὶ ἀλάτι, βουτώντας βασιλικὸ καὶ λέγοντας: ὅ,τ' εἴπαμε νερὸ κι ἀλάτι*». Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «*τὴν δεξιὰ κάλτσα τῆς φοροῦσεν ὁ πατέρας της, βάζοντας μέσα ἕνα χρυσὸ νόμισμα, τὴν ἀριστερὴ ἢ μητέρα*». Τί συνηθίζεται ἄλλου;

4. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν, ὅταν ντύνουν καὶ στολίζουν τὴν νύφην;

Π.χ. *Νύφη μ', ὄντες γεννιούσανε, ὁ ἥλιος ἐκατέβη,*
καὶ ζοῦ ἔδωκε τὴν ἔμορφιά καὶ πίζου πάλ' ἀνέβη (Μάνη).

δ. — Τί φοροῦν τὴν νύφη, γιὰ νὰ μὴ τὴν πιάνουν τὰ μάγια; Π.χ. ἓνα λιγδερὸ ροῦχο κατάσαρκα (Πυλία) ἢ μιὰ σακκοράφα στὸ ζουνάρι (Βλαχώρι) ἢ ἓνα φαλιδάκι ἀνοιχτὸ στὸ δεξιὸ παπούτσι, γιὰ νὰ κοποῦν οἱ κακὲς οἱ γλῶσσες ἢ σταυρὸ μὲ κατράμι, γιὰ νὰ πατήσῃ τὸν τρισκατάραιον (Ἀθῆναι) ἢ ἀχυλιὰ καὶ ἀβγότσεφλα στὸ παπούτσι της (Λῆμος).

ε. — Ὁ νυμφικὸς πέπλος καὶ ὁ ἄλλος στολισμὸς τῆς νύφης. Ποῖα τὰ κατὰ τόπους ὀνόματα τῆς νυμφικῆς καλύπτρας; Π.χ. *παρθενικὸ* (Λιξούρι), *μπόλια* (Ἕδρα, ὅπου αὕτη ἐλαμβάνετο ἀπὸ τὴν Κοινότητα), *μαφόρι* (Οἰνιὴ Πόντου), *φ'νίκα* (Λέσβος), *τσίπα*, *βέλο* κλπ. Ἀπὸ ποῖον ὕφασμα γίνεται ἡ καλύπτρα αὕτη καὶ τίνας χρώματος εἶναι; Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἶναι κοκκίνη;

Ὁ ἄλλος στολισμὸς: γιρλάντα ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, κέρινα σκουλαρίκια καὶ καρφίτσα ὁμοίως ἀπὸ ἄνθη λεμονέας, τὰ ὅποια ἐνιαχοῦ φέρει μαζί μὲ ἄλλα δῶρα ὁ κουμπάρος. Ταῦτα εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θράκης λέγονται *νυφοστόλια* καὶ εἶναι δῶρα τοῦ γαμβροῦ, στελλόμενα ἐν κανίστρῳ. Ἐκεῖ ἄλλοτε τὰ βλέφαρα τῆς νύφης ἐχρίοντο μὲ ἀσπράδι ἄβγοῦ, «γιὰ νὰ μὴν παίζουν».

δ') *Ἐναρξίς τῆς τελετῆς τοῦ γάμου.* — *Ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παράνυμφον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ.*

Γίνεται ἐκκλησιασμὸς καὶ μετάληψις τῶν μελλονύμφων τὴν πρωΐαν τῆς Κυριακῆς; — Μὲ ποίαν πομπὴν γίνεται ἡ ἐπίσκεψις πρὸς τὸν παράνυμφον καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτοῦ;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου ὁ γαμβρὸς, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν *παράγαμπρο*, τὶς *καλίνες* (ἑξαδέλφες του) καὶ τὸν ὄργανοπαίκτην, ἐπήγαιεν εἰς τοῦ *σύντεκνον* τὸ σπίτι μὲ τὸ *κανίσι*: ἓναν *ταβᾶ*, ὅπου εἶχε ἓνα πιάτο φαγὶ καὶ ἓνα ψωμάκι μὲ σταφίδες καὶ μιὰ *βούκλα* (πλόσκα) κρασί. Ὁ γαμβρὸς ἔβανε τὸ *κανίσι* μπροστὰ στὸ σύντεκνο, τοῦ φιλοῦσε τὸ χέρι καὶ ὄλη ἢ συνοδεία ἐκάθητο εἰς τὸ τραπέζι. Εἰς τὸ Πάπιγγον ὁ γαμβρὸς, συνοδευόμενος ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς *ἀδερφοποπούς*, ἐπισκέπτεται τὸν νουνόν, φιλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ τῆς νουνᾶς καὶ δέχεται τὰς εὐχὰς των. Μόνον δὲ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψιν αὐτὴν ὁ *πρωτοσυμπέθερος* στήνει τὸ *μαριάκι*. Εἰς τὴν Καστοριάν ὁ γαμβρὸς πηγαίνει μὲ τὰ ὄργανα καὶ μὲ ὅλους τοὺς καλεσμένους εἰς τοῦ νουνοῦ καὶ τὸν παραλαμβάνει μὲ τὸ *κανίσι* του, δηλ. ἓνα σφαχτό, στολισμένο μὲ λουλούδια καὶ μῆλα χρυσομένα εἰς τὰ κέρατα, καὶ σινὶ μὲ τὸ *στεφανομάντηλο*, τὶς λαμπάδες κλπ.

ε') *Ἡ πομπή διὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης.*

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ συνοδεία (τὸ *ψίκι*, ὁ *γαμόστολος* (Πόντος), τὸ *γαμοστόλι* (Σιγὴ Βιθ.), τὸ *συμπεθερικὸν* (Σιάτιστα), οἱ *γαμουλιῶτες* (Κρήτη) κλπ); Πᾶνε ὄλοι *καβάλλα στ' ἄλογα*, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ νύφη εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιον χωρίον; Μὲ τί στολιζοῦν τ' ἄλογα; Ποῦ πατεῖ ὁ *γαμβρός*, διὰ νὰ *καβαλλικέψη*; (στὸ *ὄνι*, εἰς τὰ Βέντζια). Προηγεῖται κανεὶς σημαιοφόρος; Τί σημαίαν κρατεῖ; Τί συνηθίζεται, πρὶν ὁ *γαμβρός* ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν οἰκίαν του; Π.χ. εἰς τὸν *Ναίμονα* «*μὰ γυναικα τρανοῦσε φωτιά ἀπὸ τὸ τζάκι κι ὁ γαμπρός περνοῦσε ἀποπὰν' ἀπ' τὴ φωτιά*».

Ἄλλα παραδείγματα: Εἰς τὸ Λασήθι τῆς Κρήτης τῆς πομπῆς προηγοῦνται δύο παιδιὰ μὲ τὰ στέφανα καὶ μὲ τὶς λαμπάδες, κατόπιν ἔρχεται ὁ *γαμβρός* μὲ τὸν *κουμπάρο* καὶ ἀκολουθοῦν ὄλοι οἱ ἄλλοι μὲ *λύρα* ἢ *βιολί*: τὸν μὲν *γαμβρόν* κρατοῦν ἀπὸ τὰ χέρια δύο *παλληκάρια*, τὸν δὲ *κουμπάρο* δύο *κοπέλλες*. Εἰς τὴν *Αἰτωλίαν* ὁ *γαμβρός* εἶναι *ἔφιππος* σὲ *γρίβο* ἄλογο, εἰς δὲ τὸ *Βογατσικόν* ἱππεύει ὁ *νοῦνος* μὲ μιά *πλόσκα* *κρασί* καὶ μιά *κουλλούρα* εἰς τὸ *δισάκκι*. Εἰς τὴν Ἄμισόν *γυναῖκες* καὶ *παρθένοι* *πεπλοφοροῦσαι* συνοδεύουν τὸν *γαμβρόν* (*παρανυφσάδες*), ἄλλ' εἰς ἄλλα μέρη τοῦ Πόντου «*αἱ παρανύφσαι*, ὅταν ἐκκινή ὁ *γαμόστολος*, χορεύουν τεταγμέναι εἰς γραμμὴν ἕνα πρωτότυπον χορόν, λεγόμενον *μαντήλια*, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ὁδοῦ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐπάνοδον». Εἰς τὰ Βέντζια «*δυὸ σαργιάτες* τρέχουν *καλπάζοντες* πρὸς τὸ σπίτι τῆς νύμφης: ὅταν φθάσῃ τὸ *συμπεθερικὸν* μὲ τὸ *φλάμπουρο* ἔμπρὸς καὶ ἐνῶ ὄλοι εἶναι *καβάλλα*, ὁ *γαμπρός* ρίχνει ἕνα *μῆλο* στὸ σπίτι τῆς νύμφης καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸ περάσῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἐνῶ ἡ νύφη τὸν *πολεμάει* ἀπ' τὸ *παράθυρο* μὲ *ρεβίθια*. Ὁ πατέρας τῆς νύμφης πηγαίνει τότε καὶ *κατεβάζει* τὸ *γαμπρὸ* ἀπὸ τ' ἄλογο καὶ τὸν δέχεται στὴν ἀγκαλιά του· ἐκεῖνος τοῦ φιλεῖ τὸ χέρι». Εἰς τὸ *Βλαχώρι* τῆς Ἡπείρου τῆς ἔφιππου συνοδείας προηγεῖται ὁ *βλάμης*, κρατῶν τὸ *μπαεράκι* ἤτοι σημαίαν μὲ *σταυρόν* ἐπὶ τοῦ *κοντοῦ*, εἰς τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου εἶναι *καρφωμένα* ἕνα *ρόδι*, ἕνα *μῆλο* κ' ἕνα *πορτοκάλι* καὶ τέσσερα *μαντήλια* *κρεμασμένα*.

2. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν καθ' ὁδὸν καὶ ποῖα ἀπέξω ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς νύμφης;

3. — Ποῦ ὁ *γαμβρός* εὐρίσκει *κλειστήν* τὴν *θύραν* τῆς οἰκίας τοῦ *πενθεροῦ*; Ποῖα τραγούδια τραγουδεῖ τότε ἡ συνοδεία τοῦ *γαμβροῦ*; Ποῖαι αἱ *σχετικαὶ ἐνέργειαι* καὶ *πράξεις*, διὰ ν' ἀνοίξῃ ἡ *θύρα*; Π.χ. εἰς τὴν Ἕδραν ὁ *γαμβρός* *ιστάμενος* πρὸ τῆς *ἐξωθύρας* *κτυπᾷ* *τρεῖς* *φορὰς* τοὺς *πράκους* τῆς *πόρτας* μὲ τὸ *σπαθί*, πού φέρει *κρεμάμενον* εἰς τὸν ὄμω· τέλος *κόβει* μὲ τὸ *σπαθί* μιά *κουλλούρα* σὲ τέσσερα *κομμάτια* καὶ τὰ *πετᾷ* μέσα στὸ σπίτι. Εἰς τὰ *Ρεβενοχώρια* τῆς *Θεσσαλίας* ὁ *γαμβρός* ὁρμᾷ *ἔφιππος* καὶ *κτυπᾷ* μὲ τὴν *μάχαιραν* τὴν *θύραν*

τῆς πενθερικῆς οἰκίας, ἐνῶ εἰς τὰς Φεράς τῆς Θράκης καταφέρει κατ' αὐτῆς λάκτισμα. — Κατὰ ποίους ἄλλους τρόπους ἐπιτυγχάνεται ἡ εἴσοδος τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς συνοδείας του εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πενθεροῦ; (Πρβλ. *τάματα* τοῦ κουμπάρου, *πορτιάτικο* (Γιάνιτσα Καλαμῶν), *δῶρα σὶς ζυμῶτρες* (Λακκοβίκια) κλ.). Εἰς τὴν Στενήμαχον ὁ γαμβρός, προτοῦ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, ρίπτει μῆλον ἢ ρόδι εἰς τὴν στέγην, ἢ δὲ νύφη κατόπιν δένει μαντήλι μὲ τρεῖς κόμπους γύρω εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ νουνοῦ.

4. — Ποῦ οἱ γονεῖς τῆς νύφης ὀφείλουν νὰ *τάξουν* δῶρα εἰς τὸν γαμβρόν, διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπίτι (*μπατίκια*); Εἰς τί συνίστανται τὰ δῶρα αὐτά; Εἰς τὴν Κάρπαθον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἐξέρχονται καὶ παραλαμβάνουν τὸν γαμβρόν.

5. — Τὰ τελούμενα κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ γαμβροῦ. Π.χ. οὗτος θέτει πρῶτον τὸν δεξιὸν πόδα εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας.

ς') *Ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν παίρνουν νύφη ἀπὸ ἄλλο χωριό.*

1. — Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς ἡ πομπὴ αὕτη; Ποῖαι συνήθειαι ἐπικρατοῦν κατ' αὐτήν; Π.χ. ἄλογο κόκκινον διὰ τὸν γαμβρόν μὲ κόκκινον μαντήλι εἰς τὸ καπίστρο, τὸν δὲ γαμβρόν *κατεβάζουν ἀπ' τὸ κεφάλι* τοῦ ἀλόγου, «*γιὰ νὰ πάῃ ἔμπρός*» (Λήμνος). Εἰς τὴν Κύπρον οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης ἀπαιτοῦν νὰ *ξεπεζέψῃ* ὁ γαμβρός καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωριὸν πεζός. — Τὰ *συχαρῖκια*: ὁ *σχαριάτης* ("Αμφισσα), ὁ *συχαρικιάρης* (Καλάβρυτα), οἱ *συχαριάτηδες*, δηλ. ἀγγελιαφόροι (Βογατσικόν) κλ.

2. — Πῶς φέρεται ἡ νύμφη; Π.χ. εἰς τὴν Κύπρον ἱπεύει εἰς τὰ ὀπίσθια τοῦ ἀλόγου τοῦ γαμβροῦ, εἰς τὴν Θράκην φέρεται ἐφ' ἀμάξης *συρομένης* ὑπὸ βοῶν.

3. — Ποῖα ἡ συνήθεια, ὅταν περνοῦν ἀπὸ βρύσιν ἢ ἄλλο *τρεχούμενο νερό*; Ποῖα, ὅταν περνοῦν ἀπὸ ἄλλο χωριό; Π.χ. εἰς τὰ Βέντζια «*βάζουν μὴν ἠλικιωμένη γυναικα νὰ κερᾶσῃ τὴ νύφη καὶ νὰ τὴν ξεσκεπάσῃ.* "Αν δὲν ξεσκεπαστῇ ἡ νύφη, πιστεύουν, *ὅτι σίγουρα θὰ πέσῃ χαλάζι σ' αὐτὸ τὸ χωριό*».

4. — Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας, μετὰ τὴν στέψιν, ὅτε ἔμελλον οἱ νεόνυμφοι νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ χωριὸν, τὰ παλληκάρια ἔμαζεύοντο εἰς τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, «*ἔπιαναν ἄλυσίδα καὶ δὲν ἄφηναν νὰ φύγῃ ἡ νύφη, ἂν ὁ γαμπρός δὲν τοὺς ἐπλήρωνε τὸ πρακπασί.* "Ἐτσι ἔλυναν τὴν ἄλυσίδα καὶ περνοῦσεν ἡ νύφη». Ποῦ ἄλλοῦ σινηθίζεται τοιοῦτον τι;

ζ') *Τὸ πάρισμο τῆς νύφης (τὸ νυφόπαρμαν)*

Λαϊκαὶ συνήθειαι, ὅταν παίρνουν τὴν νύφην ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς.

1. — Ὑποδοχὴ, ζώσιμον καὶ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Ὑδραν π.χ., τὴν Δωρίδα, τὸ Βογατσικόν, τὸν Ναίμονα κ. ἄ. ἡ πενθερὰ ὑποδεχομένη καὶ ἀспа-

ζομένη τὸν γαμβρὸν τοῦ καταφέρει ράπισμα, εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί ζώνει τὸν γαμβρὸν καὶ συγχρόνως τὸν ραπίζει, εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου τὸν κτυπᾷ τρεῖς ἔλαφρα εἰς τὸν ὄμον. Ποῦ τὸ ράπισμα τοῦ γαμβροῦ γίνεται ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν ἢ ἀπὸ μίαν θεῖαν τῆς νύφης;

2.—Τὰ παπούτσια τῆς νύφης. Ποῖος τὰ φέρνει καὶ ποῖος τὰ φορεῖ εἰς τὴν νύφην; Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Ἡπείρου τὰ παπούτσια τὰ φέρνει μέσα εἰς ἕνα τροβᾶ ἢ ἀδελφὴ τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ τὴν ποδένον οἱ βλαμάδες. Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας ἡ νύφη ἐκείνον, ποῦ θὰ τῆς φορέσῃ τὰ παπούτσια, τὸν χτυπᾷ μιὰ γροθιά.—Πολλαχοῦ τὰ κορίτσια γράφουν τ' ὄνομά τους εἰς τὰ παπούτσια τῆς νύφης. Διὰτί;

3.—Ἡ παράδοσις τῆς νύφης. Ποῖος τὴν ξεβγάνει καὶ εἰς ποῖον τὴν παραδίδει; Ποῖα τὰ δῶρα τοῦ γαμβροῦ (ἢ τοῦ παρανύμφου), διὰ νὰ πάρῃ τὴν νύφην;

Παραδείγματα: Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας τὴν νύφην παραδίδει ὁ ἀδελφός της εἰς τὸν γαμβρόν, ὁ ὁποῖος τοῦ δίδει ἕνα τάληρον, (τὰ βυζαστικά ἢ παραδοτικά ἐν Μάνη). Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου «ὁ γαμβρὸς γονιπετεῖ παρὰ τὴν ἐστίαν, τοῦ καθίζουν δ' εἰς τὰ γόνατα ἕνα μικρὸ ἀγόρι. Ἄφοῦ γευματίσουν, ἡ μητέρα κρατοῦσα τὴν νύμφην ἐκ τῆς χειρὸς τὴν παραδίδει εἰς τὸν γαμβρόν λέγουσα: «ἐσὲν ἐδῶκα τὸν Θεὸν· κὶ ἀτὲν ἐδῶκα ἐσέν» (τρὶς). Ὁ γαμβρὸς ἀσπάζεται τὴν χεῖρα τῆς πενθερᾶς, δίδων εἰς αὐτὴν νόμισμά τι (σοὺτ χακί = τὰ βυζαστικά) καὶ κρατῶν τὴν νύμφην ἐξέρχεται». Εἰς τὴν Πυλίαν ὁ γαμβρὸς «χτυπᾷ τὴ νύφη μὲ λεπτὰ». Ἄλλοῦ ὁ γαμβρὸς δίδει κέρασμα (χρυσὸ ἢ χάρτινο παρᾶ ἢ κόσμημα) εἰς τὴν νύφην ἢ εἰς τὶς κοπέλλες, ποῦ τὴν τριγουρίζουν (τραγουδίστρες), καὶ παίρνει τὴν νύφην. Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ κέρασμα αὐτὸ καὶ εἰς τί συνίσταται; (Π.χ. ἀγριλίκι εἰς Καταφύγιον).

4.—Ἄλλαι συνήθειαι, προτοῦ πάρουν τὴ νύφη. Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «ἡ πεθερὰ παίρνει τὸ γαμπρὸ καὶ τὴ νύφη σὲ ἰδιαιτέρο δωμάτιο καὶ τοὺς ραντίζει μὲ ἄλατι, «γιὰ νὰ λειώσουν οἱ κατάρες». Εἰς τὴν Λάσπην τῆς Αἰτωλίας μέσα εἰς τὸ παπούτσι τῆς νύφης χύνουν κρασί, ἢ δὲ νύφη τὸ ροφᾷ καὶ τὸ πτύει εἰς τὸ μαντήλι της, «γιὰ νὰ μὴν ἀβασκαίνεται». Εἰς τὴν Αἶνον πίνει μιὰ σταγόνα νεροῦ ἀπὸ τὴν λεκάνην, ὅπου οἱ γονεῖς της ἔπλυναν τὰ χέρια των. Εἰς τὴν Λάσταν γαμβρὸς καὶ νύφη, πρὶν ξεκινήσουν διὰ τὴν στεφάνωσιν, τρώγουν εἰς τὸ κατώγι ἕναν κόκορα «μὲ ἕνα κοντάλι καὶ ἕνα πιρούνη». Συναθίζεται τοιοῦτον τι εἰς τὸν τόπον σας καὶ διὰ ποῖον λόγον γίνεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο;

5.—Ἡ ἔξοδος τῆς νύφης ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ ὁ ἀποχαιρετισμὸς αὐτῆς. Ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τῶν οἰκείων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου ἡ νύφη ἑσταμάτα πρὸ τοῦ κατω-

φλίου τῆς πατρικῆς οἰκίας καὶ ἐστερέωνεν ἐπ' αὐτοῦ τὸν πόδα, ὥστε ὁ νέος μόλις διὰ τῆς βίας ἠδύνατο νὰ τὴν ἐξαγάγῃ, ἐνῶ ἡ μουσικὴ ἀνέκρουε τὸν *ἐχπαστόν* (=ἐξόδιον), αἱ δὲ *παρὰνύφσαι* ἐχόρευον. Εἰς μέρη τινὰ τῆς Μακεδονίας ἡ νύφη, ἐνῶ κατέρχεται τὴν κλίμακα τῆς πατρικῆς οἰκίας, σταματᾷ, στρέφεται πρὸς Α καὶ προσκυνεῖ τρεῖς, ἐνῶ δὲ ἐξέρχεται εἰς τὴν αὐλήν, χύνουν πρὸ τῶν ποδῶν τῆς νερό. Εἰς Ἄλμαλὶ Μαλγάρων, ἀφοῦ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸ σπίτι, «γυρίζει καὶ προσκυνεῖ τρεῖς πρὸ τῆς θύρας, ἐνῶ γυναῖκες περιτρέχουσαι τὴν οἰκίαν ὀλολύζουσι εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν τῆς Παρνασσίδος «ἡ νύφη κάνει τρεῖς μετάνοιες: ἀφήνει γιὰ τὸ σπίτι, καὶ περνώντας ἀπὸ τῆ βρύση θὰ πετάξῃ μέσα στὸ νερὸ λεπτὰ καὶ θὰ κἀνὴ πάλιν τρεῖς μετάνοιες στὴ βρύση». Εἰς τὸν Νάιμονα τῆς Μεσημβρίας, «ὅταν ἡ νύφη βγαίῃ ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι, ἡ συντέκνισσα κρατεῖ ἐμπρὸς ἓνα κερὶ ἀναμμένο». Ἄλλοῦ ἡ νύφη βγαίνοντας ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς σκορπᾷ ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω χρήματα, πού τῆς δίδει ἡ μητέρα τῆς. Εἰς τὴν Μέσα Μάνην ὁ πατέρας παραδίδει τὴν κόρην του εἰς τὸν γαμβρόν, γαμβρὸς δὲ καὶ νύφη κρατούμενοι ἀπὸ τὰς χεῖρας πατοῦν μὲ τὸν δεξιὸν πόδα εἰς μίαν πέτραν *ριζιμάν*. Ποία ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοῦ;

η') Ἡ μετὰβασίς εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ *πομπή* πρὸς τὴν ἐκκλησίαν; Ποῖος προηγεῖται τῆς πομπῆς καὶ ποιοὶ ὀδηγοῦν τὴν νύμφην καὶ τὸν γαμβρόν; Ἀκολουθοῦν τὴν πομπὴν καὶ τὰ κορίτσια (οἱ *τραγουδίστρες* ἢ *καλῖνες*); Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; Π.χ. εἰς τὴν Κερασούντα προπορεύεται μία γραῖα λαμπαδηφοροῦσα, *παραμάννα* ἢ *παρὰνύφσα* καλουμένη, εἰς τὸν Ἐπτάλοφον Δυτ. Μακεδονίας μία κόρη, ἡ *ἀδερφοφτή*, προηγεῖται κρατοῦσα κλάδον. Εἰς τὴν Ἄνδρον τὴν νύμφην συνοδεύει μία παρθένος, ἡ *παράνυφη*, εἰς τὸ Πογώνι τῆς Ἡπείρου τρεῖς γυναῖκες, οἱ *παργένυφες* τὴν συνοδεύουν ἕως τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, παραμένουσαι ἐκεῖ ἕως τὴν ἐπαύριον τοῦ γάμου. Εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας τὴν νύμφην ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ πατέρας τῆς ἢ ὁ ἀδελφός τῆς, τὸν δὲ γαμβρόν μία ἀδελφὴ ἢ πρωτεξαδέλφη του. Ἄλλαχοῦ τὴν νύμφην ὀδηγεῖ ἡ συντέκνισσα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καὶ ἡ ἀδελφὴ ἢ ἐξαδέλφη τοῦ γαμβροῦ ἀπὸ τὸ ἄλλο.

2. — Ποῦ ἡ νύμφη ὀδηγεῖται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἔφιππος ἢ ἐφ' ἀμάξης; Ποῦ ὀλόκληρος ἢ νυμφικὴ πομπὴ εἶναι ἔφιππος; Π.χ. εἰς τὴν Καστοριάν καὶ τὸ Βογατσικὸν παλαιότερα ἡ νύφη ἐπήγαιεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καβάλλα εἰς ἄλλογον, τὸ ὁποῖον ὀδηγοῦσαν οἱ *μπράτιμοι*, βαδίζοντες ὄλο δεξιά, ὅταν δ' ἔφθαναν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν κατέβαζεν ἀπὸ τὸ ἄλλογον ὁ πενθερός τῆς. Εἰς τὰ χωρία Ἀνασελίτσης, ὅταν πλησιάσουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, περιφέρουν τὴν νύμφην τρεῖς περὶ αὐτήν.

3. — Τί συνηθίζεται κατά τὸ ξεκίνημα τῆς νύφης καὶ τί, ἕως ὅτου φθάσῃ ἢ συνοδεῖα εἰς τὴν ἐκκλησίαν; Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, ὅταν ἡ νύφη ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ σπίτι της, πετάει ἓνα καρφὶ ἐπάνω εἰς τὴν στέγην καὶ σπέρνει κουφέτα. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἓνας μπράτιμος βοηθεῖ τὴν νύφην ν' ἀνέβῃ στὸ ἄλογο (ἓνα ἄσπρο ἄτι, τὸ ὁποῖον πρωτύτερα τὸ τρέχει ἐπὶ μίαν ὥραν ἓνας καβαλλάρης, διὰ νὰ τὸ κουράσῃ). Ἡ νύφη ὀρθία ἐπάνω στὸ ἄλογο προσκυνάει τρεῖς φορὲς τὸν ἥλιο. Κατόπιν βγάζει ἀπὸ τὴν τσέπη της ἓνα κλίμι, μικρὸ πρόσφορο, τὸ σπάει στὴ μέση καὶ τὸ ἓνα κομμάτι ρίχνει στὰ κεραμίδια τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὸ ἄλλο τὸ κρύβει στὸν κόρφο της — θὰ τὸ ρίξῃ ἀργότερα στὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ μέσα στὸ σακκὶ μὲ τ' ἄλεύρι, γιὰ νὰ τοῦ φέρῃ *μπερεκέτι*. — Οἱ γύρω τὴν ραντίζουν μὲ γέννημα καὶ ρύζι, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: *Τί στέκεσαι χρυσὴ μηλιά; Τί δὲν κινᾷς; / Παραπονῶ τὴ μάνα μου καὶ δὲν κινῶ* Πρὶν ξεκινήσουν, ὁ γαμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάξῃ τὸ σπίτι τῆς νύφης, σηκώνει τὸ χέρι του καὶ ρίχνει πρὸς τὰ ὀπίσω του τὸ τσεκούρι του τρεῖς φορὲς, γιὰ νὰ προκόψουν. Ὅταν φθάσουν στὴν ἐκκλησία, πάλιν ἡ νύφη προσκυνάει τρεῖς φορὲς τὸν ἥλιο καὶ ρίχνει ψηλὰ στὸν ἀέρα ἓνα μῆλο ἢ ἓνα ρόδι. Κατόπιν τῆς φέρνουν ἓνα μικρὸ ἀγοράκι, τὸ παίρνει στὰ γόνατά της, τὸ ἀγκαλιάζει καὶ τοῦ δίνει ζαχαρωτά. Ἐνας πρῶτος ἐξιδελφος τοῦ γαμβροῦ κατεβάζει τὴ νύφη ἀπὸ τὸ ἄλογο καὶ τὴν σηκώνει ψηλὰ τρεῖς φορὲς *τὴν ἀξιῶνει*» (Ἄγγ. Χατζημυχάλη). Εἰς τὰς Ἀθήνας ἄλλοτε, πρὶν ξεκινήσῃ ἡ νύφη διὰ τὴν ἐκκλησίαν, ἐρράντιζαν τὸν δρόμον μὲ *ἀμίλητο* νερό, ποὺ περιεῖχεν ἀλάτι, «*γιὰ νὰ λειώσουν οἱ κατάρες*». Εἰς τὴν Ἀργυρούπολιν τοῦ Πόντου ἡ γαμήλιος πομπή, ὅταν ἔφθανεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἐσταματοῦσε, ὁ δὲ γαμβρός ἔσειε τρεῖς κώδωνας καὶ κατόπιν ἐρωτοῦσε τὴν νύφην: *Γιὰ τίναν ἔπλασέν σε ὁ Θεός;* Καὶ ἐκείνη ἀπήντα: *Γιὰ τ' ἐσὲν τὸν κωδωνιάτην*. — Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλου; Ποῦ οἱ συνοδεύοντες τὴν πομπὴν κρατοῦν λαμπάδας ἢ δοκιδία ἀναμμένα; Μὲ τί ραίνουν τοὺς μελλονύμφους ἀπὸ τὰ σπίτια, ποὺ περνᾷ ἡ γαμήλιος πομπή;

4. Ποῖα ἀπαντήματα καθ' ὁδὸν θεωροῦνται ὡς κακοὶ οἰωνοί; Ἐσημῶνει ἡ νύφη κάθε νερὸ ποὺ θὰ περάσῃ;

θ') Ἡ στέψις (τὰ στεφανώματα).

1. — Ποῦ γίνεται ἡ στέψις; εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἀντιλήψεις;

2. — Ἡ εἴσοδος τῆς νύφης εἰς τὸν ναόν. Ποῖαι συνήθειαι προηγοῦνται; Δύο παραδείγματα: Εἰς τὸ Βογατσικὸν «πρὶν ἀρχίσῃ τὸ μυστήριον, ὁ παπᾶς ἐξομολογεῖ τοὺς μπρατίμους, τὸν γαμπρὸ καὶ τὸ μπρατιμούλι· φιλιοῦνται ἀναμεταξύ

τους στο στόμα κ' ἔτσι γίνονται πιά ὅλοι ἀδελφοὶ (ἀδελφοποιΐα). Τότε τὸ μπρατιμούλι μὲ τὸν παπᾶ πηγαίνουν καὶ φέρνουν τὴ νύφη ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς ἐκκλησίας; ἡ νύφη δίνει τοῦ παιδιοῦ ἓνα μῆλο κι αὐτὸ τῆς τραυάει τὴ σκέπη· τότε ὁ παπᾶς τὴν παραλαμβάνει καὶ τὴν ὀδηγεῖ δίπλα στὸ γαμπρό». Εἰς τὰ Βέντζια, ὅταν ἡ νύφη ἔρχεται ἀπὸ ἄλλο χωριό, τὴν φέρνουν τρεῖς φορὲς γύρω στὴν ἐκκλησία τραγουδώντας:

*Νικησιόσα φουντωτή, φουντωτή καμαρωτή,
πῶς ἀδέχκεις τὰ κηριά, νὰ δεχτῆς κι αὐτὴν τὴ νιά.*

Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα;

3. - Θέτει ὁ ἱερεὺς ἐρώτημα εἰς τοὺς μελλονύμφους, ἂν ὁ ἓνας θέλῃ τὸν ἄλλον;

4. - Τὰ *στέφανα*. Ἀπὸ ποίαν ὕλην κατασκευάζονται ταῦτα καὶ ὑπὸ τίνων;

Π. χ. ἀπὸ *κλήμα ἐφτάκοιλο* ἢ *εφτακοίλι* (Λῆμνος), ἀπὸ κλάδον ἐλαίας ἢ δάφνης, ἀπὸ ἄνθη πορτοκαλλέας ἢ ἀπὸ χρυσοειδῆ σύρματα κλ.

Τηροῦνται κανόνες καὶ τύποι ὠρισμένοι κατὰ τὴν στεφανηπλοκίαν; Π. χ. εἰς τὰ Κύθηρα, τὴν Θήραν κ. ἄ. τὰ κλήματα διὰ τοὺς στεφάνους κόπτονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μὲ πομπὴν καὶ ἄσματα καὶ πυροβολισμούς, πλέκονται δὲ ὑπὸ παρθένων ἀμφιθαλῶν, αἱ ὁποῖαι τὰ στολίζουν μὲ πολυτελεῖς ταινίας, ἄδουσαι γαμήλια δίστιχα εὐχετικά.

Ποῦ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν στέψιν *στέφανα* ἀργυρᾶ τῆς ἐκκλησίας; Μήπως καμία οἰκογένεια ἔχει ἰδιαιτέρα, «πατρῶα» στέφανα;

5. - Τὸ κοινὸν ποτήριον. Ποῖοι πίνουν ἀπὸ τὸ κοινὸν ποτήριον, τρώγοντες καὶ τὸν ἐμβαπτιζόμενον ἄρτον; Μόνον οἱ νυμφιοὶ; ἢ καὶ ὁ παρὰ νυμφος καὶ παῖς τις ἀμφιθαλής; Ποῦ τὸ ὑπόλοιπον πίνουν οἱ ἄγαμοὶ ἐκ τῶν κεκλημένων (Ζάκυνθος, Μαυρομάτι Ἐλικῶνος, Κύθηρα, Λιξούρι) ἢ καὶ ὅλοι οἱ κεκλημένοι (Κύζικος, Ἀρτάκη); Εἰς τὴν Ἀπολλωνίαν Προύσης ὁ ἱερεὺς, πρὶν μεταδώσῃ οἶνον καὶ ἄρτον τῆς λειτουργίας εἰς τοὺς νυμφίους, ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς καρύδια καὶ μέλι, τὰ ὁποῖα ἔφερεν ἢ κουμπάρα. Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἴνου παρεῖχεν ὁ παρὰ νυμφος δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔτρωγον οἱ νεόνυμφοι, ὁ παρὰ νυμφος καὶ οἱ *βλάμηδες*. Εἰς Παρπαριὰν τῆς Χίου προσφέρουν εἰς τοὺς παρευρισκομένους *καρυδόμελο*. Ποῦ μετὰ τὴν στέψιν παρατίθεται κοινὴ τροφή εἰς τοὺς νεονύμφους;

Ποῦ ὑπάρχει τὸ ἔθιμον νὰ θραύῃ ὁ ἱερεὺς (ἢ ὁ παρὰ νυμφος) τὸ ποτήριον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπιον οἱ νυμφιοὶ, ρίπτων αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος; Οἰωνισμοὶ διὰ τὴν τεκνογονίαν ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν τεμαχίων, εἰς τὰ ὁποῖα θραύεται τὸ ποτήριον. Εἰς τὸ Ρουμλούκι «ἡ νουνὰ βάζει τὸ φλιντζανάκι, πὺν εἶχε τὸ κρασί,

κάτω ἀπὸ τὴ βελέντζα, γιὰ νὰ τὸ σπάσῃ ὁ γαμπρὸς στὸ γῦρο τοῦ Ἑσαΐα».

6.—Ὁ χορὸς τοῦ Ἑσαΐα. Ποῖον τὸ κοινόν του ὄνομα; Π.χ. *ἀγία χοροφία* (Σύμη). Τὰ καταχύσματα. Μὲ τί ραίνουν τοὺς νεονύμφους κατὰ τὸν χορὸν καὶ κατόπιν; (ρύζι, κριθάρι, ἄνθη, νομίσματα, βαμβακόσπορον).

7.—Τὸ φίλημα τῶν στεφάνων καὶ τὰ κατ' αὐτό. Τὰ δῶρα πρὸς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν λύσιν τῶν στεφάνων (*κεράσματα, χάρες, χαρίσματα* κτλ.).

Π.χ. εἰς τὴν Μεγαλόπολιν, Λάστιαν κ.ά. αἱ φίλαι καὶ συγγενεῖς τῆς νύφης, ἐνῶ φιλοῦν τὰ στέφανα, δωροῦν ἓνα μεταξωτὸν μανδήλιον εἰς τὸν γαμβρόν, συνοδεύουσαι τὸ δῶρον των μὲ ἐν ράπισμα. Εἰς Τζαῖζι Πυλίας, Δελφούς κ.ά. τοῦ χτυποῦν τὰ χέρια μπρὸς τὰ μοῦτρα του. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ρούμελης θέτουν δίσκον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύφης καὶ ἐπ' αὐτοῦ οἱ παρευρισκόμενοι ρίπτουν νομίσματα, τὰ ὅποια κατόπιν ἡ νύφη τρυπᾷ καὶ στολίζει μὲ αὐτὰ τὸν λαιμόν της. Ὅσαι γυναῖκες φοροῦν μαῦρα εἰς τὸ κεφάλι, βάζουν ἐπάνω κάτι ἄσπρο καὶ ἔτσι φιλοῦν τὰ στέφανα.

8.—Τὰ δῶρα τοῦ κουμπάρου μὲ τὰς τοπικὰς των ὀνομασίας: *στεφανιάτικο* (Κύζικος), *στεφανοσκέπασμα* (Θεσπρωτία), *στεφανορίζιμο* (Αἶνος), *κρεμασίδι* (Θήρα), *ἀναβόλι* κτλ.

9.—Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν στέψιν. Μέσα πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ *δεσίματος*. Τί φοροῦν ἐπάνω των οἱ στεφόμενοι πρὸς τοῦτο; Π.χ. εἰς τὸ Λασιθί ἡ νύφη *«βαστᾷ πάνω της μιὰ σαρανταποδαροῦσα μέσα σ' ἓνα μασούρι»*, ἄλλοῦ ζώνεται μὲ *δίχτυ* κλπ. ἢ ἀφήνουν *ξεκλείδωτη* τὴν κλειδαριὰ τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν *«στὰ στήθια τῆς νύφης βάζουν ψωμί, λίγα τσίμματα»*. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Θεσπρωτίας, ὅπου ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης, *«βγάζουν ὄλον τὸν κόσμον ὄξω καὶ κλείνουν τὶς πόρτες τοῦ σπιτιοῦ»*. Συνήθειαι, ὅταν ἐκφωνῆται τὸ «ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα» κτλ.

Τί θεωρεῖται κακὸς οἰωνὸς κατὰ τὴν στέψιν; Π.χ. ἡ πτώσις τῶν στεφάνων ἢ τοῦ δακτυλίου ἀρραβῶνος.

10.—Συνήθειαι κατὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ ναοῦ. Π.χ. ἐν Οἰνὴ Πόντου ἔθραυον ἐν σκεῦος παρὰ τοὺς πόδας τῶν νεονύμφων ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ ναοῦ.

11.—Αἱ λαμπάδες τῆς στέψεως. Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὰς συνήθειαι καὶ προλήψεις; Π.χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας μία γυναῖκα ἔκοπτε εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης τὰ φυτίλια τῶν λαμπάδων καὶ τὰ παρέδιδε εἰς τὴν μητέρα τῆς νύφης, *«γιὰ νὰ μὴ δέσουν τ' ἀντρόγυρον»*. Ποῖοι κρατοῦν τὰς λαμπάδας εἰς τὴν ἐκκλησίαν;

12.—Ποῖαι αἱ συνήθειαι, ὅταν ἡ στεφάνωσις γίνεται εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὴν Εὐρυτανίαν *«στεφανώνουν σὲ στερεὸ μέρος νὰ μὴν*

είναι πάτωμα μὲ σανίδια, ἀλλὰ ἰσόγειο μὲ χωματένιο ἔδαφος». Εἰς τὴν Μάνην ἢ στεφάνωσις γίνεται τὸ Σάββατον βράδυν ὁ γαμβρὸς πηγαίνει ἔχων δεξιὰ ἕνα νέον (τὸν *κούζουρον*) καὶ ἀριστερὰ μίαν νέαν (τὴν *κουζούναν* ἢ *κουζόναν*), εἰσερχόμενος δ' εἰς τὸ σπίτι τοῦ πενθεροῦ κἀθεταί ἐπάνω εἰς ἕνα σάκκον πλήρη σίτου ἢ ἀλεύρου. Ὁ γάμος ὁμοῦ, δηλ. ἢ παραλαβὴ τῆς νύφης, γίνεται τὴν ἐπομένην μετὰ τὴν θεϊαν λειτουργίαν.

13. — Οἰωνισμοὶ ἀπὸ *κουφέτα* τῆς στέψεως ἢ ἀντικείμενα τῆς στολῆς τῶν νεονύμφων. Π.χ. εἰς τὴν Κεφαλληνίαν πιστεύουν, «ὅτι ἡ νέα πού θὰ πρωταρπάξῃ ὅ,τι τύχη νὰ πέσῃ ἀπὸ τὴν στολὴν τῆς νύφης (κατὰ τὴν στέψιν) παντρεύεται κι αὐτὴ μέσα στὸ χρόνο».

ι') Ἡ ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν.

1. — Πῶς σχηματίζεται ἡ πομπὴ μετὰ τὴν ἔξοδον τῶν νεονύμφων ἐκ τοῦ ναοῦ; Ποῖαι αἱ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν συνήθειαι; Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Πάπιγγον «μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ νουνός, οἱ νεόνυμφοι, οἱ ἀδερφοπτοὶ καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς πιάνονται εἰς τὸν χορὸν, τὸν ὅποιον *σέρνει ὁ πρωτοσυμπέθερος*, κρατῶν τὸ *μπαϊράκι*, ἀφοῦ δὲ φέρουν ἕνα-δύο γύρους διευθύνονται ἐν χορῷ, βαστάζοντες ἀνημμένας λαμπάδας, εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ». Εἰς τὰς Καρυσὰς Καβακλί ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας ἀναμένει βουβαλάμαξα, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν ἔξοδόν των ἐπιβαίνουν οἱ νεόνυμφοι μὲ τοὺς συγγενεῖς. Τῆς πομπῆς προηγεῖται ἡ σημαία τοῦ γάμου (ἢ *μηλιά* ἢ τὸ *κέσ*), ἢ γκαίντα καὶ νέοι καὶ νέαι συγκαθίζοντες, ἐνῶ αἱ ἐπιβαίνουσαι τῆς ἀμάξης γυναῖκες τραγουδοῦν γαμήλια ἄσματα. Εἰς τὸ Βλαχώρι Θεσπρωτίας «*κόβουν στὴ μέση τοῦ δρόμου μὴ μπουγάτσα καὶ κάθε καλεστός παίρνει ἕνα κομμάτι*». Καταχύσματα ἀπὸ τὰς παροδίουσ οἰκίας κλπ.

Δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι τῆς Θεσπρωτίας «*δὲν βγαίνουν ἀπὸ τὴν πόρτα πού μπηκαν στὴν ἐκκλησία, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν παραθύρα καὶ πᾶνε ἀπὸ ἄλλον δρόμον*».

2. — Τί τραγούδια τραγουδοῦν, ὅταν πηγαίνουν πρὸς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Ποῦ συνηθίζεται νὰ γυρίζουν σπίτι μὲ τὰς λαμπάδας ἀναμμένας; Εἰς τὴν Λήμμον φθάνοντες εἰς τὸ σπίτι *τίς σβήνουν μὲ τὸ δεξιὸ πόδι*.

3. — Τί γίνεται, ἂν καθ' ὁδὸν συναντηθοῦν δύο συμπεθεριά; Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*μπομπουλώνουν τίς νυφάδες μὲ τὰ μαντήλια τους κι ἀλλάζουν καὶ τὰ δαχτυλίδια τους· εἰδεμῆ, ἀπάνω στὸ χρόνο ἢ μία θὰ πάθῃ κακό*». Εἰς τὴν Ὑδραν ἢ μία μουντζώνει τὴν ἄλλην, εἰς τὴν Σπάρτην «*βάζουν νερὸ στὸ στόμα τους καὶ ἢ μὴ μπουχάει τὴν ἄλλη*», ἐνῶ εἰς τὴν Μάνην λέγουν:

*Καλορίζικη κ' ἐσύ, καλορίζικη κ' ἐγώ,
παιῖδά κ' ἐσύ, παιῖδά κ' ἐγώ.*

4. — Συνοδεύουν τὴν πομπὴν αὐτὴν καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς νύφης; Ποῦ ἢ γαμήλιος πομπὴ διευθύνεται πρῶτον εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης; Ποῖαι ἐθιμοτυπία γίνονται ἐκεῖ καὶ πότε οἱ νεόνυμφοι ὀδηγοῦνται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ; Γίνεται τότε ἀποχωρισμὸς ἢ παράδοσις τῆς νύφης ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μεθώνην γυρίζουν πρῶτα στὸ σπίτι τῆς νύφης, γιὰ νὰ φάῃ ἢ νύφη (τὰ πιστρόφια), καὶ κατόπιν διευθύνονται εἰς τοῦ γαμβροῦ. Τότε εἰς ἓνα τρίστρατο γίνεται ὁ ἀποχωρισμὸς ἀπὸ τοὺς σπιτικούς τῆς νύφης (τὰ ξεπίστροφα). Τότε εἰς μὲν τὴν Λάσταν τῆς Γορτυνίας ὁ στενώτερος συγγενὴς τοῦ γαμβροῦ τοὺς ἔδιδεν ἓνα ἀσημένιο νόμισμα, εἰς δὲ τὴν Μεγαλόπολιν ὁ γαμβρὸς ἔρριπτε κατὰ πρόσωπον τῆς νύφης χάλκινον νόμισμα, τὸ χαράτσι. Εἰς τὴν Μάνην ἢ συνοδεία, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, σταματᾷ κοντὰ εἰς μίαν πέτραν ριζιμάν, οἱ δὲ νεόνυμφοι θέτουν ἐπ' αὐτῆς τὸν πόδα· τότε ὁ πατέρας ἢ ὁ ἀδελφὸς παραδίδει τὴν νύμφην εἰς τὸν γαμβρὸν εὐχόμενος νὰ ζήσουν κλπ. ὁ δὲ γαμβρὸς κερνᾷ τοὺς συγγενεῖς αὐτῆς τὰ λεγόμενα παλληκαριάτικα.

5. — Ἄγων δρόμου ἢ πάλης. Ἐπαθλα. Πρβλ. τὴν συνήθειαν τῆς Λήμνου διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ φλάμπουρου, ἀνωτέρω σελ. 128, κ. ἔ. Εἰς τὸ Ἄλμαλλ τῶν Μαλγάρων ἐγένετο ἀγὼν πάλης μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐκ τῆς ἐκκλησίας, παρισταμένου τοῦ γαμβροῦ. Ὁ νικῆσας τρεῖς κατὰ διαδοχὴν ἀντιπάλους ἐκηρύσσειτο νικητὴς καὶ ἐλάμβανεν ὡς ἔπαθλον μανδῆλιον τοῦ γάμου ἐγένετο δὲ καὶ ἀγὼν ἐφίππων. Ἀπαντᾶται ἄλλοῦ ἢ συνήθεια αὐτή;

ια') *Ἡ εἴσοδος τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Οἰωνισμοὶ καὶ μαντικὴ κατ' αὐτήν.*

1. — Τί τραγουδοῦν ἔξω ἀπὸ τὴν θύραν ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύφης; Παραδειγμα:

*Ἐβγα, κυρὰ καὶ πεθερά,
νὰ καρτερέσης τὰ παιδιά·
φέρε μέλι, φέρε γάλα
νὰ μελώσουμε τὴ νύφη,
νὰ τὴ μπάσουμε στὸ σπίτι.*

Τί ἄλλο συνηθίζεται εἰς τὴν αὐλὴν πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύφης; Π.χ. εἰς τὴν Μάνην ρίχνουν τὰ κεράσματα τῆς νύφης (χρήματα, φορέματα, μανδῆλια) σ'

ένα πιάτο, τὸ ὁποῖον κατόπιν θραύουν ἢ εἰς ἕνα κόσκινο, τὸ ὁποῖον πυροβολοῦν, ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸν ἀέρα.

2. — Ἐξορκισμοὶ τοῦ κακοῦ καὶ θυσίαι (*κουρμπάνια*) γινόμεναι πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν ἑπαρχίαν Ἄρτης ἢ πενθερὰ ἢ ἄλλος τις ἀπὸ τὴν ἀκολουθίαν τῆς νύμφης «κάνει στὸ ἐπάνω πορτόξυλο τρεῖς κοψές, λέγοντας: Κόβω, κόβω. Ἄλλος τὴν ἐρωτᾷ: Τί κόβεις; — Τὴν ἀστέρα τῆς νύμφης». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί κάποιος ἀπὸ τοὺς παρενρισκομένους κτυπᾷ διὰ πελέκεως ἕνα στυλὸν τῆς οἰκίας τρεῖς φορὰς καὶ ἔτσι ἐξορκίζει κάθε κακόν, ἐνῶ εἰς τὴν Λευκάδα ἢ ἰδίᾳ ἢ νύφη καταφέρει διὰ πελέκεως τρία κτυπήματα εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς θύρας.

Ἐπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σφάζουν ἀρνὶ ἢ πετεινὸν πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας; Π.χ. ἐν Κύπρῳ, Τήνῳ κ. ἄ. ὁ γαμβρὸς σφάζει ἐπὶ τοῦ κατωφλίου ὄρνιθα, ἐν Ἀπολλωνιάδι Προύσης, Ζαγορίῳ κ. ἄ. πρόβατον ἢ πετεινόν.

3. — Ὑποδοχὴ τῆς νύμφης ὑπὸ τῆς πενθερᾶς. Κατὰ ποίους τρόπους ὑποδέχεται αὕτη τὴν νύμφην; Δῶρα καὶ ἄλλαι προσφοραί. Εὐχαί.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ πενθερὰ χαιρετίζει τὴν νύμφην μὲ τὸ *καλῶς οὐρίστε*, τῆς χαρίζει ἕνα δαχτυλίδι καὶ τῆς προσφέρει λουκούμι καὶ νερὸ ἢ ἕνα ποτήρι κρασί, κατόπιν δὲ τῆς δίδει εἰς τὰ χέρια ἕνα μικρὸ ἀγοράκι. Προηγούμενως ἡ νύφη ρίπτει εἰς τὴν στέγην τοῦ σπιτιοῦ ἕνα καρφί. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἴμου ἡ πενθερὰ (ἢ ἡ ἀνδραδέλφη) ὑποδέχεται τὴν νύμφην «μ' ἕνα κόσκινο στὸ κεφάλι μέσα τὸ κόσκινο ἔχει κριθάρι ἀρχίζει τότε ἡ πεθερὰ νὰ χορεύῃ καὶ νὰ χουγιάζῃ καὶ νὰ κλωτσᾷ τὴν πόρτα, γιὰ νὰ κἀνῃ τὴ νύφη νὰ γελᾷ, νὰ μπῆ γελαστὴ μέσα. Ὅσο δὲ γελοῦσε ἡ νύφη, ἐκείνη χόρευε. Ὑστερα ἔστρωνε ἡ πεθερὰ ἕνα παννὶ καὶ περνοῦσε τὴ νύφ' μέσα στὸ σπῖτ'». Εἰς τὰ Βέντζια «ἡ πεθερὰ στέκεται στὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ μ' ἕνα ἀσημένιο νόμισμα στὰ χεῖλη. Ἡ νύφη, ἀφοῦ προσκυνήσῃ τὴν πεθερὰ τῆς, παίρνει μὲ τὰ χεῖλη τῆς ἀπὸ τὰ χεῖλη τῆς πεθερᾶς τῆς τὸ νόμισμα». Εἰς τὴν Περίστασιν τῆς Θρακῆς ἡ πεθερὰ ὑποδέχεται τὴν νύμφην εἰς τὸ κατώφλιον τῆς θύρας κρατοῦσα μὲ τὸ ἕνα χεῖρι χαλινάρι καὶ ψωμί καὶ μὲ τὸ ἄλλο πέλεκυν καὶ τὴν καλεῖ ὅπως τὰς ὄρνιθας: *κός-κός!*». Εἰς τὸ Βογατισκὸν «στὴν εἴσοδο τοῦ σπιτιοῦ στέκουν οἱ μπράτιμοι μ' ἕνα μαχαίρι καὶ ἀνάμεσά τους ἡ μητέρα τοῦ γαμπροῦ μὲ δυὸ ψωμιὰ στὰ χέρια ὅταν ἔλθουν οἱ νεόνυμφοι, ἀκκουμπάει τὰ ψωμιὰ πάνω στὰ στέφανα καὶ τὰ χαιρετάει». Ποῖον εἶναι τὸ ἔθιμον ἄλλοῦ;

4. — *Τάματα τῆς πεθερᾶς* (ἢ τοῦ πεθεροῦ), διὰ νὰ πεζέψῃ ἡ νύφη ἢ διὰ νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ σπῖτι: ἀμπέλι ἢ χωράφι, χάλκινον σκεῦος, ἀγελάδα, πρόβατον κλπ. (*μπατίκια*). Πρβλ. τὸ ἄσμα τῆς Ἄρτισστης:

«Πέζα, νύφη. — Δὲν πεζεύω,
θέλω τάγμα νὰ πεζέψω,
τάγμα ἀπὸ τὸν πενθερό μου.....»

5. — Ποῖαι αἱ συνηθῆσαι, ὅταν ἡ νύμφη ὀδηγηθῆται ἔφιππος εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ; Ποῖος τὴν κατεβάζει ἀπὸ τὸ ἄλλογο καὶ τί συνηθίζεται, πρὶν ξεκαβαλλήσῃ ἢ νύφη; Παράδειγμα: Εἰς τὸ Τζαῖζι τῆς Πυλίας ἡ νύφη κρατεῖ ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τῆς ἓνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ σκύβοντας ἔμπρός, ὀπίσω, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ χύνει ἀπὸ ὀλίγο κατόπιν βάζει ἐπάνω εἰς τὸ κεφάλι τῆς ἓνα ψωμί, τὸ σπάνει καὶ πετᾷ τὰ κομμάτια πάλιν πρὸς τὰς τέσσαρας διενθύνσεις; ἔπειτα παίρνει ἐπάνω εἰς τὸ ἄλλογο ἓνα ἀγοράκι καὶ τὸ ἀσπάζεται. Τέλος ὁ πενθερὸς τὴν παίρνει ἀγκαλιά, τὴν γυρίζει τρεῖς φορὲς γύρω στὸ ἄλλογο καὶ κατόπιν τὴν ἀφήνει νὰ πατήσουν τὰ πόδια τῆς χάμω.

6. — Τί συνηθίζεται, ὅταν ἡ νύμφη φέρεται ἐφ' ἀμάξης; Ποῦ συνηθίζουν νὰ σπάνουν τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης; Π. χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί «ἡ πενθερά, κρατοῦσα ἄρτον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τρία ἀνημμένα κηρία εἰς τὴν δεξιάν, περιτριγυρίζει τρεῖς τὴν ἀμαξαν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπιβαίνουν οἱ νυμφῖοι. Τότε ὁ πενθερὸς τῆς νύμφης ἐξαγγέλλει τὰ δῶρα τῆς, ὁ δὲ νουνὸς τὰ καταγράφει. Συγχρότως κάποιος διὰ πελέκως κυτᾷ τρεῖς τὸν στῦλον τῆς οἰκίας, ἐξορκίζων πᾶν κακὸν πνεῦμα ἐκ τῆς οἰκίας. Τότε ἔθρανον καὶ τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης. (Πρβλ. ὅμοιον ἔθιμον τῆς Βοιωτίας, ἀναφερόμενον ὑπὸ Πλουτάρχου, Κεφ. καταγρ. Ρωμ. 29). Ἐν 40 Ἐκκλησίαις ἔκλεπτον τὸν ζυγὸν ἢ ἓνα τῶν τροχῶν τῆς ἀμάξης. Ἐν Ζαγορίῳ συντρίβουν τὸ σάγμα τῆς ἡμίονου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐφέρετο ἡ νύμφη.

7. — Τὸ θρέψιμο ἢ τὸ μέλωμα τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ.

Μελόπιττα ἢ παστέλλι ἀπὸ σουσάμι, μέλι καὶ καρύδια προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους ὑπὸ παρθένου, συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ, κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῶν εἰς τὴν οἰκίαν «γιὰ νὰ περάσουν γλυκασμένοι τὴ ζωὴ τους» (Γορτυνία, Κρήτη) ἢ τοὺς ταΐζουν μέλι καὶ καρύδι (Ἀβία Μάνης). Εἰς τὸν δῆμον Μαλευρίου ἡ πενθερὰ ἀλείφει διὰ τῶν δακτύλων τὸ στόμα τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμβροῦ μὲ μέλι. Εἰς τὰ χωρία τῆς Πύλου αὕτη παρουσιάζει τεμάχιον ἄρτου, ἐκ τοῦ ὁποίου πρέπει οἱ νεόνυμφοι νὰ φάγουν, πρὶν εἰσελθῶν εἰς τὴν οἰκίαν (εἰς τὰς 40 Ἐκκλησίας προσφέρει ἄρτον μὲ ἄλας). Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ πενθερὰ προσέφερεν εἰς τὴν νύμφην «ἓνα πιάτο προζύμι (γιὰ μπερεκέτ') κ' ἓνα ποτήρι γλυκὸ τριαντάφυλλο μὲ κνιδῶνι ἐπάνω στὸ προζύμι, γιὰ νὰ 'ναι γλυκεῖα ἡ νύφη».

8. — Τὸ σταύρωμα τῆς θύρας.

Μὲ τί ἢ νύφη (ἢ ὁ γαμβρὸς) σταυρώνει, δηλ. ἀλείφει σταυρωτά, τὴν θύραν, τὸ ἀνώφλιον ἢ τὸ κατώφλιον τῆς οἰκίας; Μὲ μέλι ἢ μὲ βούτυρον; ἢ μὲ

ζύμην (ὡς εἰς τὸν Πόντον); Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί ἢ νύφη, ἀφοῦ ἀλείψῃ μὲ βούτυρον τοὺς παραστάτας τῆς θύρας, ρίπτει ὀπισθὲν τῆς τὸ πινάκιον μὲ δύναμιν καὶ τὸ θρυμματίζει. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἀλλοῦ; Γίνεται *σταύρωμα* καὶ τῆς ἐστίας;

9. — Ἄλλαι πράξεις καὶ ἐνέργειαι τῆς νύφης κατὰ τὴν εἴσοδόν τῆς. Τί πατεῖ εἰσερχομένη; (*σίδηρο*; *ὕνι ἢ ἄξιαν*; ἢ *χάλκινον σκεῦος*; *ρόδι*;) Εἰς τὸν Ταξιάρχην (Αἰτωλ.) «*τυλίγουν τὸ ὑνὶ καὶ τὸ στατέρι σ' ἓνα μπάλωμα μαῦρο, τὰ βάνουν στὴν πόρτα καὶ θὰ τὰ δρασκελίση ἡ νύφη*». Ποῦ ἀλλοῦ γίνεται τοῦτο; Μήπως σκορπίζει ἡ νύφη ρόδι εἰς τὴν αὐλὴν ἢ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας; Τί πιστεύουν διὰ τὰ σπειριά τοῦ ροδιοῦ αὐτοῦ ὅσοι τὰ τρώγουν; Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ νύφη σκορπίζει εἰς τὴν αὐλὴν ρύζι ἢ σιτάρι, εἰσέρχεται δὲ εἰς τὴν οἰκίαν ὑπερπηδῶσα τὴν προῖκα τῆς, τὴν ὁποίαν ἔχουν ἐκφορτώσῃ εἰς τὸ κατώφλιον τῆς ἐσωθύρας.

Ἄλλαι ἐνέργειαι τῆς νύφης. Π.χ. πετᾶ εἰς τὴν στέγην τῆς οἰκίας ἓνα καρφὶ ἢ μιὰ κουλλούρα, πού φέρνει ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς. Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου κλωναράκια δάφνης καὶ ἐλαίας, περασμένα εἰς κλωστήν, φράσσουν τὴν θύραν τοῦ σπιτιοῦ· ἡ νύφη τὰ διασπᾶ καὶ τὰ ρίχνει *πισώπλατα*. Ἄλλοῦ ἡ νύφη «*μπαίνει μὲ τὸ χρυσολάγηνο γεμᾶτο νερό, παρμένο κατὰ μαγικὸν τρόπον*». Εἰς τὴν Λευκάδα ἡ νύφη εἰσερχομένη χύνει νερό, ἀπὸ τὸ ὁποῖον προηγουμένως ἔπιε, εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀναποδογυρίζει λαγήνι γεμᾶτο νερό, διὰ νὰ φέρῃ τὸ *ποδαρικό* τῆς ἀφθονίαν. Ποῦ ἡ νύφη εἰσερχομένη ἀσπάζεται τὸν δεξιὸν παραστάτην τῆς θύρας ἢ τὸ κατώφλιον αὐτῆς; Ποῦ εἰσερχομένη φιλεῖ τὸ πόδι τῆς πενθερᾶς ἢ πίνει νερό ἀπὸ τὸ παπούτσι τῆς πενθερᾶς, πού τὸ ἔχουν βαλμένο εἰς τὸ κατώφλι; ἢ *χτυπᾷ τὸ κεφάλι τῆς εἰς τὸν τοῖχον*;

10. — Τρόποι εἰσαγωγῆς τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν. Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Τζαῖζι τῆς Πυλίας ἢ πενθερὰ «*δένει νύφη καὶ γαμπρὸ μ' ἓνα τσεμπέρι καὶ τοὺς τρανᾶ μέσα στὸ σπίτι*», ἐνῶ ἓνα ἀγοράκι ἀφήνεται εἰς τοὺς ὄμους των (*καβάλλα*). Ποῦ ἡ πενθερὰ δένει τοὺς νεονύμφους μὲ τὰ *νόλουρα* ἢ μὲ τὰ ἡνία τῶν ἵππων καὶ τοὺς εἰσάγει οὕτως ἐξευγμένους; Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν «*τῆς κρεμάγανε τῆς νύφης ἀπὸ τὸ νῶμο τὰ λουριά, πού δένει ὁ γαμπρὸς τὰ βόδια του, καὶ τῆς δίνανε στὰ χέρια τὸ ἀλέτρι, ἐνῶ ὁ γαμπρὸς ἐσταύρωνε τὸ ἀνώφλι μὲ *μανρομάνικο μαχαίρι**». Εἰς τὰ Σύλατα καὶ τὴν Σινασσὸν ἡ νύφη εἰσέρχεται βιαίως, ὠθοῦσα ὀρμητικῶς τὴν θύραν τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ καὶ ἔχουσα βρέφος εἰς τὰς ἀγκάλας. Ποῦ συνηθίζεται νὰ εἰσέρχεται ἡ νύφη ἀνάρπαστος, διὰ νὰ μὴ πατήσῃ κἂν τὸ κατώφλιον τῆς θύρας; Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἡπείρου ἡ νύφη εἰσέρχεται ὑπερπηδῶσα κόσκινον ἢ σωρὸν ἀπὸ φλοκωτά. Εἰς τὰς Καρυὰς Καβα-

κλί οί νεόνυμφοι πατοῦντες ἐπὶ τάπητος σύρονται βιαίως ἐντός, χωρὶς νὰ θέσουν τὸν πόδα των ἐπὶ τῆς γῆς. Ποῖον τὸ ἔθιμον ἀλλοῦ;

11. — Καταχύσματα κατὰ τὴν σιγιμὴν τῆς εἰσόδου. Π.χ. εἰς τὸ Ἄλμαλι Μαλγάρων ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ ραντίζει τοὺς νεονύμφους μὲ σιτάρι, ἡ δὲ νουνα ρίπτει βαμβακόσπορον.

12. — Τὰ μετὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὸ Ρουμλούκι ὁ γαμβρὸς «*παραμονεύει πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ δωματίου καὶ χτυπᾷ τὴ νύφη τρεῖς φορὰς στὴν πλάτη μ' ἓνα παπούτσι. Ἡ νύφη κατόπιν μπαίνει στὰ δωμάτια καὶ φάχνει νὰ βρῇ τὸ ὑνί, πὸν εἶναι κρυμμένο πίσω ἀπὸ μιὰ πόρτα.*» Ἐπειτα διενθύνεται στὸ μέρος, ὅπου εἶναι τὸ σακκὶ μὲ τ' ἀλεύρι, καὶ ρίχνει μέσα τὸ κομμάτι ἀπὸ τὸ κλίκι, πὸν ἔφερεν ἀπὸ τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι μέσα στὸν κόρφο τῆς». Εἰς τὸ Βογατσικὸν «*ἡ πενθερὰ πιάνει τὴ νύφη ἀπ' τὸ χέρι, τὴν ὀδηγεῖ στὴν παρσιὰ, τὴν φέρνει μπροστὰ στὸ τζάκι καὶ τῆς χτυπᾷ τὸ κεφάλι στὸ μπουχαρὶ, ἔτσι γιὰ νὰ εἶναι στερεωμένη καὶ ν' ἀγαπᾷ τὸ καινούργιο σπιτικὸ τῆς.*». Ὅμοίως εἰς τὴν Βήσαγην καὶ τὸ Πογώνι τῆς Ἡπείρου ἡ νύφη εἰσερχομένη εἰς τὸ σπίτι ὀδηγεῖται εἰς τὴν ἐστίαν (ἡ εἰς τὸν φουῆρον) καὶ τὴν προσκυνεῖ, ἐνῶ εἰς τὴν Ἀνδρίτσαιναν προσκυνεῖ τὰ εἰκονίσματα τῶν ἁγίων. Εἰς τὴν Ἀρτσίσταν τῆς Ἡπείρου «*ἡ νύφη ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν ἀδερφοπιτῶν εἰς ἓνα δωμάτιον, ὅπου προσέρχονται καὶ οἱ φ'λάχτρες, ἡ δὲ πενθερὰ κρατοῦσα εἰς μὲν τὴν δεξιὰν λαένι πλήρες οἴνου, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν δᾶδα ἀνημμένην προσφέρει εἰς τοὺς νεονύμφους τρεῖς κουταλιὰς βραστῆς ὀρούζης.*». Ποῦ ἀλλοῦ συνηθίζονται ταῦτα; Χορεύεται εὐθύς μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων κανεὶς εἰδικὸς χορὸς; Βλ. κατωτέρω σ. 159, Χοροί.

13. — Οἰωνισμοὶ διὰ τὸ πρῶτον τέκνον τοῦ ἀνδρογύνου. Π.χ. τὸ *πανερί* τῆς νουναῦς ρίπτεται ἐπὶ χαμηλῆς τινοσ στέγης καὶ παρατηροῦν ἂν θὰ πέση τ' ἀπίστομα (ἀγόρι) ἢ τ' ἀνάσκελα (κορίτσι). Εἰς τὸ Ρουμλούκι κυλίουν εἰς τὴν αὐλὴν τρεῖς φορὰς τὸ κόσκινο, πὸν εἶχε μέσα τὴν ζώνην τοῦ γαμβροῦ καὶ διάφορα ραντίσματα, καὶ παρατηροῦν, ἂν θὰ πέση μὲ τὴν βᾶσιν ἐπάνω ἢ κάτω.

14. — Ποῦ ἀποτίθενται τὰ στέφανα καὶ ποῦ αἱ λαμπάδες τῆς στέψεως; Μαντικὴ ἐκ τῶν λαμπάδων. Π.χ. εἰς τὸ Ἄλμαλι Μαλγάρων τὰ στέφανα τοποθετεῖ ὁ νουνὸς ἐπάνω εἰς τὴν *δίπλαν* (μεσοδόκην τῆς οἰκίας) καὶ συγχρόνως κτυπᾷ τρεῖς διὰ μαχαίρας τὴν δοκὸν τὸν ἐρωτοῦν: *Τί κόβ'ς; — Τς νύφ'ς τὴ γαστέρα, ἀπαντᾷ. Τὰ κερὰ τῆς στεφάνωσης εἰς πολλὰ μέρη τὰ μπήγουν στὰ ψωμιὰ τῆς νύμφης καὶ τοῦ γαμπροῦ καὶ τ' ἀφήνουν νὰ καῖνε.* Ὅποιο κερὶ καιγότανε πιὸ μπροστὰ, ἦταν σημάδι πὸς θὰ πεθάν' πιὸ μπροστὰ ἀπ' τὸν ἄλλον. (Ναίμονας). Εἰς τὴν Ἰθάκην τὰ πλέκουν σὰν στεφάνι καὶ τ' ἀφήνουν ἐπάνω εἰς τὴν νυμφικὴν κλίνην.

ιβ') Ἡ νύφη στὸ νυφοστόλι ἢ στὸν παστό.

1. - Πῶς λέγεται κατὰ τόπους τὸ μέρος, ὅπου ὀδηγεῖται ἡ νύφη μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, καὶ πῶς τοῦτο καταρτίζεται; (*Νυφοστόλι* (Γορτυνία), *παστός* (Μεσημβρία, Δωδεκάν.), *μπάστος* (Κρήτη), *νυφεῖον* ἢ *νυφεῖο* (Πόντος), *ἀγκωνή* (Ἡπειρος) κλ. Στέκει ἐκεῖ ὀρθῆ καὶ προσκυνᾷ ἢ τὴν καθίζουν ἐπάνω σὲ βαρέλι (Γορτυνία) ἢ σὲ σάκκον ἀλεύρου (Μάνη); ἢ ποῦ ἄλλοῦ;

2. - Ποῖος ἀποκαλύπτει (*ξεμπουμπουλώνει*) τὴν νύμφην; ὁ πενθερὸς ἢ ὁ μεγαλύτερος ἀνδράδελφος; Ποῖαι αἱ συναφεῖς πράξεις; Π. χ. εἰς τὴν Λάσταν ὁ πενθερὸς βγάζει τὴν σκέπη ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς νύφης, αὐτὴ δὲ παίρνει ἀπὸ τὸ στόμα του μὲ τὸ στόμα της ἓνα ἀσημένιο νόμισμα. Εἰς τὴν Σινώπην ἡ νύφη «τοποθετεῖται ὀρθία εἰς τὴν πρὸς Α κόχην τῆς παστάδος, ὁ δὲ γαμβρὸς ἔρχεται καὶ τῆς ἀφαιρεῖ τὴν καλύπτραν, θέτων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της πολύτιμόν τι».

3. - Ποῖοι μένουں πλησίον τῆς νύμφης ὡς συνοδοί; Π. χ. ἓνα κορίτσι, ἡ λεγομένη εἰς τὴν Ἰκαρίαν *παράνυφη* ἢ δύο κορίτσια, λεγόμενα *παραστόλια* εἰς μέρος τι τῆς Μακεδονίας· μία γυναῖκα ὑπανδρος ἐν Καστοριά, λεγομένη *ἔγγνα* ἢ γυναῖκες συγγενεῖς τῆς νύφης (μάννα, νουνά) λεγόμεναι *φ'λάχτρις* εἰς τὸ Πάπιγγον, Λοζέτσι κ.ά. μένουں μαζί της εἰς ἰδιαιτερον δωμάτιον ἕως τὴν ἑσπέραν τῆς Τρίτης καὶ συγκοιμῶνται μετ' αὐτῆς τὰς νύκτας τῆς Κυριακῆς καὶ τῆς Δευτέρας.

4. - Ποῖα τραγούδια ἢ μαντινάδες (δίστιχα) τραγουδοῦν, ὅταν ἡ νύφη καθίσῃ εἰς τὸν παστόν; Οἱ *κουριάδες* ἢ ἄλλοις τις; Προβλ. τὰ *παστικά* τῆς Κρήτης.

5. - Διανομὴ κουφέτων ἢ ξηρῶν καρπῶν (καρύων, ἀμυγδάλων) ὑπὸ τῆς νύφης. Εἰς τὴν Μάνην ἡ νύφη τὰ διανέμει καθημένη ἐπάνω εἰς σάκκον πλήρη ἀλεύρου. Ἄλλοῦ ἡ νύφη τυλίγει τὰ κουφέτα εἰς τεμάχια ἀπὸ τὸν πέπλον της καὶ τὰ μοιράζει εἰς τὰς φίλας της, «γιατὴ νὰ ὀνειρευτοῦν ποιὸν θὰ πάρουν». Εἰς τὴν Παρπαριὰν τῆς Χίου ὁ ἱερεὺς μοιράζει τὰ *στεφανοκόλλικα*, εἰς τὴν Κάρπαθον τὰ *παρθενόκουκκα*. Εἰς Βισοκὰν Καλαβρυτῶν περιφέρου̃ν ἀγγεῖα μὲ μέλι, σῦκα καὶ οἶνον. Ποῖα ἢ συνήθεια ἄλλοῦ;

6. - Τὸ πρῶτον κοινὸν γεῦμα τῶν νεονύμφων. Τί τρώγουں οἱ νεόνυμφοι, ἀφοῦ καθίσου̃ν εἰς τὸν παστόν; Π. χ. εἰς τὴν Χαλδίαν ὁ γαμβρὸς εἰσερχόμενος εἰς τὸ νυμφεῖον συντρῶγει μετὰ τῆς νύμφης τὸ *νεγαμοψώμ*. Εἰς τὰς 40 Ἐκκλησίας οἱ καλεσμένοι ἐνεπήγνου̃ν εἰς ἓνα ἄρτον νομίσματα ἀντὶ δώρων, ὁ ἄρτος δ' αὐτὸς προσεφέρετο μετὰ ἄλατος εἰς τὴν νύμφην, ἢ ὁποῖα ἔτρωγεν ἀπὸ αὐτὸν μιὰ *βούκα*, ἄλλην δὲ βούκα προσέφερεν εἰς τὸν γαμβρόν. Εἰς τὸ Πάπιγγον γαμβρὸς καὶ νύμφη γέου̃νται διὰ κοινοῦ κοχλιαρίου ὀριζαν βραστήν, πίνου̃ν δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου. — Ποῦ παρατίθενται ὡς δεῖπνον εἰς τοὺς νεονύμφους

περιστεραί; Πού ἀπαγορεύεται εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγῃ ὅ,τιδήποτε τὴν πρώτην ἡμέραν εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀνδρός της; Διατί;

7.— Διανέμει ἡ νύμφη δῶρα εἰς τὰ *πεθερικά* καὶ τοὺς λοιποὺς οἰκείους της μετὰ τὴν εἴσοδόν της εἰς τὸ σπίτι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι;

ιγ') *Τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου.*

1. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια, πρὶν καθίσουν οἱ καλεσμένοι εἰς τὸ τραπέζι, νὰ κάμνουν ἓνα ἢ τρεῖς γύρους πέριξ τῆς τραπέζης; Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί τοὺς γύρους αὐτοὺς ἔκαμνεν ὁ νοῦνος μὲ ὄλους τοὺς καλεσμένους.— Δίδεται σύνθημα ὅτι ἤρχισε τὸ γλέντι; (π.χ. εἰς πυροβολισμὸς εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας). Ὑποχρεῶνεται ἡ νύμφη, πρὶν ἀρχίσῃ τὸ συμπόσιον, νὰ ἐστομίση ἄσεμόν τινα φράσιν;

2. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα γίνεται ἐξ ἐράνου; Πρβλ. *τις προουβέντις* ἤτοι ἄρτους καὶ φαγητά, πὸν προσκομίζουσιν οἱ κεκλημένοι εἰς τὸ τραπέζι (Αἰτωλία κ.ά.)

3.— Ποῖος ἔχει τὸ *πρόσταγμα* εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Ποῖοι βοηθοῦν καὶ πῶς λέγονται κοινῶς; (Π.χ. *παραστεκάμενοι* ἐν Καστορίᾳ κ.ά., *τατζῆδες* ἐν Αἰτωλίᾳ, *ἀδερφουπποὶ* ἢ *βλαμάδες* ἐν Ἡλείῳ). Ὅρίζεται κανεὶς ἐπὶ τῆς διανομῆς τοῦ οἴνου; Παρακάθηται αἱ γυναῖκες εἰς τὴν ἰδίαν τράπεζαν μὲ τοὺς ἀνδρας ἢ εἰς χωριστὴν τράπεζαν;

4.— Ποία ἡ θέσις τοῦ κουμπάρου εἰς τὴν τράπεζαν; Ποία ἡ τῶν καλεσμένων τοῦ κουμπάρου; (πρβλ. τοὺς *μουζούρηδες* τῆς Δυτ. Κρήτης). Τί προσφέρεται εἰς τὸν κουμπάρον ἐκ τοῦ ψητοῦ; Πλάτη ἢ κεφάλι;

5.— Προπόσεις (*ἐντολές*) καὶ εὐχαί. Π.χ. εἰς μέρη τινὰ καθέννας μὲ τὴν σειράν του *ἀξιῶνει ἓνα κουπάρι* εἰς ὑγείαν ἄλλου, λέγων εὐχὴν τινα ἢ τραγούδι, ἐκεῖνος δ' ἀπαντᾷ: «*Καλῶς ὦρισε τὸ γιομᾶτο σας, κύριε νοῦνε! Τὸ πίνω τοῦτο καὶ ποίονε νὰ βρῶ;*» Ἄλλη πρόποσις:

Ἐδῶ σὲ τοῦτ' τὸ ποτηράκι

εἶνα ἓνα πουλάκι

καὶ λαλεῖ καὶ κελαῖδεῖ:

τίρι λίρι τιριλί,

νὰ ζήσουν τὰ νεόνυμφα!

Ἄστειοι διάλογοι (κῶμοι). Π.χ. κατὰ τὸ δεῖπνον μερικοὶ *ξετιμᾶνε* τοὺς παρευρισκομένους, δηλ. τοὺς λέγουν *δτι σέρνει ἢ σκούπα* δῶρον εἰς τὸν *ξετιμητή*.

6.— Τὸ *ψητὸ τοῦ κουμπάρου*. Πότε προσφέρεται; Ἄστειοι διάλογοι κατὰ τὴν προσκόμισιν. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν π.χ. τὸ φέρουσιν τρεῖς μετημφιεσμένοι μ' ἓνα χαρτί εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀρνιοῦ, περιέχον ἄστεϊαν τινὰ φράσιν· διάλογος τῶν μετημφιε-

σμένων πρὸς τοὺς συμποσιάζοντας. Εἰς τὴν Λῆμνον τὸ *κουμπαριάτικο* (σφαχτὸ) τὸ ἔβραζαν εἰς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ τὸ *μοίραζαν* τὴν Δευτέραν· τὸ ἔλεγαν *ξερόβραστο* καὶ ἔχαιρετοῦσαν «ἄξιος ὁ κουμπάρος».

7. — Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν εἰδικῶς εἰς τὸ τραπέζι τοῦ γάμου; Τραγούδια ἐγκωμιαστικά τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ. Ἰδιαιτέρα τραγούδια διὰ τὸν κουμπάρον. Εἰς τὴν Σκῦρον «τὸ *πρῶτο τραγούδι, ποὺ θὰ ποῦν στὸ τραπέζι τοῦ γάμου καὶ στὸ χορὸ, θὰ εἶναι γιὰ τοὺς πεθαμένους*».

8. — Δεισιδαιμονία σχετικαὶ μὲ τὸ τραπέζι τοῦ γάμου. Π.χ. εἰς τὴν Μάνην ἢ *τάβλα δὲν κλείνει*, δηλ. δὲν κάθεται κανεὶς εἰς τὰ δύο ἄκρα τῆς τραπέζης. Ποῦ τὸ γαμήλιον γεῦμα δὲν γίνεται τὴν Κυριακὴν, ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἢ ἄλλην ἡμέραν;

ιδ') Χοροί.

Ποιοὶ οἱ εἰδικοί χοροὶ τοῦ γάμου καὶ πότε χορεύεται ἕκαστος; Ποία ἢ ὄνομασία ἐκάστου καὶ μὲ ποῖα τραγούδια καὶ ποίας πράξεις συνοδεύεται ἕκαστος χορὸς; Π.χ. εἰς τὰ χωρία τῆς Μεθώνης μετὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμπροῦ «*βάζουν στὴν μαντήλα τὴν πίττα, ποὺ ἔφερον ἢ νύφη ἀπὸ τὸ σπίτι τῆς, καὶ τὴν χορεύουν, ἐνῶ ἢ πεθερὰ τραγουδεῖ: Τῆς νύφης μας ἢ τάβλα...*» Εἰς τὴν Χαλδίαν τοῦ Πόντου γίνεται τότε τὸ *θύμισμαν*: ὁ ἱερεὺς φορῶν τὸ πετραχήλι του καὶ κρατῶν θυμιατὸν πιάνεται πρῶτος εἰς τὸν χορὸν μὲ ἑπτὰ μονοστέφανα ζεύγη καὶ μὲ τοὺς νεονύμφους· οἱ χορευταὶ κρατοῦν κηρία ἀνημμένα, ὁ δὲ ἱερεὺς ἄδει μὲ ἀργὸν ρυθμὸν: *Ἀρχὴν δταν εὐλόγησεν κύριος ὁ Θεός μας...* Τότε γίνεται καὶ τὸ λεγόμενον *ἀποκαμάρωμαν*, δηλ. ὁ ἱερεὺς ἀνασηκώνει τὸν πέπλον καὶ ἔκτοτε ἢ νύμφη ἀποκαλύπτει τὸ πρόσωπον. Τότε καὶ δῶρα δίδονται εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν Λευκάδα ὀφείλουν ὁμοίως ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι νὰ συγχορεύσουν μετὰ τῶν νεονύμφων τοὺς λεγομένους *τρεις γύρους* ἄδοντες: *Ἐχω γιὰ κάνω χαρά, / κάν' ἢ νύφη μας παιδιά...* Εἰς τὴν Σιάτιστιν τὸ ἀπόγευμα χορεύεται εἰς ἀνοικτὸν μέρος ὁ λεγόμενος *τρανὸς χορὸς*, εἰς τὸν ὁποῖον πιάνονται καὶ τὰ δύο συμπεθεριά, ἐξάρχοντος τοῦ νούνου (*νοννίτικος χορὸς* ἐν Βογατσικῶ). Εἰς τὴν Λῆμνον ἀργὰ πρὸς τὰ μεσάνυκτα χορεύεται ὁ *ζεθεριακός*: *ὁ κουμπάρος παίρνει τὸ γαμπρὸ κ' ἢ κουμπάρα τὴ νύφη καὶ πᾶνε νὰ τοὺς ἀνταμώσουν καὶ λένε τὸ τραγούδ': Χέρι μὲ χέρι πιάσανε καὶ ἢ καρδιά τσου τρέμει...*

ιε') Τὸ ξεπροβόδισμα τοῦ νούνου καὶ τῶν καλεστῶν.

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποῖα τραγούδια συνοδεύεται τοῦτο; Π.χ.

Ἄιστε, παιδιά, νὰ φύγωμε... ἢ Κατέβαιναν οἱ Τσαρσινοὶ.... (Καστορία).

15') *Ἡ πρώτη νύκτα τοῦ γάμου.*

1. — Ποῖος στρώνει τὴν νυμφικὴν κλίνην; Π.χ. εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί μιὰ γυναῖκα πρωτοστέφανη (ἡ *στρώστρα*) στρώνει τὸ κρεββάτι καὶ τὸ πρῶτ' λαμβάνει ὡς δῶρον τὰ χρήματα, ποὺ ρίπτονται εἰς τὸ στρῶμα. Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἔστρωνεν ἡ *προξενήτρα*, εἰς τὸ Βογατοικὸν ἡ μητέρα τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὴν Λήμμον ὁ νουνὸς τὴν Δευτέραν βράδυ «*χαλνᾷ τὸ νυφοστόλ'* (τὴ *γιοῦκερ*), ἐνῶ κάποιος ἄλλος σπάξει ἓνα *λαγὴν'*, κατόπιν στρώνει καὶ *κυλᾷ ἓνα ἀγόρι* πάνω στοῦ στρῶμα. Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. στρώνει γυναῖκα, ποὺ ἔχει ἀρσενικὰ παιδιὰ

2. — Ποῦ ἡ νυμφικὴ κλίνη δὲν στρώνεται εἰς τὸ σπίτι τοῦ γαμβροῦ, ἀλλὰ εἰς ἄλλο σπίτι; Ποία ἡ διδομένη ἐξήγησις τούτου; Π.χ. εἰς Τζαῖζι Πυλίας «τὸ κρεββάτι τὸ στρώνουν *δυὸ γυναῖκες ἀπὸ τῆ σειριὰ τοῦ γαμπροῦ σ' ἓνα ἄλλο σπίτι καὶ βάνουν ἓνα παιδιὸ σερνικό, μὲ μάννα καὶ πατέρα, καὶ κυλιέται ἐπάνω στοῦ κρεββάτι κατόπιν ἡ κουμπάρα ξεντύνει τὴ νύφη, ἐνῶ ἄλλη γυναῖκα ὀδηγεῖ τὸν γαμπρὸ εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον*». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἀλλοῦ;

3. — Ποῦ ἡ νύφη δὲν κοιμᾶται τὴν πρώτην νύκτα τοῦ γάμου μὲ τὸν γαμβρόν, ἀλλὰ τὴν δευτέραν ἢ τὴν τρίτην νύκτα; Μὲ ποῖον συγκοιμᾶται αὕτη ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ; (Μὲ τὴν πενθερὰν ἢ μὲ τὴν νουνάν; ἢ μὲ τὶς *φυλάχτρες*;) Εἰς τὴν Καστορίαν κοιμᾶται μὲ τὴν *ἔγγνα*, γυναῖκα ποὺ «*τὴν παραστέκει καὶ τὴν δασκαλεύει καὶ ὀλη τὴ Δευτέρα τὴν ταῖζει*», ἀφοῦ δὲ γίνῃ τὸ *γλύκαιμα* τῆς νύφης μὲ τὰ γλυκὰ ποὺ φέρνουν τὴν Δευτέραν τὸ ἀπόγευμα οἱ καλεσμένοι, ἡ *ἔγγνα* ὀδηγεῖ τὴν νύφην *στὸν νυφιάτικο τὸν οὐντᾷ*.

4. — Ποῖαι ἄλλαι πράξεις προηγοῦνται κατ' ἔθιμον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν νυμφίων εἰς τὸν κοιτῶνα; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβρίαν, ἀφοῦ ἔφευγε τὸ πολὺ τὸ πλήθος, ἔθεταν ἐπάνω εἰς τὸ τραπέζι διάφορα φρούτα (ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες) καὶ *μουσταλαμπάδες* καί, ἐνῶ ὁ γαμπρὸς κερνοῦσε, ἡ νύφη ἔδινε τὰ φρούτα εἰς τοὺς καλεσμένους. Ἐπειτα τὰ παλληκάρια ἔθεταν στὰ γόνατα τοῦ γαμπροῦ ἓνα ἀπὸ τὰ *μαξιλάρια* τῆς νύφης καὶ ὁ γαμπρὸς ἔρριχνε γρόσια, *γιὰ νὰ κάμουν τεσιλὶμ τὴ νύφ'* (= νὰ τοῦ παραδώσουν τὴ νύφη). Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ ἔκαναν τὴν ἐπομένην *μουγάτσα*. Εἰς τὰ χωρία τοῦ Μικροῦ Αἵμου «*τὴν ὥρα ποὺ ἤθελαν νὰ φύγουν ἡ *συνδέκνισσα* κ' ἡ *συμπέθερα*, χόρευαν τὸ *χορὸ* τῆς νύφ'ς, *γυρνοῦσαν* *τρεῖς φορὲς ἀλόγερα* καὶ ὁ γαμπρὸς *ἔκλεφτε τὴ νύφ'* καὶ *πάγαινε* *στὸν οὐντᾷ*. *Ἡ *συνδέκνισσα* πάγαινε μέσα, ξέντυνε τὴ νύφ'* καὶ *τὴν ἄφηνε*». Εἰς χωρία τινὰ τοῦ Διδυμοτείχου *τρεῖς* *γραιὰ* παραλαμβάνουν τὴν νύφην καὶ μετὰ ἔλεγχον τῆς παρθενίας αὐτῆς τὴν παραδίδουν εἰς τὸν γαμβρόν. Ποῦ κατὰ τὴν ἀποχώρησιν εἰς τὸν νυμφικὸν θάλαμον γυναῖκες ἔξωθεν αὐτοῦ τραγουδοῦν εἰδικὰ τραγούδια;*

5. — Ποῖαι αἱ δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ὥραν τῆς κατακλίσεως; Π.χ.

ὄπλον χρησιμεῦσαν εἰς φόνον ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιον τοῦ γαμβροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας ἡ νύφη ἔδενε τὸ κεφάλι τῆς μὲ ἄσπρο τουλπάνι, ὃ δὲ γαμβρὸς ἐφοροῦσε ἄσπρο σκοῦφο, *γιὰ νὰ γίνουν γέροι.*

6. — Ὑπάρχει ἡ περίπτωσις νὰ γίνεται μὲν τὸ στεφάνωμα, ἀλλ' οἱ νεόνυμφοι ἐπ' ἄρκετὸν διάστημα νὰ μὴ συζοῦν; Διατί;

ιζ') *Συνήθειαι, σχετικαὶ μὲ τοὺς ἐρχομένους εἰς δεύτερον γάμον.*

Παραδείγματα: Εἰς τὰ Κοτύωρα «ὁ γάμος τῶν χήρων γινότανε χωρὶς πομπές, πάντα τῇ νύχτᾳ». Εἰς τὴν Σκῦρον, «ἅμα ξαναπαντρεύονταν χῆρος ἢ χήρα, τὸ στεφάνι τὸ ἔβαζαν στὸν ὤμο καὶ ὄχι στὸ κεφάλι». Εἰς τὸ Πάπιγγον ἡ στέψις εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν γίνεται εἰς τὸ σπίτι καὶ μάλιστα εἰς τὸ μαγειρεῖον, ποῦ εἶναι λιθόστρωτον, καὶ ὄχι εἰς σανιδόστρωτον δωμάτιον, *γιὰ νὰ εἶναι ὁ γάμος στερεός.* Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «ζῶνουν τῇ νύφῃ μὲ βάτο, ποῦ ἔχει ρίζες, ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ φουστάνι, *γιὰ νὰ ἴναι ριζοβολημένη καὶ ρίχνουν μιὰ δεκάρα χάλκινη στὴν πόρτα νὰ τὴν ἀδρασκελίσῃ ἡ νύφῃ*». Εἰς τὴν Μάνην ἡ νύφη δὲν εἰσέρχεται διὰ τῆς θύρας, ὁπόθεν ἐξῆλθε τὸ λείψανον τῆς πρώτης, ἀλλὰ διὰ τοῦ παραθύρου.

Ποῖαι πράξεις ἐνεργοῦνται τότε ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς νεκρᾶς; Π.χ. εἰς τὴν Θράκην «ὅταν χηρεὶὸς ξαναπαντρευτῆ, τὴν ὥρα ποῦ στεφανώνεται πηγαίνει μία συγγενῆς τῆς πρώτης γυναίκας στὸ κοιμητήριον καὶ ρίχνει ἐπάνω στὸν τάφο τῆς ἑνα μαστραπᾶ νερὸ γιὰ δροσιὰ καὶ γιὰ νὰ μὴ τὴν κακοφανῆ» (Θρακικὰ Β 145).

ιη') *Διαπόμπευσις ἀταίριαστον γάμου, ἐκδίκησις ἀντεραστοῦ κλ.* Π.χ. εἰς τὴν Νάξον τοὺς χτυποῦν τὰ κούρταλα (τενεκέδες ἢ κουδούνια) κττ.

Ε') *Τὰ μετὰ τὸν γάμον.*

α') *Ἡ πρωϊνὴ ἐγερσις.*

1. — Συνηθίζεται νὰ τραγουδοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν νυμφικὸν θάλαμον, διὰ νὰ ἐξυπνήσουν τοὺς νεόνυμφους; Ποῖα τραγούδια τραγουδοῦν; (τὰ *ξυπνητούρια* ἐν Κύθνῳ, τὸ *παραξύπνημα* ἐν Κύπρῳ). Π.χ.

*Ξύπνα, νιὲ καὶ νιόγαμπρε,
καὶ ξημέρωσε*

2. — Δίδει ὁ γαμβρὸς ἢ οἱ οἰκεῖοι καὶ φίλοι του εἰς τὴν νύμφην δῶρόν τι τὴν αὐγὴν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; Τοῦτο εἰς τὴν Κύπρον λέγεται *ξημέρωμα*. Εἰς τὴν Κάρπαθον ἡ πενθερὰ δίδει εἰς τὸν γαμβρὸν δῶρόν τι, συνήθως ἀγρὸν (τ' *ἀνοιχτικά*), καὶ οὕτω οἱ παρὰνυμφοὶ ἀνοίγουν τὸν νυμφικὸν θάλαμον. Εἰς τὴν

Μεσημβριαν «*ὁ γὰρ ὁδὸς τῆ Δευτέρας θὰ δὸ χύσ᾽ ἢ νύφ᾽ νὰ πλυθῆ καὶ θὰ δὴ ρίξ᾽ μπαχταῖσ᾽* (δῶρον) *μιὰ λίρα, δυὸ λίρες καὶ τὸ λέγανε τῆς λεκάνης μπαχταῖσ᾽*».

3. — Τί παρατίθεται ὡς φαγητὸν εἰς τοὺς νεονύμφους τὴν πρωΐαν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου; (πετεινὸς ἢ ψητὰ περιστέρια (ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Καλάμαις), γεμιστὴ ὄρνιθα (ἐν Κυζίκῳ, Καρπάθῳ κ.ά.). Εἰς τὰς Ἀθήνας τὰς κεφαλὰς τῶν πιτσουნიῶν, ποὺ ἔτρωγαν οἱ νεόνυμφοι μετὰ τὴν πρωϊνὴν ἔγεροσίν των, τὰς ἔδεναν εἰς ὕφασμα καὶ τὰς ἐκρέμων εἰς τὸ εἰκόνισμα τῆς Παναγίας.

β') Ἀγνείας ἔλεγχος καὶ ἡ εὐωχία τῆς Δευτέρας.

1. — Ἐπίδειξις τοῦ ὑποκαμίσου ἢ σινδονίου καὶ περιφορὰ αὐτοῦ μέσα σ' ἓνα κόσκινο (Καστελλόριζον) ἢ ἐπὶ δίσκου ἀνθοστολίστου (Τσιβέρι Ἀργους) ἢ εἰς τὴν κορυφὴν σημαίας (Λευκάς) κττ. Πυροβολισμοὶ καὶ κεράσματα τοῦ ὑποκαμίσου (Μάνη). Ἄλλοι συμβολισμοί π.χ. «*ἅμα ἦταν ἡ νύφ᾽ ταχτικιά, τὸ ρακὶ μέσ᾽ στοῦ μπουκάλ᾽ τὸ ἔβαφαν κόσκινο*» (Ναίμονας).

2. — Ἐστίασις καὶ εὐθυμία, διότι ἡ νύφη βγῆκε ταχτικιά ἢ μὲ τὴν τιμὴ τῆς Διαλάησις τοῦ γεγονότος. Ἄστεται πράξεις καὶ ἀσεμνολογίαι κατὰ τὴν διασκεδάσιν: κρέμασμα τῆς νύφης καὶ τοῦ γαμπροῦ καὶ τῶν καλεσμένων σαμάρωμα τοῦ νούνου, δικαστήριον καὶ ἀστεῖται ποιναί.

Ποῦ εἰς τὴν τράπεζαν τῆς Δευτέρας παρακάθηνται μόνον γυναῖκες ὕπανδροι, διασκεδάζουσαι μὲ πότους καὶ ἄσεμνα ἔσματα; (κρεμνοῦν ἢ μιὰ στήν ἄλλη κρεμμύδια, σκόρδα, μεταμφιέζονται, περιφέρουν φαλλὸν κ.τ.τ.).

3. — Ἄλλαι συνήθειαι: π.χ. εἰς τὴν Καστοριαν τὴν Τρίτην κάνουν λαλαγῆτες καὶ στέλλουν εἰς τὴν μητέρα καὶ τὴν γειτονιά, «*γιατὶ ἡ νύφη ἦταν ἐν τάξει*».

4. — Ποῖα τὰ ἐπακόλουθα, ἂν ἡ νύφη δὲν βγῆ μὲ τὴν τιμὴ τῆς;

5. — Τὰ δῶρα τῆς νύφης πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ ἀνδρός τῆς. Εἰς τὴν Μεσημβριαν τὰ δῶρα τῆς νύφης τὰ διένεμον τὴν Δευτέραν ἢ τὴν Τρίτην τὰ παλληκάρια μὲ τὰ ὄργανα.

γ') Ἡ πρώτη ἐξοδος τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ πρῶτα ψώνια.

Πότε γίνεται τοῦτο καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Μεσημβριαν τρία παλληκάρια, μὲ μάννα καὶ πατέρα, παίρνουν τὴν Τετάρτην τὸν γαμπρὸ καὶ τὸν κατεβάζουν εἰς τὴν ἀγορά, ὅπου κάνει τὰ πρῶτα ψώνια γιὰ τὸ σπίτι του.

Γίνεται καὶ περιφορὰ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὴν ἐξοχὴν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π.χ. εἰς τὴν Πέτραν τῆς Λέσβου περιφέρουν τὸν γαμπρὸν τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου μ' ἓνα φανάρι καὶ ἓνα πεσάκι εἰς τὴν ἐξοχὴν, «*γιὰ νὰ τὸν νύμουν τὸν παλαοῦν, τοῦ ρίχνουν χρώματα, μὲ ἓνα λόγο, τὸν παιδεύουν*».

δ') *Ἡ ἐπίσκεψις τῆς νύφης εἰς τὴν βρύσιν ἢ εἰς τὸ πηγάδι.*

1. — Ποίαν ἡμέραν γίνεται καὶ μὲ ποίαν πομπήν; Ἄσημώνει ἢ νύφη τὸ νερό; Κατὰ ποῖον τρόπον; Κάμνει καὶ ἄλλας τυχὸν προσφορὰς εἰς τὴν πηγὴν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νύφη τὴν Δευτέραν πηγαίνει εἰς τὴν βρύσιν καὶ τὴν ἀλείφει μὲ βούτυρον, ρίπτει δὲ εἰς τὸ νερὸν νομίσματα καὶ ψωμί. Εἰς τὴν Ἡπειρον τὴν νύφην συνοδεύουν κορίτσια μὲ τραγουδία τὴν τρίτην ἡμέραν καί, ὅσο νὰ φθάσουν εἰς τὴν βρύσιν, ἡ νύφη χύνει εἰς τὸν δρόμον νερὸ ἀπὸ ἓνα *μπρίκι*. «Ὅταν φθάσουν ἐκεῖ, σπέρνει ρύζι γύρω εἰς τὴν βρύσιν καὶ κατόπιν ρίπτει εἰς τὸ νερὸ τρία κομμάτια ψωμί. Κατόπιν γεμίζει τὸ *μπρίκι* τῆς νερὸ καὶ γυρίζει μὲ κλαδιὰ κρانيᾶς εἰς τὸν ὄμον καὶ χύνει τοῦ πεθεροῦ καὶ τῆς πεθερᾶς τῆς νὰ νιφθοῦν. Εἰς τὸν Ναίμονα ἡ νύφη τὴν Πέμπτην τὰ χαράματα «παίρνει ἓνα μικρὸ μαζί τῆς καὶ πάει μὲ τὰ μπακίρια σ' ἓνα πηγάδ' νὰ φέρ' νερό. Γυρνᾷει τρεῖς φορὲς γύρω γύρω στὸ πηγάδ' καὶ ἀφήν' ἐκεῖ τὸ προζύμ' πὸν ἔκαναν τὸ Σάββατο σπίτι τῆς, πρὶν τὴν πλέξουν. Τὸν παλιὸ καιρὸ πῆγαινε στὴ θάλασσα καὶ πετοῦσε τὸ προζύμ' μὲσ' στὴ θάλασσα». Εἰς τοῦ Σαρατσᾶ τῆς Πυλίας οἱ συνοδεύοντες τὴν νύφην φοροῦν κάποιο ἀπὸ τὰ ροιχικά τῆς καὶ τρέχουν «ἄλλος μὲ κουνούνια καὶ ἄλλος μὲ μαγκοῦρες σὰν τραγιὰ καὶ σὰν ἴσοπάνοι!».

2. — Ποῖαι πράξεις ἐπακολουθοῦν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς συνοδείας εἰς τὴν οἰκίαν; Π.χ. εἰς τὸ Ἀλμαλὶ τῶν Μαλγάρων ἡ νύφη ραντίζει τὸ σπίτι μὲ τὸ νερό, πὸν φέρνει ἀπὸ τὴν βρύσιν, χύνουσα ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ σπιτιοῦ. Κατόπιν ἡ νουὰ δίδει ρόκα καὶ βαμβάκι εἰς τὴν νύφην, ἡ ὁποία κάθεται κάτω ἀπὸ τὴν μεσοδόκην τοῦ σπιτιοῦ καὶ γέθει τρεῖς κλωστές ἄμα τὶς γνέση, πετᾷ τὴ ρόκα ἐπάνω ἀπὸ τὴ μεσοδόκην ἂν ἡ κλωστή δὲν κοπῆ, τὸ ἀντρώγυνο θὰ ζήση πολλὰ χρόνια. Ὑπάρχει ἄλλοῦ ἢ συνήθεια αὕτη; Εἰς τὴν Μεσημβρίαν ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν ἐγένετο τὴν Πέμπτην. «Ὑστερα «ὁ σῦδεκνος θανά πάρ' ἓνα ζευγάρ' κακάβια κ' ἤθελ' ἄ τὰ γεμίσ' μὲ γέννημα καὶ νὰ προσκαλέσ' δὴ νύφ καὶ τὸ γαβρὸ καὶ τίς τὰ ἔκανε δῶρο μὲ δὴ δοξάγα τς. Τὸ γέννημα κῆνο τό ὄπερην ὕστερα γαβρὸς νὰ δοῦν τὸ τυχερό τς».

3. — Ποῦ ἡ ἐπίσκεψις εἰς τὴν βρύσιν γίνεται καὶ τὴν πρωΐαν τοῦ Σαββάτου καὶ τῆς Κυριακῆς πρὸ τῆς στέψεως καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν; Π.χ. εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ νύφη συνοδευομένη ἀπὸ κορίτσια καὶ γυναῖκες πηγαίνει μὲ τὸν *μπράτιμο* εἰς τὴν βρύσιν, προσκυνάει τρεῖς φορὲς καὶ ρίχνει εἰς τὸ νερὸ ἀπὸ τὸ στόμα τῆς ἓνα νόμισμα, ἐνῶ τὰ κορίτσια τραγουδοῦν: *Βρύση μου, βρυσούλα μου, | ἦρθα πρωΐ, τὸ πρωϊνό, | νὰ πάρω κρὺο κρὺο νερό, | νὰ πάω σπί' τὴ μάνα μου καὶ τὸν πατέρα μου, | γιατί κόμα σήμερα εἶμαι στὴ μάνα μου | καὶ στὸν πατέρα μου, | νὰ τοὺς δροσίσω κτλ.*

ε') *Τὸ νόμιμον τῶν ποδιῶν.*

Εἰς Ρεΐσδερε «ἡ νύφη τὴν Δευτέραν μὲ μιά ἀπὸ τὶς κουνιάδες ἢ τὶς συνοφάδες τῆς γυρίζει ὅλα τὰ σπίτια τῶν συγγενῶν τοῦ γαμπροῦ καὶ τοὺς πλένει τὰ πόδια καὶ τοὺς χαρίζει ἀπὸ ἓνα ζευγος κάλτσες, τὶς ὁποῖες καὶ τοὺς φορεῖ». Εἰς τὴν Χαλδίαν Πόντου τὰ *ποδαρονεύματα* ἐγίνοντο τὴν Τετάρτην ἢ τὴν Πέμπτην.

ς') *Τὰ πιστροφία (πιστόφια, πιστροφία, γυρίσματα, γαμπροκάλεσμα κλπ.)*

Ποίαν ἡμέραν ἡ νύφη ἐπιστρέφει εἰς τὸ πατρικὸ τῆς σπίτι καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ ποῖα τραγούδια; Πόσον διαρκεῖ ἡ παραμονή τῆς ἐκεῖ καὶ ποῖαι αἱ σχετικαὶ ἐθιμοτυπία; Π.χ. εἰς τὴν Σιάτισταν τὴν Τρίτην βράδυν συνοδεία ἀπὸ τοὺς σπιτικούς τοῦ γαμβροῦ ἐκκινεῖ μὲ τὰ ὄργανα πρὸς τὸ σπίτι τῆς νύφης καὶ μὲ τραγούδια: *Ἔβγα, μάννα καὶ πεθερά, νὰ δεχτῆς τὰ νύγαμπρα* ὑποδοχή, δεῖπνον κλπ. Ἐκεῖ οἱ νεόνυμφοι παραμένουν ἕως τὸ Σάββατον βράδυν. Εἰς τὸν Σκοπὸν τὴν Παρασκευὴν τὸ ἀπόγευμα ἡ προξενήτρα παραλαμβάνει τὴν νύφην καὶ τὴν ὀδηγεῖ εἰς τὸ πατρικὸ τῆς, ὃ δὲ γαμβρὸς ἔρχεται μὲ τοὺς γονεῖς τοῦ τῆς βράδυν. Ποῦ προσέχουν ν' ἀποτελεῖ ἡ συνοδεία περιττὸν ἀριθμὸν (3, 5, 7 κέ.); Εἰς τὸ Λοζέτσι Ἡπείρου ἡ μάννα δίνει στὴν κόρη τῆς, ὅταν φεύγῃ, *μιά μαύρη κόττα γιὰ νὰ ᾄχη καλὴ τύχη* (πρβλ. τὴν παροιμίαν: *«μαύρη κόττα ἄσπρη μοῖρα»*).

ζ') *Τὸ πρῶτον μετὰ τὸν γάμον λουτρὸν.*

Πότε γίνεται καὶ μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ τάξιν; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην ἡ *παρανύφισσα* τὸ πρῶτον Σάββατον ὠδηγοῦσε τὴν νύφην εἰς τὸ λουτρὸν κρατῶντας ἓνα κερὶ ἀναμμένο. Εἰς τὸ Βογατσικὸν ἡ νύφη τρία Σάββατα, τὸ ἀπόγευμα, πηγαίνει εἰς τὴν μητέρα τῆς καὶ λούζεται. Εἰς τὴν Ἀπολλωνιάδα Προύσης ἐσωρτάζοντο οἱ *σαράντα τοῦ λουτροῦ*.

η') *Ὁ ἀντίγαμος ἢ ἡ ἀντίχαρα* (τὰ *γιομίσια* (Σιάτιστα), τὰ *σιργιανίσματα* (Βογατσικόν), τὰ *ἐφτὰ* (Πόντος), τὰ *οὐχτώμερα* (Ἀθήναι), ἢ *ἀντίχαρα* (Λῆμνος).

Εἰς τί συνίσταται καὶ πότε γίνεται ὁ ἀντίγαμος; Π.χ. εἰς τὴν Κύζικον τὴν πρώτην Κυριακὴν μετὰ τὸν γάμον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὃ δὲ ἱερεὺς εἰς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας τοὺς διαβάζει μίαν εὐχὴν διὰ νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, *«πρέπει νὰ ρίξουν παράδες εἰς τὸ κόκκινο ζουνάρι, πὸν κρατοῦν στὴν πόρτα δυὸ παλληκάρια»*. Κατόπιν κάνουν ἐπισκέψεις εἰς συγγενικά καὶ φιλικὰ σπίτια. Εἰς τὴν Λῆμνον οἱ νεόνυμφοι πηγαίνουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν συνοδευόμενοι ἀπὸ τὸν κουμπάρον καὶ βαδίζοντες *δλο δεξιά*. Εἰς τὸ Λο-

ζέτσι (Ἦπ.) ὁ ἐπίτροπος τῆς ἐκκλησίας προσφέρει εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύφη ἀπὸ ἓνα φιώρο.

δ') *Προλήψεις καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι τῆς πρώτης ἐβδομάδος ἡ τῶν πρώτων 40 ἡμερῶν, σχετικαὶ μὲ τοὺς νεονύμφους.*

Παραδείγματα: Εἰς πολλὰ μέρη ἡ νύφη καθ' ὅλην τὴν ἐβδομάδα δὲν σκουπίζει, ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι (Ὑδρα).— Πότε ἡ νύφη ἀρχίζει τὶς δουλειεῖς; Εἰς τὸ Βλαχώρι Ἦπ. εὐθὺς τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου «πάει μὲ τὴν πεθερὰ καὶ ζαλώνεται τὸ μεγαλύτερο ζαλίκι, ποὺ μπορεῖ».— Ἄν δύο γάμοι γίνουσι συγχρόνως, δὲν πρέπει ἢ μία νύφη νὰ ἰδῇ τὴν ἄλλην, πρὶν περάσουν ὀκτῶ (Γιάνιτσα Καλαμῶν) ἢ 40 ἡμέραι (Σίφνος). Ἄν τυχὸν συναντηθοῦν, σκεπάζουν τὸ πρόσωπόν των μὲ μαντήλι καὶ ἀσπάζονται ἢ μία τὴν ἄλλην λέγουσαι: *Νὰ χαίρεσαι τὸν ἄντρα σου κ' ἐγὼ τὸν ἐδικόν μου.* Εἰς τὴν Αἰτωλίαν ἡ νεοπαντρεμένη ἐπὶ 40 ἡμέρας «δὲν πάει ν' ἀλέση στὸ μύλο». Εἰς τὰ Ἄγραφα ἡ νύφη «ἕως τὶς σαράντα πηγαίνοντας γὰ νερὸ μὲ τὴ βαρέλλα, περνάει κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιὰ καὶ προσκυνάει». Εἰς τὴν Λήμνον ὁ γαμβρὸς δὲν βγαίνει ἔξω τὴν Τρίτην, γιὰ εἶναι *κατοποδιασμένος* (= γρουσουζης). Ὁ γαμβρὸς δὲν πρέπει νὰ χύσῃ νερὸ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τὴν νύκτα οὔτε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν, ἂν ἀκούσῃ τὴν νύκτα τὸ ὄνομά του (Πόντος) κλ.

ε') *Προλήψεις καὶ συνήθειαι, ἀφορῶσαι τοὺς νεονύμφους καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους.*

Π.χ. ἡ νύφη νὰ μὴ ἰδῇ ἄλλη νύφη ἢ λείψανο καὶ νὰ μὴ βαφτίσῃ παιδί, πρὶν *χροιάσῃ*. Εἰς τὸ Βογατσικὸν «*προτοῦ χροιάσῃ ἡ νύφη, δὲν βάζουν κλωσσα, δὲν φυτεύουν λουλούδια καὶ δὲν κάνουν κουκούλια, γιὰ χάνεται ἡ εὐτυχία τοῦ σπιτιοῦ*». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Ἠλείου οἱ νυφάδες τοῦ ἔτους μαζεύονται τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου καὶ ξεκινοῦν μὲ τραγούδια διὰ τὸ βουνόν, ὅπου μαζεύουν βάρια διὰ τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν των «*τίς χτυποῦν μὲ βάρια ἐπενχόμενοι μὲ γειά*». Καὶ τὸ μεσημέρι τῆς Λαμπρῆς οἱ νύφες *ἀλλάζουν πασκαλιὰ μὲ τὴ μάννα τους καὶ τὴ νουνά τους* (Λοζέτσι Ἠλείου). Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Πανασσ. οἱ *νύπαντρες γυναῖκες* τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων τηροῦν ἀργίαν, «*γιὰ κοιλοπονάει ἡ Παναγία, καθὼς καὶ τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου, γιὰτί:*

τ' ἄγιο Θυμοῦ θυμήσου με, κλήρα γὰ νὰ σ' ἀφήσω».

Εἰς τὴν Ἀγχιάλον συνήθιζον τὴν ἑορτὴν τοῦ Προδρομοῦ (7 Ἰαν.) νὰ ρίπτουν τοὺς νεονύμφους εἰς τὴν θάλασσαν, τὰς δὲ νεονύμφους γυναῖκας νὰ βρέχουν μὲ θαλασσινὸ νερὸ «*γὰ γερωσύν*». Ποῖαι αἱ σχετικαὶ συνήθειαι ἄλλοῦ;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ
ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΗΝ

Α' Τὰ πρὸ τῆς τελευτῆς.

α') Προγνωστικὰ τοῦ θανάτου κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ.

1. — Προμηνύματα ἐκ τῶν πτηνῶν ἢ ἄλλων ζώων.

Ποίων ζώων αἱ φωναὶ θεωροῦνται κακὸς οἰωνός; Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, διὰ ν' ἀποτρέψουν τὸ κακόν; Π.χ. εἰς τὴν Κομοτηνὴν, ὅταν φωνάζῃ ἡ κοικουβάγια λέγουν τρεῖς φορές:

*Ὅσα ρέματα περνᾷς,
μαῦρο αἷμα γὰ ξερνᾷς·
ψαλίδι στήν οὐρά σου,
κόκκαλο στὸ λαιμό σου,*

καὶ φτοῦν τρεῖς φορές. Ἐξετάζουν καὶ πόσες φορές θὰ φωνάξῃ ἡ κοικουβάγια; Π.χ. κατὰ τοὺς Κρήτας, «ἂν φωνάξῃ ἢ ζάρα μιὰ φωνὴ στὴ στέγη τοῦ ἀρρώστου, θὰ πεθάνῃ», κατὰ τοὺς Κεφαλλῆνας, ἂν φωνάξῃ 1, 3, 5 φορές, εἶναι καλὸς οἰωνός, ἂν φωνάξῃ 2 ἢ 4 φορές, κακός. Τί λέγουν καὶ τί κάμνουν, ὅταν οὐρλιάξῃ ὁ σκύλος ἢ λαλῇ ἢ κόττα σὰν κόκορας;

Ποῖον εἶναι τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς κοικουβάγιας κατὰ τόπους; Π.χ. χαροπούλι (Ἀράχοβα Παρν.), νεκροπούλι (Νάξος), στριγγλοπούλι (Ζάκυνθ., Κεφαλλ.), κακοπούλι (Κεφ.) καόνι (Κύθηρα).

2. — Ἐξ ἐξηγήσεως ὀνειρῶν.

Παραδείγματα: Ἄν ἰδῇ κανεῖς, ὅτι καίεται ὁ καβαλλάρης, δηλ. τὸ κορυφαῖον ξύλον τῆς οἰκίας, σημαίνει, ὅτι θ' ἀποθάνῃ ὁ νοικοκύρης. «Ἄν γυνὴ ἴδῃ καθ' ὕπνου, ὅτι ἐκουρεύθῃ, θ' ἀποθάνῃ ὁ σύζυγός της».

3. — Ἐξ ὠρισμένων κινήσεων ἢ ἐκφράσεων τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὸ Λασιθί «ἅμα ὁ ἀρρωστος ἀνεμαζώνει τὰ ροῦχα του, καταλαβαίνουνε πὼς θὰ πεθάνῃ». Εἰς τὸν Ἀπόσκεπον τῆς Καστορίας «ὅταν τοῦ βαριὰ ἀσθενοῦς τὸ ἀριστερὸ μάτι δακρύξῃ, σημαίνει, ὅτι κλαίει ἢ ψυχὴ του καὶ θὰ πεθάνῃ». Εἰς τὰς Κυδωνίας πιστεύουν, ὅτι «τρεῖς ἡμέρες (ἢ καὶ 10-15 ἡμέρες) πρωτύτερα ὁ ἀρρωστος χαροσκιάζεται, βλέπει τὸ Χάρο καὶ σταματᾷ τὸ μάτι. Ἄμα τὸν δῆ καλό, γελᾷ, ἅμα τὸν δῆ ἄγριο, φοβᾷται καὶ κλαίει».

4. — Ἐξ ἄλλων φαινομένων, παρατηρουμένων ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς.

Π.χ. εἰς τὴν Ἄν. Κρήτην πιστεύουν, ὅτι «σὲ μερδικὸς ἀνθρώπους, ὀντι

σιμώνη ὁ θανατός τως, ἀνοίγει τὸ ψειριό ντως, δηλ. ἓνα μῆνα, δυὸ μῆνες, πέντε μῆνες παραμπρὸς γεμίζοννε ψεῖρες, συρμός· ἀλλάσσον τζοῖς τὴν ταχινὴ κι ἀργὰ εἶναι πάλι γεμάτοι. Τσοὶ μέρες ἀποὺ σιμώνει ὁ θάνατός τως, χάνονται ὄλωσ διόλου οἱ ψεῖρες». Ποῦ ἄλλου πιστεύεται τοῦτο ἢ κάτι παρόμοιον;

5. — Ποῖοι μαντεύουν τὸν θάνατον; Π.χ. κατὰ τοὺς Κρητας ὁ παπᾶς τῆς ἑνορίας καὶ «αὐτοὶ ποὺ θωροῦνε τὸ ἀποθαμένους» ξέρουν ἂν θὰ πεθάνῃ ἢ ὄχι ὁ ἄνθρωπος, πρὶν ἀκόμη ἀρρωστήσῃ. «Σαράντα μέρες πρωτύτερα τότε βασιτοῦνε οἱ ἀποθαμένοι καὶ τότε γυρίζουνε. Δὲν τὸ μολογοῦνε ὅμως, γιατί τρῶνε ξύλο ἀπὸ τὸ ἀποθαμένους». Ποῦ ἄλλου ὑπάρχει ἡ πίστις αὐτή;

β) Συγχώρησις. Ἡ εὐχὴ πρὸς τὰ τέκνα καὶ τὰ κατ' αὐτήν.

Παραδείγματα: Εἰς τὰ ὄρεινὰ χωρία τῆς Πυλίας «πρὶν κοινωνήσῃ ὁ παπᾶς τὸν ἄρρωστο, τὸν ἀλλάζουν, τοῦ βάνουν τὰ καλά του. Ὑστερα θὰ μαζωχτοῦν παιδιὰ κι ἀγγόνια γύρω του νὰ τὰ σχωρέσῃ καὶ νὰ τοὺς δώκῃ τὴν εὐκὴ. Θὰ τοῦ φέρουν ἓνα λιοφτόκλαρο (κλαρὶ ἀπὸ ἐλιά) κ' ἓνα ποτήρι μὲ νερὸ καὶ θὰ τὸ βουτᾶ μέσα καὶ θὰ ρεντιζῇ τὸν καθένανε σταυρωτὰ στὸ κεφάλι, ὅπως στὸν ἀγιασμό, λέγοντάς του: «Σχωρεμένος νὰ εἶσαι, τὴν εὐχὴ μου νὰ ᾄχῃς». Εἰς τὴν Μύκονον, τὴν Κάρπαθον κ. ἄ. ὁ ἐτοιμοθάνατος τοὺς ραντίζει μὲ νερὸ κι ἀλάτι, λέγοντας: «Ὡς λειώνει τὸ ἀλάτι, νὰ λειώσουν οἱ κατάρες μου». Εἰς τὰς Κυδιωνίας κ. ἄ. «ἅμα ἔχῃ (ὁ ἐτοιμοθάνατος) κακὴ καρδιὰ μὲ κανένα, τὸν φωνάζουν καὶ κεῖνον νὰ σχωρεθοῦνε. Φέρουνε ὕστερα τὸν παπᾶ καὶ μεταλαβαίνει ὁ ἄρρωστος».

γ) Ἡ μετάληψις τοῦ ἐτοιμοθανάτου.

1. — Μὲ ποίαν συνοδείαν καὶ τάξιν πηγαίνει ὁ ἱερεὺς, διὰ νὰ κοινωνήσῃ τὸν ἄρρωστον; Κατὰ τὸν Λασκαρᾶτον «μὲ ἀναμμένες τὲς λαμπάδες καὶ μὲ μιὰ καμπάνα, ποὺ τὴν κουβαλοῦν μαζὶ καὶ τὴ σημαίνουν νεκρώσιμα». Ποῦ γίνεται τοῦτο;

2. — Τί κάμνουν, ἂν δὲν προφθάσουν νὰ μεταλάβουν τὸν ἄρρωστον; Π.χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «τὸν μεταλαβαίνουν οἱ σπιτικοὶ μὲ τὸν ἀγιασμό, ποὺ ἔχουνε φυλαγμένον ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῶν Φώτων». Εἰς τὸ Ρέθυμνον «διὰν πεθάνῃ κάποιος καὶ δὲν προφθάσουν νὰ τὸν μεταλάβουν, ἅμα τὸν θάψουν, παίρνουν ἓνα καντήλι ἀπὸ τὴν εἰκόνα μπροστὰ καὶ τὸ χύνουνε σταυρωτὰ ἐπάνω του».

3. — Τί πιστεύουν διὰ τὸν ἄνθρωπον, ποὺ ἀπέθανε ἀμετάλαβος (ἢ ἀμετάλαβητος;) Γίνεται βρικόλακας; ἢ τί ἄλλο;

δ) Τὸ ψυχορράγημα.

1. — Λέξεις καὶ ἐκφράσεις δηλοῦσαι, ὅτι ὁ ἀσθενὴς πνέει νὰ λούσθῃ π.χ. ψυχομάχημα, ψυχομάχισμα (Κρήτη), ἀγκομαχητὸ (Μάνη), χαροπάλεμα (Κάρπα-

θος): ὁ ἄρρωστος ἀγγελιοποιάζεται, στένει τὸ μάτι (Κρήτη), ἀγγελοκρίνεται ἢ ἀγγελοφοριέται (Μάνη), ἀγγελοκρούεται (Βλάστη Μακεδ.), βλέπει, εἶδε τὸν ἀγγελό του (Καστ.), ἀγγελοκόβεται ἐσήκωσε ῥόχο (Λάστα Γορτ.), εἶναι στὸ ζύγι (Ἡπειρ.), εἶναι ἔζυγος (Κύθηρα): εἶναι στὰ δύο (Σηλυβρία, Στενήμαχος), εἶναι στὰ δίχωτα (Πόντος): ὁ δεῖνα γέρος ἐλαχτοκόπησε τὸ Χάρο (= τὸν ἐκλώτισε, διέφυγε) κτλ.

2.— Δοξασίαι σχετικαὶ μὲ τὸ ψυχομάχημα. Διηγήσεις περὶ φοβερῶν ὄψεων, τὰς ὁποίας βλέπει ὁ ψυχοραγῶν. Χάρος, χαροπάλεμα. Ἄγγελος, ψυχοστασία (ζύγισμα τῆς ψυχῆς). Ἄλλαι ἀόρατοι σκηναί, συμβαίνουσαι περὶ τὴν κλίνην τοῦ ἀσθενοῦς (Βλ. Ἐπ. ΛΑ 1940, σ. 44 κ. ἑ.).

Παραδείγματα: «Πρὶν πεθάνῃ ὁ ἄρρωστος, ἀρχίζει νὰ τόνε τρανάῃ ὁ Χάρος καὶ τότε γριλώνει τὸ μάτι του» (Γρίζι Πυλίας). «Ὅτὸ ψυχομαχῆ ὁ ἄνθρωπος, περῶ ἀπὸ ἐφτὰ δικαστήρια, μὰ τὸ ὕστερο εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο. Ἐκειὰ ἀποφασίζεται ποῶς θὰ κερδίσῃ τὴν ψυχὴν, ὁ δαίμονας γῆ ὁ ἄγγελος (Ἄν. Κρήτη). «Ὅτὸ ψυχομαχῆ ὁ ἄνθρωπος, πᾶνε οἱ γι-ἀποθαμένοι καὶ τσοὶ θωρεῖ ὁ ἄρρωστάρης καὶ τῶσε μιλεῖ καὶ τῶσε γελᾷ, μ' ἀνὲν τζοὶ μολογήσῃ, βουβαίνεται» (Ἄν. Κρήτη). «Ἄμα ἔχῃς καλὴ καρδιά, ξεψυχᾷς σὰν τὸ πουλλὶ (Καστορία).

3.— Εἰς ποῖα αἷτια ἀποδίδεται ἡ παράτασις τῆς ἀγωνίας τοῦ θανάτου; Τί κάμνουν, γιὰ νὰ ἀναπαντῆ ὁ ἄρρωστος γρηγορώτερα; Παραδείγματα:

1^{ον} «Δὲ βγαίνει ἡ ψυχὴ ἐνός, πὸν ἔχει κατάρρα ἀπὸ γονικά. Τὸν ραντίζον μὲ νερό, πῶχει ἀλάτι μέσα λειωμένο, καὶ λένε: Θέ μ', λέουσέ τον, νὰ γέν' νερό κι ἀλάτι ἢ κατάρρα πῶχ'! Ἔτσι ξεψυχάει» (Αἰτωλία).

2^{ον} «Ἄν ἀδίκησε κανένα καὶ τυχαῖν νὰ εἶναι πεθαμένος, παίρνουν ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ροῦχο του, τὸ καῖνε καὶ καπνίζουν μ' αὐτὸ τὸν ἄρρωστο» (Κυκλάδ.).

3^{ον} «Ἄμα ἕνας ἔχ' κάψ' ζ' γό (ζυγό), δὲ βγαίν' ἡ ψ' χή τ'. Τότε βάζουν ἕνα κομμάτ' ζ' γό κάτ' ἀπ' τὸ μαξ' λάρ' τ' (Λήμνος, Λέσβος), ἢ κάτω ἀπὸ τὸ κρεββάτι του (Κίμωλος), ἢ ἀκκουμποῦν τὸ ζυγὸ πάνω στὸν ἄρρωστο (Σκῆρος) ἢ τοῦ βάνουν τὸ ζυγὸ στὸ λαιμό, γιὰτι ἔχει κατάρρα (Σέριφος). Ἔτσι βγαίνει ἡ ψυχὴ του». Ὅμοιος «ἀπ' τὸ ὠμὸ τὸ μετὰξ' (πρὶν τὸ ψήσ'ς) δὲ γάν' νὰ ράψ'ς, γιὰτι δὲν ξεψυχᾷς γιὰ νὰ ξεψ'χῆς, θὰ τ' θέσ'ς στὸ προσκέφαλο ὠμὸ μετὰξ'» (Λέσβος).

4^{ον} «Ὅποιος ξεστραλικώνει (= βγάξει τὰ στραλίκια, δηλ. τὶς πέτριες πιῶν χωρίζουν τὰ σύνορα) δὲν ξεψυχᾷ: γιὰ νὰ ξεψυχῆσῃ, τοῦ βάνουν κάτω ἀπ' τὸ μαξ' λάρι ἕνα κομμάτι στραλίκι καὶ ξεψυχᾷ (Δυτ. Κρήτη).

5^{ον} «Ἄμα ὁ ἄρρωστος περιμένη κανένα ξενιτεμένο, ἀργεῖ νὰ ξεψυχῆσῃ: τότε τοῦ δίνουμε τὴ φωτογραφία του ἢ τοῦ ρίχνουμε ἕνα ροῦχο τοῦ ξενιτεμένου ἐπάνω του». Ἄν τὸ πρόσωπον αὐτὸ εἶναι μὲν παρόν, ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑποστῆ ψυχικὰς συγκινήσεις, τότε παίρνει μὲ τὴν παλάμην τρεῖς φορὰς νερό

καὶ τὸ χύνει εἰς ἓνα ποτήρι· αὐτὸ δίδεται εἰς τὸν ψυχορραγοῦντα (*Αδριαν.).

6^{ον} «*Όταν κανείς ξεφυρχᾶ καὶ οἱ γύρω του κλαῖνε, τυραννίεται ἡ ψυχὴ του· γι' αὐτὸ βγάζουν τὴ μάνα ἔξω ἀπ' τὸ δωμάτιο τοῦ ἀρρώστου*». Πρβ. τὴν φράσιν: αὐτὸς τραύαγε ἀπὸ χιτῆς, ἀλλὰ τὸν ἀντισκόφανε (= ἐμποδίσανε) (Καλάβρυτα).

7^{ον} «*Όποιοις ἄκουσε τὸ ψαλτήρι* (δηλ. τὴν εὐχὴν διὰ ψυχορραγοῦντα) *δὲν ξεφυρχᾶ, ἀν δὲν τοῦ τὸ διαβάσουνε*» (πολλαχοῦ).

8^{ον} «*Καμιὰ φορὰ λείπεται ζάλα* (= δὲν ἔχει κάμει ὄσα βήματα χρειάζεται) *καὶ γι' αὐτὸ τυραννᾶται τότε τότε σηκώνουνε καὶ περπατεῖ λίγο καὶ πομένει σὰν τὸ πουλάκι*» (Κρήτη).

4. - "Αλλαι πράξεις ἢ μαγγανεῖαι πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ἀγωνίας τοῦ θνήσκοντος. Π. χ. γυρίζουν τὸν ψυχορραγοῦντα κατὰ ἡλιοῦ (Καστορία), ἀνετολικά (Λασήθι) ἢ νεκρικά (μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς δυσμὰς) (Σύμη): λύουν τοὺς κόμβους τῶν ἐνδυμάτων ἢ τῆς μανδήλας του, τὴν ζώνην του κλ., βγάζουν τὰ καρφιά ἀπὸ τοὺς μανδάλους τῶν θυρῶν (Χίος) κλ. Εἰς τὴν Κύπρον «ἅμα ἐννοήσουν, ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἀποθνήσκει, καταβιβάζουν αὐτὸν καταγῆς καὶ θέτουν ἐπὶ ἄπλοῦ σακκίου». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο καὶ ποία ἢ διδομένη ἐξήγησις: Εἰς τὴν Καστορίαν «*τοῦ δίνουν κρασί καὶ λάδι, γιὰ νὰ μαλακώσουν τὰ μέσα του*».

5. - Ἐπικλήσεις ἀγίων, π. χ. τοῦ Ἁγ. Ἐλευθερίου ἐν Κοτυώροις: "Αε Δευτέρ' ἰ-μ', γιὰ δὸς γιὰ ἔπαρ' (= ἢ δῶσε ἢ πᾶρε).

6. - Ἀνάγνωσις εὐχῆς. «*Παρακαλοῦν τὸν παπᾶ νὰ τὸν διαβάσ' γιὰ νὰ πεθάν'*» (*Αδριαν.). Ποία ἢ εὐχὴ αὕτη καὶ πῶς λέγεται κοινῶς; Ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτήν; Π. χ. Ψυχορραοῦσα (Κύθνος), ψ'χολαλοῦσα (Λήμνος), ψ'χολογοῦσα (Λέσβ. Μάδυτος), ἀναπαφιμάρι, (Ζάκυνθος), παραστάσιμο (Λασήθι), ἀγγελολοδιάβαση (Θράκη), ἐλευτεροχάρι' (Κοτύωρα) κλ. Εἰς τὸ Βλαχώρι Ἡλείου «ὁ παπᾶς τοῦ διαβάζει τὸ τετραβάγγελο καὶ τὸ ψαλτήρι· κατόπιν βγάζει τὸ παπούτσι του καὶ τὸν πατᾶ στὸ μέτωπο, στὸ στήθος καὶ στὴν κοιλιά».

7. - Ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων κατὰ τὸ ψυχορράγημα. Π. χ. εἰς τὴν Καστορίαν «*ἀνάβουν κερὶ καὶ τὸ δίνουν νὰ τὸ κρατᾶ, γιὰ νὰ φωτίζεται ἡ ψυχὴ του, ποῦ θὰ βαδίσῃ*». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί «συγγενὴς τις ἢ φίλος λαμβάνει τὸν ψυχορραγοῦντα ἐπὶ τῶν γονάτων, ἕως ὅτου παραδώσῃ τὸ πνεῦμα, κρατῶν λαμπάδα ἀνημμένην».

ε') *Πρόσκλησις τοῦ Θανάτου.*

Ἐνέργειαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν ἐκ τοῦ βίου. Ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν, ἅμα γηράσουν πολὺ, «*βγάζουν τὸ τσιαμπέρι τς ἢ τοῦ φέσι τς ἀπουπᾶν' ἀπ' τὸν μπατζᾶ* (καπνοδόχην), *γιὰ νὰ τὶς δῆῃ ἢ Θιὸς κὶ νὰ τὶς πάρ'».*

Β'. Τὰ μετὰ τὴν τελευτήν.

α') *Δέξεις, ἐκφράσεις καὶ παροιμίαι* σχετικαὶ μὲ τὴν τελευτήν. Π.χ. *ἔμεινε, ἐβούλωσε, μᾶς ἄφησεν ὑγείες, πάει στὴ συχώρηση, τὸ ἴπτε τὸ ποτήρι του, σώθ' κε τὸ λάδι του, τὸ ἴφαγε τὸ ψωμί του, ἐγλύτωσε, ἔπνωσε* (Ἄνακοῦ Καππ.) κτλ. Κατάραι: π.χ. *Νὰ τὸν γράφουνε στὸ βήσσαλο* (Κύμη) κτλ.

β') *Αἱ πρώται μετὰ τὴν ἐκπινοὴν ἐνέργειαι τῶν οἰκείων.*

1. - Ἄναγγελία τοῦ θανάτου διὰ γοερῶν κραυγῶν. Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «αἱ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θανόντος παρενρθεῖσαι συγγενεῖς καὶ φίλοι γυναῖκες, λυσικόμοι καὶ τὰ στήθη τύπτουσαι ἐξερχονται ἐπὶ τοῦ δώματος ἢ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας καὶ διὰ γοερῶν θρηνηλογιῶν διαδίδουσι τὴν εἶδησιν τοῦ δυστυχήματος». Ἐν Καρπάθῳ «μόλις ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, οἱ παριστάμενοι συγγενεῖς *σύρουν τὸ μονόφωνο*, δηλ. ἐκβάλλουν γοεράς κραυγὰς καὶ ὁ κόσμος λαμβάνων εἶδησιν τρέχει εἰς τὸ σπίτι τοῦ πένθους». Ὅμοιος εἰς τὴν Χίον. Πρβλ. τὴν φράσιν τῶν Σαμοθηρῶν «*Ἀπόμι τὰ μισάνυχτα γαργαρίζαν*, ἐπὶ τῶν ἀγρίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἐκβάλλουν ἐξερχόμεναι εἰς τὴν θύραν οἱ συγγενεῖς τοῦ νεωστὶ ἀποθανόντος, ὅπως ἀναγγεῖλουν τὸν θάνατον εἰς τοὺς συγχωριανούς των».

2. - Ἄνοιγμα τῶν παραθύρων καὶ τῶν θυρῶν. Διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται τοῦτο; Π.χ. εἰς τὴν Σύμην «ἵνα μὴ κατακλεισθῇ ὁ ἄγγελος». Ποῦ τοῦναντίον κλείονται θύραι καὶ παράθυρα καὶ διὰ ποῖον σκοπόν; Π.χ. εἰς τὴν Στρωμίνιανην Ναυπακτίας «*ἄμα πεθάνῃ κανένας, βουλώνουν καλὰ πόρτες καὶ παράθυρα, γιὰ νὰ μὴ βγῇ ὄξω ὁ Χάρος. Τότε ἕνας σπιτικός φωνάζει: Χάρο, ἄφ' το* (τὸ παιδί, τὸν γέροντα). *Ποῦ τὸ πᾶς; Τὸ ἐπαναλαμβάνει πολλὴ ὄρα, γιὰ ν' ἀκούσῃ ὁ Χάρος, μήπως καὶ τ' ἀφήσῃ, καὶ γιὰ νὰ μὴ τολμήσῃ ἄλλη φορὰ νὰ πάρῃ κανένα ἀπὸ τὸ σπίτι*». Εἰς τὴν Μάνην «κλείοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ νεκροῦ κλείουσι συγχρόνως τὰ παράθυρα καὶ τὴν θύραν, ἕως οὔ ἔλθῃ ὁ ἱερεὺς καὶ ἀναγνώσῃ τὴν εὐχὴν, τὴν λεγομένην ψυχαμπόλησιν».

3. - Ἄλλαι ἐνέργειαι τῶν οἰκείων. Π.χ. «*Μόλις ξεψυχῆσῃ ἄνθρωπος, τὸν γυρνοῦν ἀντήλια, τὸ πρόσωπο νὰ βλέπῃ τὸν ἥλιο, ἀνοίγουν δὲ τὰ παράθυρα καὶ τίς πόρτες, ἀνάφτουν κερὶ πάν' ἀπ' τὸ κεφάλι του καὶ θυμιάζουν μὲ θυμιατὸ ἢ μὲ κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ* (Τσανδῶ). Εἰς τὴν Ἄν. Κρήτην «*χύνουν ἀμέσως τὸ νερὸ τοῦ σταμνιοῦ καὶ πᾶνε καὶ φέροννε ἄλλο, γιὰτὶ στὸ νερὸ ποὺ εἶχε τὸ σταμνὶ ἤπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθὶ ντου, ὄντὸν ἤσφαξε τὸν ἀποθαμένον*». Πολλαχοῦ σκεπάζουν ἢ ἀντιστρέφουν τὸν καθρέπτην κλ.

γ') *Αί πρώται περιποιήσεις τοῦ νεκροῦ.*

1. — Τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν καὶ τοῦ στόματος. Ποῖος κλείνει τὰ μάτια καὶ τὸ στόμα τοῦ ἀποθανόντος; Τὰ παιδιὰ του ἢ ἄλλος κανεὶς καὶ κατὰ ποῖον τρόπον; Π. χ. εἰς τὴν Ἄνατ. Κρήτην «σαλιώνουν τὰ δυὸ μεγάλα δάχτυλα, σκύβουν χάμαι στὴ γῆ, τὰ τρίβουν στὸ χῶμα καὶ λέν: Τούτ' ἡ γῆς πὸν σ' ἔθρεψε, τούτη θὰ σὲ φάῃ. Κατόπι μ' ἐκεῖνα τὰ δάχτυλα τὸν καλύβουν», δηλ. τοῦ κλείνουν τὰ μάτια. — Περιδέονται αἱ σιαγόνες τοῦ νεκροῦ διὰ μανδηλίου;

2. — Διὰ ποῖον σκοπὸν γίνεται τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν; Ποία ἢ πρόληψις, ἂν τυχὸν δὲν κλείσουν καλὰ τὰ μάτια τοῦ νεκροῦ;

3. — Σχηματισμὸς τοῦ λειψάνου. Φροντὶς νὰ τετιωθῇ ὁ νεκρός, ἐφ' ὅσον εἶναι ζεστός: νὰ λουώσων τὰ πόδια του, νὰ σταυρωθοῦν τὰ χέρια του, νὰ πάρῃ τὸ σχῆμα του τὸ λείψανο.

δ') *Λουσις, ἄλειψις, σαβάνωμα.*

1. — Ποῖος ἐκδύει, λούει καὶ σαβανώνει τὸν νεκρὸν; Κανεὶς ἐκ τῶν οἰκείων ἢ ξένη γυναῖκα; Πῶς προσονομάζεται αὕτη; (π. χ. ἀλλάχτρια, νεκραλλάχτρια, σαβανώτρα, λαζαρώτρα).

Πῶς ἐκδύεται ὁ νεκρός; Π. χ. εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «ἄμα ξεψυχοῦσε, τοῦ σκίζαμε τὰ ροῦχα (μὲ τὸ χέρι, ὄχι μὲ ψαλίδι) καὶ τὰ ρίχταμε στὴ θάλασσα». Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὰ νεκρόροχα τὰ σκίζε ἡ νεκραλλάχτρια καὶ τὰ βγαζε ὄχι ἀπ' τὸ κεφάλι, ἀλλὰ ἀποκάτω τὰ παρνεν ἢ νεκραλλάχτρια». Εἰς τὴν Νάξον «τῶν πεθαμένων τὰ ροῦχα τὰ βγάζουνε βιάστικα καὶ τὰ βγάζουνε ἀνάποδα».

2. — Πῶς γίνεται ἡ λουσις τοῦ νεκροῦ; Μὲ νερὸ ἢ μὲ κρασί ἢ μὲ ξίδι; Εἰς τὴν Ζάκυνθον τὸ νερὸ τὸ βράζουν μὲ φύλλα λεμονέας ἢ πορτοκαλέας καὶ μὲ ἄλλα μυρωδικὰ χόρτα. — Πλύνεται ὅλον τὸ σῶμα ἢ μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ; ἢ ἀπλῶς ἐπιχρίονται ὄρισμένα μέρη τοῦ σώματός του; Ποῦ ἀπορρίπτεται τὸ δοχεῖον μὲ τὸ κρασί ἢ τὸ νερό;

Παραδείγματα. Εἰς τὴν Ἄνατ. Κρήτην «πλύνουν ὅλο τὸ σῶμα μὲ μιὰν ἄσπρη πετσέτα, πὸν τὴν βοντοῦν στὸ κρασί. Μέσα στὸ κρασί ἔχουνε βάλει καὶ μερικὲς σταγόνες λάδι. Λεκανίδα καὶ πετσέτα τὰ ρίχτουν μέσα στὸν τάφο, ὅταν τὸν θάφουν». Εἰς τὴν Ἄνασελίτσαν «βοντοῦν ἓνα κομμάτι βαμπάκι μέσα σὲ κρασί καὶ τὸν πλύνουν τὸ πρόσωπο». Εἰς τὰς Κυδωνίας ἡ ἀλλάχτρια «τοῦ κάνει σταυρὸ μὲ κρασί, μὲ λάδι στὴν πλάτη, στὸ στήθος, στὰ χέρια καὶ στὰ πόδια. Τὸ κουπάκι, πὸν ἔχει τὸ κρασί καὶ τὸ λάδι, τὸ πετοῦν στὴ θάλασσα».

3. — Σάβανον (ἀνεβόλι (Κρήτη), μύζαρον, (Κύπρος). Σαβάνωμα, σαβανωτής.

Τί ὕφασμα μεταχειρίζονται διὰ σάβανον καὶ πῶς γίνεται τὸ σαβάνωμα;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέριφον «ἡ σαβανώτρα παίρνει τρεῖς πῆγες ἀμερικάνικο παννί, τὸ διπλώνει σὲ δύο καὶ μὲ τὸ κερί, πὸν καίει στὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ, τὸ καίει στὴ μέση καὶ κάνει τὴν τρυπα πὸν θὰ περάσῃ τὸ κεφάλι του (ἀνοίγει λαιμουδιά). Ψαλίδιδὲν ἐπιτρέπεται». Καὶ εἰς τὴν Καστορίαν «στὸ σάβανο δὲν βάζουν ποτὲ ψαλίδι τὸ σκίζουν μὲ τὸ χέρι, ἀφοῦ κάμουν ἀρχὴ μὲ δυὸ πέτρες βάζουν τὴ μιὰ ἀποκάτω καὶ μὲ τὴν ἄλλη χτυποῦν καὶ κάνουν ἀρχή, γιὰ νὰ κοπῇ τὸ παννί. "Όταν τὸν σηκώσουν, ἐκεῖ πὸν εἶχαν τὸν νεκρὸ ἀφήνουν τὶς δυὸ πέτρες καὶ ψωμί." Όταν γυρίσουν ἀπ' τὸ θάψιμο, παίρνουν τὰ ροῦχα, πὸν ἦταν ξαπλωμένος ὁ νεκρός, καὶ τὰ πετοῦν, καθὼς καὶ τὶς πέτρες καὶ τὸ ψωμί». Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὸ σάβανο εἶναι ἀπὸ κάμπο παννί. Κόβουμε λουριδες ἀπὸ τὰ πλάγια τοῦ σάβανου καὶ τὸ δένουμε μὲ μιὰ θελιά. Δὲ δένουμε κόμπο, γιὰτὶ δένεται ὁ νεκρός καὶ δὲ λειώνει." Ο,τι νὰ τὸν ράψῃς ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα τὸν νεκρὸ, κόμπο δὲν κάνουμε». Καὶ εἰς τὴν Κρήτην «τόνε δένουνε (τὸν νεκρὸ) στὴ μέση μὲ λουριδες, πὸν σκίζουνε ἀπὸ τὰ ἄκρα ἀπὸ τ' ἀνεβόλι. Ἀπὸ αὐτὸ κόβουνε λουριδες καὶ δένουνε τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια. Τώρα οἱ πιὸ πολλοὶ τὰ δένουν μὲ κορδέλλες». Εἰς τὴν Κύπρον δένουν χεῖρας καὶ πόδας τοῦ νεκροῦ διὰ καννάβιδος. Εἰς τὴν Κορώνην θεωροῦν μυστήριον νὰ δώκῃ κανεὶς σάβανο γιὰ ξένον τρεῖς πῆγες παννί. Ἀλλὰ οἱ γέροι τὸ ἔχουν τὸ σαβανὸ τους ἑτοιμὸ στὴν κασσέλλα τους. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ προσφέρῃ τὸ ὕφασμα διὰ τὸ σάβανον ὅποια ἔχει παννὶ στὸν ἀργαλειό;

ε') **Ἐνδύσεις καὶ στολισμός. Στέφανοι καὶ ἄνθη. Νεκρικός δακτύλιος.**

1. — Ποῖα ἐνδύματα ἐνδύουν τὸν νεκρὸν καὶ μὲ ποῖαν λέξιν τὰ διακρίνουν; (π.χ. νεκρικᾶτα (Ἀράχοβα), θανατίκια (Καλάβρυτα), χωμαῖσο, τὸ πονκάμισο, πὸν ἔχουνε γιὰ τὸ θάνατο (Λιανοκλάδι). Πῶς στολίζουν τὸν νεκρὸν, ἂν εἶναι νέος ἢ γέρον, ἄγαμος ἢ ἔγγαμος;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Πυλίαν κ. ἄ. «οἱ γέροι ἔχουν ἀφόρηγη ἀλλαξά, πὸν τὴν φυλᾶνε γι' αὐτὴ τὴ δουλειὰ (δηλ. γιὰ νὰ ταξιδέψῃ μὲ δαῦτα ὁ νεκρός στὸν κάτω κόσμον). "Αν εἶναι καμὰ νύμφη, τῆς φοροῦνε τὰ νυφιάτικα τῆς». Εἰς τὸ Ἰνναχώριον τῆς Κρήτης «τοῦ βάνουν τὸ σάβανο καὶ ἀπέξω τοῦ βάνουν ἀφόρετα πὸν ἢ τὰ ἔχει ἐπίτηδες ραμμένα πρωτύτερα ἢ τοῦ τὰ ράβουν ἐκεῖνη τὴν ὥρα τὴ βελόνα πὸν τὰ ράβουν, τὴν καρφώνουνε σ' ἓνα μαξιλάρι γεμᾶτο νεραντζόφυλλα καὶ τὴν παίρνουν οἱ πεθαμένοι μαζί των». Εἰς τὴν Σέριφον «τοῦ βάζουν τὰ ἄλλα ροῦχα, ἀλλὰ δὲν τὰ κουμπώνουν, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ πετᾷ στὸν οὐρανό».

Εἰς τὴν Σπάρτην «ἄμα εἶναι ἀνύπαντρος, τοῦ βάζομε στεφάνι νυφιάτικο.

Τοῦ τὸ φέρνει ὁ νομός. "Αν εἶναι παντρεμένος, τοῦ βάζομε τὰ στεφάνια τοῦ γάμου του. "Οποῖος ἔρθῃ κραταίει λουλούδια καὶ τὰ βάζει ἐπάνω στὴν κάσσα». Εἰς τὴν Λάσταν Γορτυνίας «τοῦ βάζουν στὸ κεφάλι στεφάνι ἀπὸ κλῆμα, τριγυρισμένο μὲ ἄσπρο χαρτί, ἂν ὁ πεθαμένος εἶναι ἀνύπαντρος». Εἰς τὸ Λιβύσιον, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος ἄγαμος, «ἤδοντο γαμήλια ἕσματα».

Μὲ ποῖα ἄνθη στολίζουν κατ' ἐξοχὴν τὸν νεκρὸν; Π.χ. εἰς τὴν Νάξον τὸν στολίζουν μὲ βασιλικό. «τὸν βασιλικὸ ποτὲ δὲν τὸν μεταχειρίζονται σὲ γάμο».

2. - Νεκροπάπουτσα. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «τοῦ φοροῦν καινούργια παπούτσια χωρὶς πρόκες, γιὰ νὰ μὴν ἔχη βάρος τὸ σῶμα». Γενικῶς τὰ παπούτσια (ἢ οἱ παντόφλες) εἶναι ἀπαραίτητα «γιατὶ τὸν κόσμον, ποὺ γύρ' σε, θὰ τὸν γυρῶς πάλε δὲν κἀν' νὰ 'ναι ἀξπόλ'τους, νὰ πατῆ σ' ἀγκάθια».

3. - Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ. Π.χ. «Ὅσες θὰ βοηθήσουν στὸ ἄλλαγμα παίρνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὰ χέρια τους κατόπιν τὸν ραντίζουν καὶ λένε: Χαλάλι ὅ,τι σ' ἔκανα, καὶ τοῦ βάζουν τὰ ροῦχα» (Κυδωνία). Εἰς τὸν Σκοπὸν τῆς Θοράκης αἱ γυναῖκες, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὸ ἄλλαγμα τοῦ νεκροῦ, κόβουν ἀπὸ τὸ σάβανον ἓνα τετράγωνον τεμάχιον, τὸ ὁποῖον κατόπιν ράπτουν ἐπὶ τοῦ χιτῶνος των, γιὰ νὰ μὴ τρέμουν τὰ χέρια τους. Εἰς τὴν Ἰμβρον «κόβουν στὴ μέση μὰ λειτουργιὰ ζεστὴ καὶ βάζουν τὰ δάχτυλά τους, τὰ νύχια τους, μέσα ὅσες ἔπιασαν τὸ νεκρό».

ζ') Ἡ εὐχή καὶ τὰ κατ' αὐτὴν τελούμενα.

Π.χ. εἰς τὴν Κρήτην «ἀφοῦ ἀνεβολιάσουν (= σαβανώσουν) καὶ ἀλλάξουν τὸν νεκρὸν, ἔρχεται ὁ παπᾶς καὶ διαβάζει τὸ συχωρευτικό, γιὰ ν' ἀναπαύσῃ ὁ Θεὸς τὴν ψυχὴν του. Τότε χύνουνε τὸ νερὸ ποὺ ἔχει τὸ σταμνὶ τοῦ σπιτιοῦ καὶ πᾶνε στὴ βρύση καὶ φέρνουνε ἄλλο, γιὰτὶ στὸ νερὸ αὐτὸ ἐπλυνεν ὁ ἄγγελος τὸ σπαθὶ του, σὰν ἔσφαξε τὸν ἀποθαμένον». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσ. «ὅταν διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὸ νεκρό, σπάζουν ἐκεῖ ἔμπροσς ἓνα πιάτο».

Ποῖοι ὀφείλουν νὰ παρευρίσκωνται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς εὐχῆς; Τί κάμνουν, ἂν ἐξ ἀνάγκης ἀπουσιάσῃ κανεὶς κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ταύτης;

ζ') Τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου (τὸ διαλάλημα).

Πῶς ἐγένετο τοῦτο ἄλλοτε καὶ πῶς σήμερον; Π.χ. Εἰς τὴν Τσανδῶ Θοράκης «ὁ κλητὴν ἀνάφτης ἐγύριζε τὸ χωριὸν καὶ διαλαλοῦσε: ὁ αἰοίδιμος... ἀπέθανε καὶ νὰ ὀρίσετε εἰς τὴν κηδεῖαν του». Εἰς τὴν Σπάρτην, ὅταν ἀναγγέλλουν τὸν θάνατόν τινος λέγουν: Χαρὰ τὸ σπῆναι σας, ὁ τάδε πέθανε». Εἰς τὴν Ἀγχιάλον ὁ κρᾶχτης κρατῶν ξύλινον κρόταλον περιήρχετο τοὺς δρόμους κρούων αὐτό.

η) Ἡ πρόθεσις τοῦ νεκροῦ.

1. - Ποῦ ἀποθέτουν τὸν νεκρὸν, ἀφοῦ τὸν ἐνδύσουν; Εἰς τὸ μέσον τῆς αἰθούσης ἢ ἔξω εἰς τὸ προστώων (*χαγιάτι*); Ποῦ τὸν τοποθετοῦν; Ἐπάνω εἰς σανίδας ἢ εἰς τὸ νεκροκρέββατο ἢ κάτω εἰς τὸ ἔδαφος; Π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην «ὅσο νὰ φέρουνε τὴν κάσσα, βάζουνε τὸν νεκρὸ σ' ἓνα σανίδι πὸν ἀκκουμπᾷ σὲ δυὸ καρέκλες». Εἰς τὴν Ὑδραν «παλαιότερα κάθε ἐνοριακὴ ἐκκλησία εἶχε ἓνα νεκροκρέββατο. Ἄμα ἐτελείωνε τὸ σαβάνωμα, ἔβαζαν τὸν νεκρὸ στὸ νεκροκρέββατο». Εἰς τὴν Κορώνην «θὰ στρώσουν χάμω ἓνα σεντόνι καὶ θὰ τὸν ξαπλώσουν ἐπάνω στὸ σεντόνι καταλιακοῦ (τ. ἔ. πρὸς Α.)

2. - Σχηματισμὸς τῆς σοροῦ. Πῶς τοποθετεῖται ὁ νεκρός; Μὲ τὸ πρόσωπον ἑστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς ἢ πρὸς δυσμὰς ἢ πρὸς τὴν αὐλειὸν θύραν; Ποία ἢ ἐξήγησις τούτου; Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ἢ ἀφήνεται ἀκάλυπτον; Πῶς σχηματίζονται αἱ χεῖρες; Ποίου χρώματος εἶναι αἱ ταινίαι, μὲ τὰς ὁποίας δένονται αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες τοῦ νεκροῦ;

3. - Τὸ νεκρικὸν προσκεφάλαιον. Μὲ ποίαν ὕλην γεμίζεται τοῦτο; π. χ. εἰς τὴν Σπάρτην μὲ πορτοκαλόφυλλα, εἰς τὴν Βαμβακοῦ μὲ καρυδόφυλλα, εἰς τὰ Βρέσθαινα, τὰ Σφακιά κ. ἄ. μὲ φύλλα ἐλαίας, εἰς Βασσαρᾶν μὲ ἄχυρα. Εἰς τὴν Θοράκην ὡς νεκρικὸν προσκεφάλαιον χρησιμοποιεῖται τὸ γαμήλιον, πλήρες ἀνθέων τοῦ γάμου, ἐπιμελῶς φυλασσόμενον. Εἰς Τσανδῶ Θοράκης «τὰ λουλούδια, πὸν εἶναι ἐπάνω στὸ νεκρὸ, θὰ τὰ βάλουν στὸ μαξιλάρι ἀπὸ τὸ σπιτικὸ λινὸ παννὶ σ' αὐτό, ὅσες γυναῖκες εἶναι ἐκεῖ, θὰ βάλουν ἀπὸ δυὸ-τρεῖς βελονιές. Δὲν κάνει νὰ τὸ ράψῃ μιά. Θὰ τὸ βάλνε στὰ πόδια του μέσα στὸ κιβούρι καὶ στὸν τάφο ἢ σαβανότρα θὰ ρίξῃ μέσα στὸ μαξιλάρι καὶ λίγο χῶμα καὶ θὰ τὸ βάλῃ».

4. - Νεκρικαὶ λαμπάδες, ἀκοίμητο καντήλι, λιβάνι, εἰκόνισμα.

Εἰς τὴν περιφέρειαν Ἀδριανουπόλεως «μετροῦν τὸ ἀνάστημα τοῦ νεκροῦ μὲ βαμβακερὴ κλωστή καὶ τὴν μεταποιοῦν εἰς λαμπάδα, τὴν ὁποίαν καὶ ἀμέσως ἀνάπτουν ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν κ. ἄ. «παίρουνε μέτρο μ' ἓνα φητῖλι ἴσια μὲ τὸ μπόι τοῦ νεκροῦ καὶ μ' αὐτὸ φκειάνουνε τὸ κερὶ μὲ τὰ ἴσια του. Ὑστερα τὸ μαζώνουν κολλιούρα καὶ τὸ βάζουν πάνω σ' ἀστήθι τοῦ νεκροῦ. Ὅσο κερὶ ἀπ' αὐτὸ μείνῃ ἄκαγο, τὸ κόβουν σὲ τρεῖς κερὶὰ καὶ τὸ βράδν βράδν, τρεῖς μέρες στὴν ἀράδα, τὸ φέρουν καὶ τ' ἀνάβουν μέσα στὸ κιβούρι καὶ ρίχνουν καὶ νερό».

5. - Τί ἄλλο θέτουν πλησίον τοῦ νεκροῦ ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἐξεψύχησεν οὗτος; Π. χ. εἰς τὴν Κύπρον «θέτουν πινάκιον πλήρες σίτου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στήνουνσι σταυροειδῶς δύο ἐσβεσμένα κηρία ἢ δύο μικρὰ καλά-

μα». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως «παρὰ τὴν λαμπάδα θέτουν ποτήριον πλήρες ὕδατος, ἵνα πίνη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ καὶ τινες προσέχουν εἰς τὸ ὕδωρ νὰ ἴδουν, ἂν ταράσσεται τοῦτο, καθ' ἣν ὥραν θὰ πίνη ἡ ψυχὴ». Εἰς τὴν Καστοριάν «βάζουν ἕνα ποτήρι νερὸ κ' ἕνα ποτήρι κρασί. Ὅποιο λιγοστέψη πρῶτα, αὐτὸ ἐζήτησεν ἡ ψυχὴ του νὰ πιῇ». Εἰς τὴν Λέσβον «βάζουν στὸ πλευρὸ του φωαί, λάδι, κρασί· θὰ τὰ πάρ' μαζί τ'». Εἰς τὴν Ἰμβρον «βάζουν μιὰ πέτρα κ' ἕνα ποτήρ' νερό». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο; Πόσας ἡμέρας ἀφήνονται ταῦτα ἐκεῖ καὶ διατί; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὰς συνηθείας αὐτὰς δοξασῖαι περὶ ψυχῆς;

6. - Ἄλλαι προσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρὸν ἐν τῇ προθέσει, ὡς προσφορὰ τῆς κόμης ὑπὸ συγγενῶν γυναικῶν, καρπῶν κλ. ὑπὸ ξένων γυναικῶν. Τὰ χαιρετήσια. Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἰμπρο τῶν Σφακίων «μόλις ξεψυχήσῃ ὁ ἄνθρωπος, οἱ ἀδελφές του, ἡ σύζυγος καὶ ἡ μητέρα του κόβουν τὰ μαλλιά τους καὶ σκεπάζουν τὸν νεκρὸ (ἢ τυλίγουν μ' αὐτὰ τὸν λαιμὸ τοῦ νεκροῦ). Οἱ μακρινὲς συγγενεῖς ξεπλέκουνε τὰ μαλλιά τους καὶ κλαῖνε καὶ τὰ τρανοῦνε κι ὅσα βγοῦνε τὰ δίδουνε στὸ νεκρό». (Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;) Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας «ἂν εἶναι καμιά πικραμένη, θὰ τοῦ πάη μαντζέττο (ἀνθοδέσμη), κινδῶνι, πορτοκάλι, νὰ πάη τὰ χαιρετήσια ἀπὸ τὸν ἀπάνω κόσμος». Εἰς τὴν Στενήμαχον «βάζουν ἀνάμεσα στὰ πόδια τοῦ νεκροῦ μῆλο ἢ ἄλλο φρούτο, γιὰ νὰ τὸ δώσῃ στὸν κάτω κόσμος τοὺς νεκροὺς συγγενεῖς ἢ γιὰ νὰ τὸ φάῃ ὁ ἴδιος στὸ ταξίδι του». Εἰς τὴν Ἰμβρον «ὅποιος θέλει νὰ στείλῃ κάτι τι τοὺς δικούς του πὸν πέθαναν ἐκεῖνον τὸν χρόνον, θὰ στείλῃ εἴτε ἕνα πιάτο σιτάρι εἴτε ζάχαρη εἴτε καρύδια ἢ ἀμύγδαλα. Τὰ θέτουν τριγύρω στὸ νεκρό, καθὼς καὶ ἄνθη, κεργιά καὶ λίβανο». Δίδουν καὶ γράμμα πρὸς μεταβίβασιν; (προβλ. μαζεῦει ὑπογραφεῖς (ἢ γράμματα) γιὰ τοὺς πεθαμένους).

7. - Ὁβολός. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ θέτουν νόμισμα (ἀργυροῦν ἢ χαλοῦν;) εἰς τὸ στόμα ἢ εἰς τὸ θυλάκιον ἢ εἰς τὸ ὑπόδημα τοῦ νεκροῦ; Πότε γίνεται τοῦτο; ὅταν ὁ νεκρὸς εὐρίσκειται ἐν τῇ προθέσει ἢ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ; Πῶς ὀνομάζεται τὸ νόμισμα τοῦτο καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν δίδεται εἰς τὸν νεκρὸν; Π.χ. *περατίκι* (= διὰ πέραμα, Μ. Ἀσία), *πέραντρο*, «γιὰ νὰ δώσῃ τὸν ἄγγελο καὶ νὰ περάσῃ τὸ γιοφύρι» (Τσανδῶ). Οἱ Κρητες «μέσα στὸ παπούτσι τοῦ νεκροῦ βάνουν ἕνα νόμισμα, μιὰ δραχμὴ, γιὰ νὰ πληρώσῃ τὸ μνήμα πὸν δὰ κείτεται» (Σητεία). Οἱ Λήμνιοι «βάζουν στὴν τσέπη τοῦ νεκροῦ ἕνα μαντήλι μὲ λεπτὰ μέσα, 5 - 10 φράγκα, ὥσως χρωσῶν πούπετα, νὰ χ' νὰ πλευρώσ'». Ποῦ μαζί μὲ τὸ νόμισμα δίδουν εἰς τὸν νεκρὸν καὶ ἕνα κλειδί, «γιὰ ν' ἀνοίξῃ τὴν θύρα τοῦ παραδείσου»;

8. - Νεκρικὸς δακτύλιος μὲ τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου. Ποῦ συνηθίζεται οὗτος;

θ') **Ἐπικήδειος θρήνος. Μοιρολόγημα.**

1. - Λέξεις και φράσεις σχετικαί με τὸν ἐπικήδειον θρήνον καὶ τὸ μοιρολόγημα. Π.χ. *Κόφτουνται, ρίχνουν τὰ μάγουλά τους, μαγουλοσέρονονται, τρανομαγουλίζονται, τζαγκουρομαδιοῦνται, στηθοδέρονεται, στηθοκρούεται, σκοτώνουν τὰ γόνατά τους, σιάχτες πάνω της* κτ. *Ἄρχινῶ ἢ σιωῶ τὸ μοιρολόγι, πιάνω ἢ παίρνω τὸ μοιρολόγι ἢ καταλόγι ἢ ἀνακάλημαν* (Κύπρος) ἢ *σύθρηνο* (Νάξος) κτλ. *Λέει τὰ ἄγκώμια του* (Ἀράβοι), *ἀρχίζουν νὰ ἄγκωμιάζνα* (= νὰ μοιρολογοῦν) (Σκοπὸς) κτλ. Χαιρετισμὸς πρὸς τὸν νεκρὸν (Μάνη: *ἀδέρφρι, ἀδέρφρι*) καὶ εὐχαὶ πρὸς τοὺς πενθοῦντας: *Ζωὴ σὲ λόγου σας. Ὁ Θεὸς νὰ σᾶς χαρίσῃ τὴν ὑπομονή.* Ἄλλο *κακὸ νὰ μὴ δῆτε. Νὰ σᾶς ζήσουν τ' ἀποδέλοιπα. Τὴν εὐχὴν του νὰ ἔχουμε* κτ.

2. - Τρόπος μοιρολογήματος. Κατὰ ποίαν διάταξιν κἀθηνται αἱ μοιρολογοῦσαι γυναῖκες; Καταγῆς ἢ ἐπὶ χαμηλῶν σκαμνίων ἢ ἐπὶ τῶν γονάτων ἢ ἐπὶ πετρῶν; Ἀποτελοῦν ἓνα χορὸν ἢ διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια; Ποία ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι καὶ κατὰ ποῖον τρόπον συνεχίζεται τοῦτο; Ρυθμικαὶ κινήσεις, ἔκφωνήσεις, θρήνοι καὶ κοπετοί: στηθοκοπήματα, τραῦηγμα μαλλιῶν κτ. Χαιρετισμοί.

Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας «*ὅταν μοιρολογοῦν, μπαμπουλώνονται σφιχτά, νὰ μὴ φαίνονται οὔτε τὰ μάτια τους. Τὸ ἴδιο μοιρολόγι τὸ λένε ὄλοι. Πιάνει πρῶτα μιὰ καὶ τὸ λέει καὶ ὕστερα τὸ πιάνουν κι ὄλοι οἱ ἄλλοι μαζί.* Ὑστερα πιάνει ἄλλος καὶ λέει ἄλλο, καθένας μετὰ τὴν σειράν του». Εἰς τὴν Σπάρτην «*τὸ πρῶτο μοιρολόγι τὸ λέει ἢ μάννα τοῦ νεκροῦ ἢ κάποιος ἄλλος καὶ ἀπαντοῦν οἱ ἄλλες πὸν εἶναι θλιμμένες...* Ἄν τύχη καὶ πῆ (ἢ ξένη) μέσα στοῦ μοιρολόγι τὸ ὄνομα τῆς μάννας, π.χ. «*Τὴ μάννα σου ποῦ τὴν ἀφήνεις;*» θὰ πιάσῃ τὸ χέρι τῆς μάννας νὰ τὴν χαιρετήσῃ. Ὁ χαιρετισμὸς γίνεται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο. Τὸ ἴδιο θὰ κἀνῃ καὶ μετὰ ὄλους τοὺς ἄλλους πὸν θὰ πῆ τ' ὄνομά τους μέσα στοῦ μοιρολόγι χαιρετιῶνται πάνω ἀπὸ τὸ φέρετρο». Εἰς τὴν Σάμην Κεφαλληνίας αἱ μοιρολογοῦσαι κρατούμεναι ἀπὸ τὰς χεῖρας σχηματίζουν ἄλυσιν. Εἰς τὰ Βρέσθαινα τῆς Λακωνίας διαιροῦνται εἰς δύο ἡμιχόρια, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει μίαν ἑξαρχον τοῦ θρήνου. Ἡ ἑξαρχὸν τοῦ ἡμιχορίου ἀρχίζει τὸ μοιρολόγι, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται πρῶτον μὲν ἀπὸ τὰς γυναῖκας τοῦ ἡμιχορίου τῆς, ἔπειτα δὲ ἀπὸ ὄλας μαζί τὰς γυναῖκας τοῦ ἄλλου ἡμιχορίου. Εἰς Ρεῖσοδερε «*οἱ πιδὸ στενοὶ συγγενεῖς, πὸν πᾶνε στοῦ νεκροῦ, κρατοῦνε ἀπὸ ἓνα μπρῖκι καφὲ ἢ ματζουράνα καὶ δίνουνε στοὺς πενθισμένους: «Ναί, πιέ τονε ν' ἀντέχῃς. Κ' ἢ Παναγία τὸ ἴπαθε καὶ νὰ ἔχῃς ὑπομονή».*

3. - Ὑπάρχει ἢ συνήθεια νὰ προσλαμβάνεται ξένη γυναῖκα, διὰ νὰ κλαύσῃ

τὸν νεκρὸν (μοιρολογίστρα); Π.χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «τὴν πλήρωνα καὶ τραγουδοῦσε μὲ ξέπλεκα μαλλιὰ». Ποία ἢ ἀμοιβή της;

4. — Συνηθίζουσι αἱ γυναῖκες νὰ τραγουδοῦν μοιρολόγια καὶ ἐν γένει νὰ ἀσκοῦνται εἰς τὸ μοιρολόγημα κατὰ τὰς ὥρας τῆς ἐργασίας των εἰς τὸ χωράφι ἢ εἰς τὸν ἐργαλειόν;

5. — Αἱ μοιρολογοῦσαι αὐτοσχεδιάζουσι κατὰ τὴν περίστασιν ἢ τραγουδοῦν τὰ γνωστὰ δίστιχα μοιρολόγια; Ποῖα ἄλλα τραγούδια τραγουδοῦν κατὰ τὸ μοιρολόγημα; Π.χ. «*Ἡ Ἀρσὴ καυκίστηκε πὼς Χάρο δὲ φοβάται*» κτλ.

ι') **Ἡ φύλαξις τοῦ νεκροῦ** (τὸ ξενύχισμα, ἡ παραμονή).

Διὰ ποίους λόγους παραμένουν ὅλη νύχτα ἤτοι ξενυχτοῦν τὸν νεκρό; Ἐξακολουθοῦν καὶ τὴν νύχτα οἱ θρηνοὶ; Διατί ὄχι; Ποῖαι αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν φύλαξιν τοῦ νεκροῦ συνήθειαι;

Παραδείγματα: Εἰς τὰ χωρία τῆς Πυλίας «τὸν νεκρὸ πάντα τὸν ξενυχτᾶνε κάθονται γύρω-γύρω καὶ τότε φυλᾶνε. Προσέχουσι νὰ μὴ δρασκελίσῃ τίποτε τὸν πεθαμένο, ἔτσι καθὼς τὸν ἔχουσι χάμω, οὔτε γάτα οὔτε σκυλὶ οὔτε ἄνθρωπος ἀκόμη, γιατί βουρκολακιάζει». Εἰς τὸ Λοζέτσι Ἡπείρου «τὴ νύχτα δὲ μοιρολογᾶνε. Μὲ τὸ βασίλεμα τοῦ ἡλιοῦ παύουσι τὰ μοιρολόγια καὶ τὰ κλάματα, γιατί ὁ Χάρος πάει τοὺς νεκροὺς μὲ τὸ βασίλεμα νὰ πιοῦνε νερὸ καὶ τοὺς θολώνουν τὸ νερὸ τὰ κλάματα». Εἰς τὴν Καστορίαν, Αἰτωλίαν κ. ἄ. «βάζουσι φροῦτα τοῦ καιροῦ, μῆλα, καϊσιά, γιὰ νὰ ξενυστάξουν λέγε αἰνίγματα, παραμῦθια, γιὰ νὰ περᾶσῃ ἡ βραδεῖα». Εἰς τὴν Ὑδραν «σκεπάζουσι τὸ πρόσωπο τοῦ πεθαμένου μ' ἕνα μαντηλάκι ὡς τὸ πρωῖ. Τὸ μαντηλάκι αὐτὸ ὕστερα τὸ φυλᾶνε. Ἄν εἶναι γονιὸς ὁ πεθαμένος, τὸ μαντηλάκι αὐτὸ εἶναι ἡ εὐχή, κραταίει μέσα τῆ σκέπη τοῦ προσώπου του». Μὲ τί σκεπάζουσι τὸν νεκρὸν ἄλλου; Εἰς τὴν Ἰσανδῶ Θράκης «ὁ νεκρὸς πρέπει νὰ μείνῃ μιὰ βραδεῖα στὸ σπίτι, νὰ γίνῃ ἡ παραμονὴ του καὶ τῆς Παναγίας τὸ πικροβούκι. Παραμονὴ εἶναι τὸ τραπέζι, πὺν γίνεται τὸ βράδυ στὴν κάμαρα πὺν πέθανε. Ὁ νεκρὸς εἶναι στὴ μέση σκεπασμένος καὶ γύρω κάθονται καὶ τρώγουσι καταγῆς. Ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ γειτόνοι θὰ πᾶνε στὸ πικροβούκι τῆς Παναγίας. Ὁ καθεὶς θὰ πάγῃ ὅ,τι θέλει: φασούλια, ρύζι, ἐλιές, κρασί, ρακί, ὄλο νηστήσιμα τὰ περισσεύματα δὲν τὰ σηκώνουν, τὰ σκεπάζουσι μὲ τὸ ταβλομέσαλο, γιὰ νὰ ἔλθουν νὰ φάγουσι τὴ νύχτα οἱ ψυχές». Καὶ εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «τὸ βράδυ ἔστρωσαν γύρω ἀπὸ τὸ νεκρὸ χάμω τραπεζομάντηλα, ἔβαζαν τὰ φαγητὰ ἐπάνω κ' ἐκάθιζαν ὅλοι ὅσοι θὰ ξενυχτοῦσαν τὸν νεκρὸ. Ἐτρωγαν κ' ἔπιναν κ' ἔκαναν συζῶριο». Ποῦ ἄλλου συνηθίζεται τοῦτο;

Ἄν παρ' ὅλην τὴν προσοχὴν πὺν καταβάλλουσι, πηδήσῃ ἐπάνω ἀπὸ τὸν νε-

κρὸν γάτα, τί κάνουν, διὰ ν' ἀποτρέψουν τὸ κακὸν ποὺ φοβοῦνται; Διατὶ φοβοῦνται ἰδιαιτέρως τὸ πήδημα τῆς γάτας;

α') *Μαγικαὶ καὶ δεισιδαίμονες συνήθειαι πρὸς ἀποτροπὴν κακοῦ*, ἐφ' ὅσον ὁ νεκρὸς εὐρίσκειται ἀκόμη ἐν τῇ προθέσει.

1. - Διὰ νὰ μὴ βρικολακιάσῃ ὁ νεκρὸς. Π.χ. ἡ σαβανώτρα τοῦ φράσσει τὸ στόμα μὲ βαμβάκι ἢ τοῦ ἐπιθέτει κήρινον ἢ ξύλινον σταυρὸν εἰς τὸ στόμα.

2. - Διὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του ὁ νεκρὸς τὴν τύχην του. Π.χ. εἰς τὴν Σκῦρον, τὴν Ζάκυνθον, τὴν Θράκην «παίρουν μὲ μιὰ κλωστή ἢ μ' ἓνα σπάγγο τὸ μέτρο τοῦ πεθαμένου, πόσο εἶναι τὸ μᾶκρος του. Αὐτὸ τὸ χώνουν μέσα σὲ μιὰ τρυπα τοῦ τοίχου πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ ν' ἀφήσῃ τὴν τύχην του ὁ πεθαμένος, νὰ μὴν τὴν σηκώσῃ καὶ τὴν πάρῃ ἀπὸ τὸ σπίτι». Εἰς τὴν Καστορίαν «ἄμα πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης, ὁ πατέρας, παίρουν λίγες τρίχες ἀπὸ τὰ μαλλιά του, κόβουν κ' ἓνα νυχάκι, τὰ τυλίγουν σβῶλο σὲ κερί καὶ τὰ κρύβουν στὰ θεμέλια, στὸ ὑπόγειο τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ μείνῃ ἀπὸ τὸ νοικοκύρη κάτι μέσ' στὸ σπίτι». Εἰς τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτσης αἱ γυναῖκες ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρὸν «τοῦ κόβουν τὰ νύχια ἀπὸ τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, τὰ μπήγουν μέσα σ' ἓνα κομμάτι κερί καὶ τὰ ρίχνουν στὸ ἀμπάρι μὲ τ' ἀλεύρι, γιὰ νὰ μὴν πάρῃ μαζί του τὸ κισμέτ ὁ πεθαμένος, ἀλλὰ νὰ μένῃ στὸ σπίτι». Εἰς τὰ χωρία τῆς Λευκάδος, ἂν ὁ νεκρὸς ἀφήνῃ μικρὰ παιδιά, τοῦ βάζουν ἐπάνω στὸ στήθος ἢ στὸ δεξιὸ χέρι ὀλίγο ψωμί καὶ παρακινοῦν τὰ παιδιά του νὰ τὸ πάρουν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ νὰ τὸ φάγουν. Εἰς τὰ περὶ χωρία Ἀδριανουπόλεως «ἐνῶ ὁ νεκρὸς εἶναι ἐκτεταμένος μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, περιφέρουν πέριξ αὐτοῦ τρεῖς φορὰς τεμάχιον ἄρτου, τὸ ὁποῖον ἔπειτα φυλάττουν ἐν κιβωτίῳ, ὅπως ἡ ἀφθονία τοῦ σίτου μείνῃ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ».

3. - Διὰ νὰ δέσουν ἢ νὰ καρφώσουν τὸν Χάρον. Ἐξορκισμοί, κατάδεσμοι, καταπαταλεύσεις. Π.χ. εἰς τὴν Καστορίαν «μόλις πεθάνῃ κανεὶς, δένουν ἓνα μαντῆλι στὸ κάγκελλο τῆς σκάλας, γιὰ νὰ δέσουν τὸ κακό». Εἰς τὴν Τρίπολιν καὶ τὰ χωρία τῆς Μαντινείας «κόπτουν ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, τὴν ὁποῖαν ἀναστῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ εἰς τὴν δοκὸν τῆς στέγης, «γιὰ νὰ δέσουν τὸν Χάρο, ἂν ξανάρθῃ». Εἰς τὰ χωρία τοῦ Διδυμοτείχου «ὄντα σηκώνουμι τὸν πεθαμένον ἀπ' καταῆ, κροῦμι ἓνα καρφὶ κεῖ ἀπ' θὰ τιλειώσ' κὶ τὸν σκιπάζμω στὴ γῆς¹⁾, νὰ μὴν πιθάν' ἄλλους». Εἰς τὸ χωρίον Γορτζί «μπήγουνε μιὰ πρόκα χάμου», εἰς τὴν Μεσημβρίαν τρία καρφιά κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι. Εἰς τὴν Σκῦ-

¹⁾ Τὸ δάπεδον τοῦ σπιτιοῦ εἶναι χωμάτινον.

ρον «τὸν παλιὸ καιρὸ, σὰν πέθαινε ἡ μάνα ἢ ὁ πατέρας, ἔπαιρναν τὸ μεγαλύτερο παιδί, τὸ ἔγδυναν θεόκωλο καὶ τὸ ἔβγαζαν ἔξω στὴν πόρτα, στὸ σκαλοπάτι, νὰ τὸ δῆ ὁ Χάρος, νὰ φοβηθῆ καὶ νὰ φύγῃ, νὰ μὴν ξαναρθῆ. Ἐκεῖ πάνω στὸ κατώφλι τὸ ἔλουζαν καὶ τ' ἀπόνερα τὰ ἔρριχναν στὶς τέσσερες γωνιὲς τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ ξορκίσουν τὸ Χάρο».

4. — Ἄλλαι σχετικαὶ συνήθειαι: ἕνα χρόνο δὲν φυτεύουν εἰς τὸ σπίτι τοῦ πεθαμένου τίποτε, γιὰ νὰ μὴ ρίξῃ μαζί μὲ τὸ φυτὸν ρίζες καὶ ὁ θάνατος Ποῖα εἶναι ἡ συνήθεια, ἂν εἰς τὸ ἴδιον σπίτι ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀποθάνῃ καὶ ἄλλο πρόσωπον; Π.χ. εἰς τὴν Ζάκυνθον βάζουν ἐπάνω εἰς τὸ λείψανον μιὰ κλειδαριά, εἰς τὴν Κορώνην «ἂν ἔχουν πεθάνει δυὸ στὸ χρόνο μέσα στὸ ἴδιο σπίτι, βάνουν στοῦ δευτέρου τὴν τσέπη μιὰ κοντσούνα (κούκλα) καὶ τὴ θάφτουνε μαζί του, γιὰ νὰ μὴν τριτώσῃ».

Γ') Ταφή.

α') Ἡ ἐκφορὰ (τὸ ξόδι ἢ τὸ σήκωμα τοῦ νεκροῦ).

1. — Τὸ φέρετρον. Ποῖαι αἱ κατὰ τύπους ὀνομασίαι του; Π.χ. νεκροκρέββατο, ξυλοκρέββατο (Κεφαλλ. Ἄδριαν.), κιβούρ' (Πάνορμος), κάσσα, νεκρόκασσα (Νάξος, Πυλία), καδελέττο (Ἄν. Κρήτη), καντελέττο (Ἄμοργός), καντηλόττο (Παξοί), λαττέρα (Χίος, Σάμος, Μεσσηνία), λιττέρα (Σέριφος), τσιβέρα (Σίφος), στάγκα (Κύθνος), τέμπλα (Ἀρτοτίνια), ταπιούτιν (Κύπρος) κτλ.

Ποῦ μεταχειρίζονται ἐν κοινὸν φέρετρον, ἀνήκον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, διὰ τὴν ταφὴν ὄλων τῶν ἐνοριτῶν (ἢ μόνον τῶν πτωχοτέρων); Πῶς ἐνταφιάζεται ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ὁ νεκρός; Χωρὶς κάσσα; Π.χ. εἰς τὸ Λοζέτσι Ἡπ. «στὸν τάφο στρώνουν κυπαρίσσια κ' ἕνα μαξιλάρι μὲ χῶμα καὶ θάφτουν τὸ νεκρό. Οἱ παλιοὶ ἄφηναν κατάρα: «Μὴ με θάψετε σὲ κάσσα! θέλω ἐκεῖ κάτω στὸ χῶμα νὰ με θάψετε». Καὶ μοσκοβολαεὶ ὁ τάφος ἀπ' τὰ κυπαρίσσια».

Σχῆμα καὶ τρόπος κατασκευῆς τοῦ φερέτρον. Π.χ. εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «τὸ κιβούρι τὸ κάνουν ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ νεκροῦ τὸ μέτρο τὸ παίρνουν μὲ ἄγρια κληματοῖδα καὶ τὴν βάζουν μέσα στὸν τάφο». Εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «παλιότερα ἔπαιρναν τοὺς ἀνθρώπους στὴν τέμπλα, φορεῖο ἀπὸ ξύλα, καὶ πάγαιναν καὶ τοὺς ἔθαφταν σήμερα τοὺς βάνουν στὴν κάσσα παίρνουν μέτρο ἀπ' τὸ λείψανο μὲ μιὰ βέργα ἀπὸ βάτο. Μ' αὐτὸ μετροῦνε τὰ σανίδια καὶ τὰ κόβουνε ἴσια ἴσια. Ἄν τὴν φκιάσουνε μεγαλύτερη, πεθαίνει κι ἄλλος ἀπ' τὸ σπίτι τὸ μέτρο αὐτό, δηλ. τὸ βάτο, τὸ κόβουν καὶ τὸ κάνουν τρεῖς σταυροὺς καὶ τοὺς πετᾶνε μέσα στὴν κάσσα, ἕναν στὸ κεφάλι, ἕναν στὴ μέση κ' ἕναν στὰ πόδια, πρὶν

τὸν *χάσουν*». Εἰς τὸ Γύθειον «ἡ κάσσα περιβάλλεται διὰ λευκοῦ ὑφάσματος, ἂν ὁ ἀποθανὼν κατέλιπε τέκνα ἄρρυνα, ἄλλως περιβάλλεται διὰ μέλανος».

2. — Ποῖοι σηκώνουν τὸν πεθαμένο; Οἱ συγγενεῖς του (τὰ παιδιὰ του, τ' ἀδελφία του) ἢ εἰδικοί νεκροφόροι ἐπ' ἀμοιβῇ (*σηκωτάδες ἐν Χίῳ*); Συνοδεύουν τὴν ἐκφορὰν ὑποχρεωτικῶς τὰ μέλη τῆς συντεχνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκεν ὁ ἀποθανών;

3. — Σκεπάζεται τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν ἐκφορὰν ἢ μένει ἀκάλυπτον; Διὰ ποῖον λόγον; Π. χ. ἐν Μάνῃ ὁ νεκρὸς καλύπτεται, «ἵνα μὴ πάθωσιν αἱ ἔγκυοι βλέπουσαι τυχὸν αὐτόν». Ποῖοι οἱ φερόμενοι λόγοι ἄλλοῦ;

4. — Ποῖον ἔθιμον ἐπικρατεῖ, ὅταν βγάζουν τὸν νεκρὸν ἀπὸ τὴν πόρταν τοῦ σπιτιοῦ; Π. χ. σπάνουν τὸ πιάτο (ἢ τὴν λεκάνην) ποῦ εἶχαν τὸ κρασί ἢ τὸ ξίδι, μὲ τὸ ὁποῖον ἔπλυναν τὸν νεκρὸν, ἢ μίαν στάμναν μὲ νερὸ ἢ ἓνα ποτήρι ἢ τὴν κεραμίδα, ποῦ εἶχαν τὸ θυμίαμα ἢ ὅ,τι ἄλλο ποῦ σπάει. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «*χύνουν ὅσο νερὸ ἔχουν στ' ἀγγεῖα καὶ πηγαίνουν στὴ βρύση καὶ παίρνουν καινούργιο*». Εἰς τὸ χωρίον Γρίζι τῆς Πυλίας «*τοσακᾶνε ἓνα κανάτι, σπάζουν τὸ χουλιάρι του καὶ μπήγουνε καὶ μιὰ πρόκα χάμου*». Ὁμοίως εἰς Ραβδᾶν τῆς Μεσημβρίας «*ὅταν βγάζουν τὸν νεκρὸ, χτυποῦνε ἓνα καρφὶ κεῖ, ποῦ ἔταν ὁ νεκρὸς καὶ σπᾶνε κ' ἓνα αὐγὸ καταγῆ*». Εἰς τὴν Μεσημβρίαν «*ὅταν σηκών' νε τὸ νεκρὸ καρφών' νε τρεῖς καρφιά πάμ' στὰ σανίδια ποκάτ' πὲ τὸ κρεββάτ'*. Πὰ στὸ στρώμα *ρίχν' νε ἓνα σίδερο, χύν' νε καὶ κομμάτ' νερό, πλύν' νε τὸ πάτωμα τοῦ σπιτιοῦ οἱ ἄνθρωποι, νὰ εἶναι κρωσωνοί*». Εἰς τὰ Μάλγαρα «*ἅμα ἐκφέρουν τὸν νεκρὸν τῆς οἰκίας, ρίπτουν ἀμέσως εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ τὴν πυροστιὰν ἀνάποδα (ἀπὸ τῆς θύρας πρὸς τὴν ἐστίαν), ρίπτουν τὰ νεκρικά ἐνδύματα ἔξω τῆς οἰκίας καὶ τὰ φέρουν πρὸς πλύσιν*». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ;

Ποῖος θραύει τὸ ἀγγεῖον; στενός τις συγγενῆς ἢ φίλος τοῦ ἀποθανόντος; ἢ κάποια γυναῖκα ἡλικιωμένη; Διατι ἀπαγορεύεται τοῦτο εἰς νέον; Ποία ἐξήγησις δίδεται διὰ τὴν θραῦσιν τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ; (π. χ. *γὰ νὰ σοιάξουνε τὸ Χάρο — νὰ τ' ἀκούσῃ ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ, νὰ ξεσπάσῃ τὸ κακὸ στὸ κεφάλι τοῦ Χάρου ἢ ἄλλο τι*;) Τί ἐπιλέγει ὁ θραύων τὸ ἀγγεῖον; (π. χ. *νὰ 'ναι σιδερένιοι οἱ πιανοί! ἢ ἔνανε μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρε, νάντοτος!* Ἀλλοτε δὲ μᾶς παίρνεις, ἢ, ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ρὲ Χάρο, νὰ σπάσῃ τὸ κεφάλι σου, ἂν ξανάρθῃς). Ποία ἢ σχετικὴ συνήθεια ἄλλοῦ;

β') Ἡ νεκρώσιμος πομπή.

1. — Πῶς καταρτίζεται ἡ πομπὴ αὕτη; Ποῖος προηγεῖται; Π. χ. εἰς τὴν Σίφνον «*προηγεῖται παῖς κρατῶν τὸ κἀντι, ὄργανον χαλκοῦν ἐν εἶδει κώδωνος*

ἀνεστραμμένον, τὸ ὁποῖον κρούει πενθίμως». Εἰς τὸ Ἰαμαλί Μαλγάρων «τῆς νεκρικῆς πομπῆς προηγείται γυνὴ κρατοῦσα ἐπὶ κεφαλῆς *σιδ' ροσίν'* περιέχον πέντε *φλαγοῦνες* (= ἄρτους πεπατημένους ὡς πίττες) καὶ τυρὸν ἢ ἐν νηστησίμοις ἡμέραις κουκιὰ νερόβραστα, λέγονται δὲ *σχώριο*». Εἰς τὴν Ἰαροτινάν «*ἄμα ξεκίναγαν νεκρὸ ἀνύπαντρο, τουφέκαγαν. Μπροστά ἀπ' τὴν κηδεῖα πάϊνι ὁ μαῦρος φλάμπουρας. Στὸ σταυρό, πὸν ἦταν στὴν κορφή στὸν φλάμπουρα, ἔμπηγαν τρία μῆλα. Τὸν φλάμπουρα τὸν ἔμπηγαν στὸν τάφο καὶ γύριζαν*». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο;

Εἰς τὴν Τσανδῶ τῆς Θράκης «*μπροστά πηγαίνει τὸ κιβουροκάπακο, οἱ κουλικές, τὰ κουφέτα καὶ οἱ ἐλιές (διὰ τὸ σχώριο), ὁ Σταυρός, τὰ Ἐξαπτέρυγα, ὁ παλᾶς καὶ κατόπι τὸ λείψανο. Ἀπὸ πίσω πρῶτα οἱ ἄντρες καὶ μετὰ οἱ γυναῖκες*». Ποῖος χρησιμεύει ὡς σταυροφόρος κατὰ τὴν κηδεῖαν; Π. χ. ἐν Λακωνίᾳ τὸν σταυρὸν φέρει ὁ τελευταῖος πενθῶν, δηλ. ἐκεῖνος, τοῦ ὁποῖου τελευταῖον ἀπέθανεν οἰκεῖός τις.

2. — Τιμαὶ ἀπονεμόμεναι εἰς τὸν νεκρὸν. Ἐξετάζεται ὁ ἀριθμὸς τῶν συνοδευόντων ἱερέων; (3-5-7-9, δηλ. πάντα μονός;) Ποῦ εἰς τὰς κηδεῖας μεταχειρίζονται τὸ πέπλο καὶ τὴς νιόλτσες; Π. χ. εἰς τὰς Κυθωνίας «*μετὰ τὰ Ἐξαπτέρυγα καὶ τὸν Σταυρὸν ἀκολουθοῦσε τὸ πέπλο, ἓνα μεγάλο μαῦρο βελουδο μὲ μιὰ χρυσῆ νεκροκεφαλὴ καὶ δύο κόκκαλα εἰς τὸ μέσον, καὶ ἀγγελούδια εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας. Τὸ πέπλο τὸ κρατοῦσαν τέσσαρες καὶ δύο κρατοῦσαν εἰς νιόλτσες, μεγάλες ἄσπρες λαμπάδες. Καὶ τὰ δύο τὰ ἔπαιρναν ἐπὶ πληρωμῇ ἀπὸ τὴν Μητροπόλιν*».

3. — Παρακολουθοῦν αἱ γυναῖκες τὴν κηδεῖαν καὶ μάλιστα αἱ νέαι, ἢ ἀναμένουν εἰς ὄρισμένον μέρος, διὰ ν' ἀσπασθοῦν τὸν νεκρὸν; Π. χ. εἰς τὴν Χίον αἱ γυναῖκες κάθηνται εἰς τὴν ὁδὸν καὶ μοιρολογοῦν, ἕως ὅτου ἡ νεκρικὴ συνοδεία ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν πρὸς τὴν οἰκίαν· ἐκεῖ, ἔξωθεν τῆς οἰκίας, δίδεται τρισάγιον, αἱ δὲ οἰκεῖαι ἀσπάζονται τὸν νεκρὸν καὶ ἡ συνοδεία ἐξακολουθεῖ τὴν πορείαν τῆς ἕως τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου. Εἰς τὴν Μάνην αἱ γυναῖκες παραμένουν ἔκτος τοῦ ναοῦ μοιρολογοῦσαι, καθ' ὃν χρόνον ἐντὸς αὐτοῦ ψάλλεται ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, εἰς δὲ τὴν Νίσυρον σχηματίζουσαι κύκλον εἰς τὸν νάρθηκα ἐξακολουθοῦν νὰ μοιρολογοῦν. Ὁμοίως εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, «*οἱ γυναῖκες δὲν μπαῖναν πρῶτα μέσα (στὴν ἐκκλησία). Κάντανε στὸ πρόκλιτο καὶ ντὴ μαργορούσανε μὲ ρακιά ποῦταν λιγοθυμισμέν'*».

4. — Παρακολουθοῦν τὸ λείψανον οἱ γονεῖς, ὅταν εἶναι ὁ πρῶτος νεκρὸς τῆς οἰκογενείας; Π. χ. εἰς τὴν Λακωνίαν ὁ πατὴρ δὲν παρακολουθεῖ τὴν κηδεῖαν ἄρρενος τέκνου του, διότι ἄλλως δὲν ἔχει ἐλπίδα νὰ γεννήσῃ ἄλλο ἄρρεν. Εἰς τὴν Χίον οἱ οἰκεῖοι δὲν συνοδεύουν τὸ λείψανον μέχρι τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐπι-

στρέφουν ἀπὸ τὸ ἡμισυ τῆς ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας μέχρι τοῦ τάφου εἰς τὴν οἰκίαν.

5. — Εἰς τὴν Μάνην κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ «*σπεύδουν ταχέως*» πρὸς τὸν ναόν. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ πῶς ἐξηγεῖται ἡ σπουδὴ αὐτή;

γ') *Ἡ περιφορὰ διὰ τῶν ὁδῶν.*

Ἐπάρχει ἡ συνήθεια νὰ περιφέρουν τὸν νεκρὸν ἀνὰ τὰς κεντρικὰς ὁδοὺς καὶ τὴν ἀγορὰν τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωρίου; Ἐξακολουθοῦν οἱ θρηνοὶ καὶ οἱ κοπετοὶ τῶν γυναικῶν καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν; Τί συνηθίζουν νὰ κάμνουν οἱ περιούκοι κατὰ τὴν διέλευσιν τῆς νεκρικῆς πομπῆς;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος τὸν νεκρὸν μετὰ τὴν ἐκκλησίαν «*τὸν περνοῦν βόλτα κι ἀπὸ τὴν ἀγορὰ*», εἰς δὲ τὴν Ὑδραν «*τοῦ κάνουν μεγάλη βόλτα ἂν εἶναι μάλιστα νέος, τὸν περνανε ἀπὸ τὰ σπίτια τῶν φίλων, ἀπὸ τοὺς δρόμους πὸν πέραγαε, ἀπὸ τὸ μαγαζί του*». Εἰς τὴν Κορώνην καὶ τὰ περίεχωρῖα «*τὸ λείψανον τὸ περνοῦν ἀπ' ὄλο τὸ χωριὸ ἀπ' ὅποιο σπίτι κι ἂν περάσῃ μπροστὰ σφαλοῦνε τὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες καὶ χύνουνε στὸ δρόμο τὸ νερὸ πὸν εἶναι μέσα στὸ κανάτι, καὶ πᾶνε ὕστερα στὴ βρῦση καὶ φέρουν ἄλλο*». Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται τοῦτο καὶ διὰ ποῖον λόγον; Εἰς τοὺς Ἐπιβάτες τῆς Θράκης «*ρίχνουν ἀπὸ τὸ παράθυρο τὸ νερὸ τῆς κάμαρας, γιὰ νὰ δροσιση ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ καὶ νὰ πιοῦν οἱ πεθαμένοι*». Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, ἂν τύχη νὰ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, χύνουν ὅλον τὸ ὑπάρχον ἐν τῇ οἰκίᾳ ὕδωρ, διότι ἐν τούτῳ περιπτώσει τὸ νερὸ εἶναι *θρασιον* (θρασὺν) ἤτοι ἀκάθαρτον, ἀχρηστον, μίσημα τῆς οἰκίας καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῆ ἀμέσως, διὰ νὰ καθαρισθῆ ἡ οἰκία, *γιατὶ σκουληκιάζει τὸ νερὸ*, ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Εἰς τὴν Σκύρον «*βγαίνουν καὶ χύνουν νερὸ ἔξω ἀπὸ τὶς πόρτες, γιὰ νὰ γλιστήσῃ ὁ Χάρος, νὰ μὴ μπῆ καὶ πάρῃ κανένα*». Ποῖα ἐξηγήσις ἐπικρατεῖ εἰς τὸν τόπον σας σχετικῶς μὲ τὸ ἔθιμον αὐτό; Μήπως συνηθίζουν νὰ ρίπτουν καὶ συντρίβουν εἰς τὸν δρόμον τὸ πῆλινον ἄγγειον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔχυσαν τὸ νερόν;

Ἄλλαι συνήθειαι κατὰ τὴν περιφορὰν τοῦ νεκροῦ. Π.χ. εἰς τὴν Χίον ἡ νεκρικὴ συνοδεία ὀφείλει νὰ κάμῃ πάντοτε δεξιὰ τὸν γῦρον, διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ νεκροταφεῖον. Εἰς τὴν Κορώνην πρέπει νὰ *σταυρώσουν τὸ δρόμο*, δηλ. κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας εἰς τὸ νεκροταφεῖον νὰ μὴ διέλθουν ἐκ τῆς ἰδίας ὁδοῦ, ἀλλὰ νὰ τὰ μόνον ἐγκαρσίως. Εἰς τὴν ΝΑ Μακεδονίαν «*ὅταν περῶν κηδεῖα, ὅλοι παίρνουν στὰ χέρια τῶν ἑνα κομματι σίδερο ἢ ἑνα σιδερένιο ἐργαλεῖο, γιὰ νὰ εἶναι γεροὶ σὰν τὸ σίδερο*». Ποῦ ἄλλοῦ ὑπάρχουν αἱ συνήθειαι αὐταὶ;

δ') 'Ο ένταφιασμός.

1. - 'Ο τάφος. 'Υπάρχουν τάφοι οικογενειακοί εις τὸ νεκροταφεῖον (ὡς ἐν Μάνη) ἢ εις τὸ ὑπόγειον ἰδιοκτητοῦ ἐκκλησίας, (γονικὸν ἐν Χίῳ, θαφτικὸ ἐν Ἰθάκῃ);

Ποῖαι διατυπώσεις τηροῦνται, ὅταν ἀνοίγουν παλαιὸν τάφον, διὰ νὰ θάψουν ἄλλον νεκρὸν; Π. χ. εις τὴν Κρήτην «τις τέσσερις πρώτες σκαπεθιὲς πρέπει νὰ τις παίξῃ σταυρωτὰ ὁ παπᾶς· ἄλλοιῶς εἶναι κίνδυνος νὰ γραντίσῃ (= νὰ πειραχτῇ ἀπὸ τὰ κακὰ πνεύματα) κῆνος ποὺ θὰ τὸν ἀνοίγῃ. Κι ὅσοι θέλουν νὰ βλέπουν τοὺς πεθαμένους πιάνουνε χῶμα ἀπὸ τις τέσσερις αὐτὲς σκαπεθιὲς».

Τὸ μέτρον διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τάφου. Π. χ. εις τὴν Αἰτωλίαν «μὲ μὰ βέργα παίρνουν τὰ ἴσια τοῦ νεκροῦ καὶ μετροῦν κάτω στὴ γῆ».

*Ἄλλοι τρόποι κατασκευῆς τοῦ τάφου· π. χ. εις τὴν Τατάρναν Ἐργράφων «μπήχνουν πλάκες ἀπὸ τις τέσσερις πλευρὰς τοῦ τάφου, τις φυλάχτρες, καὶ ὕστερα πλακοστρώνεται ἀπὸ πάνω ὁ τάφος σὰν ἁλώνι».

2. - Τὸ κατέβασμα τοῦ νεκροῦ ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ ἡ κατάθεσις του ἐν αὐτῷ. Λύσιμο χειρῶν καὶ ποδῶν, ἐπιθέματα ἐπὶ τοῦ στόματος κλ.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σέριφον «τοῦ λύνουν τὰ χέρια καὶ τὰ πόδια, γιὰ νὰ ἴναι ἐλεύθερος νὰ πετᾷ. Γράφει κατόπιν ὁ παπᾶς πάνω σ' ἓνα γλαστράκι (κεραμίδι) μίαν πεντάλφα καὶ τοῦ τὸ βάζει στὸ στόμα, γιὰ νὰ μὴ βρικολακιάσῃ». Εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «ἡ σαβανώτρα θὰ κατέβῃ στὸν τάφο νὰ πάρῃ τὰ ροῦχα του, θὰ τὸν σκεπάσῃ καὶ τὸ πρόσωπο μὲ τὸ παννί, ποὺ τὸν σκέπασαν στὴν παραμονή, θὰ λύσῃ τὰ χέρια, τὰ πόδια καὶ τὸ σαγόνι, θὰ πάρῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ μαλλιά καὶ θὰ βάλῃ τὸ μαξιλάρι μὲ τὰ λουλούδια (ἢ μὲ τὸ χῶμα)». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ὁ ἱερεὺς «πλάττει μικρὸν σταυρὸν ἐκ κηροῦ καὶ εις τὸ μέσον αὐτοῦ βάλλει βῶλον λιβάνου, προσαρμύζει δὲ τὸν σταυρὸν εις τὰ χεῖλη τοῦ νεκροῦ. Ἐπίσης ἐπὶ κεραμιδίου, εἰλημμένου ἐκ τῆς στέγης τῆς οἰκίας τοῦ νεκροῦ, χαράττουσι τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μὲ τὰ γράμματα ΙΣ-ΧΣ-ΝΙΚΑ καὶ τὸ ἐπιθέτουν ἐπὶ τοῦ κηρίνου σταυροῦ, ἵνα μὴ βρικολακιάσῃ». Εἰς τὴν Κύμην ὁ ἱερεὺς «ἐγγράφει εις βήσσαλον (= ὄστρακον) τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ καὶ τὸ ῥίπτει εις τὸν τάφον».

*Επαναλαμβάνεται τὸ μοιρολόγημα, ὅταν ὁ νεκρὸς τοποθετῆται παρὰ τὸν τάφον; Κατὰ τινα ἀνακοίνωσιν «εἰς παλαιότεραν ἔποχην εις τὴν Πάνορμον ὑπῆρχαν μοιρολογίστρες καὶ τὰ βιολιά ἔπαιζαν πένθιμα». Εἶναι ἀκριβῆς ἢ πληροφορία αὕτη;

3. - Ποία ἡ ἐνέργεια τοῦ ἱερέως, ὅταν ἐκφωνῇ τὸ «Γῆ εἰ καὶ εις γῆν ἀπελεύσει;» Τί ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ νεκροῦ; ὕδωρ ἢ οἶνον ἢ ἔλαιον; ἢ πηλόν, τὸν ὁποῖον κατασκευάζει ἐπὶ τοῦ πύου; Θραύεται τότε καὶ ἡ λάγηνος ἢ τὸ ἀγγεῖον, ἐκ τοῦ ὁποῖου γίνεται ἡ «χοῆ» αὕτη; Ὑπάρχει ἢ συνήθεια ἀντὶ ἀγγείου νὰ θραύεται

ἐπὶ τοῦ τάφου ἓνα κεραμίδι; Ποῦ ἀπορρίπτονται τὰ θραύσματα; ἐντὸς τοῦ τάφου; Τί κάμνουν τότε καὶ ὅλοι οἱ συνοδεύοντες τὴν κηδεῖαν;

Μερικὰ παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «ὁ ἱερεὺς λέγων: Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ... θραύει τὴν ἔχουσαν τὸ ὕδωρ λάγνηνον καὶ ρίπτει αὐτὴν ἐν τῷ τάφῳ», ἐνῶ ἄλλοῦ (Τσανδῶ, Κίος, Ἀμισός, Ρεῖσδερε) χύνει σταυρωτὰ οἶνον ἐκ φιάλης ἐπὶ τοῦ νεκροῦ. Εἰς τὰς Κυδωνίας «ὁ παπᾶς χύνει λίγο λάδι σταυρωτὰ πάνω στοῦ νεκροῦ, λειώνει κατόπιν χῶμα μαζί μὲ κρασί ἐπάνω στοῦ φκνάρι, τὸ χύνει ἐπάνω στοῦ νεκροῦ καὶ λέει: «Χοῦς εἰ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «ὁ παπᾶς παίρνει χῶμα ἀπὸ χάμω καὶ λάδι ἀπὸ τὸ καντήλι τῆς Παναγίας καὶ τ' ἀνακατεύει, νὰ γίνῃ λάσπη, καὶ ἀλείφει τὰ μάτια τοῦ πεθαμένου νὰ χορτάσουνε, γιὰ τὸ μάτι εἶναι ἀχόρταγο. Τὴν ὥρα πού τὸ κάνει αὐτὸ λέει: Χοῦς εἰ καὶ εἰς χοῦν ἀπελεύσει». Εἰς τὸ Ἀδραμύτιον «ὁ παπᾶς ἤθελ' ἂ μνημονέψ' κ' ἔπαιρνε μὲ τὸ φκνάρ' χῶμα κ' ἔριχνε ἀπάν' τὸ λάδ' σταυρὸ καὶ τὸ σκόρπαγε ὅλο ἀπάν' στοῦ σῶμα τ' πεθαμέν' κ' ἔλεγε:

*Χόρτασ', ἀχόρταγε,
χώρησ', ἀχώρηγε,
αἰωνία σου ἡ μνήμη! (τρῖς)*

Ἔστερα ἔπαιρνε ἓνα κεραμίδ', χάραξι ἀπάνου ΙΣ-ΧΣ-ΝΙΚΑ, οὔλα τὰ κακὰ σκορπᾶ κὶ τὸ ἔδινε τὸ νεκροθάφτ' κὶ τὸ ἔβαζε στοῦ στόμα τ' πεθαμέν'. Ἔστερα βάζαν τὸ καπάκ' κ' ἡ κόσμους θὰ νὰ ἔριχνε χῶμα τρεῖς φορὲς καὶ θὰ νὰ τὸν σχωρονοῦσε». Εἰς τινὰ μέρη, ἀφοῦ τοποθετήσουν τὸν νεκρὸν ἐντὸς λάκκου, ρίπτουν ἐπ' αὐτοῦ ἀναμμένους ἀνθρακας, ἐπιχύνοντες καὶ κανδήλιον. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου, ἀφοῦ θιάψουν τὸν νεκρὸν, ὅλοι οἱ συνοδεύοντες ρίπτουν ὀλίγον χῶμα καὶ λέγουν: «Οὔτι σύ ἔπε μένα, οὔτε γὼ ἔπε σένα», εἰς δὲ τὴν Ἀμισὸν «πίνοντες οἶνον (διὰ συχώριον) σπένδουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου, τρώγοντες καὶ κόλλυβα».

4. — Ἄλλαι προσφοραὶ πρὸς τὸν νεκρὸν. Τροφαί, ποτά, κοσμήματα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, συνθαπτόμενα μετὰ τοῦ νεκροῦ ἢ τιθέμενα ἐπὶ τοῦ τάφου.

Παραδείγματα: Εἰς χωρία τῆς Ἀδριανουπόλεως «συνθάπτουσι τὸ σταμνίον τοῦ ὕδατος πλήρες, ἵνα πίνη ὁ νεκρὸς κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ ὁδοπορίαν», ὁμοίως εἰς τὰς Καρυὰς Θράκης «μετὰ τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ κλείουσι λάγνηνον πλήρη ἠγιασμένου ὕδατος καὶ λοιπά», εἰς δὲ τὰ Σβέρδια Λήμνου «βάζουν ἓνα ποτήρ' νερὸ μέσ' στοῦ χῶμα». Εἰς τὴν Κύπρον «ρίπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν τάφον καὶ τὸ πινάκιον ἐκεῖνο μετὰ τοῦ σίτου, ὅπερ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἔφερον ὡς προσφορὰν εἰς τὸν νεκρὸν». Εἰς τὴν Στενήμαχον, μόλις χωθῆ τὸ φέρετρον, οἱ παριστάμενοι «ρίχνουν πάνω στὸν τάφο κόλλυβα, κρασί, κὶ ἄν

είναι νέος, γλυκύσματα». Εἰς τὴν Θράκην «τοῦ ρίχνουν καὶ λεφτά, γὰρ νὰ πληρώσῃ τὸ ταξίδι του στὸν κάτω κόσμον». Εἰς τὴν Μάνην «συνθάπτουν μετὰ τοῦ νεκροῦ πολλάκις πράγματα προσφιλῆ εἰς αὐτὸν καὶ τὰς τιλλομένας τρίχας ρίπτουσιν εἰς τὸν τάφον· ἢ χήρα κόπτουσα μέρος ἐκ τῆς ἐρυθρᾶς ταινίας τῆς ἐσθῆτος της, τὸ ρίπτει εἰς τὸν τάφον. Εἰς τὴν Λέσβον, «ἅμα εἶναι γριά, βάζουν (μέσα στὸν τάφο) ἀδράχτ', γὰρ νὰ κἀν' κ' ἐκεῖ ἀδράχτ'», εἰς τὰ χωρία δὲ τῆς Πυλίας «τὰ παλιὰ χρόνια, ἂν τύχαιε νὰ πεθάνῃ κανεὶς μεγάλος, τοῦ βάνανε στὰ χέρια του τὸ δερπάνι, πὼς εἶναι ζευγολάτης, γὰρ νὰ πάῃ νὰ θερίσῃ στὸν κάτω κόσμον». Εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρνασσίδος «σὲ νέες γυναῖκες βάζουν τσατσάρα καὶ γυαλί, σκουλαρίκια, δαχτυλίδια», εἰς δὲ τὰς Καρυὰς Θράκης «ἐὰν ὁ νεκρὸς εἶναι μαθητῆς, θέτουσι πλησίον τοῦ προσκεφαλαίου βιβλία, ἐὰν γέρων, κομβολόγιον», ὁμοίως εἰς τὴν Μακεδονίαν τὰ παιγνιδάκια ἐνὸς παιδιοῦ, τὰ βιβλία καὶ τὸ μελανοδοχεῖον ἐνὸς μαθητοῦ κλπ. Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται κάτι παρόμοιον; Τοποθετοῦνται τροφαὶ καὶ ἐπάνω εἰς τὸν τάφον ἅμα τῷ ἐνταφιασμῷ;

5. - Σχώριο (ἢ μακαριά) παρὰ τὸν τάφον. Τί συνηθίζουν νὰ μοιράζουσι εἰς τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν ταφήν; κόλλυβα ἢ ψωμάκια, εἰδικῶς παρασκευαζόμενα πρὸς τοῦτο; Πῶς ὀνομάζονται καὶ ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των; Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «μοιράζουσι ψυχούδια ἢ λουκούμα· κάνουν δηλ. πιτταλιές, τίς κόβουν τετράγωνα καὶ βάζουν κανέλλα καὶ σουσάμι ἄπάνω καὶ τίς ρίχνουν στὸ φοῦρο· βράζουσι καὶ στᾶρι καὶ ὅταν σηκώσουσι τὸ νεκρὸ, παίρνουν μαζί τους δύο καλάθια ψυχούδια καὶ δύο μικρὰ χειροκόφωνα στᾶρι βρασμένο· μόλις χώσουσι τὸ λείψανον στὸ νεκροταφεῖον, δύνουσι στὸν ἄνω κόσμον δύο ψυχούδια καὶ μιὰ φούχτα στᾶρι». Εἰς τὴν Κίον μοιράζουσι τὸ ζεστό, μικρὰ ψωμάκια μὲ κανέλλα ψιλοτριμμένη ἐπάνω, πού τὰ βουτοῦσι στὸ κρασί, εἰς τὴν Σινώπην τὸ χλιὸ ψωμί, εἰς τὴν Χίον τὸ ψυχοπίττι, εἰς τὴν Κρήτην τὸ ψυχικό, εἰς τὴν Λέσβον βλογίδια, εἰς τὴν Ἰμβρον παραβγασιτὰ κέ. Εἰς τὰ χωρία τῆς Τήνου μοιράζουσι ξεροτήγανα, λεπτὰ φύλλα ζύμης, τὰ ὅποια περιπτύσσουσι κυλινδροειδῶς καὶ τηγανίζουν μὲ λάδι. Εἰς τὸ Γρίζι «μόλις σκεπάσουσι τὸ μνήμα, κάνουν τὸ σχώριο ἄνω ἀπὸ τὸν τάφο. Ζυμώνανε ψωμί στὸ σπύρι καψ, ἂν ἐκεῖνος πού πέθανε ἦταν ζευγολάτης, τὸ σταυροῦσαν ἄνω ἀπὸ τὰ χέρια του, τὸ κόβαν σὲ κομματάκια καὶ τὸ μοιράζαν ἕνα γῦρο, γὰρ νὰ τὸν σχωρέσουσι. Μοιράζαν ἀκόμα καὶ κρασί καὶ στᾶρι». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἀδριανουπόλεως, «ἐὰν ὁ ἀποθανὼν εἶναι ἄγαμος, μοιράζουσι ζαχαρωτὰ χρυσωμένα καὶ παξιμάδια, ἂν ἔγγαμος, μόνον παξιμάδια». Ὁ ἱερεὺς βουτᾶ στὸ κρασί ἕνα παξιμάδι, τὸ τρισαγιάζει καὶ τὸ δίδει εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῆ τοῦ ἀποθανόντος, τὸ ὁποῖον τρώγει πίνων καὶ ἐκ τοῦ οἴνου· ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου πίνουσι καὶ ὅλοι οἱ συγγενεῖς, κατόπιν δὲ μοιράζουσι παξιμάδια καὶ κρασί εἰς ὅλους

τοὺς παρισταμένους». Εἰς Μουσταφᾶ πασᾶ, «μετὰ τὴν ταφὴν κáθηνται παρὰ τὸ μνήμα καὶ διανέμονται ὁ ἄρτος, τὰ κόλλυβα καὶ τὰ ζαχαρωτά, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ ρίπτονται καὶ ἐπὶ τοῦ μνήματος, ἵνα φάγωσι καὶ οἱ κόρακες». Εἰς τὴν Μάνην εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν κηδεῖαν παρέχεται ἡ πιάτα, πλήρης βραστῆς φάβας, εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐμβάπτει τεμάχιον ἄρτου καὶ *σχωρονᾶ* τὸν νεκρόν». Πρέπει δὲ ἀπὸ τὰ *σχώρια* νὰ πάρουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι εἰς τὸ νεκροταφεῖον, «γιά νὰ μὴ χολιάσῃ ὁ πεθαμένος». Ποῖον εἶναι τὸ σχετικὸν ἔθιμον εἰς τὸν τόπον σας;

6. - Διευθέτησις τοῦ τάφου. Σύμβολα ἐμφαίνοντα τὸ φύλον, τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ. Λαϊκὰ ἐπιγράμματα ἐπὶ τῶν τάφων, δίστιχα κλπ. Σταυρός, λίθος κλ. σήματα τῶν τάφων.

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «*ἄμα ὁ νεκρὸς ἦταν λεύτερος, στένουν ἄπάνω στὸν τάφο του ἕναν μαῦρο φλάμπουρα*». Εἰς τὸν δήμον Οἰνοῦντος «ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ νέου τίθεται τὸ λεγόμενον *μπαῖράκι* ἦτοι σταυρός, εἰς οὗ τοὺς τρεῖς βραχίονας ἐμπηγνύονται πορτοκάλια, μήλα, ἄνθη καὶ ἐξαετῶνται μισοῦνες ἦτοι *μανδήλια μεταξωτά*». Ἐν Βασσαρᾶ θέτουν τεμάχιον ὑφάσματος, γιά νὰ *κάνῃ* ἡ τσοῦπα τὰ *προικιά* στὸν ἄλλον κόσμον», εἰς δὲ τὰ χωρία τῆς Ἀρκαδίας «*στοὺς τάφους τῶν νέων βάνουν κόκκινο μαντήλι, στῶν γερόντων σκοῦρο καὶ στῶν κοριτσιῶν ἄσπρο, σὰ σημαῖες*». Εἰς τὴν Ὑδραν «*ἄσπρος σταυρός, ἂν ὁ νεκρὸς ἦτο νέος, μαῦρος σταυρός, ἂν ἦτο γέρος*». *Μαρτούρι*, ὁ λίθος, ὁ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ τιθέμενος (Κρήτη).

Εἰς τὴν Κορώνην «*τὸ ταφεῖο τὸ κάνουν μακρουλὸ σὰν νεκρόκασσα, μὲ πεζουλὰκι γύρω-γύρω βάνουν καὶ κεφάλι καὶ κάνουν καὶ ντουλαπάκι γιά τὸ καντήλι. Τὸ κεφάλι γίνεται χριστό, ψηλότερο ἀπὸ πίσω καὶ χαμηλότερο κατὰ μπρὸς καὶ ἄπάνω βάνουν πλάκα καὶ ζωγραφίζον σταυρό, κυπαρίσσια, ταφεῖο, ἐκκλησιά, ὅ,τι θέλει ὁ καθένας καὶ γράφουν ἀποκάτω καὶ τ' ὄνομα τοῦ πεθαμένου, τὴν ἡλικία του καὶ πότε πέθανε. Τὸ ντουλαπάκι ἀνοίγει στὸ πίσω μέρος ἢ στὸ μπρὸς κ' ἔχει πορτούλα σανιδένια ἢ τζαμένια. Μέσα βάνουν κ' ἕνα φαναράκι, ὅπου καίει τὸ καντήλι. Δίπλα ἢ μέσα βάνουν ἕνα λαηνάκι μὲ τρούπιον πάτο γιά τὰ κεριά. Ἄν δηλαδὴ ἀνάφουν κερὶ καὶ φουσᾷ ἀέρας ἢ βροχῆ, γιά νὰ μὴ σβῆσῃ, τὸ σκεπάζουν ἀποπάνω μὲ τὸ λαηνάκι καὶ βαστάει*».

Σύμβολα ἐγγάρακτα ἐπὶ τῆς πλακὸς ἢ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: ψαλὶς διὰ ράπτῃν, κόπη ἢ πλοιάριον διὰ ναυτικόν, ζυγαριὰ διὰ παντοπώλην, ἀδράχι διὰ γραῖαν κτλ. Ἐπιτάφια ἐπιγράμματα, δίστιχα κλ.

Π. γ. *Τὶ μὲ κοιτᾶς, ὦ διαβάτα;*

Ὅπου εἶσαι ἤμουν καὶ ἐδῶ πὸν ἦλθον, θὰ ἔλθῃς.

ε') *Μέτρα κατά τῆς τυμβωρυχίας.*

Π.χ. σχίζουν τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὴ πλέον ἡ χρησιμοποίησίς των, στέκουν ἕως τὸ τέλος, διὰ νὰ μὴ τοῦ πάρουν τὰ παπούτσια κλ.

ς') *Καῦσις νεκρῶν.*

Ἔπάρχει ἡ συνήθεια νὰ καίουν τοὺς νεκρούς; Π.χ. εἰς τὸ Κωσὶ τῆς Θράκης ἔθαπτον τοὺς νεκρούς, ἀλλὰ τὴν νύκτα «στὰ κρυφὰ ξέθαβαν τὸν νεκρὸ οἱ συγγενεῖς του, τὸν μετέφεραν ἔξω ἀπ' τὸ χωριό, στὸ δάσος, καὶ τὸν κρεμοῦσαν ἀπὸ ἓνα δέντρο ὑπερὰ ἔμπηγαν ἀνάμεσα στὰ δάχτυλά του (τῶν ποδιῶν καὶ χειρῶν) δαδιά κομματάκια καὶ τ' ἄναβαν. Ἔτσι ἔπαιρνε φλόγα ὄλο τὸ κορμὶ καὶ γινόταν στάχτη, πὸν τὴ μάζευαν σ' ἓνα σταμνὶ καὶ τὴν ἔκρυβαν σὲ μυστικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ». (Αρχ. Θρακ. Θεσαυροῦ, 4,71). Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοιοῦτόν τι;

ζ') *Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι νεκροθαπτῶν. Μαντικὴ διὰ τῶν σκαπτικῶν ὀργάνων.*

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Μάνην «πρὶν ἐξέλθουν ἐκ τοῦ τάφου οἱ θάπτοντες τὸν νεκρὸν, δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κλαίουν, μετὰ δὲ τὴν ταφὴν θέτουν ἀξίνην καὶ πτυάριον σταυροειδῶς, εἷς τινὰ δὲ μέρη ὁ ἱερεὺς χύνει ἐπ' αὐτῶν ὕδωρ, μὲ τὸ ὁποῖον καὶ οἱ νεκροθάπται πλύνουν τὰς χεῖρας των». Εἰς τὴν Λήμνον «τὰ ἐργαλεῖα πὸν θὰ σκάβουν τὸν τάφο, τ' ἀφήν'νε τρεῖς μέρες ἐκεῖ». Εἰς τὸ Σαμοκόβιον Ἄν. Θράκης «οἱ νεκροθάπται φεύγοντας ἀπὸ τὸ σπιτί τοῦ πεθαμένου παίρνουν μιὰ λωρίδα παννὶ καὶ τὸ κρύβουν κάπου, ἔξω στὴν ἀγλή τους. Μετὰ 40 ἡμέρες τὸ παίρνουν πάλι, τὸ πλύνουν καὶ τὸ βάζουν γιὰ μπάλωμα σ' ἓνα ροῦχο τους, γιὰ νὰ μὴ πιαστοῦν τὰ χεῖρα τους». Τί συνηθίζεται ἄλλοῦ ἀπὸ τοὺς νεκροθάπτας;

η') *Προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι σχετικαὶ μὲ τὴν κηδείαν ἐν γένει.*

1. - Νὰ μὴ πταρμισθῇ ἢ χασμηθῇ κανεὶς τὴν ὥραν τῆς κηδείας. Παράδειγμα: «Ἄνὲ φθιαρμισθῇ κανεὶς τὴν ὥρα τῆς κηδείας, θὰ ποθάνη κι αὐτὸς ὀγλήγορα. Γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὸ θάνατο, βγάνει ντελόγο ἓνα ροῦχο ὀποπάνω του ἢ κόβγει ἓνα κομμάτι ροῦχο ντου καὶ τὸ πετᾷ μέσα στὸ καδελέπτο (νεκροκράββατο) τ' ἀποθαμένον. (Ἱεράπετρα. Ἡ ἰδία πρόληψις εἰς Καστοριάν, Ὑδραν, Σωζόπολιν, Ἄμισόν). Κακὸς οἰωνὸς θεωρεῖται καὶ τὸ νὰ χισμηθῇ κανεὶς ἐνώπιον λειψάνου.

2. - Νὰ μὴ γυρίσῃ κανεὶς νὰ ἰδῇ πίσω τὴν ὥραν τῆς κηδείας. «Ἄν ὁ παπᾶς γυρίσῃ καὶ ἰδῇ πίσω του, πεθαίνει ἀμέσως καὶ ἄλλος ἄνθρωπος». (Μυτιλήνη,

Ἀδριανούπολις). «Οἱ γυναῖκες ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ λείψανο δὲν πρέπει νὰ γυρίζουν νὰ κοιτᾶν πίσω τους, γιατί θ' ἀπομείνουν ξερὸς ἢ θά πεθάνῃ κανένας συγγενής τους» (Νάξος). Εἰς τὴν Ἰμβρον οἱ συγγενεῖς, ὅταν φεύγουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον, παίρνουν ἀπὸ μιὰ πέτρα καὶ τὴν ρίχνουν πίσω των, «χωρὶς νὰ γυρίσουν νὰ δοῦνε. Αὐτὸ τὸ κάνουν τρεῖς φορές, ὅσο νὰ γυρίσουν στὸ σπίτι. Λένε δι χτυποῦνε τὸ Χάρο μ' αὐτὲς τὶς πέτρες, νὰ μὴν ξαναπάῃ πιά σ' αὐτὸ τὸ σπίτι».

3. - Νὰ μὴ ἐπιστρέψουν ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὸ σπίτι των, ἀλλὰ εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀποθανόντος, «διὰ νὰ πάρουν πίσω τὰ ἄμποδα τοῦ ἀγγέλου· διότι νομίζουν ὅτι ἄλλως ὀδηγοῦν τὸν ἄγγελον τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖον εἰς τὴν οἰκίαν των» (Σύμη). Ὁ ἐπιστρέφων ἐκ κηδείας πρέπει νὰ καθίσῃ ἐπὶ λίθου, πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν οἰκίαν του (Μάνη). Οὔτε πρέπει νὰ ρίψῃ οὗτος βλέμμα εἰς μεταξοσκώληκας, εἰς λεχώ, εἰς ἀσθενῆ, διότι τοὺς βλέπτει μὲ τὸ μάτι του. Κακὸν εἶναι ἐπίσης νὰ ἀνοίξῃ κανεὶς κιβώτιον τὴν ἡμέραν ἐκείνην (Κύπρος).

4. - «Ὅσην ὥρα εἶναι νεκρὸς στὸ χωριό, δὲν παρὰσύρουνε (σαρῶνουνε) οἱ νοικοκεράδες τὰ σπίνδια ντως, γιατί ἔρχονται ὅλοι οἱ χωριανοὶ ἀποθαμένοι καὶ πάει καθαεὶς στὸ σπίτι ντου νὰ δῆ τοὶ συγγενεῖς του καὶ ἀνὲ δῆ νὰ παρὰσύρουνε, φεύγει ντελόγο, γιατί θαρρεῖ, πὼς δὲν τότε θέλουνε. Γι' αὐτὸ καὶ βάνουνε ὅλοι λιβάνι, γιὰ ν' ἀποδεχοῦνε τὸ ἀποθαμένους τως» (Ἱεράπετρα). Ἄλλοῦ δὲν σκουπίζουν, ἅμα φύγη ὁ νεκρὸς, «γιὰ νὰ μὴ σύρῃ κι' ἄλλους» καὶ «ἂν σαρώσουν, τὰ σαρίδια μένουν εἰς τινα γωνίαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας».

5. - «Ἀπὸ σπίτι νεκροῦ ἐννιά μέρες ὕστερα ἀπ' τὸ θάνατο δὲ στέλνουν ν' ἀλέσουν στὸ μύλο» (Αἰτωλία). Διατί;

6. - «Ὅποιος πάει πρώτη φορὰ σὲ μνήμα, ὅταν κηδεύουν, θὰ πάρ' ἓνας ἄλλος, καμμὰ συγγενής, χῶμα καὶ θὰ τοῦ ρίξ' τρεῖς φορές ἀπ' τὸ κεφάλ' σιακάτ' χῶμα. Λένε, πὼς γιὰ νὰ μὴ φοβᾶται τὸ κάμν'ν» (Σβέρδια Λήμνου).

7. - Ποῖαι προλήψεις ἐπικρατοῦν

1) ἅμα τὸ λείψανο εἶναι γελαστό,

2) ἅμα ὁ πεθαμένος εἶναι ὄμορφος στὴν κάσσα του,

3) ἂν κουνηθῆ τὸ κεφάλι του, τὴν ὥρα ποὺ βάζουν τὸ νεκρὸ στὴν κάσσα,

4) ἂν βρέχῃ στὴν κηδεῖα καὶ βραχῆ τὸ λείψανο,

5) ἂν ἔχη ὁ νεκρὸς τὸ ἓνα ἢ καὶ τὰ δύο του μάτια ἀνοιχτά,

6) ἂν κανεὶς πεθάνῃ Τρίτη,

*7) ὅταν ὁ νεκρὸς τριμηνίξῃ, τ.ἔ. ἀποθάνῃ 23ῆν τοῦ μηνὸς καὶ μέχρι τῶν 40 παίρῃ ἡμέρας ἀπὸ τρεῖς μῆνας, κτι.

8. - Δεισιδαίμονες συνήθειαι, ἂν μετὰ θάνατον μέλους τινὸς τῆς οἰκογενείας

συμβαίνει ν' αποθνήσκουν ἀλλεπαλλήλως καὶ ἄλλοι. Π.χ. εἰς τὴν Ἄνω Ἀμισὸν «λέγουν ὅτι ὁ νεκρὸς δὲν κεῖται ὅπως πρέπει εἰς τὸν τάφον ἢ ὅτι δαγκάνει τὸν δάκτυλόν του ἢ ὅτι βυζαίνει τὸν δάκτυλόν του. Τότε ἀνασκάπτουν τὸν τάφον καὶ ἂν εὔρουν τὸν νεκρὸν νὰ κεῖται ὄχι κανονικὰ ἢ νὰ δάκνη τὸν δάκτυλόν του ἢ νὰ ἔχη εἰς τὸ στόμα του ἄκραν τινὰ τοῦ σαβάνου του, ἀποκόπτουν τὴν κεφαλήν του καὶ τὴν θέτουν εἰς τὰ ὀπίσθιά του μέρη».

9. - Γίνεται ἀνασκαφὴ τῶν ὀστέων ἢ ἐπισώρευσις λίθων ἐπὶ τοῦ τάφου ἀτόμου πολλὰ ἀδικήσαντος τὸ κοινὸν (δηλ. ἀνάθεμα) ;

10. - Ἄλλαι δεισιδαιμονίαι : Νὰ μὴ κοιμᾶται κανεὶς εἰς ὄραν κηδείας, νὰ μὴ ἐργασθοῦν ἕξ ἡμέρας, νὰ μὴ σφάζουν τὸ γουρούνι, ἂν πεθάνῃ ὁ νοικοκύρης κ.τ.τ.

Δ) Τὰ μετὰ τὴν ταφήν.

α') Ὁ ἀπὸ τοῦ νεκροῦ καθαρισμός.

1. - Ἀπόνιψις χειρῶν. Ποῦ γίνεται αὕτη; Ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς αὐτήν; Π.χ. εἰς τὴν Αἰτωλίαν «στέκονται ὅλοι γύρω στὸν τάφο καὶ νίβονται ἀπλώνοντας τὸ δεξιὸ χέρι τους μὲ κρασί καὶ νερό». Εἰς τὴν Λήμνον «κεῖνοι, ποὺ ἀλλάζουν τὸν νεκρὸ, πλύνουν τὰ χέρια τους σὲ μιὰ κούπα μὲ κρασί ὕστερα θὰ πλυνθοῦν καὶ μὲ νερὸ καινούργιο ἀπὸ τὴ βρύση. Κι ὅταν φύγουν ἀπ' τὸν τάφο, ὅλοι θὰ περάσουν ἀπ' τὴ βρύση καὶ θὰ πλύνουν τὰ χέρια τους». Ἄλλοι τὸ νίψιμο τῶν χειρῶν γίνεται πλησίον τῆς ἐξωθύρας ἢ εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας τοῦ ἀποθανόντος· εἰς μέρη τινὰ τῆς Θράκης «εἰς τὸ νερό, μὲ τὸ ὁποῖον νίπτονται, σβήνουν ἕνα ἀναμμένο κάρβουνο» ἢ ἔχουν ἕξω ἀπὸ τὴν πόρτα σὲ κεραμίδια λίγα ἀναμμένα κάρβουνα καὶ ὅσοι γυρνοῦν ἀπὸ τὸ μνήμα πλύνονται ἐπάνω σ' αὐτήν. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια οἱ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τὴν κηδείαν, ἀφοῦ πλυνθοῦν καὶ χωρὶς νὰ σκουπίσουν τὰ χέρια των, νὰ ἐγγίξουν τρεῖς φορὲς φλόγα φωτὸς ἢ πυρᾶς ἀνημμένης; Ποῖος ὁ σκοπὸς τῶν πράξεων αὐτῶν; Ποῦ νίπτουν ὄχι μόνον τὰς χεῖρας, ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ μαντήλι καὶ τὸ τσεμπέρι των;

2. - Καθαρισμὸς τῶν ἐνδυμάτων, τῆς οἰκίας κλπ. Π.χ. εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας «ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο ὁ παπᾶς θὰ γυρίσῃ σὶδὸ σπίτι. Θὰ ἔχουν σαρωμένα καὶ τὰ σαριδία μαζωμένα στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ ἴδιο καὶ τὰ ροῦχα τοῦ πεθαμένου, ἐκεῖνα ποὺ φοροῦσε τὴν ὥρα ποὺ ξεψύχησε, τὰ ἔχουν καμωμένα ἕνα σωρὸ στὴ μέση τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὰ διαβάζει ὁ παπᾶς καὶ τὰ λιβανίζει ἔχουνε λιβάνι καὶ καίει. Θὰ διαβάσῃ ὁ παπᾶς τὴν εὐχὴν κ' ὕστερα θὰ νιφτῇ. Τὸ νερό, ὅσο μείνῃ σὶδὸ κανάτι, πρέπει νὰ τὸ χύσουν, γιὰτὶ ὁποῖος τὸ πιῇ θὰ πεθάνῃ μέσα

στό χρόνο. Τὴν ἴδια μέρα ἢ σὺν τρεῖς πᾶνε καὶ τὰ πλένονν σὲ τρεχοῦμενο νερό κ' ἐκεῖνα ποὺ φόρηγε καὶ τὰ στρωσίδια του οὐλα. Ὑστερα τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς, γιὰ νὰ συχωρέσουν». Εἰς τὴν Ἄν. Κρήτην «ἄμα γυρίζουν ἀπὸ τὴν κηδεῖα, δὲν βάνουν μέσα τὰ ρούχα ποὺ εἶχαν σκεπασμένο τὸν ἀποθαμένο· τ' ἀφήνουν ὄξω καὶ καλοῦν τὴν σαραντίστρα (= γητεύτρα) καὶ τὰ σαραντίζει: παίρνει νερό, βουτᾶ τὰ δάχτυλά της μέσα, τὰ ραντίζει καὶ λέει: σαράντα, τριάντα, εἴκοσι, δέκα, ἕνα, κιανένα. Κατόπι τὰ βάζουν μέσα». Εἰς Ρεῖσοδερε Σμύρνης «μόλις φύγη ὁ νεκρὸς ἀπὸ τὸ σπῖτι, πλύνουν τὰ νεκρορροῦχα ἀμέσως γιὰ ν' ἀλαφρώσῃ ἡ ψυχὴ», εἰς τὴν Σκῦρον τὰ πλύνουν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ «ἂν δὲν προλαβαίνουν ὅλα, πλύνουν ἕνα τοῦλάχιστο». Πολλαχοῦ «σὰ σηκώσουν τὸ λείψανο, σαρώνουν ἀνάποδα» (ἀπὸ τὰ ἔξω πρὸς τὰ μέσα) εἰς τὴν Αἰτωλίαν «τὰ σαρίδια πᾶνε καὶ τὰ ρίχνουν σὲ δίστρατα, ὄχι ἄλλοῦ· δὲν κάνει!»

3. - Ἀνανέωσις τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ πυρός. Διὰ ποῖον λόγον γίνεται αὕτη; Π. χ. εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην χύνουν ὅλο τὸ νερὸ τοῦ σπιτιοῦ «μήπως καὶ ὁ ἄγγελος ξέπλυνε μέσα σ' αὐτὸ τὸ σπαθὶ του». Μετὰ τὴν κηδεῖαν φέρουν ἀπὸ τὴν βρύσιν καινούργιο νερό. Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ σβήνουν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας κάθε φωτιὰ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος καὶ νὰ ἀνάπτουν νέαν φωτιάν;

β') *Περίδειπνα* (Μακαριά, παρηγοριά, (παληγοριά, περιβοργιά), νεκροδείπνο, τάφος, κοινό, πορθιάτικο, συχώριο, στερνάρα κλπ).

1. - Πῶς ὀνομάζεται κοινῶς τὸ γεῦμα, ποὺ παρατίθεται μετὰ τὴν κηδεῖαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος; Φέρει καθεὶς τὸ φαγητόν του ἢ γίνεται ἐτοιμασία ὑπὸ τῶν οἰκείων τοῦ ἀποθανόντος; Εἰς μερικὰ μέρη ἐπὶ τινὰς ἡμέρας δὲν ἀνάπτουν πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος. Ἐπὶ πόσας ἡμέρας ἔξακολουθοῦν τότε οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι νὰ στέλλουν φαγητὰ ἢ γλυκὰ εἰς τὴν πενθοῦσαν οἰκογένειαν; καὶ πῶς λέγονται ταῦτα; (Π. χ. παρηγοριᾶς ἐν Χίῳ καὶ Ἐπτανήσῳ, μικροφάγια ἐν Φολεγάνδρῳ).

Ποῖα τὰ φαγητὰ τῆς παρηγοριᾶς; Ἀπαγορεύεται τὸ κρέας; Ὑπάρχουν εἰδικὰ πρὸς τοῦτο φαγητὰ; Π. χ. εἰς τὴν Σκῦρον μαγειρεύουν τὸ μάτσι, μιὰ σούπα μὲ ζυμαρικά, ποὺ βράζουν μὲ μέλι καὶ κανέλλα καὶ τὴν στέλλουν οἱ συγγενεῖς. Εἰς τὴν Καστορίαν, Ἄρταν κ. ἄ. «τρῶνε μόνο ψαρικό· εἰς Ρεῖσοδερε κ. ἄ. «κάναν ψαρόσουπα μὲ τὸ λεμονάκι, μακαρόνια καὶ τὰ ἔστειλαν στοὺς σπῖτι τοῦ νεκροῦ οἱ παραῆξω. Κρέας δὲν ἔτρωγαν ὡς τὶς σαράντα. Τζάκι δὲν ἄναβαν ὀχτὼ μέρες». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «μόλις πεθάνῃ κανεῖς, τὸ κρέας, ἂν τύχῃ νὰ ἔχουν μέσα στοὺς σπῖτι, τὸ βγάζουν ὄξω ἀπ' τὸ δωμάτιο». Τοῦναντίον εἰς τὸ Γρίζι Πυλίας

«σφάχρουν σφαχτό, φτειάχρουν και φάβα ἢ φάβα ἀπαραίτητη». Ὅμοιος εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κουρέντων τῆς Ἡπείρου, ὅπου τὸ περιδεῖπνον λέγεται κοινό, σφάζουν ἕνα ἢ περισσότερα σφαχτὰ καὶ κάθε συγγενικὴ οἰκογένεια φέρνει κανίσκι, δηλ. μιὰ τυρόπιττα, ψωμί καὶ κρασί. Εἰς τὴν Ἄν. Κρήτην «στὸ πορθιάτικο (= φαγητὸ τοῦ νεκροῦ), πῆρουνε φασουλόριζο, κονικιά, χόντρο· ζυμώνουν ἐπίτηδες κριθίνα ψωμιά, ὄχι κουλλούρες».

2. - Τὸ τραπέζι τῆς μακαριᾶς. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ φαγητά; εἰς συνήθη ὑψηλὴν τράπεζαν ἢ εἰς χαμηλὰ τραπεζάκια ἢ καταγῆς, εἰς τὸ πάτωμα; Π. χ. εἰς τὴν Σινώπην «στρώνουν χάμω ἀπάνω στὸ χαλλ πεσκίρια ἀγιοταφίτικα, καθίζουν ὄλοι γύρω-γύρω καὶ τρῶν τὴ σούπα (φασόλια, ὄ,τι δῆποτε). Εἰς τὴν Ἀταλάντην «δὲν στρώνουν τραπέζι, ἀλλὰ κάθονται χάμω καὶ τρῶνε. Τρώγοντας ἀφήνει ὁ καθένας στὴ μέση τοῦ τραπεζιοῦ ἀπὸ ἕνα ψίχουλο ἢ κάτι παρόμοιο γιὰ τὸ νεκρό». Ὅμοιος εἰς Λοζέτσι Ἡπείρου «ὄχιτὼ μέρες στὴ σειρὰ ὄλοι οἱ συγγενεῖς, οἱ νονοί, οἱ γνωστοί, κάθε πρωῖνὸ κάνουν τηγανίτες, πᾶνε στὸ σπῆτι τοῦ νεκροῦ, τίς βάζουν καταῆς καὶ τρῶνε. Δὲ στρώνουν τάβλα στὸ νεκρό· στρώνουν μιὰ πετσέτα καταῆς, τίς βάζουν ἐπάνω, κάθονται κι αὐτοὶ κάτω καὶ μοιρολογοῦν μαζί:

«Τὶ κάθεται, νοικοκυρά, καὶ ξυλοκουβεντιάξεις;

— Φίλοι, καλῶς ὠρίσεται κ' ἐμᾶς κακῶς μᾶς βρῆταν

Εἰς χωρία Ἀδριανουπόλεως «δὲν ἔτρωγαν διὰ περόνης ἢ κοχλιαρίου, ἀλλὰ διὰ τῆς χειρός, διὰ νὰ μὴ χουλιاریσ' ὁ θάνατος καὶ ἄλλους». Ποῦ ἄλλοῦ γίνονται ταῦτα;

3. - Ἡ μακαριά μὲ τὸ κρασί. Ἐκτὸς τῶν φαγητῶν τί ἄλλο παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης; Παραδείγματα: Εἰς τὴν Αἰτωλίαν «ἕνα ποτήρι μὲ κρασί γιομάτο τὸ βάνουν καὶ στέκεται στὴ μέση στὸ τραπέζι. Ἀπ' αὐτὸ κανένας δὲν πίνει εἶναι τοῦ νεκροῦ. Τὸ κοιτᾶνε. Κάποτε ἔρχεται μιὰ μνῆγα παρδαλούλα καὶ πετάει γύρω στὸ ποτήρι. Αὐτὴ, λένε πὼς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου. Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν «βάζουν καταγῆς τραπέζια χωρὶς τραπεζομάνδηλα καὶ πετσέτες. Πάνω στὰ τραπέζια βάζουν ἕνα ποτήρι κρασί, ἕνα καρβέλι ψωμί ἀλάκερο κ' ἕνα πιάτο βρασμένο σιτάρι καὶ κηριά... Ἀφοῦ μαζευτοῦν ὄλοι, ἕνας ἀπὸ τοὺς σπιτικούς, τοὺς πὺδ κοντινοὺς τοῦ πεθαμένου, πίνει τὸ ποτήρι τὸ κρασί. Ἄν εἶναι παιδί ἢ κορίτσι ἀνύπαντρο, πίνει τὸ κρασί ἢ μάννα, ἂν ἄντρας, ἢ γυναῖκα του κλπ. (Πορβλ. «πικρὸ ποτήρι ἦπια ἢ μούρη μ'»).

Εἰς τὴν Σινώπην «οἱ παραστεκάμενοι τοῦ σπιτιοῦ ἔχουν ἐτοιμάσει στὸ δωμάτιο ποῦ πέθανεν ὁ ἄνθρωπος ἕνα τραπέζι· ἔχουν κόψει φέτες ψωμί, βάζουν καὶ κρασί σὲ μιὰ σουπιέρα. Ὁ παπᾶς διαβάζει τρισάγιο καὶ κατόπιν κορίτσια παίρ-

νον κομματάκια ψωμί, τὰ βουτοῦν μέσα στὸ κῆρασι καὶ δίνουν σὲ καθένα ἀπὸ ἓνα κομμάτι. Αὐτὸς τὸ παίρνει, τὸ τρώει καὶ λέει: ὁ Θεὸς σχωρέσοι τοτε. "Αμα τελειώση ἡ μακαριά, φεύγουν ὄλοι οἱ ἄλλοι καὶ μένουν οἱ στενοὶ συγγενεῖς καὶ οἱ φτωχοὶ καὶ τρῶνε τὴ σούπα». Εἰς τὴν περιοχὴν Ἄδριανουπόλεως, πρὶν παρακαθίσουν εἰς τὴν μακαριάν, ρίπτουν τεμάχια ἄρτου εἰς μέγα ποτήριον οἴνου καὶ πίνουν ἐκ τοῦ ἰδίου ποτηρίου ὄλοι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος. Κατόπιν τρώγουν πιλάφι, τυρὶ καὶ κρόμμυα καὶ ἐν νηστεία ἐλαίας. Ἐφ' οὗ δὲ φάγουν τὴ μακαργιά, θέτουν ἓνα κάρβουνον εἰς τι ποτήριον πρασίνου χρώματος καὶ τεμάχιον σιδήρου, διὰ τὴν σβήσῃ ἡ θλίψις». Ποῦ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἱερέως ἀπὸ τὴν παρηγοριάν θραύουν ὄπισθεν αὐτοῦ κεραμίδα;

4. - Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ γίνεται ἡ παρηγοριὰ εἰς τὸ νεκροταφεῖον, πλησίον τῆς ἐκκλησίας; Π. χ. εἰς χωρία τινὰ τῆς Ζακύνθου εὐθὺς μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν στήνουν τραπέζια καὶ πάγκους πλησίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ νεκροταφεῖου γιὰ τὸ συχῶριον. Ποῦ μετὰ τὴν μακαριάν συνήθιζον νὰ ρίπτουν τὸ λιθάρι ἢ νὰ τρέχουν ἀγωνιζόμενοι ποιὸς θὰ προσπεράσῃ;

5. - Γίνονται νεκρικὰ δεῖπνα καὶ κατὰ τὰ μνημόσυνα (παπαδοφιλέματα ἐν Μάνη, ψαλμὸς ἐν Κοτυώροις, μακαριά ἐν Ἄρτη); Π. χ. ἐν Μαλιτζίνα Μακεδονίας οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι πηγαίνουν μετὰ ἑτοιμασίαν φαγητῶν καὶ τὴν 9ην μετὰ τὸν θάνατον ἡμέραν εἰς τὴν οἰκίαν καί, πρὶν εἰσελθῶν εἰς αὐτήν, φωνάζουν ἔξωθεν, μοιριολογοῦν καὶ κατόπιν τρώγουν. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου «τὴ μακαριά τ' γκάνεις ὅποι θέλ'ς, στίς σαράντα, στίς τρεῖς μῆνες. Σφάζεις μίαν ὄρθα, ἓνα ζουντανὸ κι καλαίνεις τίς συγγενεῖς κι τρῶσι».

γ') Ἐλεημοσύνη ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ.

Διανομὴ σίτου, ἐνδυμάτων, χρημάτων κλπ. εἰς τοὺς πτωχοὺς.

Π. χ. εἰς τὰς Κυδωνίας «τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ τὰ πλύνουν καὶ τὰ μπαλώουν καὶ κατόπιν τὰ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς. Μόνο μὴ φορεσιά κρατοῦν νὰ τὴν δώσουν στὰ σαράντα. Τὰ ροῦχα τὰ δίνουν πλυμένα, μπαλωμένα ὅπως θὰ τὰ δώσης, ἔτσι θὰ τὰ βρῇ ὁ νεκρὸς σου». Πρέπει δὲ τὰ ροῦχα τοῦ νεκροῦ νὰ μὴν τὰ ἰδῇ τὸ φεγγάρι καὶ νὰ μὴ τὰ δρασκελίση γάτα (Ἄδριανούπολις).

Εἰς τὴν Κορώνην «τὸ πρῶτο πιάτο τοῦ φαγοῦ, ποὺ θὰ βγάνουν ἀπὸ τὸ τσουκάλι ἀνήμερα τ' Ἁγιοβασιλεῖοῦ, τὸ δίνουν σὲ φτωχὰ παιδάκια, γιὰ νὰ σχωρεθοῦνε οἱ πεθαμένοι. Ἄν δύνεται κανεὶς, μεράζει καὶ περισσότερα».

Ἡ ἐλεημοσύνη δίδεται εἰς τὸ ὄνομα ὠρισμένου ἐκ τῶν ἀποθανόντων; Π. χ. εἰς τὰ Κοτύωρα «στ' ὄνομα τοῦ πεθαμένου θὰ διναν μίαν ἐλεημοσύνη, θὰ ἔντυναν ἓναν φτωχό, θ' ἀναλάμβαναν τὴν διατήρησιν μιᾶς φτωχῆς οἰκογενείας» κλ.

δ') *Ἄλλαι νεκρικοὶ συνήθειαι τῶν τριῶν ἢ σαράντα πρώτων ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ αἱ σχετικοὶ μὲ αὐτὰς δοξασίαι περὶ ψυχῆς.*

Λύχνος ἢ ἀκοίμητο καντήλι, προσφοραὶ σίτου ἢ ἄρτου καὶ ὕδατος εἰς τὸν νεκρὸν ἐπὶ τοῦ τάφου ἢ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου οὗτος ἐξέπνευσεν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Τὸ *καλημέρισμα* τοῦ νεκροῦ κτλ.

Παραδείγματα: Εἰς Ἐξαμίλιον Θράκης «*τὴν πρώτη βραδεὶά μετὰ τὴν κηδεῖαν μαζεύονται οἱ συγγενεῖς εἰς τὸ σπίτι τοῦ κηδευθέντος, ὅπου γεμίζουν ἕνα πιάτο νερὸ καί, ἀφοῦ στήσουν εἰς τὰ χεῖλη του τρία κηρία, τὸ τοποθετοῦν εἰς τὸ μέρος, ὅπου ὁ νεκρὸς ἐξεψύχησε. Πέριξ αὐτοῦ κάθηνται οἱ συγγενεῖς, μέχρις ὅτου λειώσουν τὰ κηρία καὶ σβῆσουν μόνα των. Κατόπιν ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ ἐν λόγῳ πιάτου πίνουν ὅλοι οἱ παρευρισκόμενοι, πρῶτα οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς καὶ κατόπιν ὅλοι οἱ ἄλλοι. Αὐτὸ διαρκεῖ τρεῖς νύχτες καὶ λέγεται ξενύχι». Εἰς Ἀγιάσσον Λέσβου «*στὸ μέρος πὸν πέθανε ὁ νεκρὸς τρεῖς βραδεῖες χύνουν νερὸ καὶ πλύνουν τὸ μέρος, κρομοῦν καὶ μαρχαμᾶ (= πετσέτα) στὴν πόρτα, νὰ σφουγγίξῃ τὸ μαχαῖρ᾽ ὁ ἄγγελος, νὰ φύγουν τὰ αἵματα. Λέει πὼς βλέπουν αἵματα καὶ τὰ πλύνουν». Εἰς τὴν Τσανδῶ «*τρεῖς βραδεῖες στὸ μέρος πὸν ξεψύχησεν ὁ νεκρὸς βάζουν μιὰ πράσινη πινάκα μὲ νερὸ καὶ τρεῖς βοῦκες ψωμί, ἀνάπτουν τὴ λαμπάδα, πὸν ἔκαιε στὸ κεφάλι τοῦ πεθαμένου, καὶ θυμιάζουν τὸ νερό. Ἡ ψυχὴ θὰ ἔλθῃ νὰ πιῇ νερό· μιὰ μυγίτσα λογουρίζει καὶ λένε πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ ψυχὴ του, πὸν τρεῖς βραδεῖες ὅλο ἐκεῖ τρογυρνᾷ. Ὁ ἄγγελος ὡς τὰ σαράντα τὴν τρέχει δῶ καὶ κεῖ θὰ πάρῃ τὰ κόλλυβά της· κ' ὕστερα θὰ πάγ᾽ στὸν τόπο της, ἀφοῦ πρῶτα ζυγισθῇ. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀέρας». Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, «*λένε πὼς ὁ πεθαμένος διψᾷ εἰς τὴν τρεῖς μέρες καὶ μέσα πὸν εἶναι θαμμένος. Τοῦ φέρονουν λοιπὸν ὡς τὴν τρεῖς μέρες ἀράδα κάθε βράδν ἀπὸ ἕνα τσουκάλι νερὸ καὶ τὸ χύνουν στὸ κεφάλι του, γιὰ νὰ πιῇ». Ὁμοίως εἰς τὸ Ἄλμαλι Μαλγάρων «*ἐν ἡ δύο κοράσια πηγαίνουν τρεῖς κατὰ σειρὰν ἡμέρας περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου εἰς τὸν τάφον καὶ ποτίζουν τὸν πεθαμμένον, ἂν δ' εἶναι λεγῶ, ποτίζεται σαράντα κατὰ σειρὰν ἡμέρας». — Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ χύνουν ἐντὸς τοῦ τάφου οἶνον δι' ὀπῆς ἐπίτηδες ἀνοιγμένης;*****

Εἰς τὴν Νάξον «*ἀφήνουν τὸ σπίτι τρεῖς μέρες ἀσκοῦντιστο, γιὰτὶ ἡ ψυχὴ τοῦ πεθαμένου τρογυρνᾷ ἐκεῖ καὶ μπορεῖ νὰ τὴν πετάξῃ μὲ τὰ σκουπῖδια». Εἰς τὴν Περιστερὰν Θράκης «*ἂν πεθάνῃ βρέφος, ἡ μητέρα του κοιμᾷται τρεῖς νύκτες εἰς ἄλλο σπίτι, διότι τὴν ζητεῖ καὶ κλαίει». Εἰς τὰ Σφακιά ὀλόκληρον 40ῆμερον ἀπὸ τοῦ θανάτου «*ἡ χήρα ἢ ἡ μήτηρ τοῦ νεκροῦ θέτει ἐπὶ τῆς τραπέζης ὅλα τὰ ἐτοιμασθέντα φαγοπότια καὶ ὕδωρ, ἀνάπτει κηρίον ἢ λύχνον, εἶτα θυμιάζει ἐπ' αὐτῶν λέγουσα:***

*Ἐκεῖ πὸν δειπνήσῃ δ' Χριστὸς κ' οἱ Λώδεκ' Ἀποστόλοι
νὰ τρώῃ καὶ νὰ χαίρεται, ἄντρα μου, ἡ ψυχὴ σου.*

Ταῦτα πράττει καὶ λέγει ἡ γυνὴ καὶ εἰς ὅλα τὰ νενομισμένα μνημόσυνα τοῦ ἔτους. Ταῦτα διανέμονται εἰς πτωχὰς οἰκογενείας·

Πῶς γίνεται τὸ *καλημέρισμα* τοῦ νεκροῦ τὴν ἐπομένην τοῦ ἐνταφιασμοῦ του; Τί τοῦ πηγαίνουν; Π.χ. εἰς τὴν Σινώπην «οἱ συγγενεῖς πολλὴν προῶν ἔπαιρναν ἓνα πανέρι μεγάλο, γεμᾶτο φροῦτα, σῦκα, μήλα κλ. καὶ πήγαιναν στὸ νεκροταφεῖο. Ἐκεῖ διάβαζεν ὁ παπᾶς τρισίγιο καὶ μοίραζαν τὰ φροῦτα στοὺς φτωχοὺς».

Ε'. - Μνημόσυνα.

α') *Τὰ κατ' ἰδίαν μνημόσυνα.*

1. - Κατὰ ποῖα χρονικὰ διαστήματα γίνονται ταῦτα καὶ πῶς διακρίνονται; Π.χ. τὰ *τρίμερα* ἢ τὰ *τρίτα*, τὰ *νιάμερα* ἢ τὰ *ἐννιαῖτα* (Γορῖτσι), τὰ *εἴκοσι* ἢ τὰ *εἰκοστὰ* (Κίος), τὰ *σαράντα*, τὰ *τριμήνια*, τὰ *ξαμήνια*, τὰ *ἐννιαμήνια*, τὰ *χρόνια*, τὰ *διπλόχρονα* (Κύθνος), τὰ *τριπλόχρονα* (Νάξος). Γίνεται μνημόσυνον καὶ καθ' ἑκάστην ἐπέτειον τοῦ θανάτου; (τὰ *συναπαντήματα* ἐν Ἰνναχωρίῳ Κρήτης, τὰ *χρονογύρια* ἐν Οἰνίῳ Πόντου).

Ποῖαι ἄλλαι διακρίσεις γίνονται μεταξὺ μνημοσύνων; Π.χ. ἐν Σινασσῶ Καππαδοκίας τὰ μνημόσυνα διεκρίνοντο εἰς μικρὰ (*ἄμωμες*) καὶ μεγάλα, τὰ ὅποια ἐλέγοντο *κανίσκια* μὲν, ὅταν διενέμοντο καὶ τροφαὶ εἰς πτωχοὺς, *μνημόσυνα* δέ, ὅταν μόνον κόλλυβα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἔπειτα γεῦμα ἐν τῇ οἰκίᾳ. Ἐπίσης ἐν Χίῳ λέγεται τὸ μνημόσυνον *ταγιστόν*, ὅταν γίνεται μὲ ζαχαρωτὰ καὶ φαγητὰ.

2. - Πῶς γίνεται ἡ πρόσκλησις εἰς μνημόσυνον; Π.χ. εἰς τὴν Ἀράχοβαν Παρν. «στὶς *σαράντα*, στὶς *ἑξ μῆνες* καὶ στὸ χρόνο *ρογεύουν* στὰ *σπίτια* *στάρ'*, δηλ. *μοιράζουν* *κόλλυβα* μ' ἓνα *πιατέλλο* ἀπὸ τὸ *καλάθι*. *Παρασκευὴ βράδν* θὰ *ρογέψης* τὸ *στάρ'* γιὰ νὰ *ρθοῦν* τὸ *Σάββατο* στὸ *μνημόσυνον*». Εἰς τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας «ἡ *σάβανώστρα* στὰ *σαράντα* *μοίραζε* στὰ *σπίτια* *κεσεδάκια* μὲ *κολλυβοζούμι* κ' ἔλεγε σὲ *ποιὰ* *ἐκκλησία* θὰ *γίνῃ* τὸ *μνημόσυνον*». Ὁμοίως εἰς τὰ Κοτύωρα «μιά *γυναίκα* ἢ *παιδιά* μὲ *κόλλυβα* μέσα σὲ *πιάτα* *ρηχὰ* τοῦ *φαγητοῦ* *προσκαλοῦσαν* στὸ *μνημόσυνον* τοὺς *φίλους*».

3. - Ποῖον ἐκ τῶν μνημοσύνων τούτων θεωρεῖται μεγάλο μνημόσυνον καὶ ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατ' αὐτὸ α) ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ β) ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ; Χοῦν ὕδατος ἢ οἴνου καὶ προσφοραὶ τροφίμων εἰς τὸν νεκρόν. Ἐστίασις πτωχῶν, ἐλεημοσύνη καὶ ἀγαθοεργίαι ὑπὲρ τοῦ νεκροῦ. Διανομὴ κολλύβων, ἄρτων ἢ γλυκυσμάτων.

Παραδείγματά τινα: Εἰς τὴν Σέριφον «στὶς *τρεῖς* *μέρες* ἀπὸ τὸ *θάνατο*

κάνουν ένα πιάτο κόλλυβο, τὸ πᾶνε ἐπάνω στὸν τάφο, τὸ μνημονεύει ὁ παπᾶς καὶ κατόπιν σποῦνε τὸ πιάτο ἐπάνω στὸν τάφο καὶ σκορπίζονται τὰ κόλλυβα, γιὰ νὰ φᾶνε οἱ πεθαμένοι». Εἰς τὴν Τσανδὸ τῆς Θράκης «τὴν τρίτη μέρα πολὺ πρωτὶ, πὺν ἀκόμα τὸ ἄστρο εἶναι στὸν οὐρανό, οἱ σπιτικοὶ θὰ πᾶνε στὸ μνήμα νὰ τρισ-αγιάσνε. Ἀνάφτουν κεριά, θὰ θυμιάσουν τὸν τάφο ὅλοι μὲ τὴν ἀράδα μὲ τὴν κεραμίδα τοῦ σπιτιοῦ, θὰ χύσουν τὸ νερὸ τῆς πινάκας ἐπάνω στὸ μνήμα νὰ δρο-σισητῆ ἢ ψυγῆ τοῦ πεθαμένου, τὶς τρεῖς βοῦκες παραχώνουν ἐπάνω στὸν τάφο καὶ τὴν πινάκα ἀφήνουν μπρούμυτα ἢ τὴν σπάνουν ἐπάνω στὸ μνήμα, καθὼς καὶ τὸ πινάκι, πὺν εἶχε τὸ κρασί». Εἰς τὴν Ἀνασελίτσαν Μακεδονίας «στὶς τρεῖς μέρες τὸ πρωτὶ φέρουν στὸ μνήμα πίττα, γλυκό, λαγγίτες καὶ φρούτια, σταφύλια, ἀπίδια, πορτοκάλια, κνιδῶνια κ. ἄ. καὶ τὰ μοιράζουν μεταξὺ τους οἱ γυναικες». Εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν «τὴν 40ὴν ἡμέραν μετὰ τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ μνημόσουν πηγαίνουν εἰς τὸ μνήμα καὶ ἐπιχέουν ὕδωρ. Πάλαι συνήθιζον νὰ σφαγιάζωσι θύματα (κουρμπάνια) καὶ νὰ τὰ διανέμουν κατὰ μερίδας μετὰ τῶν κολλύβων καὶ ἄρτου εἰς τὰς οἰκίας». Ὁμοίως εἰς τὴν Σκῦρον «κάνουν καὶ κουρμπάνι, φαῖ μὲ κρέας καὶ ρύζι, καὶ τὸ μοιράζουν στοὺς φτωχοὺς σὲ μονὰ σπίτια (3, 5, 7, 9) γιὰ τὸ σχώ-ριο». Εἰς Ρεῖσοδερε Σμύρνης «στὰ τρίμερα καὶ στὰ νιάμερα κάνανε κόλλυβα, στὰ σαράντα καὶ στὰ ξάμηνα, στὰ νιάμηνα καὶ στὰ χρόνια κάνανε πίττες· ἀραιώναμε μέλι καὶ βουτούσαμε κομμάτια πίττες κ' ἤβγαίναμε στοὶ δρόμοι βράδν βράδν, πὺν γύριζεν ἡ ἀργατεία ἀπὸ τὴ δουλειά, καὶ τοὺς δίναμε κ' ἔπαιρναν νὰ σχωρέ-σουν». Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν μνημοσύνων χύνουν οἶνον ἐν-τὸς τῶν τάφων δι' ἐπίτηδες ἀνοιγμένης ὀπῆς. (Ποῦ ἄλλου γίνεται τοῦτο;) Χύνουν οἶνον ἐκ ποτηρίου πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ;

Εἰς τὸ Γορίζι Πυλίας «στὰ σαράντα βράζανε λεβέτια δλάκερα μὲ στάρι καὶ μὲ φαγητὰ διάφορα, σφάχνανε σφαχτό, μαγειρεύανε φάβα, ρύζι, κάθε λογῆς φαγιά. Στρώνανε τραπέζια ὄξω σὲ πλατώματα καὶ μαζευοῦνταν ὅλο τὸ χωριό. Ὑστερα δὲν κάνανε τραπέζια, μονάχα φαῖ μοιράζανε στὰ σπίτια. Τώρα δὲ μοι-ράζουνε παρὰ τὸ στάρι». Εἰς τὸ Βλαχώρι τῆς Ἡπείρου «στὰ σαράντα πηγαίνει ὅλο τὸ χωριό καὶ τρώει, ἕνας ἀπὸ κάθε σπίτι. Καθένας ὅμως κραταίει καὶ τὶς πίττες του καὶ τὴ ρακή του». Εἰς Μουσταφᾶ Πασᾶ κατὰ τὸ μνημόσουν τῶν σαράντα «ἐτοιμάζεται τραπέζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας τοποθετοῦνται μία φιάλη μὲ ρακήν, δύο πινάκια πλήρη φαγητῶν, ἐν βαθὺ πινάκιον μὲ κολλυβόζωμον, σταμνίον πλήρες ὕδατος, προσφορά, κόλλυβα, ἄρτοι, μία πετσέτα καὶ μία πλήρης ἐνδυμασία. Οἱ προσ-κεκλημένοι φέρουν φαγητὰ καὶ ἄρτον καὶ κάθηνται περὶ τὴν τραπέζαν. Ὁ ἱερεὺς ἔρχεται καὶ ψάλλει τὸν Ἄμωμον ἐκτενωῶς μετ' Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελίου νεκρω-σίμων, μεθ' ὃ ἡ οικοδόσποινα προσφέρει εἰς τὸν ἱερέα σταμνίον ὕδατος, ὅστις

ἐκχέει ἐξ αὐτοῦ ὀλίγον ὕδωρ, τὸ αὐτὸ δὲ κάμνουν ὄλοι οἱ παρευρισκόμενοι, ἐκχέοντες ὕδωρ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σταμνίου. Ἡ οἰκοδέσποινα διανέμει τεμάχια ἄρτου καὶ φαγητὰ εἰς τοὺς παρευρισκομένους καὶ προσφέρει εἷς τινα ἐξ αὐτῶν ὀλόκληρον τὴν ἐνδυμασίαν (ὑποκάμισον, ἐσώβρακον, βρακίον, περικνημίδας, ὑποδήματα, ἐπενδύτην, πῖλον, πετσέταν καὶ πρόσφορον). Ἐν μνημονεύεται γυνή, γυναικίαν ἐνδυμασίαν. Εἰς ἄλλον προσφέρει ψάθαν, στρῶμα, προσκέφαλον καὶ πρόσφορον· εἰς ἄλλον τὴν τράπεζαν μὲ ὄλα τὰ ἐπ' αὐτῆς. Ἐπειτα τρώγουν καὶ φεύγουν οἱ ἐλεθθέντες. Ἐπίσης εἰς τὴν Σινώπην «στὶς ἐννιά μέρες τὸ πρῶτ' πηγαίνουν οἱ συγγενεῖς στο στίτι τοῦ νεκροῦ καὶ ζυμώνουν ψωμάκια ἐκατοδραμίστικα, τὰ πῆνουν καὶ τὰ ἔχουν τὸ μεσημέρι ἔτοιμα. Ἄλλες μαγειρεύουν, πῆνουν κρέας μὲ ροβίθια, πιλάφι, κλ. Τὸ μεσημέρι καλοῦν ὄλους τοὺς φτωχοὺς, μένουν κ' οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι, στρώνουν χάμω ἐπάνω στο χαλὶ τ' ἀγιοταφίτικα πεσκίρια, βάζουν ἐπάνω τὰ φαγητὰ καὶ κρασί μὲ ζάχαρη, καθίζουν καὶ ὄλοι γύρω, παίρνει καθένας τὸ ψωμάκι του (τὸ χλίο ψωμί), τὸ κόβει μὲ τὸ χέρι, ὄχι μὲ μαχαίρι, βουτᾶ πρῶτα ἓνα κομμάτι στο κρασί καὶ εὐχεται: Θεὸς σχωρέσοι τονε. Ἄλλο κακὸ νὰ μὴ δῆτε. Καλὴ παρηγοριά».

Γίνονται γεύματα παρὰ τοὺς τάφους κατὰ τὰ μνημόσυνα;

Τί ἄλλο μοιράζεται μετὰ τῶν κολλύβων εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ εἰς τὴν οἰκίαν κατὰ τὰ μνημόσυνα; Π.χ. εἰς τὴν Ἡπειρον μοιράζονται ἀναπάψμα, τεμάχια ἄρτου τετράγωνα, βουτηγμένα εἰς κρασί ἢ εἰς μέλι, ψυχούδια ἐν Δημητσάνη, ἀπαλεριά ἐν Χίῳ, φουγάσα ἐν Τήνῳ, βλογίδια εἰς Ἀγιάσσον Λέσβου, κουμπανάκια ἐν Ἱεραπέτρῳ, ψυχόπιτες ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ποῖος ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των;

4. - Λειτουργίαι τελούμεναι ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος (ψυχολειτουργία ἐν Ἀραχόβῃ, μακάριση ἐν Ἀρτοτίνῳ, σαραντάρι ἐν Κρήτῃ, συλλεῖτουργο πολ- λαχοῦ). Π.χ. εἰς τὴν Ἀρτοτίναν «τὶς μεγάλες σαρακοστάδες φκειάν'νι μακάρισ' (=μεγάλῃ λειτουργίᾳ), φκειάν'νι στάρ', ψ'χούδια (ψωμάκια) πᾶνι στ' ἐκκλησίᾳ καὶ κρασί στ' τσίτσις, ρακὶ στὰ παγούρια, φασούλια... γιὰ σχώριον». Σαραντάρι ἐν Κρήτῃ εἶναι 40 λειτουργίαι εἰς τὴν σειρὰν «γιὰ νὰ μνημονεύουνε τὰ πεθα- μένα», Σαββατόχρονο δὲ εἰς τὴν Νάξον ἡ ἐπιμνημόσυνος λειτουργία, ἡ τελου- μένη κάθε Σάββατον ἐπὶ ἐν ὀλόκληρον ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τινός.

5. - Μνημόσυνα τελούμενα ἐκτάκτως κατόπιν ἐνιπνίου ἢ ὄπτασίας. Πρὸβλ. τὰς φράσεις Κοτυωριτῶν τοῦ Πόντου: «ὁ σχωρεμένον ὁ πάππο μ' ἐροματιάσε με» ἢ «ἴστεα ἐκάθουμνε κ' ἔπλεκα ἢ σχωρεμέντσα ἢ μάννα μ' ἔρθεν σ' ὀμμάτιά μ' ἀπάν' ἢ ἐφάνθε με».

6. - Πρόνοιαι περὶ τελέσεως μνημοσύνων καὶ κολλύβων, περὶ ἀμοιβῆς ἱερέων κλπ. ἐξόδων ἐν διαθήκαις. Πρὸβλ. τὰ ἱκανὰ ἐν διαθήκαις Χίου, τὸ ψυχομοίρι ἢ ψυχομερίδιον Κύθνου, γιὰ τὸ μακάριο Τήνου κλ.

β') *Γενικά μνημόσυνα ὑπὲρ τῶν ψυχῶν (Ψυχοσάββατα).*

1. — Ποῖα εἶναι τὰ Σάββατα τῶν ψυχῶν; Εἶναι τὰ Σάββατα τῶν Ἀπόκρεω ἢ τὰ πέντε πρῶτα Σάββατα τῆς Μεγ. Σαρακοσιῆς; Ποῖον ἐξ αὐτῶν θεωρεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν Σάββατον τῶν ψυχῶν;

2. — Ποῖα τὰ ἐθιζόμενα κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Ψυχοσαββάτων (τὰ *Ψυχοπαράσκενα*) ἐπὶ τῶν τάφων ἢ κατ' οἶκον; Π.χ. κάμνουν κόλλυβα καὶ προσφορὰς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Σαββάτου καὶ διὰ τὸ μνημα. Εἰς τὴν Θράκην «*μαγειρεύουν ριζόγαλο* (κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα τῆς Ἀποκριᾶς) ἢ *φασούλια καὶ λαθύρι, βάζουν μαῦρο πιπέρι καὶ μοιράζουν στὰ σπίτια γιὰ σχώρηση στὰ πιάτα. Θὰ πᾶνε καὶ στὴν ἐκκλησίᾳ κρασί καὶ τὸ μεριδοχάρτι*». Εἰς τὴν Μάνην τὴν παραμονὴν τοῦ Ψυχοσαββάτου χύνουν ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι κρασί καὶ νερὸ ἢ θέτουν ψωμί, κερὶ, σπερνὰ καὶ συγχρόνως χύνουν κρασί καὶ νερό». Ποῦ ἄλλοῦ γίνεται τοῦτο;

3. — Ποῖα ἡ ὀνομασίᾳ τῆς ἱεροτελεστίας, ποῦ γίνεται κατὰ τὰ Ψυχοσάββατα; (*Συλλείτουργο, δωδεκαλείτουργο ἢ σκουτέλι, σαραντᾶρι ἢ σαρανταλείτουργο κλ.*). Ποῖαι αἱ συνήθειαι κατὰ τὰ Σάββατα ταῦτα; Π.χ. εἰς τὴν Χίον τὸ Σάββατον τῆς Τυρινῆς «*μοιράζουν εἰς τὴν γειτονίαν λαγάνες μὲ τυρὶ καὶ κρασί, γιὰ νὰ μακαρίσουν τὰ πεθαμένα*». Εἰς τὴν Φιλιππούπολιν μοιράζουν τὴν *κρασοψυχιά*, δηλ. τεμάχια ἄρτου σχήματος ῥόμβου, ἐπιχρισμένα μὲ μέλι καὶ κανέλλαν καὶ διαβροχόμενα δι' οἴνου.

4. — Ποῦ τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς λέγεται τοῦ *Ρουσαλιοῦ* καὶ πῶς ἐορτάζεται; Ποῖαι δοξασίαι περὶ ψυχῶν ἀναφέρονται εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Ρουσαλιοῦ; Ποῦ τὰ Ρουσαλία γίνονται τὴν ἑβδομάδα τῆς Διακαινησίμου καὶ ποῖαν ἡμέραν ταύτης; Γίνεται τότε καμία πανηγυρις ἢ ἐπικρατοῦν ἔθιμα ἰδιάζοντα; Π.χ. εἰς τὸ Κωσταραζί Καστορίας «*τῆς Πεντηκοστῆς σκύβουν στὴν ἐκκλησίᾳ, γονατίζουν, γιὰτι περνοῦν οἱ πεθαμένοι. Πρέπει νὰ σκύψουν μὲ κλεισμένα τὰ μάτια βάζουν στὰ μάτια φύλλα ἢ τριαντάφυλλα, γιὰ νὰ μὴ βλέπουν καθόλου· ἐπειδὴ, ἂν τὴν ὥρα, ποῦ περνοῦν οἱ πεθαμένοι, ἔχουν ἀνοιχτὰ τὰ μάτια, τοὺς γνωρίζουν, κλαῖνε καὶ λυπιοῦνται καὶ δὲ θέλουν νὰ πᾶνε μὲ τοὺς ἄλλους στὴ σειρά*». Εἰς τὴν Φράγκαν, συνοικισμὸν ποιμένων παρὰ τὸ Ἀῖγιον, «ἡ ἐορτὴ τῶν Ρουσαλιῶνε ἐορτάζεται τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς οὕτω: Συναθροίζονται οἱ κάτοικοι ἀπὸ πρωίας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, κομίζοντες τυρὸν καὶ κρέατα ἐψημένα κατατεμαχισμένα, ἐν οἷς καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ σφαγέντος θύματος, ἰδίᾳ ἀρνίου, καὶ αὕτη ἐψημένη. Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἱεροτελεστίας ἐξέρχονται οἱ ἐκκλησιασθέντες καὶ κάθηνται ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ σειρὰν καὶ κατὰ ἡλικίαν. Αἱ γυναῖκες τότε διανέμουν τὰ τεμάχια τοῦ κρέατος ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ ἱερέως, εἰς τὸν ὁποῖον δίδουν τὴν κεφαλὴν, εἰς δὲ τὸν κατόπιν τοῦ ἱερέως καθήμενον βοθητὸν αὐτοῦ ἢ

ψάλτην δίδουν τὴν πλάτην. Κατόπιν ἄρχεται ἡ διανομὴ τοῦ τυροῦ». "Ἐν ἡκολούθει χορὸς ἢ διασκεδάσεις δὲν ἐνεθυμεῖτο ὁ ἀνακοινώσας τὰ ἀνωτέρω (Λαογραφ. Δ', 324). Ποῦ ἄλλοῦ συνηθίζεται ἡ ἐορτὴ αὕτη; Ποία ἡ ἔννοια τῆς φράσεως: «*Τοῦ Ρουσαλιοῦ τὸ Σάββατο ποτὲ του νὰ μὴν ἔρθῃ*» καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως κάθε ἐργασίας κατὰ τὰ Ψυχασάββατα;

5. - Σκοπὸς καὶ ὠφέλεια τῶν μνημοσύνων κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ.

Π.χ. «*Εὐτοῦνα πᾶνε κανίσκια στὸ Θεό. Τὰ παίρνει ὁ ἄγγελος καὶ τὰ πάει στὸ Θεό, γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ. Ἄμα δὲν τοὺς κἀνης στᾶρι καὶ λειτουργία, ἔρχονται στὸν ὕπνο σου καὶ σοῦ τὰ ζητᾶνε*» (Κορώνη). «*Τὸ στᾶρι τὸ βράζουν, γιὰ νὰ χτυπήσῃ ὁ ἀγνὸς ἀπάνω στὸ Θεό*» (Καστορία). Εἰς τὰς Κυδωνίας τὰ σαράντα γίνονται 2-3 μέρες πρὶν, «*γιὰ νὰ πάῃ τὸ κόλλυβο στὸν ἄλλον κόσμον, πρὶν ἀπὸ τὸ νεκρό. Γιατὶ ὁ νεκρὸς γυρίζει 40 μέρες κι ἀπάνω στὶς 40 πάει στὸν ἄλλον κόσμον καὶ βρίσκει τὰ κόλλυβα*». «*Ἐν περνοῦσαν οἱ κανονισμένες ἡμέρες (3, 9, 40), χωρὶς τὸ μνημόσυνο, ὁ πεθαμένος θά 'παιρνε κι ἄλλον σπιτικό του στὸν τάφο*» (Κοτύωρα).

γ') **Κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τάφους κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτὰς** (Χριστοῦγεννα, Πρωτοχρονιά, Μεγ. Παρασκευὴν, Πάσχα, τῆς Ἀναλήψεως, τοῦ Σταυροῦ).

Δεήσεις (τρισάγιασμα) ἐπὶ τῶν τάφων, χοαὶ καὶ προσφοραὶ τροφῶν εἰς τοὺς νεκρούς ἢ εἰς πτωχοὺς. Π.χ. εἰς Ρεῖσοδερε Σμύρνης «*κάθε Μεγάλῃ Παρασκευῇ καθένας πὸν εἶχε πεθαμένα ἔκανε ἓνα στεφάνι, ἔπαιρνε καὶ μιὰ λαμπάδα μεγάλη μὲ κορδέλλα καὶ πααίναμε στὰ μνήματα καὶ ὄσην ὥρα λένε τὰ μοιρολόγια τοῦ Χριστοῦ, ἐμοιρολογούσαμε κ' ἐμεῖς, καθένας τὸ νεκρό του*». Εἰς τὴν Νίσυρον «*τὸ Μέγα Σάββατον λίαν πρωὶ κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ Ἐπιταφίου στολίζουν τὸν (ὑποτιθέμενον) νεκρὸν μὲ τὰ ἐναπολειφθέντα αὐτῷ ἐνδύματα ἔν τινι κεντρικωτέρῳ ὁδῷ, δι' ἧς μέλλει νὰ διέλθῃ ὁ Ἐπιτάφιος. Πέριξ τοῦ ὑποτιθέμενου νεκροῦ μητέρα, ἀδελφαὶ καὶ πολλαὶ ἄλλαι γυναῖκες συγγενεῖς μοιρολογοῦν*». Εἰς τὴν Καστανιὰν τῆς Λακεδαίμονος «*πλεῖστοι οἰκογένεια μετὰ τὴν νυκτερινὴν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως, παραλαμβάνουσαι μεθ' ἑαυτῶν ῥὰ πασχαλινὰ, τυρὸν καὶ ἄρτον, μεταβαίνουν εἰς τὸ κοιμητήριον καὶ ἀποθέτουσι ταῦτα ἐκάστη ἐπὶ τῶν τάφων τῶν ἰδίων αὐτῆς οἰκείων. Τὰ τρόφιμα ταῦτα συλλέγουσιν ὕστερον πτωχοὶ καὶ παιδία*». Εἰς χωρία τινὰ τῆς Μάνης τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα γίνονται τὰ λεγόμενα *παραστασίματα*: οἱ ἱερεῖς ἐνδεδυμένοι τὰς ἱερατικὰς στολάς, προηγουμένων σταυρῶν, οὓς φέρουν οἱ λεγόμενοι *σταυροφόροι* (οὗτοι δ' εἶναι οἱ συγγενεῖς τῶν νεωστὶ ἀποθανόντων), καὶ σημαίων καὶ πολλοῦ πλήθους παρακολουθοῦντος, πορεύονται εἰς τὰ νεκροταφεῖα καὶ κάμνουν δεήσεις ὑπὲρ τῶν κεκοιμημένων. Τὰ ἐπὶ τῶν τάφων ἀβγά, τὰ ὁποῖα θέτουν οἱ συγγενεῖς, λαμβάνουν οἱ

ίερείς και οί σταυροφόροι». Εἰς τὴν Θοράκην «ξημέρωμα τῆς Ἀναλήψεως πηγαῖν» ἐπὶ νεκροταφεῖο καὶ ρίχνουν ἐπάνω στοὺς τάφους ἕνα μαστραπᾶ νερό, δροσιὰ γιὰ τὶς ψυχές. Ὅλοι τῆς Ἀναλήψεως θὰ κἀννε γαλατόπιττες· τὶς πᾶνε στὴν ἐκκλησίαι καὶ τὶς προσφέρουν ὑπὲρ τῶν νεκρῶν». Εἰς τὰ Κοτύωρα «τὸ Σάββατο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (τὸ ἀεπνευμάτος) πηγαῖναν οἰκογενειακῶς στὰ νεκροταφεῖα μὲ φαγώσιμα ἀπὸ τὸ πρωτὶ καὶ διημέρευαν ἐκεῖ». Περιγραφὴν νεκροδείπνων ἐν νεκροταφεῖω Κων/πόλεως τὴν 14 Σεπτεμβρίου βλ. ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ 1926 σ. 131 κέ.

δ) Τὰ κόλλυβα καὶ ὁ κολλυβόζωμος.

1. — Αἱ κατὰ τόπους ὀνομασίαι των καὶ ὁ τρόπος τῆς παρασκευῆς των: Σπερνὰ ἢ κουκκιά ἐν Καλαβρύτοις, μπουλία, συχώρια καὶ σπερνὰ ἐν Ἀρκαδίᾳ, σχωρέτια παρὰ Σαρακατσαναίοις, πικρὰ ἐν Σίφνῳ· κολλυβόζωμο (Εὐβοία), κολλυβόχ'λε (Σκῦρος), τὸ ψυχὸ (Κυδωνία) κλ. Ἐν Σιγῆ τῆς Βιθυνίας «πλύνουν τὸ στάρι τρία νερὰ καὶ τὸ παστρεύουν τρεῖς φορές, κατόπιν τὸ σῆνουν καὶ βράζει τὸ πρωτὶ τὸ στραγγίζουν σ' ἕνα πανέρι καὶ τὸ περχνούν μὲ κρύο νερὸ γιὰ δροσιὰ τῆς ψυχῆς. Ὑστερα ἀνάβουν τὸ κερὶ, βάζουν λιβάνι στὸ λιβανιστήρι καὶ ἔπειτα τ' ἀπλώνουν σ' ἕνα τραπέζι ἢ καὶ χάμω πάνω σ' ἕνα παννὶ καὶ κάνουν τρεῖς μετανοίαι καὶ παρακαλοῦν νὰ συχωρεθοῦν οἱ ψυχές. Ὑστερα ἐτοιμάζουν τὸ κόλλυβο μὲ τὴ ζάχαρη ἀνακατεύουν καὶ καρύδ', ἀλεύρι καβουρντισμένο στὸ φοῦρνο, ρόδι, ἀμύγδαλα, καρύδια, σταφίδες, κουκουναρία, ζαχαράτα» κλπ. Εἰς τὴν Τσανδῶ Θοράκης «τὸ κόλλυβο ποὺ βράζει δὲν τὸ σκεπάζνε, γιὰ νὰ πάγ' ὁ ἀχνὸς στὶς ψυχές. Ὑστερα στρῶνε θλιμμένο τραπέζι καταγῆς καὶ φιλεῖνε ὄσες εἶναι ἐκεῖ, γιὰ νὰ δῶσνε σχώρηση στὰ πεθαμένα». Εἰς τὴν Κορώνην «στὶς ὀχτῶ μέρες τὸ μεσημέρι, σὰ βράση τὸ στάρι, τὸ ἀπλώνουν. Ἔχουν ἐπάνω σ' ἕνα μεγάλο τραπέζι στρωμένο ἕνα σετόνι καὶ ἀπλώνουν τὸ στάρι. Τὸ κάνουν σὰν ἄνθρωπο, χωρίζουν χέρια, πόδια, κεφάλι, καρφώνουν κ' ἐπάνω στὸ κεφάλι ἕνα κερὶ ἀναμμένο καὶ ὕστερα κάθονται γύρω καὶ τὸ μοιρολογᾶνε, σὰ νὰ εἶχανε τὸν πεθαμένο μπρὸς τους. Σὰν τελείωση τὸ μοιρολόγι, συγγρᾶνε τὸ στάρι: βάνουν μέσα σταφίδες, μαϊντανό, κανέλλα, ροιδιές κτλ. Στὶς σαράντα γίνεται τὸ μεγάλο μνημόσυνο. Πρέπει νὰ γίνων σαράντα πατήματα, (δηλ. μὲ τὴν σφραγίδα τῆς προσφορᾶς)· γι' αὐτὸ πλάθουν σαράντα προσκομιδάκια καὶ τὰ μεράζοννε σὲ σπῖτια φτωχικά, ποὺ νὰ ἔχοννε μικροῦλια ποῦναι ἀγγελουδάκια. Στέλνοννε καὶ στὸ νεκροθάφτη ἕνα πιάτο κόλλυβα καὶ τὸ προσκομίδι του». Ὅταν ἡ νοικοκυρὰ ἐτοιμάζη κόλλυβα διὰ τὶς ψυχές, θέτει χωριστὰ μέρη ὀνοματισμένα εἰς τὸν καθένα, προφέρουσα ἐκάστου νεκροῦ τὸ ὄνομα:

Εἰς τὴν Χίον μέρος ἀπὸ τὸ στάρι τὸ βράζουν πολὺ, ρίχνουν μέσα καὶ σταφίδες, κῶπανισμένα ἀμύγδαλα, καρύδια, μέλι καὶ ζάχαρη, ἀνακατεύουν καὶ

όλιγο ἀλεύρι καὶ ὄλα ψήνονται μαζί καὶ γίνονται χυλός. Εἰς τὰς Κυδωνίας «τὴν Παρασκευὴ πρώτῃ τῶν Ψυχῶν ἔσμιγαν οἱ συγγενεῖς, 4-5 νοικοκυρές, ἔβαζε καθεμία λίγο σιτάρι καὶ ἔψηναν μαζί τὰ κόλλυβα· μετὰ τὸ ζουμί ἔκαναν τὸ ψυχό: ἔβαζαν μέσα ζάχαρη, ἀλεύρι, καρύδια, κουκουνάρια καὶ γίνονταν πηχτό».

Πότε καὶ εἰς ποίους μοιράζεται ὁ χυλός τῶν κολλύβων;

2. — Ὁ δίσκος τῶν κολλύβων καὶ ὁ στολισμὸς αὐτοῦ. Ποῖα δοχεῖα μεταχειρίζονται διὰ τὰ κόλλυβα καὶ πῶς λέγονται κατὰ τόπους; Π.χ. *νάπφος* ἐν Ἀμοργῷ λέγεται μεγάλη ξυλίνη λεκάνη, μονοκόμματη, ἐντὸς τῆς ὁποίας θέτουν τὰ κόλλυβα. Ἐν Ρόδῳ διὰ τὰ κόλλυβα μεταχειρίζονται χαλκίνοις ταβάδες, οἱ ὁποῖοι λέγονται *ροχοῖ* ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας των ἀπεικονίζονται ὁ Ἄδὰμ καὶ ἡ Εὐα, τὸ δένδρον τῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ ὁ Ἄδης. Ἄλλοι τὰ κόλλυβα τὰ μεταφέρουν εἰς ἕνα πανέρι ἢ κάνιστρον, τὸ ὁποῖον εἰς μερικὰ μέρη «*ντύνον* ἀπόξω μετὰ παννὶ ἄσπρο, ἂν εἶναι νέος ὁ πεθαμένος, ἢ μετὰ μαῦρο, ἂν εἶναι ἡλικιωμένος». Εἰς τὴν Καλλιπόλιν «ἡ ζωγραφία τῶν κολλύβων λέγεται *στόρισμα* καθεὶς ἐκ τῶν παρισταμένων θέτει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν κολλύβων ζάχαριν χρωματισμένην, μετὰ τὴν ὁποίαν στέλλει εἰς τὸν πεθαμένον *χαριετίσματα*».

3. — Τὰ ζωντανὰ κόλλυβα ἢ *σπερνά*, ποῦ στέλλουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τὰς ἑορτάς, διὰ νὰ μνημονευσθῇ τὸ ὄνομα τοῦ ἑορτάζοντος. Εἰς τὴν Αἰτωλίαν, τὴν Δωρίδα κ. ἄ. «τὰ *σπερνά* γιὰ τοὺς ζωντανοὺς τὰ βάνουν δεξιὰ τῆς ὥραίας Πύλης, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας· γιὰ τοὺς πεθαμένους τὰ συχώρια τὰ βάνουν ἀριστερά, κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ». Ποῦ ἄλλοι συνηθίζεται τοῦτο:

ε') **Μεριδοχάρτι ἢ ψυχοχάρτι ἢ ἀναματολόι.**

Π.χ. εἰς τὴν Σιγὴν τῆς Βιθυνίας «εἶχαν ἕνα τετραδιάκι μικρὸ μὲ ἕναν σταυρὸ ἀπέξω καὶ ἔγραφαν μέσα τὰ ὀνόματα τῶν πεθαμένων ὅλης τῆς οἰκογενείας. Τὸ εἶχαν φυλαγμένο στὸ εἰκονοστάσι. Ἄμα ἦτανε καμιά ἡμέρα τῶν νεκρῶν ἢ εἶχαν λειτουργία, ἔπαιρναν καὶ τὸ ἀναματολόι, τὸ ἔδιναν στὸν παπᾶ καὶ ἐμνημόνευε τὰ πεθαμένα». Ὑστερα τὸ ἔπαιρναν πίσω καὶ τὸ φυλάγανε στὸ εἰκονοστάσι».

ς') **Ψυχοκέρι ἢ νεκροκέρι.**

Τρόπος παρασκευῆς καὶ χρῆσις. Π.χ. εἰς τὴν Χαλκίδα «ὅσες ψυχὲς λείπουν ἀπὸ τὸ σπίτι, ὅσους γράφουν δηλ. στὸ ψυχοχάρτι (τὸ ρουνό, τὴ ρουνά, τὸν πατέρα, τὴ μητέρα κλπ.), τόσες μπαμπακερὲς κλωστὲς διάζονται, ὅπως διάζονται τὸ παννί, καὶ κάθε μιὰ τὴν ὀνοματίζουν: αὐτὴ εἶναι τοῦ πατέρα, αὐτὴ εἶναι τῆς μάνας κτλ. Ὑστερα ὅλες μαζί τις κλωστὲς αὐτὲς τις στρίβουν καὶ τις βουτοῦν σὲ ἀναλυμένο κερί καὶ κάνουν ἕνα τουπάκι (κουβάρι) ὡς μισὴ ὀκά, τὸ ψυχοκέρι.

Αὐτὸ τὸ ψυχοκέρι τὸ ἀνάβουν στὴν ἐκκλησία σὲ ὅλους τοὺς ἑσπερινοὺς καὶ τὶς ἀκολουθίες τῆς Μεγάλης Σαρακοστῆς, μὰ καὶ κάθε φορὰ πὸν θὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησία τὸ παίρνουν μαζί τους καὶ τὸ ἀνάβουν, ἢ ἂν μείνουν σπίτι τους τὴν ὥρα τοῦ ἑσπερινοῦ, τὸ ἀνάβουν μπρὸς στὸ εἰκονοστάσι καὶ τὸ ἀφήνουν νὰ κάηγῃ ὡς μία σπιθαμὴ ἐπάνω-κάτω καὶ ὕστερα τὸ φυλᾶνε». Εἰς τὴν Ὑδραν τὴν Μεγ. Πέμπτην καὶ τὴν Μεγ. Παρασκευὴν «δλα τὰ σπίτια στέλνουν ἀπὸ μιὰ λαμπάδα γιὰ τὶς ψυχές πὸν ἔχει τὸ καθένα τους». Εἰς τὴν Κορώνην «ὅταν ἀνάβουν τὸ κερί τους ἀπὸ τ' ἅγιο φῶς, ὅσοι ἔχουν πεθαμένο, πηγαίνουν καὶ ἀνάβουν κι ἀπὸ ἓνα κερί γιὰ κάθε πεθαμένο μπροστὰ στὸ Χριστό, γιὰ νὰ κάηγῃ κι αὐτὸς Ἀνάσταση στὸν Κάτω κόσμος».

5') Πένθη.

α') Τὸ πένθος τῶν οἰκείων. Ἐκδηλώσεις καὶ διάρκεια πένθους.

1. - Ἐνδείξεις πένθους περὶ τὴν κόμην καὶ τὴν στολήν. Ποῦ συνηθίζεται (ἢ συνηθίζετο) ἡ σύζυγος, ἡ μητέρα καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ νεκροῦ ν' ἀποκόπτουν τὴν κόμην των, νὰ μὴν ἀλλάσσουν ἀσπρόρουχα ἐπὶ ἓν ἔτος ἢ ἐπὶ 40 ἡμέρας, νὰ φοροῦν ἀνάστροφα τὰ φορέματά των ἐπὶ τινὰς ἡμέρας; Π. χ. εἰς Ρεῖσδερε Σμύρνης (ὡς καὶ εἰς Σφακιὰ καὶ Κοτύωρα), μόλις «πέθαινε ὁ ἄνθρωπος, ἂν ἦτανε νέος, ἢ χήρα γυναῖκα του ἢ ἡ μάνα του ἠκόβανε τὰ μαλλιά τους. Ἀκόμα, ἅμα ἦτανε νέος, ἠβάφανε πονκάμισο καὶ βρακιὰ καὶ τὰ φορούσανε τρία χρόνια. Βάφανε μαῦρα καὶ τὰ τραπεζομάντηλα καὶ τὰ μπαουλοσκεπάσματα». Εἰς τὸ Γαρδίκι Λαρίσης (ὡς καὶ εἰς τὰ Σφακιὰ) οἱ ἄνδρες φοροῦν 40 ἡμέρας ἀνάποδα τὰ φορέματά των, ὕστερα μαυροφοροῦν. Εἰς τὴν Σκῦρον «τὰ παλιὰ χρόνια οἱ γυναῖκες δὲν ἄλλαζαν ἓνα χρόνο γιὰ θλίψη, τώρα τὸ φυλᾶνε μόνο 40 μέρες. Οἱ ἄντρες σὴν θλίψη φοροῦνε τὸ μαντήλι μαουλίκα (= γυναικεῖα, δηλ. διπλωμένο τριγωνικὰ καὶ δεμένο κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι)». Τοῦναντίον εἰς τὴν Ἐπάνω Σκάλαν τῆς Θεσπρωτίας αἱ γυναῖκες πὸν πενθοῦν φοροῦν τὸ σιγγούρι ἀνάποδα καὶ δένουν ἔτσι τὸ μαντήλι, ὥστε ὀλόκληρος ἡ κεφαλὴ των μένει ἀκάλυπτος, δηλ. τὸ δένουν ὡς ζώνην περὶ τὸ μέτωπον, σχηματίζουσαι ὀπισθεν κατὰ τὸ ἴνιον κόμβον, ἐκ τοῦ ὁποῖου κατέρχονται τὰ ἄκρα. Εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου αἱ γυναῖκες κατὰ τὴν κηδεῖαν φοροῦν «τὰ πῶ καλὰ τους ρούχα, ἔστω καὶ ἂν εἶναι πολύχρωμα, καὶ εἰς τὸ κεφάλι θὰ βάλουν ἀπαραιτήτως ἄσπρο φοινίτσι. Ἀπὸ αὔριο ὅμως τὰ βάφουν δλα ἴσαμε τρία χρόνια». Εἰς τὰς Καρυὰς Καβακλί, «ἡ χήρα παρακολουθοῦσα τὴν κηδεῖαν (τοῦ ἀνδρός της) ἐνδύεται νυμφικῶς καὶ στολιζεται δι' ἀνθέων».

2. - Ἄλλαι ἐνδείξεις πένθους. Πένθος εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ (τὸν

καθρέπτην, τὰς εἰκόνας καὶ φωτογραφίας), τὴν ἀλληλογραφίαν κλπ. Εἰς τὴν Ὑδραν «μπογιατίζουνε μαύρη τὴν δξώπορτα καὶ τὸν τοῖχο τοῦ δρόμου σὲ ὕψος ἐνὸς μέτρου τοῦλάχιστον». Ὅμοίως εἰς τὴν Ἰκαρίαν βάφεται ὅλη ἡ οἰκία ἔξωθεν μαύρη ἢ τοῦλάχιστον χαράσσεται ἐπὶ τῆς ἔξωτερικῆς τῆς ὄψεως ταινία μαύρη. Εἰς τὴν Σκῦρον «ὡς νὰ περάσουν τρία χρόνια δὲν ἀσβεστῶνουν καὶ δὲν ἀποσαίρουσι τὰ σπίτια καὶ ὄσο βαστῶ τὸ πένθος σκεπάζουν τοὺς καθρέφτες». Εἰς τὴν Θράκην «τὸ γράμμα πὸν θὰ στείλουν καίουν τὴν ἄκρη τοῦ χαρτιοῦ καὶ τοῦ φακέλλου». Ὑπάρχει ἡ συνήθεια νὰ κόπτουν οἱ πενθοῦντες τὴν χαιτὴν τῶν ἵππων των;

3. - Διάρκεια πένθους. Π. χ. εἰς τὰς Κυθωνίας «οἱ χαροκαμένες ἕνα χρόνο δὲν βγαίνουν πουθενά, οὔτε στὴν ἐκκλησία δὲν πήγαιναν κ' ἕνα χρόνο τίς μεγάλες γιορτές, Χριστούγεννα, Ἀρχιχρονιά, Πάσχα, δὲν κάνανε χριστόψωμα, οὔτε γλυκά, οὔτε κολλήκια τὸ Πάσχα. Τὰ μαῦρα τὰ φοροῦσαν τρία χρόνια. Σαράντα μέρες οἱ χαροκαμένες δὲν ἔτρωγαν κρέας, μόνον ψάρι, γιατί ἔλεγαν πὸς τρῶνε τ' ἀπεθαμένον τὰ κρέατα».

β') *Συμμετοχὴ γειτόνων καὶ φίλων εἰς τὸ πένθος. Ἐπισκέψεις, δῶρα, εὐχαί.*

Π. χ. εἰς τὰ Σφακιά οἱ ἔξω τῆς οἰκογενείας συγγενεῖς «κιτρινοβάφουν τὴν στολήν των». Εἰς τὰ Κοτύωρα «γυναῖκες ἡλικιωμένες, φίλες ἢ γειτόνισσες, μένανε καὶ κοιμόντανε μὲ τὴν χήρα, πὸν πενθοῦσε, ἐννιά μέρες τοῦλάχιστον, γιὰ νὰ τὴν παρηγοροῦν καὶ νὰ τῆς κρατοῦν συντροφιά». Εἰς τὰς Κυθωνίας «κ' οἱ γειτόνισσες 40 μέρες δὲν πήγαιναν στὴν ἐκκλησία. Καὶ τίς γιορτές, πὸν οἱ χαροκαμένες δὲν κάνουν γλυκά οὔτε βασιλόπιττα, τοὺς πηγαίνουν ἀπέξω οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι».

Ζ') Τελευτὴ παίδων.

α') Συνήθειαι κατὰ τὴν *θανὴν* καὶ τὴν *κηδείαν* βρέφους ἢ νηπίου.

Π. χ. εἰς τὴν Ἠπειρὸν «ἄμα πεθάνῃ μωρό, τὸ παίρνει ἢ νοῦν καὶ τὸ πάει στὴν ἐκκλησία καὶ ἀπὸ κεῖ πάλι μόνη τῆς σιὸ νεκροταφεῖο καὶ τὸ θάφτει ὁ παπᾶς». Εἰς τὴν Μεθώνην «σὲ μικρὸ παιδί, ἂν τύχη καὶ πεθάνῃ, οὔλα τὰ ἔξοδα, ροῦχα, κεριά, παπάδες, εἶναι τοῦ ρουνοῦ. Λένε πὸς πάει τὸ παιδάκι καὶ τοῦ ἐτοιμάζει τὴ θῆση του στὸν παράδεισο».

β') Γίνεται *μνημόσυνον* δι' ἀποθανὸν νήπιον; Π. χ. εἰς τὴν Σιγὴν Βιθυνίας «ἄμα πέθαινε μικρὸ παιδί, δὲν τοῦ ἔκαναν μνημόσυνα. Μονάχα στὰ σαράντα ἔκαναν ψωμάκια μικρά, τὰ σφραγίζαν μὲ τὸ σουφραῖστο (- σφραγιδα) καὶ τὰ μοίραζαν στὰ παιδιά. Αὐτὰ ἦταν τὰ λειτουργοῦδια».

γ') *Ἀνακομιδὴ*. Εἰς τὴν Ἀρκαδίαν «τὰ πρῶτα παιδιά κάθε οἰκογενείας,

διαν τὰ θάψουν, δὲν τὰ ξεθάψουν, γὰρ νὰ κρατᾶν τὴν πλάκα τους καὶ νὰ μὴν πάρουν καὶ ἄλλα παιδιὰ τῆς οἰκογενείας στὴ μαύρη γῆ».

Η') Τελευτὴ ἱερέων.

Ποιοὶ ἐνδύουν τὸν ἱερέα καὶ εἰς ποίαν στάσιν τὸν θάπτουν;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Σπάρτην «ἄμα πεθάνῃ παπᾶς, μπαίνουνε μέσα τρεῖς παπάδες καὶ τὸν ἀλλάζουνε. Κλειοῦνε· δὲν κάνει νὰ μπῆ κανεὶς ἄλλος· δὲν κάνει νὰ τὸν δῆς πεθαμένο. Τὸν κηδεύουν σκεπασμένο». Εἰς μερικὰ χωρία τῆς Κρήτης «ἄμα ἐτοιμάζαν τὸ νεκρὸ, ἔπιαναν γύρω του οἱ ἐφτά παπάδες κ' ἡ παπαδιά μπροστὰ καὶ ἔκαναν τὸν «ἀγγελικὸ χορὸ». "Ἐψαλλαν τὰ εὐλογητάρια καὶ σήκωναν τὸν παπᾶ μὲ τὴν καρέκλα τέσσερεις παπάδες». Εἰς τὴν Κορὼνῃν «τὰ πρῶτα χρόνια τοὺς παπάδες τοὺς θάψταν καθιστούς. Τώρα ρωτοῦν τὴν παπαδιά, ἂν θὰ ξαναπαντρευτῆ ἂν πῆ ναί, τὸν θάψτουν ἴσιο, ὅπως καὶ τοὺς κοσμικοὺς ἂν πῆ ὄχι, τὸν θάψτουν καθιστό, ὅπως τὸν δεσπότη». Ὁμοίως εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὴν Ἀνασελίτσαν, «ἂν ὅμως ἡ παπαδιά ἀργότερα ἀλλάξῃ ἰδέα καὶ πάρῃ τὴν ἀπόφαση νὰ παντρευτῆ, πρέπει νὰ πάῃ στὸ μνημα καὶ νὰ τὸ κλωτσοῖ τρεῖς φορές. Ἔτσι ὁ παπᾶς ξεθροιάζεται».

Θ') Ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων.

(Τὸ ξέχωμα ἢ ξεχωμάτισμα, τὰ ξεχώσματα, τὸ ξεχώνιασμα).

1. — Μετὰ πόσα ἔτη καὶ κατὰ ποίαν ἡμέραν γίνεται ἡ ἀνόρυξις τοῦ τάφου; Αἱ σχετικαὶ περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν δοξασαίαι. Π.χ. εἰς τὴν Ὑδραν ἡ ἀνακομιδὴ γίνεται ἢ «στὰ τρία ἢ στὰ πέντε χρόνια. Προτιμᾶνε δὲ ἡμέρα Σάββατο, γιὰτὶ λένε πῶς τότε ἔχουνε οἱ ψυχές πὸ ἀνάπαυση». Εἰς τὸ Γρίζι τῆς Πυλίας «ξεχώνουν στὰ δυὸ χρόνια, στὰ τρία τὸ πολὺ. Δὲν κάνει νὰ μπῆ στὰ τέσσερα μὲ κανέναν τρόπο. Καμπόσοι τοὺς βγάζουν καὶ στὸ χρόνο ἐπάνω, γιὰτὶ λένε πῶς, ἄμα ἔχῃ κανεὶς καλὴ ψυχὴ, λειώνει γλήγορα κι ὅσο μένει μέσ' στὴ γῆς τότε βαραίνει τὸ χῶμα, πὸν τὸν πλακώνει». Τοῦναντίον εἰς Τσανδῶ Θράκης τοὺς ξεχωματίζουν στὰ ἐπὶ χρόνια τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μεσημέρι». Θεωρεῖται ἀπαραίτητος ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὀστέων καὶ διατί;

2. — Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τοῦ τάφου. Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην, «διαν ἀνοίγουνε τὸ μνημα, παίζει πρῶτα ὁ παπᾶς τέσσερεις σκαπεθιές. Ὅποιος θέλει νὰ θωρῆ τσ' ἀποθαμένους (δηλ. τίς ψυχές τῶν νεκρῶν) πιάνει ἀπὸ τὴν πρώτη σκαπεθιά τοῦ παπᾶ μιὰ χουφθιά χῶμα καὶ τὸ ρίχτει μπροστὰ του ἢ πίσω του».

3. - Ἡ τελετὴ τῆς ἀνακομιδῆς τῶν ὀστέων. Ποῦ ἀποτίθενται τὰ ὀστᾶ; Εἰς τὸ δάτιοφυλάκιον (κοκκαλίστρα ἐν Ἀβία Μάνης) ἢ ἐπαναθάπτονται εἰς τὸν τάφον;

Παραδείγματα: Εἰς τὴν Τσανδῶ Θράκης «οἱ συγγενεῖς τὸ Σάββατο μετὰ τὸ μείσημέρι παίρνουν τὸν παπᾶ καὶ πᾶνε στὸ κοιμητήριον, δίνε τρισάγιο καὶ τὸν ξεχωματιάζνε. Πλένουν τὰ κόκκαλα μὲ κρασί καὶ τὰ βάζουν σὲ πανέρι σκεπασμένο μὲ ἄσπρο μπόγο καὶ τὰ πᾶνε στὸ σπιτί. Συγγενεῖς καὶ γειτόνοι πᾶνε ἐκεῖ κεριά, λουλούδια, θυμιάμα, ὅπως καὶ στὸν νεκρὸ καὶ κάνουν κόλλυβα. Τὸ βράδυ τρεῖς, τέσσερεις γυναῖκες παίρνουν τὸ πανέρι καὶ πᾶνε στὴν ἐκκλησίαν καὶ τ' ἀφήνουν ἔξω ἀπ' τὰ Δημόθυρα, μπροστὰ στὴν καντήλα τοῦ Χριστοῦ· θὰ κοιμηθοῦν μιὰ βραδεὶά στὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ πρωτὶ μετὰ τὴν λειτουργίαν τὰ κάμνε κηδεῖα. Ὁ παπᾶς φορεμένος θὰ τὰ διαβάσῃ καὶ μὲ τὰ ἐξαπιέρυγα, τίς ψαλμοδιές καὶ μὲ ὄλο τὸ πλήθος θὰ πᾶνε στὸ νεκροταφεῖο καὶ θὰ τὰ ταφιάσνε στὸν ἴδιον τάφον. Θὰ μοιράσνε καὶ κόλλυβα καὶ ψωμί». Εἰς τὸ Χατζηγύριον Κεσσάνης «τὸν πεθαμένο τὸν ξεχώνουν τὸ Σάββατο τῶν Ψυχῶν πρὸ τῆς Πεντηκοστῆς καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς. Τὰ ὀστᾶ τὰ πλύνουν μὲ κρασί, τὸ δὲ κρανίον τὸ δένουν μὲ ἄσπρον κεφαλόδεμα καὶ τὸ στολίζουν μὲ λουλούδια τῆς ἐποχῆς, τὸ βάζουν μέσα σὲ κόσκινο μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ στὴν ἐκκλησίαν καὶ ὁ παπᾶς τὸ τρισαγιάζει. Ἐπειτα μοιράζουν κομμάτια γαλατόπιττα καὶ κρασί καὶ μακαρίζουν». Ποία εἶναι ἡ σχετικὴ συνήθεια ἄλλου;

4. - Τί πιστεύουν, ἂν ὁ πεθαμένος εὐρεθῆ ἄλειωτος (ἀδέξιος ἐν Λακωνίᾳ); Πρὸβλ. τὴν φράσιν «δὲν τὸν δέχτηκεν ἡ γῆ». Τί συνηθίζουν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει; Π.χ. εἰς τὴν Ἀν. Κρήτην «στὰ μνήματα τῶν ἄλειωτων κάνουνε ἑφτάπάπδο· ἑφτά παπάδες γονατίζουν ἀπάνω στὸν τάφον, πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος καὶ διαβάζουνε εὐχές, γὰρ νὰ λειώσῃ ὁ ἄλειωτος». Εἰς τὴν Σκύρον «ἔβραζαν ἄλλοτε τὸν νεκρὸ μέσα σ' ἕνα τσουβάλι ἢ σ' ἕνα στροματόντυμα καὶ τὸν γύριζαν 40 μέρες σὲ 40 ἐκκλησίες, ἔστηναν τὸν νεκρὸ πίσω ἀπὸ τὴν πόρταν τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸν λειτουργοῦσαν σαράντα φορὲς γιὰ νὰ λειώσῃ».

5. - Μαντικὴ ἐκ τῶν λειψάνων. Π.χ. ἂν τὰ κόκκαλα εἶναι κίτρινα, ἦταν καλὸς ὁ ἄνθρωπος (Σπάρτη). Τοῦ ἐπιόρκου ἡ χεὶρ εὐρίσκεται ἄλειωτη, τοῦ συκοφάντου αἱ τρίχες ἄλειωτοι κτλ.

6. - Δεισιδαίμονες συνήθειαι κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν. Π.χ. ἂν ἕνας δυστυχῆ συνεχῶς μετὰ τὸν θάνατον πατρός, μητρὸς ἢ ἄλλου στενοῦ συγγενοῦς, πιστεύεται ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ πατρικῆς ἢ ἄλλης ἀρᾶς· διὸ κατὰ τὴν ἀνακομιδὴν τὸ ἐκ τῆς πλύσεως τῶν ὀστέων ὕδωρ δίδεται εἰς τὸν δυστυχοῦντα, ἵνα πῖνῃ ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου (Ἀδριανούπολις).

I') 'Ο θάνατος ἐπὶ ξένης.

1. - Τὸ μοιρολόγημα καὶ τὸ μνημόσυνον τοῦ ἐν τῇ ξένῃ ἀποθανόντος.

Π. χ. εἰς τὰ Τελώνια Λέσβου «*διὰν πεθάν' κανεὶς μακριά, βάζουν τὰ ροῦχα του καὶ τὴ φωτογραφία του καὶ τὸν καταλογιάζουν*». Ὅμοίως εἰς τὴν Μάνην «*τό'χουνε συνήθειο, σὰν πεθάνῃ κανεὶς στὴν ξενιτειά, διὰν θὰ τοῦ κάμουν τίς σαράντα, νὰ βάλουνε τὰ ροῦχα του κάτω, νὰ τὰ στολίσουνε καὶ νὰ τὰ μοιρολογήσουνε, σὰν νὰ'χουνε τὸν ἴδιο τὸν πεθαμένο μπροστά τους*».

2. - Κηδεῖα ξένου. Διάφοροι συνήθειαι. Π. χ. εἰς τὴν Ἱεράπετραν «*ἅμα εἶναι ξενομάτης (= ἀπὸ ξένο χωριὸ) ὁ ἀποθαμένος, τοῦ ρίχνανε λεπτὰ σίδον τάφο, γιὰ νὰ πλερώσῃ τὸ χῶμα πὺν τὸν σκεπάζει, γιὰ νὰ μὴν τοῦ εἶναι βάρος στὴν ψυχῇ*». Ξενοταφεῖδ ἐν Κρήτῃ ὁ ἰδιαιτέρος χῶρος, ὁ πρὸς ταφὴν τῶν ξένων.

IA') Δοξασαίαι καὶ παραδόσεις περὶ ψυχῶν καὶ νεκρῶν καὶ περὶ Ἄδου.

1. - Ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νεκρῶν. Π. χ. «*τὴν στιγμὴν πὺν ἀποθνήσκει ὁ ἀσθενής, ἡ ψυχὴ του μεταβαίνει εἰς τοὺς οἰκείους καὶ εἰς τοὺς στενοὺς φίλους καὶ κρούει τὴν θύραν ἢ ἐκπέμπει ἀναρθρον φωνήν. Τοῦτο λέγεται πρόφασις: ἔκαμε πρόφαση, λέγουν. Οἱ ἀκούοντες τὸν κρότον ρίπτουν τεμάχιον ἄρτου» (Μάνη). «*Ὅταν ἀκούεται λιβανὶ ἄσπρ δρόμο, χωρὶς νὰ'χουνε λιβάνι βαρμένο, περνᾷ ἀποθαμένος κι ὅλοι λένε: 'Ὁ Θεὸς σχωρέσει τὸν πὺν περνᾷ' (Ἱεράπετρα). Εἰς τὴν Αἰτωλίαν πιστεύουν ὅτι «*ἡ ψυχὴ παρουσιάζεται πολλὰς φορὰς σὰ μνῆγα καὶ τὴν βλέπουν μόνον οἱ καθάροί. Αὐτὴ ἡ μνῆγα εἶναι ἄσπρη, σὰν τὴ μελισσοῦλα*». Εἰς τὴν Καστορίαν «*μέσ' στὶς 40 μέρες περιμένουν ν' ἀκούσουν βήματα, πόρτες, γιὰ τὴ θὰ ῥθῆ ὁ νεκρὸς νὰ γυρίσῃ ὅλο τὸ σπίτι, δὲν ἀφήνει ἄκρη. Μετὰ 40 μέρες φεύγει πιά ἡ ψυχὴ γιὰ τὸν ἄλλον κόσμον*». Αἱ σχετικαὶ διηγήσεις.**

2. - Οἱ βιαίῳ θανάτῳ τελευτῶντες. Βρέφη ἀποθνήσκοντα ἀβάπτιστα. Παραδόσεις περὶ βρικόλακων. Τί εἶναι οἱ βρικόλακες; Πῶς ἐμφανίζονται εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ποίας βλάβας προκαλοῦν εἰς αὐτούς, εἰς τὰ πράγματα τοῦ σπιτιοῦ, εἰς τὰ πρόβατα, εἰς τὰ σπαρτὰ κτλ.; — Ποῖα μέσα μεταχειρίζονται οἱ ἄνθρωποι, διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τοῦ βρικόλακα; Ἐξορκισμοί, καρφώματα, ξέχωμα καὶ ἐξορισμὸς ἢ καῦσις τοῦ πτώματος.

3. - Δοξασαίαι περὶ νεκρῶν καὶ Ἄδου. Π. χ. «*Στὶς τρεῖς ἡμέρες πὺν θὰ θάψουνε τὸν ἄνθρωπο πάει τὸ φίδι καὶ τοῦ βγάνει τὰ μάτια καὶ τὰ τραῖε (Κορώνη). «*Στὸν ἄλλο κόσμον οἱ ψυχὲς πίνουν τὸ νερὸ τ' Ἀλήσμονα καὶ ξεχνοῦν τὰ περασμένα δὲ γνωρίζουν καθόλου ἢ μιὰ τὴν ἄλλη*» (Σκῦρος).*

ΕΚΘΕΣΙΣ

ΤΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1940

Κατὰ τὸ λήξαν ἔτος εἰργάσθησαν ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ πλὴν τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῆς γραφέως Γεωργίας Ταρσοῦλη οἱ δυνάμει τοῦ Α. Ν. 250 ἀπεσπασμένοι εἰς αὐτὸ λειτουργοὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως Μαρία Ἰωαννίδου, Δημήτριος Λουκάτος καὶ Μαρία Λιουδάκη. Ἄλλ' ἐκ τούτων ἡ μὲν Μαρία Λιουδάκη, ἀρθρίσης τῆς ἀποσπάσεως αὐτῆς, ἀπεχώρησε τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τὴν 20 Σεπτεμβρίου, ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἐργασθεῖσα ἀόκνως συνετέλεσεν ὑπὲρ πάντα ἄλλον εἰς τὸν πλουτισμὸν τῶν συλλογῶν τοῦ Ἀρχείου, ὁ δὲ Δ. Λουκάτος ἐκλήθη τὴν 22 Νοεμβρίου εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψίστου πρὸς τὴν Πατρίδα καθήκοντος.

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κυρία ἡμῶν φροντίς ὑπῆρξεν ἡ ἀποθησαύρισις νέας λαογραφικῆς ὕλης καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ κατάταξις αὐτῆς.

Α'. - Συλλογὴ λαογραφικοῦ ὕλικου.

1. - Ἡ ταξινόμος Μ. Λιουδάκη συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς λαογραφικῆς ὕλης παρὰ προσώπων ἐγκατεστημένων ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν Ἀθηνῶν συνέλεξε παρὰ γυναικῶν ἐξ Ἡλείου καὶ Ἀμοργοῦ καταγομένων ὕλην 874 σελίδων, ἣν κατέθηκεν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. χειρογράφων 1422 καὶ 1438.

Ἐπίσης ἡ γραφεὺς Γεωργία Ταρσοῦλη μεταβάσα εἰς τὸν συνοικισμὸν Μπραχαμίου συνέλεξε παρὰ γυναικῶν, ἐκ Σύρου καταγομένης, λαογραφικὴν ὕλην 100 σελίδων, ἣν κατέγραψεν εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 1378 Γ χειρογράφων αὐτῆς.

2. - Ἄλλαι ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ πρὸς συλλογὴν λαογραφικῆς ὕλης ἐγένοντο αἱ ἑξῆς:

α) Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου μεταβὰς τὴν 10 Μαΐου εἰς Θεσσαλίαν ἐπὶ μηνιαία ἀποστολῇ ἠρεῦνῆσε τὴν λαϊκὴν οἰκίαν καὶ αὐλὴν εἰς τε τὰς πεδινὰς καὶ τὰς ὄρεινὰς περιοχὰς αὐτῆς, κατήρτισε δὲ σχέδια κατόψεων 88 ἐν ὄλῳ οἰκιῶν, ὧν αἱ πλείεσται διώροφοι, καταμετρήσας καὶ φωτογραφήσας αὐτάς. Τὰ σχέδια ταῦτα καὶ αἱ φωτογραφαὶ κατετέθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. 1436, θὰ δημοσιευ-

θῶσι δὲ μετὰ τῆς σχετικῆς μελέτης εἰς τὸν Γ' τόμον τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

β) Ὁ ταξινόμος Δημ. Λουκᾶτος μετέβη τὴν 1 Αὐγούστου εἰς Λέσβον διατρέψας δ' ἐπὶ ἓνα μῆνα ἐν αὐτῇ ἠρεύνησεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρωτηματολογίων τοῦ Ἀρχείου τὴν Λαογραφίαν τῶν ἐν Μυτιλήνῃ ἐγκατεστημένων Ἀδραμυττηνῶν, ἐπισκεφθεὶς δὲ καὶ τὰ χωρία Ἀγιάσσον, Καλλονήν, Τελώνια, Πέτραν, Πετρί, Σκουτάρο, κατήρτισε συλλογὴν λαογραφικὴν ἐκ 1074 σελίδων, ἣτις κατεγράφη εἰς τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀρχείου ὑπ' ἀριθ. 1446.

Τρεῖς ἄλλαι μνηστικαὶ ἀποστολαὶ τοῦ προσωπικοῦ, ἐγκριθεῖσαι ὑπὸ τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας 1) εἰς Σφακιὰ Κρήτης, 2) εἰς Φθιώτιδα καὶ 3) εἰς Κουτσοβλαχικὰ χωρία τῆς Πίνδου ἐμταιώθησαν, ἡ μὲν πρώτη λόγῳ τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τῆς δ. Μ. Λιουδάκη, ἣτις εἶχεν ἀναλάβει αὐτήν, ἡ δὲ δευτέρα ἔνεκα ἀσθενείας τῆς δ. Γεωργίας Ταρσοῦλη, ἡ δὲ τρίτη ἔνεκα στρατεύσεως τοῦ κ. Νικ. Σβορώνου, συντάκτου τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας, εἰς ὃν ἔχει ἀνατεθῆ ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα εἰς τὰ Κουτσοβλαχικὰ χωρία.

3. — Εἰς τοὺς προκηρυχθέντας διὰ τὸ ἔτος τοῦτο λαογραφικοὺς διαγωνισμοὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπεβλήθησαν δέκα ἐν ὄλῳ ἐργασίαι, ὧν αἱ δύο ἐκπροθέσμως.

Καὶ τοῦ μὲν ὑπ' ἀριθ. 22 βραβεῖου 5000 δραχμῶν ἔτυχεν ἡ συλλογὴ ἁσμάτων, παραμυθίων κλπ. τῆς ἐκ Βεροῖας Ἑλένης Ψωμᾶ, τοῦ δὲ ὑπ' ἀριθ. 24 βραβεῖου 5000 δραχμῶν ἡ περὶ τοῦ παιδίου πραγματεία τοῦ ἐκ Μαυρατζιάων τῆς Σάμου δημοδιδασκάλου Ν. Δημητρίου. Ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ διὰ τὸ αὐτὸ βραβεῖον ὑποβληθεῖσαι ἐργασίαι ἐκρίθησαν ἀξιοὶ ἐπαίνου καὶ χρηματικῆς ἀμοιβῆς, ἀνήκουσαι εἰς τοὺς κυρίους Κ. Καραπατάκη, δημοδιδάσκαλον Καστανοφύτου Γρεβενῶν, Ἰω. Παπαϊωάννου, δημοδιδάσκαλον Βόλου, Ἀστέριον Ζαμπούραν, ἱατρὸν ἐκ Κρουσόβου Μακεδονίας καὶ Θεοδ. Ἀνθόπουλον ἐκ Φλοητῶν Καππαδοκίας. Τὰ χειρόγραφα ταῦτα δωρηθέντα ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας κατετέθησαν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον ὑπ' ἀριθ. 1424-1429. Εἰς τὸ Ἀρχεῖον περιῆλθον δι' ἀγορᾶς καὶ δύο ἐκπροθέσμως ὑποβληθεῖσαι ἐργασίαι, καταγραφεῖσαι ὑπ' ἀριθ. 1430 καὶ 1431. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν, σταλεῖσα διὰ τὸ ὑπ' ἀριθ. 22 βραβεῖον, περιεῖχε 91 δημοτ. ἄσματα, συλλεγένητα ὑπὸ τοῦ ἐκ Σιατίστης δημοδιδασκάλου Κων. Μπέντα, ἡ δὲ ἑτέρα, πραγματευομένη ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς περιφερείας Μετρῶν τῆς Ἀνατολ. Θράκης, ἐγράφη διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 23 βραβεῖου ὑπὸ τοῦ καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ λαογραφικῶν συλλογῶν γνωστοῦ διδασκάλου Καλλισθένους Χουρμουζιάδου, θανόντος τὴν 18 Δεκεμβρίου 1939. Διὰ τὸν πλοῦτον τῶν παρεχομένων εἰδήσεων καὶ τὴν ἀριότητα τῶν περιγραφῶν ἡ ἐργασία αὕτη ἠγοράσθη ἀντὶ 5000 δραχμῶν.

Διὰ δαπάνης δὲ ἐτέρων 2000 δραχμῶν ἀπεκτήθησαν δύο ἕτεραι συλλογαί,

περιέχουσαι παραμύθια, ἢ μὲν ἠπειρωτικὴ τοῦ ἔτους 1870, ἢ δὲ σαμιακὴ τοῦ παρελθόντος ἔτους (ἀριθ. χειρογρ. 1456 καὶ 1457).

4. - Προσέτι ἐδωρήθησαν ὑπὸ φίλων τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου 18 χειρόγραφα, ὡς ἑξῆς :

2 (ὑπ' ἀριθ. 1409 καὶ 1410)	ἐκ σελίδων 100	ὑπὸ Δ. Λουκάτου,
1 (» » 1411)	ἐκ δελτίων 372	ὑπὸ Ἀχ. Τζαρτζάνου,
1 (» » 1412)	ἐκ σελίδων 123	» Ἀν. Διαμάντη,
1 (» » 1414)	» » 19	» Αἰκ. Βουλιέρη,
1 (» » 1418)	» » 10	» Ἐμ. Γρίβα,
1 (» » 1419)	» » 9	» Γεωργίας Ταρσούλη,
1 (» » 1423)	» » 130	» Ἀγγελ. Χατζημιχάλη,
3 (» » 1433-35)	» » 126	» Μαρίας Στρουμπούλη,
1 (» » 1437)	» » 40	» Κ. Δημητριάδου,
1 (» » 1445)	» » 52	» Χ. Παπασταματίου,
1 (» » 1447)	» » 50	» Εὐθ. Γουβέλη,
1 (» » 1451)	» » 3	» Ἀντ. Κεραμοπούλου,
1 (» » 1452)	» » 25	» Κ. Γουβέλη,
1 (» » 1453)	» » 111	» Hedwig Lüdeke,
1 (» » 1455)	» » 2	» Ἰω. Δρίλλη.

4. - Πρὸς τούτοις δύο χειρόγραφα, περιέχοντα μύθους καὶ παραμύθια γραφέντα διὰ τὸ Ἀρχεῖον ὑπὸ μαθητῶν, ἀπεστάλησαν ἡμῖν τὸ μὲν ἓν ἐκ σελίδων 80 ὑπὸ τῶν δημοδιδασκάλων Σκοπῆς τῆς Σητείας Ἰω. Ροδανάκη καὶ Αἰκ. Ψωμαδάκη, τὸ δὲ ἕτερον ἐκ σελ. 34 ὑπὸ τοῦ Ἐπιθεωρητοῦ δημοτ. Σχολείων Ρεθύμνου. Ταῦτα κατεγράφησαν ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὑπ' ἀριθ. 1444 καὶ 1454.

5. - Τέλος ἐσταχυολογήθη ἡ λαογραφικὴ ὕλη, ἢ περιεχομένη εἰς 15 χειρόγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ. Αὕτη κατεγράφη ἐν τῷ Ἀρχείῳ ὑπ' ἀριθ. 1413. 1415-17. 1420-21. 1439-1443. 1448-1450 καὶ 1458.

Ὅθεν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσηλθὼν εἰς τὸ Ἀρχεῖον

ἕξ ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ	χειρόγραφα 5	ἐκ σελίδων 2272
ἐκ βραβείων τῆς Ἀκαδημίας	» 6	» » 614
ἕξ ἀγορᾶς	» 4	» » 796
ἐκ μαθητικῶν συλλογῶν	» 2	» » 114
(ἐγκυκλ. Ἀκαδημίας 10287/31 - 1 - 36)		
ἐκ δωρεῶν	» 18	» » 1175
ἕξ ἀποδελτιώσεως χφ. Ἱστ. Λεξικοῦ	» 15	» » 3185
ἐν ὅλῳ	» 50	» » 8156

Ἡ περιεχομένη εἰς τὰ χειρόγραφα ταῦτα ὕλη εἶναι ποικίλη, ἀναφερομένη εἰς πάντα σχεδὸν τὰ εἶδη τῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης. Ἄλλ' ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὑπόκεινται εἰς ἀρίθμησιν, κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσῆχθησαν εἰς τὸ Ἀρχεῖον ἄσματα 1246, παιδικὰ ἄσματα 363, δίστιχα 1333, παροιμίαι 4295, παραδόσεις 69, ἐπῳδαὶ 59, αἰνίγματα 281, καθαρογλωσσήματα 33, παραμῦθια 126, εὐτραπέλοι διηγήσεις 54, παιδιαὶ 246, εὐχαὶ καὶ κατάραι 782, τοπωνύμια 563, παρωνύμια 322.

Β'. Ἀποδελτιώσεις καὶ ταξινόμησις λαογραφικοῦ ὕλικου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπεδελτιώθησαν ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ 42 χειρόγραφα, συγκείμενα ἐξ 6808 σελίδων. Ἐκ τῶν χειρογράφων τούτων 15 μὲν, ἐκ 3185 σελίδων, ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ ἀνήκουν εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον προέρχονται ἐξ ἀποστόλων τοῦ προσωπικοῦ. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐξετελέσθη ὑπὸ τῶν ταξινομῶν τοῦ Ἀρχείου ὡς ἑξῆς.

Ἡ δ. Μ. Ἰωαννίδου ἀπεδελτιώσεν ἐξ χειρόγραφα ἐκ 216 σελίδων, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1310-1313, 1448 καὶ 1450, ὁ κ. Δ. Λουκάτος δέκα χειρόγραφα ἐκ σελίδων 2239, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1104 Δ', Ε' καὶ Ξ', 1355, 1410, 1415, 1420, 1421, 1423 καὶ 1446 Α', ἡ δ. Μ. Λιουδάκη δέκα χειρόγραφα ἐκ σελίδων 2328, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1381 Α' καὶ Β', 1413, 1416, 1422, 1432, 1438-41 καὶ ἡ δ. Γ. Ταρσοῦλη ὀκτὼ χειρόγραφα ἐκ σελίδων 850, τὰ ὑπ' ἀριθ. 1378 Β' καὶ Γ', 1412, 1417, 1418, 1442, 1443 καὶ 1449. Τέλος ὀκτὼ χειρόγραφα, συγκείμενα ἐκ 1175 σελίδων καὶ προερχόμενα ἐκ συλλογῶν τῆς δ. Μ. Ἰωαννίδου, (τὰ ὑπ' ἀριθ. 1100-1103, 1128, 1129 καὶ 1153 Γ' καὶ Δ'), ἀπεδελτιώθησαν διὰ δαπάνης 3521 δραχμῶν ὑπὸ δακτυλογράφου ἐκτὸς τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἀρχείου.

Εἰς τὴν ἀντιβολὴν καὶ τὴν τελικὴν κατάταξιν τοῦ ἐκ τῆς ἀποδελτιώσεως ταύτης προελθόντος ὕλικου, καθὼς καὶ εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῆς ἀποδελτιώσεως ἐνίων τῶν χειρογράφων τούτων, εἰργάσθη ἡ ταξινομὸς Μ. Ἰωαννίδου.

Ὅθεν, συνυπολογιζομένης καὶ τῆς λαογραφικῆς ὕλης, τῆς σταχυολογηθείσης ἐξ ἐντύπων τινῶν, ὡς τοῦ Α' τόμου τῶν Κυπριακῶν Γραμμάτων καὶ μερῶν τοῦ Α' καὶ Β' τόμου τῶν Θρακικῶν καὶ τοῦ Ε' τόμου τοῦ Ἀρχ. Θρακ. Θησαυροῦ ἢ ἀποδελτιωθείσα κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὕλη, πλὴν ποικίλων εἰδήσεων ἀναφερομένων εἰς τὰς κατὰ παράδοσιν πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ λαοῦ, περιλαμβάνει ἄσματα 1019, παιδικὰ ἄσματα 80, δίστιχα 756, ἐπῳδὰς 73, παραδόσεις 183, παροιμίας 252, παραμῦθια 43, εὐτραπέλους διηγήσεις 26, αἰνίγματα 252, παιδιὰς 80, εὐχὰς καὶ κατάρας 542, τοπωνύμια 931, παρωνύμια 132.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποδελτιωτικὴν ἐργασίαν ἐχώρησε καὶ ἡ ἐπιστημο-

νική κατάταξις και ἐπεξεργασία τῆς ἀποθησαυρισμένης ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ ὕλης. Καὶ ἡ μὲν ταξινόμος Μαρία Ἰωαννίδου, συνεχίζουσα τὸ ἔργον τῆς συστηματικῆς κατατάξεως τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων, κατέταξε 560 ᾄσματα, ἐπεμελήθη δὲ καὶ τῆς κατατάξεως τοῦ ἀποδελτιωθέντος καταλόγου ᾄσμάτων τοῦ ἀειμνήστου Ν. Γ. Πολίτου, ὁ δὲ ταξινόμος Δ. Λουκάτος κατέταξε συστηματικῶς 7953 παροιμίας καὶ ἀνεθεώρησε τὴν κατάταξιν τμήματος τῶν κατατεταγμένων ἤδη παροιμιῶν ἀπὸ τῆς λ. *ΕΛΙΑ* μέχρι τῆς λ. *ΕΧΩ*. Τέλος ὁ Διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου ἠσχολήθη εἰς τὴν συστηματικὴν κατάταξιν τῆς ὕλης, τῆς ἀναφερομένης εἰς τὰ γαμήλια ἔθιμα, καὶ συνέταξε διεξοδικὸν περὶ αὐτῶν ἐρωτηματολόγιον, ἐπεξεργάσθη τὰς παραλλαγὰς τοῦ ᾄσματος τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀδελφῆς πρὸς παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τὸ Deutsches Volksliedarchiv καὶ ἠσχολήθη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Α' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου καὶ τὸν καταρτισμὸν ἀπαντήσματος ἐκλεκτῶν παραμυθίων πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν κατόπιν εἰδικῆς ἐντολῆς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Θρησκευμάτων καὶ τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας.

Γ'. Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο συνεπληρώθη ἡ ἔκδοσις τοῦ πρώτου τόμου τῆς Ἐπετηρίδος, ὅστις περιέλαβε μελέτας τοῦ Διευθυντοῦ καὶ τῆς ταξινόμου Μ. Ἰωαννίδου, ἐγένετο δ' ἐναρξίς τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ Β' τόμου, στοιχειοθετηθέντων μέχρι τοῦδε δύο τυπογραφικῶν φύλλων.

Δ'. Ἐθνικὴ Μουσικὴ Συλλογὴ.

Δυστυχῶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ λειτουργήσῃ τὸ ἐπιστημονικὸν τοῦτο ἴδρυμα. Καὶ προσελήφθη μὲν δι' ἑκτακτον ἐν αὐτῷ ὑπηρεσίαν ὁ κ. Θρασ. Γεωργιάδης, ὑποδιευθυντὴς τοῦ Ὄρειου Ἀθηνῶν, καὶ ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ μετὰ τοῦ φωνοληπτικοῦ μηχανήματος εἰς Δυτ. Μακεδονίαν καὶ Πίνδον πρὸς συλλογὴν δημοδῶν μελωδιῶν, ψηφισθείσης καὶ τῆς σχετικῆς πιστώσεως, ἀλλὰ τεχνικαὶ κατὰ πρῶτον δυσχέρειαι καὶ ἡ ἐκ τοῦ πολέμου προελθούσα κατόπιν κατάστασις ἠμπόδισαν τὴν ἐγκαινίασιν τῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν τοῦ ἐθνικωτάτου τούτου ἰδρύματος.

Ε'. Χρησιμοποίησις συλλογῶν.

Τὰς συλλογὰς τοῦ Ἀρχείου ἐχρησιμοποίησαν εἰς μελέτας τῶν οἱ καθηγηταὶ Ι. Ἀποστολάκης καὶ Φαίδων Κουκουλές, ἡ κυρία Ἀθηνᾶ Ταρσούλη, ἡ δ. Χρυσῆς Καλλάρη, ἡ δ. Πέπη Δαρᾶκη, οἱ κύριοι Ὅμ. Γεωργακάς, Εὐ. Τζάτζος, Μιχ. Κιτρομηλίδης, Ἄν. Δρίβας κ. ἄ.

Γ'. Βιβλιοθήκη.

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου ἐπλουτίσθη διὰ 82 βιβλίων καὶ φυλλαδίων (ἀπέναντι τῶν 134 τοῦ παρελθόντος ἔτους). Ταῦτα κατεγράφησαν εἰς τὸ βιβλίον εἰσαγωγῆς ὑπ' ἀριθ. 1479 - 1560, προέρχονται δὲ 44 μὲν ἐξ ἀγορᾶς, 38 δὲ ἐκ δωρεῶν, ὡς ἐξῆς: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 10, Λαογραφικὴ Ἐταιρεία 2, Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων 2, Μπάγκειος Ἐπιτροπὴ 2, Ὑπουργεῖον Τύπου καὶ Τουρισμοῦ 3, Ὑπουργεῖον Γεωργίας 2, Θρακικὸν Κέντρον 2, Κ. Ρωμαῖος 2, Δ. Ξανάλατος 2, Γ. Πολίτης 2, Δ. Λουκόπουλος 1, Β. Φανίτσης 1, Γ. Μέγας 1, Μ. Ἰωαννίδου 1, Γ. Ταρσούλη 1, Τζούλιο Κατμης 1.

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προηγούμενα ἔτη τὸ ἔργον τῆς περισυλλογῆς τοῦ ἀθησαυρίστου λαογραφικοῦ πλοῦτου τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὑστέρησε καὶ ἔνεκα τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς ὑπηρεσίας ἡμῶν τῆς διδασκαλίσσης Μαρίας Λιουδάκη, ἥτις, ὡς γνωστόν, εἶχεν ἀφοσιωθῆ εἰς τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἔργον, καὶ ἔνεκα τῆς διαταραχῆς, ἣν ἐπέφερε καὶ εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου ἡ ἐκ τοῦ πολέμου δημιουργηθεῖσα κατάστασις. Τοῦναντίον ἡ ἀντιγραφικὴ καὶ ἀποδελτιωτικὴ ἐργασία παρουσιάζει αὔξησιν, ἀποδελτιωθέντων 42 χειρογράφων ἐξ 6808 σελίδων (ἔναντι 14 χειρογράφων ἐκ 4653 σελίδων τοῦ παρελθόντος ἔτους). Ἐπίσης αὔξησιν παρουσιάζει ὁ ἀριθμὸς τῶν καταταχθεισῶν παροιμιῶν (7953 ἔναντι 2036 τοῦ παρελθόντος ἔτους), ἡ αὔξησις δ' αὕτη θὰ καταστῇ εἰς τὸ μέλλον σταθερωτέρα, ἂν ὁ παρ' ἡμῖν ἀπεσπασμένος καθηγητής, ὅστις εἰδικεύθη ἤδη εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐπιστημονικῆς κατατάξεως τῶν παροιμιῶν, ἀφεθῇ νὰ συνεχίσῃ ἐπὶ ἔτη τινὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην ἐργασίαν παρ' ἡμῖν.

Ἀτυχῶς οὐδεμίαν τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν ἄλλων ἀναγκῶν τοῦ Ἀρχείου, περὶ τῶν ὁποίων εἰς προηγούμενας ἡμῶν ἐκθέσεις ἐγένετο λόγος, ἐθεραπεύθη κατὰ τὸ λῆγον ἔτος. Ἄλλ' ὑπάρχει ἐλπὶς ν' ἀνατείλῃ νέα περίοδος κατανοήσεως καὶ ἀκμῆς καὶ διὰ τὸ Ἀρχεῖον ἡμῶν, ὡς καὶ διὰ τὰς ἐπιστήμας, αἵτινες ὑποκείμενον ἔχουν τὴν σπουδὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28ῃ Δεκεμβρίου 1940

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου

Γ. Α. ΜΕΓΑΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΟΠΩΝΥΜΙΩΝ

- *Αβία Μάνης 154, 204
 *Αγιάσσοι 77, 118, 127, 193
 *Αγ. Γεώργιος Πηλίου 139
 *Αγ. Ευστράτιος 27
 *Αγ. Σοφία Λήμνου 5
 *Αγραφα 165, 183
 *Αγχίαλος 165, 173
 *Αδραμύτιον 121, 184
 *Αδριανούπολις 43, 98, 169,
 174, 175, 178, 183, 184,
 188, 191, 192, 195, 203, 204
 *Αθήναι 98, 122, 124, 133
 134, 138, 139, 143, 148, 162
 Αίγιος 146
 Αιτωλία 40, 52, 82, 84,
 109, 129, 130, 144, 146,
 148, 151, 153, 158, 161,
 163, 165, 168, 173, 174,
 177, 183, 186, 188, 189,
 190, 191, 193, 200, 205
 *Αλαγονία 64, 91
 *Αλμαλι Μαλγάρων 56, 137,
 142, 147, 152, 156, 163,
 180, 181, 193
 *Αμυσός Πόντου 87, 144,
 184, 187, 189
 *Αμοργός 27, 28, 200
 *Αμφισσα 145
 *Ανακού Καππαδοκίας 138
 *Ανασελίτσα 36, 42, 49, 79,
 90, 91, 105, 109, 112,
 113, 114, 147, 171, 178,
 180, 191, 195, 203
 *Ανδρίτσαινα 156
 *Ανδρος 147
 *Αντίπαρος 27
 *Ανώγεια Κρήτης 122
 *Απολλωνιάς Προύσης 149,
 153, 164,
 *Απόσκεπος Καστορίας 166
 *Αράχοβα Παρνασσίδος 54,
 71, 74, 77, 123, 125, 127,
 132, 133, 139, 146, 147,
 160, 165, 173, 182, 185, 194
 *Αργυρόπολις 148
 *Αρκαδία 76, 84, 155, 182,
 186, 202
 *Αρτα 153, 190
 *Αρτοτίνα 66, 133, 138,
 181, 196
 *Αρτσίστα 119, 121, 122,
 129, 130, 153, 156
 *Ασώματος Ρεθύμνου 133
 *Αταλάντη 191
 Βάρος Λήμνου 5
 Βασαράς 186
 Βελβενδός 139
 Βέντζια Μακεδονίας 129,
 131, 139, 140, 144, 145,
 149, 153
 Βήσσην *Ηπείρου 156
 Βιθυνία 40, 54, 79, 87
 Βισοκά Καλαβρύτ. 129, 157
 Βλαχώρι 139, 141, 143, 144
 146, 150, 151, 155, 165,
 169, 195
 Βογατσικόν 119, 120, 126,
 134, 142, 144, 145, 147
 148, 153, 156, 159, 160,
 163, 164, 165
 Βρέσθαινα Λακωνίας 176
 Γιάνιτσα Καλαμών 145, 165
 Γορτυνία 76, 102, 154, 157,
 Γρίζι Πυλίας 64, 77, 176,
 178, 180, 185, 189, 190,
 195, 203
 Γύθειον 180
 Δελφοί 149
 Διδυμότειχον 160, 179
 Δωρίς 145, 200
 *Επιβάτες Θράκης 182
 *Επτάλοφος Δ. Μακεδ. 147
 Εύβοια 104
 Εύρυτανία 150
 Ζαγόριον 116, 119, 153, 154
 Ζάκυνθος 171, 178, 179, 192
 *Ηπειρος 65, 90, 91, 103,
 117, 119, 126, 127, 149,
 155, 165, 191, 202
 Θεσσαλία 104, 126, 155
 Θήρα 27, 149
 Θράκη 40, 49, 54, 55, 62, 72,
 77, 78, 106, 107, 112,
 116, 119, 120, 122, 123,
 128, 145, 161, 174, 178,
 185, 189, 190, 193, 197,
 199, 202,
 *Ιεράπετρα 123, 187, 188, 205,
 *Ικαρία 126, 157, 202
 *Ιμβρος 28, 64, 130, 135,
 173, 175, 185, 188
 *Ιμπρος Σφακιών 175
 *Ιναχώριον Κρήτης 172
 Καλάβρυτα 126, 145, 157, 169
 Καλάμαι 154, 162,
 Καλλιπολις 200
 Κάλυμνος 119
 Καμίνια Λήμνου 5
 Καππαδοκία 85

- Καρατσόλι Τυρνάβου** 141
Καρδάμυλα Χίου 61
Κάρπαθος 58, 64, 145, 157, 161, 162, 167, 170,
Καρυαί Καβακλί 126, 128, 130, 135, 146, 151, 153, 154, 155, 158, 160, 169 185, 201,
Κάσος 127
Κάσπακας Λήμν. 11, 121, 131
Καστανιά Λακεδαίμ. 198
Καστελλόριζον 162
Καστοριά 119, 122, 126, 138, 143, 147, 157, 158, 159, 160, 161, 168, 169, 172, 175, 177, 178, 187, 190, 197, 205
Κατάλακκος Λήμνου 5
Καταφύγιον Μακεδ. 146
Κερασούς 95, 126, 133, 138, 147
Κεφαλληνία 35, 36, 38, 42, 47, 50, 52, 54, 55, 56, 70, 71, 74, 79, 82, 107, 112, 116, 151, 166, 176
Κίμωλος 27, 168
Κίος Βιθυνίας 54, 171, 178, 184, 185, 194
Κοζάνη 90, 117
Κομοτηνή 166
Κοντοβράκι 4
Κορώνη 56, 117, 129, 132, 172, 174, 179, 182, 186, 192, 198, 199, 201, 203, 205
Κοτύωρα Πόντου 38, 49, 50, 66, 74, 76, 98, 101 106, 107, 109, 116, 161 167 169, 192, 194, 196, 199, 201, 202
Κρήτη 40, 44, 47, 48, 50, 52, 55, 58, 62, 74, 78, 82, 84, 90, 91, 98, 103, 104, 105, 107, 112, 116, 122, 124, 125, 130, 131, 138, 142, 154, 166, 167, 168 169, 170, 171, 172, 173, 175, 183, 185, 186, 190, 191, 203, 204
Κυδωνία 36, 45, 48, 64, 67, 87, 134, 142, 161, 166, 167, 171, 172, 173, 176, 181, 184, 192, 198, 202
Κύζικος 141, 162, 164
Κύθηρα 149
Κύθνος 27, 72, 141, 161
Κυκλάδες 168
Κύμη 183
Κύπρος 49, 50, 77, 90, 127, 134, 138, 145, 153, 161, 169, 172, 184, 188
Κωστί Θράκης 133, 187
Λακκοβίκια Μακ. 130, 145
Λακωνία 181, 204
Λασίθι 138, 144, 150, 166, 169
Λάσπη Αιτωλίας 146
Λάστα Γορτυνίας 75, 101, 109, 130, 140, 146, 150, 152, 157, 173
Λέσβος 77, 84, 137, 142, 143, 162, 168, 175, 181, 184, 185, 187, 192, 201, 205
Λευκάς 130, 132, 137, 155, 159, 162, 178
Λήμνος 3, 78, 90, 116, 121, 122, 128, 130, 132, 134, 139, 140, 145, 149, 151, 152, 159, 164, 165, 168, 175, 184, 187, 188, 189
Λιβύσσιον 119, 128, 131, 132, 141, 173
Λιξούρι 143
Λοζέτσι Ήπειρου 124, 127, 146, 151, 157, 164, 165, 177, 179, 191
Μακεδονία 77, 122, 147, 157, 183, 185, 190, 192
Μαλεύριον Λακων. 154
Μάνη 38, 46, 60, 61, 64, 66, 69, 72, 95, 100, 102, 103, 113, 114, 116, 121, 123, 124, 129, 137, 138, 140, 142, 146, 147, 151, 152, 154, 157, 159, 161, 162, 170, 176, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 197, 205
Μανιάκι 129
Μεγαλόπολις 150, 152
Μεθώνη 152, 159, 202
Μενίδιον 124
Μεσημβρία 119, 126, 130, 131, 135, 137, 138, 140, 141, 150, 154, 160, 162, 163, 178, 180
Μεσοχώρι Μεθώνης 139
Μεσσηνία 42, 65, 119, 120
Μήλος 65, 96, 98
Μικρός Αἴμος 128, 143, 153, 160
Μικρα Ἴσια 40, 48, 67
Μουσταφά Πασά 77, 186, 195
Μύκονος 167
Μύτικα Εύβοίας 87
Μυτιλήνη (βλ. Λέσβος)
Ναίμονας Μεσημβρίας 122, 136, 142, 144, 145, 147, 156, 162, 163
Νάξος 161, 171, 173, 188, 193, 196
Νίσυρος 95, 98, 124, 181, 198
Οινόη Πόντου 90, 143, 150
Οινοῦς Λακωνίας 64, 116
Παγγαῖον 126
Πάνορμος 183
Παξοὶ 62
Πάπιγγον 126, 143, 151, 155, 157, 161

Παρπαριά Χίου 149, 157
 Περίσταισις Θράκης 153,
 Περιστερὰ Θράκης 193
 Πέτρα Λέσβου 128, 162
 Πλάκα Δήμου σ. 10
 Πογώνιον 126, 147, 156
 Πόντος 95, 116, 121, 123,
 127, 134, 135, 155, 165
 Πυλία 51, 64, 74, 77, 78,
 123, 125, 130, 136, 138,
 141, 143, 146, 150, 154,
 155, 158, 160, 163, 167,
 168, 172, 175, 176, 177,
 184, 185, 189
 Ρεβροχώρια 144
 Ρέθυμνον 167
 Ρεισδερε Σμύρνης 137, 164,
 177, 184, 190, 195, 198,
 201
 Ρόδος 91, 133, 200
 Ρουμλούκι 119, 120, 122,
 125, 126, 127, 129, 142,
 148, 149, 156
 Σαμοθράκη 27, 64, 170
 Σάμος 65
 Σαράντα Έκκλησιαί 154, 157
 Σαρατσά Πυλίας 146, 163
 Σβέρδια Δήμου 3

Σέριφος 116, 168, 172,
 183, 194
 Σιάτιστα 124, 130, 159, 164
 Σιγή Βιθυνίας 124, 131,
 135, 138, 142, 145, 147,
 150, 199, 200, 202
 Συνασός 155, 194
 Σινώπη 64, 126, 127, 130,
 135, 157, 164, 185, 191,
 193, 196
 Σίφνος 165
 Σκανδάλη Δήμου 3, 5
 Σκοπός Θράκης 118, 120,
 123, 126, 127, 135, 143,
 164, 173
 Σκύρος 27, 119, 121, 124,
 128, 135, 159, 161, 168,
 178, 179, 182, 190, 195,
 201, 202, 204, 205
 Σπάρτη 151, 172, 173, 174,
 176, 203, 204
 Στενήμαχος 73, 145, 175
 Σύλατα Καπ. 96, 155
 Σύμη 58, 169, 170, 188
 Σύρος 64
 Σφακιά 62, 80, 104, 193,
 201, 202
 Σωζόπολις 135, 187
 Ταξιάρχης Αιτωλίας 155

Τατάρανα Άγράφων 85
 Τελώνια Λέσβου 104
 Τήλος 127, 129
 Τήνος 153, 185
 Τρίπολις 178
 Τσανδὸ Θράκης 170, 174,
 177, 179, 181, 183, 184,
 193, 195, 199, 203, 204
 Τσεπέλοβον 120
 Τσερβάρι Ἡπείρου 131
 Τσιβέρι Ἄργους 162
 Ὑδρα 140, 143, 144, 145,
 151, 165, 174, 177, 182,
 186, 187, 201, 202
 Φεραὶ 145
 Φιλιππούπολις 65, 197
 Φλογητὰ Καππαδοκίας 85
 Φράγκα Αἰγίου 197
 Φυσίνη Δήμου 3, 5, 7
 Χαλδία Πόντου 123, 130,
 140, 141, 146, 157,
 159, 164
 Χαλκιδική 65
 Χαλκίς 200
 Χίος 50, 58, 69, 96, 149,
 157, 169, 170, 180, 181,
 182, 185, 197, 199

ΠΙΝΑΞ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ἄποστολ. Διαταγαὶ 74, 89,
 92, 93, 96
 Βαλσαμών 113
 Βασιλικά 67, 82, 84, 85,
 87, 93, 110
 Γένεσις 49, 108, 110
 Γρηγόριος Νύσσης 68, 87
 Δαμασκηνός 43
 Δημοσθένης 69

Ζωναράς 39, 87
 Ἡσύχιος 63
 Θουκυδίδης 72
 Ἰωάννης Εὐαγγελιστῆς 79
 Κύριλλος Ἀλεξανδρείας 38
 Λουκιανός 52, 54, 57, 63,
 80, 90
 Μιχαὴλ Ἀταλαιάτης 96
 Νικηφόρος Ὁμολογητῆς 36

Παῦλος Ἀπόστολος 39
 Πλούταρχος 42, 103, 104, 111
 Πολυδεύκης 90
 Ράλλη - Ποιτῆ, Σύνταγμα
 Κανόνων 36, 38, 39, 82,
 87, 110, 113
 Σουΐδας 45
 Τιμόθεος Ἀλεξάνδρ. 113
 Χρυσόστομος 30 κέ.

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- 'Αβάπτιστον παιδίον 36 κέ.
 ἀγαρίν' 135
 ἀγαρεῖται κεχαγιαδων 3 κέ.
 ἄγγελοι ψυχοπομοὶ 43 κέ.
 ἀγνεῖας ἔλεγχος 162
 ἀγούδουρας, ἀγδούρ, οἶ,
 10, 11
 ἀγριλίχι 146
 ἀγώνδρόμου, πάλης 152, 192
 ἀδελφοποιία 149
 ἀδέξιος 204
 ἀδόκητα βλ. συνταγαι
 ἀκονιζέξ 11
 ἄλας 146, 148, 167
 ἀλείμματα 139
 ἄλειψις νεκροῦ 47 κέ. 171
 ἄλειωτος 204
 ἀλέσματα γάμου 129
 ἀλιγάνη 136
 ἀλλάχτρια 48, 171
 ἀμετάλαβος, ἀμεταλάβητος
 38, 167
 ἀμιλλάκ' 11
 ἀμύητος 37 κέ.
 ἀναγγελία θανάτου 170, 173
 ἀνακαλεστής 61
 ἀνάκλημα 61
 ἀνακομιδή ὄστων 203
 ἀναματολόϊ 200
 ἀνανίδα 11
 ἀναπαψιμάρι 45, 169
 ἀνάποδα, 104, 190
 ἀνάστροφα 104, 201
 ἀναφοραὶ ἄγαι 96
 ἀνεβόλι 50, 78, 171
 ἀνεφράκια (ἀναφράγια) 18
 ἀντίγαμος 164
 ἀντίχαρα 164
 ἀντραγίδα 11
 ἀξάιτο 16, 18 κέ.
 ἀξάτα 5, 16
 ἀποκάλυψις νύμφης 157
 ἀπόνιψις χειρῶν 189
 ἀποχωρισμός νύμφης 146,
 152
 ἄραμος 11
 ἀραβῶν 120 κέ.
 ἀσαμακιές 11
 ἀσήμωμα σκάφης 130
 ἀσπόρδολας 11
 ἀστιβιές 11
 βάπτισμα ἐτοιμοθανάτου 37
 βλισκοῦν' 11
 βοϊδόξ'λια 11
 βρικόλακες 112, 205
 γαμόστολος 144
 γαργαρίζω 170
 γκώμνια, γκωμνιάζω 61, 62
 γωνιά 7 κέ. 13
 δακτύλιος ἀραβῶνος 120,
 121, νεκρικός 172
 δεισιδαίμονες συνήθειαι
 124, 131, 139, 143, 150,
 151, 160, 161, 165, 173,
 178, 187, 203, 204
 δέσιμο Χάρου 178
 διαθήκαι 35 κέ. 196
 διαλάλημα θανάτου 173
 διαπόμπευσις γάμου 161
 δίπτυχα 96
 δῶρα 119, 124, 134, 150, 158
 ἔγγυα, ἦ 126, 157, 160
 ἐγκώμια 59, 61, 62
 εἰσαγωγή νύμφης 155
 εἶσοδος γαμβροῦ καὶ νύ-
 φης 121, 152 κέ.
 ἐκφορὰ νεκροῦ 179
 ἐλεημοσύνα ὑπὲρ νεκρῶν
 97 κέ. 192
 ἐνδυμασία γαμβροῦ 140,
 νύμφης 141
 ἐνδυσις καὶ στολισμός γαμ-
 βροῦ 140, νύμφης 141
 κέ., νεκροῦ 50 κέ. 172
 ἐντάφια 47, 49, 78
 ἐνταφιασμός 183 κέ.
 ἐνταφιαστής 47, 49
 ἐντολές 158
 ἐξιτήριον εὐχαὶ 45
 ἐξόδιον βλ. ξόδι
 ἔξοδος νύμφης 146 κέ.
 ἐξορκισμοὶ 153, 178, 205
 ἐπικλήσεις ἁγίων 169
 ἐπίσκεψις νύμφης εἰς βρύ-
 σιν 163
 ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν ἐκκλη-
 σίαν 151.
 ἐπιφάνεια ψυχῶν καὶ νε-
 κρῶν 205
 ἐστίασις ἀραβῶνων 123,
 παραμονῆς γάμου 139,
 ἡμέρας γάμου 158, Δευ-
 τέρας 162
 εὐχή πρὸς τέκνα 167
 εὐχή νεκρώσιμος 173
 ζύγισμα ψυχῆς 168
 ζύμωμα 129
 ζώσιμον γαμβροῦ 145
 θανατικία 109
 θεωρέτρα 134, 135
 θολοσκέπαστος οἰκία 27

θραύσις ἀγγείων 77, 79, 80
 149, 180
 θραύσις ἄξινος ἀμάξης 154
 θρέψιμο νύφης καὶ γαμ-
 βροῦ 154
 θρηνησοὶ 62 κέ.
 θυσία 153
 ἱερῶν τελευτῆ 203
 ἱκετηρία 97
 καθαρὸς ἀπὸ νεκροῦ
 189 κέ
 καλέσματα 120, 126
 καλημέρισμα νεκροῦ 193
 καλῖνες 136, 142
 κανιά 9
 κανίσκια 138
 καντήλι ἀκοίμητο 174
 καπνοδοῦχος 8, 13
 καπρούλια 6, 9
 κάρφωμα Χάρου 178
 καταχύσματα 150, 151, 156
 κατέβασμα νεκροῦ 183
 κατηχούμενος 39
 κατοθυρίδα 9
 καταράζα 13
 κατσουπόδια 11
 καῦσις νεκρῶν 187
 κειρία 47, 48, 49
 κέρασμα νύφης 122, 150,
 152
 κινὰ καὶ κινιάσματα 136
 κλεφτοψῶμι 132
 κλουβί 133
 κοιμητήρια 81 κέ. 93
 κοινὴ ἔξοδος ἐπὶ τοὺς τά-
 φους 94, 198
 κοινὸ 91, 190
 κοινὸν ποτήριον 149
 κοινὸν γεῦμα 157
 κοκκαλίστρα 204
 κόλλυβα 98, 199, ζωντανὰ
 κέ. 200
 κολλυβόζωμος 199
 κόμης ἀποκοπὴ 103, 201

κουβούκλ' ἢ κβούκιλ 16
 κουλλούρι νύφης 130
 κουμ'διά 6
 κουρμπάνια 153
 κρατούνα 13
 κρυβτσάνες 14
 κοτελιάτ'κο 14
 κτερίσματα 77, 184 κέ.
 λαζάρωμα 50
 λαζαρώτρα 171
 λαηνουστάτ'ς 8
 λάρναξ 76, 81, 84, 85
 λαμπάδες στέψεως 150, 156
 λαττέρα 65
 λίχνος, λιχνῶ 7
 λούσις νεκροῦ 48, 171
 λούσματα γαμβροῦ 136
 λουτρὸν μελλονύμφων 135,
 πρῶτον λ. 164
 μακαριά 91, 185, 190
 μαντική 120, 156, 187, 204
 μαρτούρι 84, 186
 μαρτύρια 81
 μελόπιττα 123
 μέλωμα νύφης καὶ γαμ-
 βροῦ 122, 154
 μερίδες 96
 μεριδοχάρτι 96, 200
 μετάληψις ἐτοιμοθανάτου
 38, 167
 μνημόσυνα 92, 96, 194 κέ.
 μοιρολόγημα 58, 61, 176
 μοιρολογίστρια 63, 64, 177
 μοσκοβούλ', μοσκογούλ' 11
 μπαϊράκι 128, 144, 151
 μπατίκια 153
 μπαμπᾶ χακί 119, 122
 μπινίσι 140
 μπράτιμος 126, 127, 163
 μῆσις 38
 νεκρόδειπνον 91, 190
 νεκροθάπτει 187
 νεκροκέρι 200
 νεκροκρέβατο 65

νεκροπάπουτσα 173
 ντάμι 28
 ντόλτσες 67, 181
 νυφοστόλι 133, 157
 ξάνοισμα τὸ, 44
 ξεκίνημα νύφης 148
 ξένος, κηδεῖα ξ. 205
 ξενύχτι, ξενύχτισμα 55,
 177, 193
 ξεπίστροφα, τὰ 152
 ξεπροβόδισμα νούνου 159
 ξετελέματα 132
 ξέχωμα 203
 ξημέρωμα 161
 ξόδι 55, 65, 75
 ξύλα διὰ γάμον 131
 ξύρισμα γαμβροῦ 140
 ὀβολὸς 175
 οἰωνισμοὶ 151, 152, 156
 παίδων τελευτῆ 202
 παπούτσια νύφης 146, νε-
 κροῦ 173
 παράγαμπρος 126, 127
 παράδοσις νύφης 146, 152
 παρικούμπαρας 125
 παραμονὴ 177
 παρανυμφος 125
 παρανύφη, παρανύφισσα
 126, 157, 164
 παράσιτο 11, 16, 27
 παρασπόρ' 3 κέ.
 παραστάσιμο 45, 95, 198
 παραστεκάμενοι 126, 158,
 191
 παραστόλια 157
 παραφτέρωση 6, 14
 παρηγοριά 91, 190
 παρθενόκουκκα 157
 πάρισμο τῆς νύφης 145 κέ.
 παστοπήγια 133
 παιοτὸς 133, 157
 πένθη 100 κέ. 201 κέ.
 πέπλο (νεκρικό) 67, 181
 πέπλος νυμφικός 143, 157

- περασά 23
 πέραντρο 175
 περατίκι 175
 πέργιορας 10
 περιδευπνον 90, 91, 190 κέ.
 περιποιήσεις νεκρού 46, 171
 περιφορά νεκρού 182
 περιφορά νύμφης 149
 πικροβούκι τῆς Παναγίας,
 τὸ 177
 πιστρόφια 164
 πλατυμέτωπος οἰκία 28
 πλέξιμο νύφης 136
 ποδαρονεψίματα 164
 πομπή γαμήλιος 144, 145,
 147, 152
 πομπή νεκρώσιμος 180
 πορτιάτικο 91, 175
 προγνωστικά θανάτου 166
 προζύμια 129
 πρόθεσις νεκρού 174
 προίκα, ἐτοιμασία 124, 132,
 ἔκθεσις προικιῶν 132
 προικοπαράδοσις 138
 προικοσύμφωνον 119, 122
 προλήψεις νεκροθαπτῶν 187
 προξενεῖα 118 κέ.
 προξενητής, προξενήτρια
 118, 160
 προπόσεις 158
 προσκεφάλαιον νεκρού 174
 πρόσκλησις θανάτου 169
 προσφοραὶ εἰς νεκρὸν 175,
 184, 198
 προυβέντις 158
 πρώτη ἔξοδος γαμβροῦ 162
 πρῶτον λουτρὸν νύμφης 164
 πρώτη νύκτα γάμου 160
 πρωτόπλαστος 130, 132
 πρωτοσμπέθερος 143
 ραντισμός 40, 146, 167
 ράπισμα γαμβροῦ 145
 ρεσιὸ 138
 ρόδι 121, 155
 σάβανον 50, 171
 σαβάνωμα 171
 σαρανταλείτουργο 96, 196
 σῆμα 75, 83, 84
 σήματα ἐπιτάφια 186
 σίδερο 155
 σιδεροσίני 141, 155, 182
 σινὶ ἢ οἰνιά 134
 σκέπα με δύο (ἢ τρία ἢ τέσ-
 σαρα) ἀκιντία 9, 14, 18
 σκεπαστή 12
 σοφᾶς 22
 σταυροφόροι 171, 198
 σταύρωμα θύρας 154
 στέγασις 5 κέ.
 στέγωση 10
 στενομέτωπος οἰκία 26
 στέφανα 149, 156
 στέφανοι καὶ ἄνθη 172
 στεφανοκόλλικα 157
 στέψις 148
 στόλισμα νύφης 141
 στρώστρα 126, 160
 συγχώρησις 43, 56, 167
 συλλείτουργα 93
 σύμβολα ἐπιτάφια 186
 συμπόσιον γάμου 158
 σύνδειπνα 90
 συνοδοὶ νύμφης 157
 συνταγαὶ περὶ τῶν ἀδοκῆ-
 των 41
 συχώριω 91, 185
 σφαχτὰ τοῦ γάμου 137
 σφνάδους 7
 σχηματισμὸς λειψάνου 46,
 52, 171
 σχηματισμὸς σοροῦ 174
 τάφος 81, 83, 85, 91, 183,
 186
 τέμπλα 66, 179
 τησάρκα 3
 τράχωμα 138 κέ.
 τυμβωρυχία 86, 87, 187
 ὑνὶ 144, 155, 156
 ὑποδοχὴ νύμφης 153
 φαγητὰ γάμου 137
 φεγγίτης 14
 φέρετρον 179
 φίλημα μνηστήρος 122
 φίλημα στεφάνων 150
 φκέντρ' 16
 φλάμπουρο 128, 144
 φ'λάχτρις 126, 157
 φ'νίκα 118
 φούρνος 11, 16
 φύλαξις νεκροῦ 54 κέ. 177
 χαγιατί 5, 10
 χαιρετίσματα 175, 200
 χαμόγειο σπιτ. 7
 χαμουλιοὶ 11
 χαροπάλεμα 168
 χλιαροθήκ' 13
 χοαὶ 193, 194 κέ. 198
 χοροὶ 151, 156, 159, 160
 χορὸς 'Ἡσαΐα 150
 ψίκι 144
 ψυχοκέρι 200
 ψυχολαοῦσα 45, 169
 ψυχομαχητὸ 36, 167 κέ.
 ψυχοπαράσκενα 95, 197
 ψυχορράγημα 43, 168 κέ.
 ψυχορραοῦσα 45, 169
 ψυχασάββατα 197 κέ.
 ψυχοχάρτι 200
 ψωμαδιὸ 11, 16
 ψωμιά γάμου 129 κέ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Α. Μέγα , Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου	Σελ.	3
Δ. Σ. Λουκάτου , Λαογραφικαὶ περὶ τελευταίας ἐνδείξεις παρὰ Ἰωάννη τῷ Χρυσοστόμῳ	»	30
Γ. Α. Μέγα , Ζητήματα Ἑλληνικῆς Λαογραφίας:		
Κεφάλ. Ε' Ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸν γάμον	»	118
» Ϛ' Τὰ κατὰ τὴν τελευταίην	»	166
Γ. Α. Μέγα , Ἐκθεσις τῶν ὑπὸ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου πεπρα- γμένων κατὰ τὸ ἔτος 1940	»	206
Πίναξ τοπωνυμίων	»	212
Πίναξ συγγραφέων	»	214
Πίναξ λέξεων καὶ πραγμάτων	»	215

